

**İBN HURDÂZBEH'İN MÛSİKÎ RİSÂLELERİ ÜSTÜNE
MUKAYESELİ BİR ÇALIŞMA**

AYŞE TOKAY

TARAFINDAN

**ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ**

**TÜRK DİN MUSİKİSİ DEVLET KONSERVATUVARI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

HAZİRAN 2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Doç. Dr. Cenk GÜRAY
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederim.

Doç. Dr. Cenk GÜRAY
Danışman

JÜRİ ÜYELERİ

Doç. Dr. Cenk GÜRAY (YBÜ, TDMD Konservatuarı)

Prof. Dr. Fazlı ARSLAN (İstanbul Üniv, İlahiyat Fak.)

Doç. Dr. Bayram AKDOĞAN (Ankara Üniv, İlahiyat Fak.)

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: AYŞE TOKAY

İmza:

ÖZET

İBN HURDÂZBEH'İN MÛSİKÎ RİSÂLELERİ ÜSTÜNE MUKAYESELİ BİR ÇALIŞMA

TOKAY, Ayşe

Yüksek Lisans: Türk Din Mûsikîsi Bölümü

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Cenk GÜRÂY

Haziran 2017, 212 sayfa

İbn Hurdâzbeh'in Mûsikî Risâleleri Üstüne Mukayeseli Bir Çalışma adıyla yaptığımız bu araştırma, *Giriş*, *Üç Bölüm* ve *Sonuç*'tan oluşmaktadır. Giriş'te araştırmanın önemi ve amacı, İbn Hurdazbeh hakkındaki çalışmaların panoraması, çalışmamızın muhtevası ve incelemede izlenen metot ele alınmıştır. Son olarak İbn Hurdazbeh'in düşünce dünyasına bir nebze ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Birinci Bölümde, İbn Hurdazbeh'in hayatı, ilmi kişiliği, üstlendiği görevler, devrin hükümdarı el-Mu'temid'in nezdinde kazandığı değer ve eserleri ele alınmıştır.

İkinci Bölümde, İbn Hurdazbeh'in tezimizin merkezine aldığımız *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* adlı eseri muhteva açısından analize tabi tutulmuş ve çözümlenmiştir. Bu minval üzere İbn Hurdazbeh'in anlatım üslubu, müziğe olumlu yaklaşırken kullandığı argümanlar, felsefeciler ile büyük devlet adamlarının mûsikîye (semâ', gına, tarab vb.) yönelik takdîrkâr tutumları, gınanın önemine ilişkin deliller sergilenmiştir. Ayrıca mûsikî aletlerini ilk icat edenler, Arabistan, Hind, Yunan ve Bizans gibi ülkelerde ne tür mûsikî aletlerinin kullanıldığı, mûsikînin insan aklı ve gönlü üzerindeki tesirleri, hayvanlar ve hastalar üzerindeki olumlu etkileri, îkâ ve çeşitleri ile muğannilerin haberleri ve kadın müzisyenlere ayırdığı bölüm tahlil edilmiştir.

Üçüncü Bölümde iki karşılaştırma yapılmıştır: *Birinci kısımda* el-Mufaddal b. Seleme'nin (v.290 ila 300) *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ min Kibeli'l-Mûsikâ* adlı eseri ile İbn Hurdâzbeh'in (v.280 ila 300) *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* ismini taşıyan

eseri muhteva açısından karşılaştırılmış, örtüşen ve farklılık arz eden konularına dikkat çekilmiştir. *İkinci kısımda* ise, İbn Hurdâzbeh'in el-Mes'ûdî tarafından nakledilen el-Mu'temid'le muhâveresi ile *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*'sinin muhteva ve hacim açısından karşılaştırılmıştır ve bu iki eserin farklı şeyler olduğu ortaya konmuştur.

Sonuç'ta ise, bu araştırmada elde edilen sonuçlar ve ulaşılan kanaatler hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*, Mûsikî, Kültür, Sanat, İslam Medeniyeti.

ABSTRACT

A COMPERACTİVE STUDY ON THE MUSICAL TREATİSES OF İBN KHORDADHBEH

TOKAY, Ayşe

M. A, Department of Turkish Religion Musical

Supervisor: Doç. Dr. Cenk GÜRAY

June 2017, 212 pages

This research under the headline of *A comperactive Study on the Musical Treatises of İbn Khordadhbeh*; comprises Introduction, 3 sections and the conclusion. In the introduction, the significance of the study and the purpose, panorama of studies covering İbn Khordadhbeh, the content of this study, and the methodological approach of the analysis are indicated. Additionally, there has been an inquiry about shedding light upon İbn Khordadhbeh's thought.

First Section, comprises the life, scholarly personal, attended duties, works and value he acquired under the term of interim ruler Al-Mo'temid of İbn Khordadhbeh.

Second Section, his work of *Al-Muhtâr min Kitâbi 'l-Lehvi ve 'l-Melâhî* which is the focus of this thesis is analyzed in terms of its content. In this context, İbn Khordadhbeh's style of expression, the arguments he used for his favorable approach to music, attitude of philosophers and prominent statesman towards music (Samah, Gına, Taarab etc.), and proof about Gına's significance are demonstrated. Likewise, which kinds of musical instruments are used in the countries that are the inventors of music instruments, Arabs, Hindus, Greeks, and Byzantines; the effect of music on human brain and heart, its positive impact on animals and patients, types of îkâ' and news about singers and the section for female musicians are analyzed.

There are two comparisons in the **Third Section**: *First*, *Kitâb Al-Malâhî ve Asmâihâ min Kibeli Al-Mûsikâ* of Al-Mofaddal b. Salama (d.290 or 300) and *Al-Muhtâr min*

Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Malâhî of Ibn Khordadbeh (d.280 or 300) are compared in terms of content and the matching and divergence subjects are demonstrated. *Second, Al-Muhtâr min Kitâb Al-Lehv ve'l-Malâhî* is compared in terms of size and content with his conversation with Al-Mo'temid and it is indicated that these two compositions are two different works.

Conclusion, comprises of a general evaluation of the inferences made through this research and assertions reached at the end of it.

Keywords: İbn Khordadbeh, *Al-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*, musical, culture, art, Islamic Civilisation.

ÖNSÖZ

Yüce Allah Aziz Kitabında “güzellik” gerçeğine dikkat çekmiş ve bunun şükrü gerektiren bir nimet olduğunu hatırlatmıştır (16/Nahl 6). Bu güzelliğin mutlak manada kabul edilebileceği düşünülebilmektedir. Onun için insana verilen vücut güzelliği, ses güzelliği vb. şeyler de ilahi birer nimet olarak ele alınabilir.

Resûlullah (sas) de bu bağlamda: [إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ] “Allah, cemîl’dir, cemâli sever” buyurmuştur (Muslim, İmân, Tahrîmu’l-Kibr ve Beyânih, Hn: 131). Bu nebevî tespitite hem “cemîl” hem de “cemâl” kavramlarına dikkat çekilmiştir. İlk kelime “cemîl”, sıfat-ı müşebbehe formunda olması nedeniyle Yüce Allah’ta değişmez bir hususiyete işaret etmektedir. Yani onun işleri, eylemleri, ahlaki duruşu kusursuzdur, şahanedir ve nezaket doludur. İkinci sözcük “cemâl” ise, hem manevi hem de maddi manadaki güzelliği tebci ve takdir eder mahiyettedir. Buna göre her tür güzel iş ve eylem takdire şayandır.

Müslümanlar kadim zamanlardan itibaren güzel sanatlarla ilgilenmişlerdir. Hat ve tezhip sanatları, minyatür ve sesle ilgili sanatlar huda', semâ' ve gına ilk asırlardan itibaren cemiyetin ortak kabulleri arasına girmiş ve çeşitli çevrelerden takdir görmüştür. Bu nedenle cemiyetin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birçok müellif bu konuda çok değerli eserler kaleme almıştır. Bunlardan biri de İbn Hurdâzbeh'tir.

İbn Hurdâzbeh (h.210-280 ila 300), döneminin hükümdarı tarafından düzenlenen bir kültürel mecliste mûsikî, mûsikâr ve îkâ çeşitleri ile ilgili suallere muhatap olmuş ve onlara doyurucu cevaplar verip el-Mu'temid'in (d.870-892) takdirini kazanmıştır. Onun burada yaptığı konuşma kâtipler tarafından kaydedilmiş ve devlet arşivine konmuştur. Ebû'l-Hasan Alî el-Mes'ûdî (v.345/956) de *Murûcu'z-Zeheb* adlı eserinde bu konuşmayı nakletmiştir. Bundan ayrı olarak *el-Lehv ve'l-Melâhî* adında bir kitap da kaleme almıştır. Bundan da *el-Muhtâr min Kitabi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* eseri doğmuştur.

Bu araştırmada İbn Hurdâzbeh'in *el-Muhtâr min Kitabi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* eseri inceleme konusu yapılmıştır. *el-Muhtâr*'ın muhtevası Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*'inde kaydedilen *Muhavere*'nin metniyle karşılaştırılmıştır. Ayrıca Mufaddal b. Seleme'nin *Kitâb*

el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli'l-Mûsîkâ adlı eseri hem çağdaşı olması hem de muhteva yönünden kısmen örtüştüğü için *el-Muhtâr*'la karşılaştırılmıştır.

Çalışmam esnasında bana takıldığım her konuda bana yardım eden, özgür biçimde çalışma, inceleme, analiz ve yorum zemini hazırlayan tezimin şekillenmesinde, fikir örgüsünün kurulmasına önemli katkıları olan Danışmanım Doç. Dr. Cenk Güray Hocama teşekkür ederim. Ayrıca her bir meseleyi danıştığım yardımcı olmak için tüm imkânlarını seferber eden değerli Hocam Yrd. Doç. Dr. Arif Demir'e de teşekkür ederim. Bunun yanında özellikle İbn Hurdâzbeh'in *el-Muhtâr* adlı risalesinin metin tashihiinde, tahkik ve analizinde kendisinden çok istifade ettiğim Lokman Muhsin Yûsuf Hocama teşekkür etmek boynumun borcudur. Bir de Arapça metinlerin çevirisinde kendisinden faydalandığım eşime de çok teşekkür ederim.

Ayşe TOKAY

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
2. İbn Hurdâzbeh Hakkındaki Çalışmaların Değerlendirilmesi	7
3. Çalışmanın Muhtevası	8
4. Çalışmada İzlenen Yöntem	9
5. İbn Hurdâzbeh'in Düşünce Dünyası	11
BÖLÜM 1	14
<i>İBN HURDÂZBEH, HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ</i>	14
1.1. Hayatı	14
1.1.1. Adı, Künyesi ve Nesebi	14
1.1.2. Doğum Tarihi ve Çocukluğu	18
1.1.3. Tahsil Dönemi	19
1.1.3.1 Hocaları	19
1.1.3.2. Kendisinden İstifade Edenler	22
1.1.4. Üstlendiği Görevler (Devlet Ricâli Arasındaki Yeri)	22
1.1.5. İlmî Kişiliği	25
1.1.6. Vefatı	26
1.2. Eserleri	26
BÖLÜM 2	33
<i>EL-MUHTÂR MİN KİTÂBÎ'L-LEHVİ VE'L-MELÂHÎ ADLI ESERİN İÇERİK ANALİZİ</i>	33
2.1. İbn Hurdâzbeh'in Üslubu	33
2.2. Peygamberlerin Mûsikîye Mûsamaha Göstermesi	34
2.3. Mûsikînin Caiz Olduğunu Gösteren Deliller	36
2.4. Felsefecilerden ve Büyük Devlet Adamlarından Müzikle İlgili Kimi Özdeyiş ve Anekdotlar	38
2.5. Gınanın Önemine İlişkin Argümanlar	41
2.6. İlk Mûsikî Mucitleri	43

2.7. Araplarda Mûsikînin Tarihsel Gelişimi.....	47
2.8. Arapların Şarkıcı Kadınları	49
2.9. Mûsikînin Etkisi ve Şarkıcı Hayvanlar	50
2.10. Mûsikînin Hastalar Üzerindeki Etkisi	51
2.11. Mûsîkâr (Müzisyen)	51
2.12. Gınanın Etkisi ve Çeşitleri	52
2.13. MUĞANNÎLERİN HABERLERİ.....	54
2.13.1. BİRİNCİ TABAKA	54
2.13.1.1. Hâbilu Ebû Dehbel (حابيل أبي دهبل).....	55
2.13.1.2. Ebu'l-Hazz (أبو الحز).....	55
2.13.1.3. el-Velîd b. Yezîd (الوليد بن يزيد).....	55
2.13.1.4. Abdullah b. Muâviye el-Bâhilî (عبد الله بن معاوية الباهلي).....	56
2.13.2. İKİNCİ TABAKA	56
2.13.2.1. Siyât (el-Muğannî) (سياط).....	56
2.13.2.2. Zeyd el-Ensârî (زيد الأنصاري).....	57
2.13.2.3. Eş'ab Ebu'l-'Alâ' b. Cubeyr (أشعب أبو الغلاء بي جبير).....	57
2.13.2.4. Muhammed b. el-Ebcer (محمد بن الأجر).....	57
2.13.2.5. Muhammed b. es-Sâme (محمد بن الصامة).....	57
2.13.3. MUĞANNÎLERİN DÖRDÜNCÜ TABAKASI.....	58
2.13.3.1. Sabâh el-Hayyât (صباح الخياط).....	58
2.13.3.2. 'Azver (عزور).....	59
2.13.3.3. Muhammed Na'ce (محمد نعه).....	59
2.13.3.4. Süleyman (سليمان).....	59
2.13.3.5. İbn Havdere (ابن حودره).....	60
2.13.3.6. ed-Delâl (الدلال).....	60
2.13.3.7. Tarîfe (veya Tureyfa) b. eş-Şevterî (طريفه بن الشوتري).....	61
2.13.3.8. Find (veya Fend) Ebû Zeyd (فند أبو زيد).....	61
2.13.3.9. Suceyh (سجيه).....	61
2.13.3.10. Şebîb (شبيب).....	62
2.13.3.11. Sa'ter (صعتر).....	62
2.13.3.12. Salih b. Zuheyr el-Huza'î (صالح بن زهير الخزاعي).....	62
2.14. KADİM KADINLAR	63
2.14.1. Sîrîn (سيرين).....	63
2.14.2. Cebele b. el-Eyhem el-Gassânî'nin Cariyeleri (قيان جبلة بن الأيهم الغساني).....	64
2.14.3. 'Azzetu'l-Meylâ (عزة الميل).....	64
2.14.4. Cemîle (جميلة).....	66

2.14.5. Selâme (سَلَامَةٌ)	67
2.14.6. Sellâme el-Kass (سَلَامَةُ الْقَسَنِ)	67
2.14.7. Reyyâ (رَيَّا)	67
2.14.8. Habbâbe (حَبَابَةٌ)	68
2.14.9. Sa‘de (سَعْدَةٌ)	68
2.14.10. İbn Ebû Atik’in Hanımının Cariyesi (جارية امرأة ابن أبي عتيق)	68
2.15. İKİNCİ TABAKA MUĞANNİLER HAKKINDADIR	69
2.15.1. Yûnus el-Kâtib (يونس الكاتب)	69
2.15.2. el-Ebcer (الأبجر)	72
2.15.3. Medâr (مدار)	73
2.15.4. İbn Sâhib el-Vedû‘ (ابن صاحب الوضوء)	73
2.15.5. Sinân el-Kâtib (سنان الكاتب)	73
2.15.6. Umar el-Vâdî (عمر الوادي)	73
2.15.7. Huneyn b. Belû‘ (حنين بن بلوع)	74
2.15.8. Dahmân el-Eşkar (دحمان الأشقر)	75
2.15.9. Zekîr (veya Zukeyr) b. Yezîd (زكير بن يزيد)	76
2.15.10. Hâlid el-Muravvik (خالد المروقي)	76
2.15.11. Hişâm b. el-Murriyye (هشام بن المرزبة)	76
2.15.12. ed-Dârimî (الدارمي)	76
2.15.13. İbn Necâd el-A‘mâ (ابن نجاد الأعمي)	77
2.15.14. İbn Ebû Kabâha (ابن أبي قباحة)	77
2.15.15. el-Efrek (الأفرك)	77
2.15.16. ed-Ducânî (الدجاني)	77
2.16. Semâ‘, Gınâ ve Tarab Hakkında Birkaç Özlü Söz	78
2.17. Gınâ ve Cinslerinde İkâ‘	78
BÖLÜM 3	81
KARŞILAŞTIRMALAR	81
BİRİNCİ KARŞILAŞTIRMA	82
3.1. el-Mufaddal b. Seleme’nin (v.290 ila 300) <i>el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli’l-Mûsîkâ</i> adlı eseri ile İbn Hurdâzbeh’in <i>el-Muhtâr min Kitâbi’l-Lehvi ve’l-Melâhî</i> ’sinin Muhteva Açısından Karşılaştırılması	82
3.1.1. İsimlerdeki Benzerlik ve Farklılıklar	82
3.1.1.1. Benzerlikler	82
3.1.1.2. Farklılıklar	86
İKİNCİ KARŞILAŞTIRMA	90
3.2. İbn Hurdâzbeh’in <i>el-Mes‘ûdî Tarafından Nakledilen el-Mu‘temid’le Muhâveresi ile el-Muhtâr min Kitâbi’l-Lehvi ve’l-Melâhî</i> ’sinin Muhteva Açısından Karşılaştırılması	90

3.2.1. Hacim Açısından.....	90
3.2.2. Muhteva Açısından.....	90
3.2.3. Gınânın Tesiri/Etkisi.....	93
3.2.4. Tarab'ın Çeşitleri.....	94
3.2.5. İkâ'ın Yeri ve İsimleri.....	95
3.2.6. Tarîkler (Usûller).....	96
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA.....	101
TEZ'İN EKİ 1:.....	115
<i>İBN HURDÂZBEH'İN EL-MUHTÂR MİN KİTÂBÎ'L-LEHVÎ VE'L-MELÂHÎ ADLI ESERİNİN ÇEVİRİSİ</i>	115
TEZİN EKİ 2:.....	154
<i>EL-MUHTÂR MİN KİTÂBÎ'L-LEHVÎ VE'L-MELÂHÎ ADLI ESERİN ARAPÇA METNİ</i>	154

KISALTMALAR

a.mlf.	Aynı müellif
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
(as)	Aleyhi's-Selam
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	İbn veya bin
B.	Baskı
Bkz.	Bakınız.
çev.	Çeviren
ÇÜİFD	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
d.	dönemi (iktidar yılları)
DİA	İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
DİTA	Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî
DKİ	Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye
EI	The Encyclopaedia of İslam (Birinci Basım)
EIR	The Encyclopaedia Iranica
Fak.	Fakültesi
GAS	Geschichte des Arabischen Schriftums
h.	hicri
Haz.	Hazırlayan
Hn.	Hadis numarası.
İA	İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
m.	miladi.
mad.	Maddesi
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFD	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	Sayfa.
(sas)	Sallâllâhu Aleyhi ve Sellem
SBE.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAED	Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
v.	vefatı
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Ferdi ve içtimai hayatın en temel gerçeklerinden biri de mûsikîdir. Bu gerçek çok kısa bir inceleme ile hemen fark edilebilir. Hayatın gece-gündüz, iş-dinlenme, savaş-barış her evresinde zaman ve zemine uygun bir müzik var olagelmıştır. Bu bütün bir varlık tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak icra edilen bir ahengin hakiki yansımasıdır. Hayatın bu gerçeği hiçbir zaman göz ardı edilemez. Demek ki, mutlak manada hayat ve varlık mûsikîden¹ koparılamaz.

Hem kadim tarihte hem de günümüzde birçok sosyal platformda mûsikî, ya doğrudan ya da dolaylı yoldan hayat içinde yer almış ve daima canlı biçimde icra edilmiştir. Bu açıdan her medeniyet ve devlette kimi özellikleri bulunan bir müzik algısı ve eğilimi mevcuttur. Şunu belirtmek gerekir ki, mûsikî, kimi medeniyet ve cemiyetlere göre farklılık arz etse de, aslı ve öz nitelikleri itibarıyla aynı gerçeği insanın ruhunda uyandırdığı ortak hissi dile getirir. Yani Doğu (Çin, Hint, Rus, Babil, Mezopotamya, Mısır vs.) veya Batıda (Yunan, Roma vs.) icra edilen mûsikîde ses ve söz değişir, tını değişir ama ruh değişmez.

"Şifâu'l-Muteallim fî Âdâbi'l-Muallim ve'l-Muteallim'in müellifi Abdullatif b. Abdurrahman el-Makdisi (v.856), ilimleri maksudu bizzat olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırır. Birincisi hikmet ilimleridir. Bunlar da nazarî ve amelî diye ikiye ayrılırlar. Nazarî olanlar da a'lâ, ednâ ve evsat diye üçe ayrılır. Bunlar da sıra ile ilâhî ilim, tabî ilim ve riyâdî ilmi ifade ederler. Riyâdî ilimler de dörde ayrılır: Hendese, heyet, adet ve mûsikâ adlarını alırlar."²

Taşköprüzade, eşyanın varlığını dört mertebede mülâhaza eder. Bunlar *kitâbe*, *ibâre*, *ezhân* ve *a'yân*dır. Birincisinde *ulûm-i hattiyeye*, ikincisinde *ulûm-i lafziyye*, üçüncüsünde *ulûm-i zihniyye* ve dördüncüsünde ise *ulûmu a'yân* ele alınır. Bu sonuncusunda ise ilâhî ilmi,

¹ Mûsikînin manası ve tanımları için bkz. Uz, Kâzım, *Mûsikî Istılahatı*, Ankara 1946, s. 160; Öztuna, Yılmaz, *Türk Mûsikî Ansiklopedisi*, İstanbul 1974, s. 42.

² Hâcî Halîfe, Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Mektebetü'l-Musennâ, Bağdat 1941, I, 13, II, 1056; Sîddîk b. Hasan el-Kannûcî, *Ebcedu'l-Ulûm el-Vesyyu'l-Merkûm fî Beyâni Ahvâli'l-Ulûm*, thk. Abdulcebbar Zekkâr, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût 1978, I, 61.

tabîi ilmi ve riyâdiyyât ilmi incelenir. Bunlar da dört ilimde somutlaşır: Adet (sayısal) ilmi, hendese (mühendislik) ilmi, heyet (geometri) ilmi ve mûsikî (müzik) ilmidir.³

Bu araştırmada İbn Hurdâzbeh'in Mûsikî Risaleleri incelenmiştir. Bu bağlamda *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* adlı eseri ile el-Mes 'ûdî tarafından Murûcu'z-Zeheb'te kaydedilen "Muhâvere" adını verdiğimiz konuşması ele alınmıştır. Bu zat, çok önemli bir coğrafyacı, kültür ve edebiyatta öne çıkan bir şahsiyettir. Uzun bir dönem Fars'ın Cebel bölgesinin istihbarat ve gelir-giderinin sorumluluğunu üstlenmiş, bu görevindeki başarısı nedeniyle Abbâsî Devletinin 15. hükümdarı el-Mu'temid'in (h.256-272/m.869-885) dikkatini çekince onun meclislerine, edebî ve sanatsal mahfillerine çağrılmış, bu sayede hükümdara nedimlik yapacak dereceye yükselmiştir. Bu da onun coğrafya dışındaki konularla mesela edebiyat, mûsikî ve aşçılık gibi konularla ilgilenmesine, farklı okumalar ve telifler ortaya koymasına zemin hazırlamıştır. Bağdat'ta Hükümdar'ın oluşturduğu âlimler topluluğu arasında yer almış; edebiyat ve tarih alanında geniş bir kültürel birikime erişmiştir ve bu geniş kültüründen dolayı Abbasi sarayında önemli bir yer edinmiştir. Hükümdara edebiyat ve müzik tarihi ile ilgili bilgiler aktardığı gibi bu alanda birtakım kitaplar da yazmıştır.⁴

Bu bilgilerden İbn Hurdâzbeh'in hükümdar nezdindeki yüce makama ve onun zengin kütüphanesinden rahatlıkla istifade edebilecek bir itimada sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu tespit, onun *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* kitabının başlarında kendisini "Emîru'l-Mu'minîn'in mevlâsı" ifadesiyle de desteklenmektedir.⁵

İbn Hurdâzbeh, İslâm âleminde kendinden sonra gelen meslektaşlarına yol gösteren tarifli ve tasvirli bir coğrafya eseri ortaya koymuş ilk müellif ve ekol sahibidir.⁶ *Irak Coğrafya Ekolü Temsilcisi* olarak bilinir. Bu ekol, ilk iki temsilcisinden birinin Bağdatlı oluşu ve ekolün temellerinin onun tarafından atılmış olması nedeniyle "Irak Coğrafya Ekolü" diye isimlendirilmiştir.

³ Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 14; Gazimihal, Mahmut Ragıp, *Mûsikî Sözlüğü*, İstanbul 1961, s. 160.

⁴ Krichovsky, İgnati Ulianovich, *Târîhu'l-Edebi'l-Cûgrâfi'l-Arabî*, Arapçaya çev: Selahuddîn Osman Hâşim, Kahire 1963, I, 255; Arendonk, C. V., "İbn Hurdâzbeh" mad., *İA*, MEB Yay. Eskişehir 1997, V/2, 755; Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1985, s. 12.

⁵ Bkz. İbn Hurdâzbeh, Ebu'l-Kasim Ubeydullah b. Abdullah, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yay. İstanbul 2008, s. 19.

⁶ Ahmad, Sayyid Maqbul, "İbn Hurdâzbeh" mad., *DİA*, İstanbul 1999, XX, 78-79.

Bu ekolün temsilcisi olan yazarlar, Dünya'nın yaşanabilir kısmını bir bütün olarak ele alıp ülkelerin tamamı hakkında bilgiler vermişlerdir. Genel olarak Irak ekolü temsilcilerinden farklı olarak İbn Hurdâzbeh, dünyayı dörde ayırır ve her birine isim verir. O, eserine “*Bütün Ülkelerin Halklarının Kiblesi*” başlığı altındaki bilgilerle başlar. İslâm dünyasında Dünya'yı ilk olarak tarif eden ve bu konu üzerine eser veren kişi İbn Hurdâzbeh'tir. Bu nedenle O, kimi kaynaklarda *İslâm coğrafyacalarının babası* olarak gösterilir.⁷

İbn Hurdâzbeh'in eserleri genel olarak tarih, coğrafya, edebiyat ve eğlence tarihi ile ilgilidir. Bunlardan edebiyata dair olanlar fazla tanınmamasına rağmen, tarih ve coğrafyaya ait olan eserlerinin ünü günümüze kadar ulaşmıştır.⁸

İbn Asâkir, müellifimizin tarih kitabından bahseder.⁹ Muhammed b. İshâk en-Nedîm (v.380/990) *el-Fihrist* adını taşıyan eserinde onun sekiz kitabını kaydetmiştir:

1. *Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 2. *Kitâb el-Lehv ve'l-Melahî*, 3. *Kitâb Edeb es-Semâ'*, 4. *Kitâb Cemheretu'l-Ensâb li'l-Furs ve'n-Nevâfil*, 5. *Kitâb et-Tabîh*,¹⁰ 6. *Kitâb eş-Şarâb*, 7. *Kitâb en-Nudemâ' ve'l-Culesâ'*,¹¹ 8. *Kitâb el-Envâ'*.¹²

⁷ Ağarı, Murat, “Irak Ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubî ve İstahrî”, *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34, Erzurum 2007, s. 171-173; Krichovsky, *Târîhu'l-Edebi'l-Cügrâfi'l-Arabî*, I, 255; en-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebû Ya'kub İshâk, *Kitâb el-Fihrist*, thk. Eymen Fuâd Seyyid, London 1430/2009, s.165.

⁸ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 15.

⁹ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1419/1998, I, 12.

¹⁰ Bu kelime her nedense kimi yerlerde “el-Bittîh” şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. el-Bâbânî, İsmâil b. Muhammed Emîn (v.1399), *Hediyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, MEB Yay. İstanbul 1951, I, 645.

¹¹ İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd, *Zeylu Târîhi Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kitubi'l-İlmiyye, Beyrût 1417/1997, II, 10.

¹² en-Nedîm, *Kitâb el-Fihrist* (Seyyid), II, 457-458; İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 1; es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Ernâût ve Turkî Mustafâ, Daru İhyâi't-Turâs, Beyrut 1420/2000, XIX, 229; İbn Hacer, onun şu üç kitabını kaydetmez: *Kitâb Edeb es-Semâ'*, *Kitâb Cemhere Ensâb el-Furs ve'n-Nevâfil ve Kitâb el-Envâ'*. Bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, thk. Adbu'l-Fettâh Ebû Gudde, Daru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 1. Basım, 2002, V, 317; Sezgin, Fuat, *GAS*, VIII, s. 348; Kehhâle, Ömer Rıdâ, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, VI, 236; Muhammed İsâ Sâlihiyye, *el-Mu'cemu's-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabî el-Matbu'*, Kahire, 1993, II, 268-269.

Bunların dışında sözü edilen diğer iki kitabı ise, *el-Kebîr fî't-Târîh* ve *Ahbâr İbn Hurdâzbeh*'tir.¹³ Bu tarih kitabı hakkında özellikle el-Mes'ûdî (v.345/956) çok önemli bir takdiri ifade etmiştir:

“Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdâzbeh ise, telifte bir öncüydü. Eserlerini mükemmel bir üslupla kaleme almada eşsizdi. O, telifte kendisine mahsus bir metot kullanmıştır. Pek çok kişi onu takip etmiş veya onun izinden gitmeye çalışmıştır. Eğer bunun doğruluğunu test etmek istersen onun tarih ile ilgili büyük kitabına bak. Şüphesiz o, gerçekten bu alandaki kitapların en derli toplu olanı, düzenleme açısından en orijinali, ilim açısından en zengini, tüm ümmetlerin, hükümdarların haberleri ve hayat hikâyeleri açısından en kapsamlı olanıdır.”¹⁴

Kültür tarihçisi el-Mes'ûdî gibi değerli bir müellifin bu kitap hakkındaki bu sitayişkâr ifadeleri bu eserin kıymeti hakkında bir fikir verebilir. İbn Hurdâzbeh'in *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* kitabına bu satırların hemen ardından yer verip: “*Bu alanda yazılan eserlerin en iyisidir*”¹⁵ demiş olması onun bu her iki kitap hakkında esaslı bilgisi olduğunu göstermektedir.

Bu eserlere en-Nedîm'in yanında, Hâcî Halîfe de *Keşfu'z-Zunûn*'da *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* hakkında çok kısaca bilgi vermiştir. Burada el-Mes'ûdî'nin adını da vererek onun bu konudaki görüşlerini özetlemiştir.¹⁶ İbn Hurdâzbeh'in işaret edilen sekiz kitabından başka eserleri olduğunda kuşku yoktur. Mesela el-Mes'ûdî, İbn Hurdâzbeh'in hükümdar el-Mu'temid huzurunda söylenen *Mûsikî Makalesinden* söz eder ve onu “yazıcılıkta önder” sıfatıyla tanıtır ve Arap olmayan milletlerle hükümdarlar hakkındaki geniş bilgisini övdüğü tarihe dair büyük bir eserinden bahseder. Bu, muhtemelen *Kitâb Cemheret Ensâb el-Furs*'tur.¹⁷

¹³ İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 1.

¹⁴ el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. el-Huseyn, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1403/1982, I, 3.

¹⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 3.

¹⁶ Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 278.

¹⁷ Kûrkîs Avvâd, “İbn Hurdâzbeh III”, *Mecelletu'r-Risâle*, sayı: 456 (30 - 03 - 1942).

el-Beşşârî el-Makdisî (v.380), *Zu'l-Karneyn Seddi* üzerindeki açıklamasında şöyle der:

“İbn Hurdâzbeh ve başkasının kitaplarında bu seddin kıssasını okudum. Hepsi birbirine benzer bilgilerdi. Ancak lafız ve isnat İbn Hurdâzbeh'e aitti. Çünkü o Halife'nin veziriydi ve Emîru'l-Mu'minîn Kütüphanesinin ilim hazinelerinden istifade etmeye en yetkili kişiydi.”¹⁸

el-Beşşârî, kitabının birçok yerinde İbn Hurdâzbeh'den pek çok nakiller yapmaktadır.¹⁹ Aynı şekilde İbn Rüste (v.300/912), İbnu'l-Fakîh el-Hemedanî (v. 365), el-Mes'ûdî (v.345/956), Ebu'r-Reyhân el-Beyrûnî (v.453), Yakût el-Hamevî (v.626), eş-Şerîf el-İdrîsî (v.560), İbn Haldûn (v.808) ve el-Kalkaşandî (v.821), İbn Hurdâzbeh'den çokça nakil yapanlar arasında sayılabilir.

Bu türden tesbitler çoğaltılabilir. Ancak burada aktarılanlarda İbn Hurdâzbeh ve onun eserleri hakkında bir fikir vermeye yeterlidir. İnceleme konusu yaptığımız *el-Muhtâr* kitabı önemli bir müellifin eseridir. Bu eser alanında yazılan birçok kitaba kaynaklık yapmıştır. Çünkü bu sahanın en kadim risalelerinden biridir.

Bu nedenle es-Safedî onu mutlak manada: “*Kitâbu'l-Lehvi ve'l-Melâhî ise meşhur bir kitaptır*” diye niteler. Ebû'l-Ferec de *el-Eğânî* adlı eserinde onu kaynak olarak kullanmış ve 37 kere ondan nakiller yapmıştır.²⁰ Mes'ûdî de *Murûcu'z-Zeheb*'te Arap mûsikî tarihi ile ilgili rivayetlerinin çoğunda bu esere dayanmıştır.

İbn Hurdâzbeh'in eserinde mûsikî tarihi, ilk Arap müzisyenler, kadim kadın muganniyeler, tabakalar halinde erkek muganniler, hayvanlarda mûsikî, felsefecilerde mûsikî, hükümdarlarda mûsikî, ülkeler ve kavimlerde ne türden çalgıların kullanıldığı gibi daha birçok konu yer almaktadır.²¹

el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî adlı eseri orijinal kılan, onda müzikle ilgili görüşü, buluşu ve emeği olan düzinelerle şahıstan söz edilmesi ve bu tür konuların, mutekaddimûn dönemi bilginlerinden sayılan İbn Hurdâzbeh tarafından kaleme alınmış olmasıdır.

¹⁸ el-Beşşârî el-Makdisî, Ebû Abdullah Şemsuddîn b. Ahmed, *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, III. Baskı, Mektebetu Medyûlî, Kahire 1411/1991, s. 362.

¹⁹ Mesela bkz. el-Beşşârî el-Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsîm*, s. 4, 57, 68, 105, 189, 222, 241, 362.

²⁰ Ne yazık ki, bu nakillerin çoğu söz konusu kitabın matbu nüshasında yer almaz.

²¹ Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1-3, 4-7, 8-12.

Sorunumuz ise, bu kitabın Muhammed b. İshâk en-Nedîm ve es-Safedî tarafından *Kitâb “el-Lehv ve’l-Melâhî”* şeklinde verilmiş olmasıdır. Buna bakılarak elimizdeki *el-Muhtâr min Kitâbi’l-Lehvi ve’l-Melâhî* adını taşıyan nüshanın ondan yapılmış bir antoloji (*el-Muhtâr*) imajı vermesidir. Şu kadar var ki, bu kitap adı geçen müellifler tarafından kısa isimle anılmış olabilir. Bu durumda İbn Hurdâzbeh, kitabın ismini kendisi koymuş ve bu alandaki bilgilerden bir seçki yapmış olur.

“*el-Muhtâr*” kavramı, bir seçki manasını çağrıştırırsa da bu eserin mutlak anlamda bir seçki olmasını gerektirmez, zira bizim kültür tarihimizde bu ismi kullanan çok müellif mevcuttur. Fıkıh, dua, zikir, menakıb, tıp vb. gibi hemen her alanda “*Muhtâr*” adını taşıyan pekçok esere rastlamak mümkündür. Mesela fıkıhta Ebû’l-Fadl Abdullah Mahmûd’un (v.683) “*el-Muhtâr li’l-Fetvâ*” adlı, Ebû’l-Hasan el-Merğînânî (v.593) tarafından yazılan “*el-Muhtâr*” adını taşıyan kitabı burada hatırlanabilir. Ayrıca İbn Hubel’in “*el-Muhtâr fi’t-Tıbb*”, Ebû Bekr ed-Dimeşkî’nin (el-Cevberî), “*el-Muhtâr fi Keşfi’l-Esrâr*”, Ebû’s-Saâdât el-Mubârek İbnu’l-Esîr el-Cezerî’nin (v.606), “*el-Muhtâr fi’l-Ed’iye ve’l-Ezkâr*” ile “*el-Muhtâr fi Menâkıb el-Ahyâr*” adlı eserleri de bunun başkaca birçok misalinden bazılarını oluşturur.²²

Burada *el-Muhtâr*’ın bazı önemli hususiyetlerine de değinmek gerekir. Ebû’l-Ferec’in *el-Eğânî*’de bahsetmediği yaklaşık 20 uğniye (şarkı) *el-Muhtâr*’da yer almaktadır. Mesela İbn Havdere, Âsim ed-Ducânî, el-Efrek, el-Bâhilî ve Siyât’ın uğniyeleri bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Yûnus el-Kâtib’in *el-Eğânî*’de zikredilmeyen 4 şarkısı bu eserde yer almıştır. Yanı sıra, Ebû’l-Ferec’in hiç bahsetmediği 17 muğannî de *el-Muhtâr*’da zikredilmiştir. Bunlar da 1. Âsim ed-Ducânî, 2. İbn Havdere, 3. İbnu’s-Şevterî, 4. İbn Âzer, 5. Medâr, 6. el-Efrek, 7. Zekîr (Zukeyr), 8. el-Muravvik, 9. Sa’ter, 10. Ukâşe, 11. Ebû’l-Hazz, 12. Cârîye, 13. Hâbil, 14. Muhammed b. es-Sâme. b Fer’a el-Muğanniye, 15. Bu kişinin babası, 16. Abdullah b. Muâviye el-Bâhilî ve 17. Sâlih el-Huzâî’dir.²³

Son olarak İbn Hurdâzbeh’in *el-Muhtâr min Kitâbi’l-Lehvi ve’l-Melâhî* adlı eserinin, bunca önemine rağmen, ilim dünyasında henüz keşfedilmediği ve ilmi bir araştırmaya konu olmadığı, objektif olarak enine boyuna çalışılmadığı anlaşılmaktadır. Bunun söz konusu eserin bu tezde incelemeye alınmasına karar verilmesinde etkisi büyüktür. Eserin kadim bir

²² Bkz. Abdullatif b. Muhammed Riyâd Zâde (v.1078), *Esmâu’l-Kutub*, thk. Muhammed et-Tevencî, 3.B. Dâru’l-Fikr, Dimeşk 1403/1983, s. 26, 68, 266.

²³ Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 8-10, 11.

tarihte yazılmış olması onun değerini, özellikle mûsikî tarihindeki mümtaz yerini ve önemini arttırmaktadır. Bu açıdan onun müstakil bir tezde ele alınmasının hem doğru hem de bir ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Zira bu eser *dini mûsikî tarihi* açısından da çok önemli bir kaynak niteliğindedir. Yıllar önce bu eser oryantalistler tarafından keşfedilmiş bulunmaktadır. Bu da bir açıdan bu kitabın üzerinde çalışılmaya değer bir eser olduğunu göstermektedir.

2. İbn Hurdâzbeh Hakkındaki Çalışmaların Değerlendirilmesi

İbn Hurdâzbeh'in Hükümdar Mu'temid (d.870-892) ile bir kültür-sanat meclisindeki muhaveresi el-Mes'ûdî'nin (v.345/956) *Murucu'z-Zeheb*'inde yer almıştır. Burada Mu'temid, nedimleriyle mûsikîyi konuşmuş ve tartışmıştır. Bu mecliste özellikle İbn Hurdâzbeh'in görüşlerini öğrenmek isteyen Mu'temid orada ona mûsikî tarihi, ilk müzik aletleri, ilk mûsikî mucitleri, mahir muğanninin sıfatları, tarab'ın çeşitleri, îkâ'ın önemi ve yeri, vuruş yolları ve nağme sanatları ile ilgili bazı sorular sormuş, İbn Hurdâzbeh de onun sorularını detaylı biçimde cevaplamıştır. Mu'temid ise onun cevaplarını çok beğenmiş, mutlu olmuş ve o gün hem cevap sahibine hem de orada olanlara değerli hediyeler takdim etmiştir.²⁴

Farmer'in belirttiğine göre, İbn Hurdâzbeh'in *Kitabu'l-Lehv ve'l-Melâhî* adını taşıyan eserinin yazma nüshası 29 sayfadır. Bu kitap es-Seyyid Habîb ez-Zeyyât'ın hususi kütüphanesi olan el-Hizânetu's-Şarkiyye'de bulunmaktadır. Bu nüshanın sahibi İbrâhîm b. Îsâ eş-Şâmî (v.1085) adını taşıyan zattır.²⁵ *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*, İgnatius Abduh Halîfe tarafından 1964'te Beyrut'ta neşretmiştir.²⁶

Bu konuda kafa karıştıran bir çalışma da Abbâs el-Azzâvî tarafından yapılmıştır. Kendisi *el-Mûsikâ'l-İrâkiyye fî Ahdi'l-Muğûl ve't-Turkmân* adlı eserinin kapak sayfasında kitabının üç ekinden bahseder. İkinci sırada “*Kitâb el-Lehv ve'l-Melâhî l'İbn Hurdâzbeh*” (İbn Hurdâzbeh'in *el-Lehv ve'l-Melâhî Kitabı*) isimli kitabı kaydeder. Kitabın eklerini verirken ikinci sırada bu eserin adını: “Nebze fî'l-Lehv ve'l-Melâhî l'İbn Hurdâzbeh (İbn Hurdâzbeh'in el-Lehv ve'l-Melâhî'sinden Bir Nebze –küçük bir parça-)” şeklinde verir. Alt tarafında ise: “Bu kısım el-Mes'ûdî'nin *Murucu'z-Zeheb*'inden

²⁴ Bkz. Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, II, 132-135.

²⁵ Bkz. *Hilâl Dergisi*, sayı: XXVIII, s. 204.

²⁶ Bkz. Ahmad, Sayyid Maqbul, “İbn Hurdâzbeh” mad., *DİA*, XX, 79.

nakledilmiştir” şeklinde bir açıklama yer alır. Bu da Azzâvî’nin konuya yabancı olduğunu göstermektedir. Zira el-Mes‘ûdî’nin kitabından kendisi dört sayfa aktarmakta ve onun vermediği bir isimle onu kaydetmektedir. Mes‘ûdî, bu kısmı bir muhavere şeklinde verirken, Azzâvî, burada verilen bilgileri kitabının kapağında *el-Lehv ve ‘l-Melâhî*, ekler kısmının ikinci başlığında ise, “*Nebzetün fî ‘l-Lehv ve ‘l-Melâhî*” ifadesini kullanmaktadır. Birinci isminden kitabın tamamı anlaşılırken ikincisinden bu kitabın *küçük bir parçası* manasını taşımaktadır. Doğru olan da bu ikinci adlandırmasıdır.²⁷

Gattâs Abdülmelik Haşebe ise Mufaddal b. Seleme’nin *Kitâbu ‘l-Melâhî ve Esmâihâ* kitabıyla birlikte el-Mes‘ûdî’nin kaydettiği 4 sayfalık meclis tutanağından oluşan sultan el-Mu‘temid ile İbn Hurdâzbeh arasında mesliste cereyan eden muhâvere’yi tahkikli olarak 1984’te Kahire’de neşretmiştir. Turgut Yahşi, *Mufaddal b. Seleme’nin Kitâbü ‘l-Melâhi ve Esmâiha Adlı Eserinin İncelenmesi* adını taşıyan tezinde bu metni, “*Kitâbü ‘l-Lehv ve ‘l-Melâhî*” adlı eser diye kaydetmiştir.²⁸

Turgut Yahşi, Tezinin Önsöz’ünde: “İbn Hurdâzbeh’in *Kitâbü ‘l-Lehv ve ‘l-Melâhî* eseri de herhangi bir kütüphanede bulunmamakla beraber el-Mes‘ûdî’nin *Murûcu ‘z-Zeheb ve Meadinu ‘l-Cevher* isimli eserinin bir bölümünde yer almaktadır”²⁹ der. Ancak Yahşi’nin bahsettiği bu eser *el-Muhtâr* değil, İbn Hurdâzbeh’in el-Mu‘temid’in huzurunda yaptığı bir konuşmanın kaydedilmiş halidir.

3. Çalışmanın Muhtevası

Bu çalışmada öncelikle İbn Hurdâzbeh’in hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, öğrencileri ve eserleri incelenmiştir. Eserlerinin günümüzdeki durumları tetkik edilerek matbu mu yazma mı oldukları tespit edilerek durumları hakkında bilgi verilmiştir.

²⁷ el-Azzâvî, Abbâs b. Muhammed b. Sâmir el-Abbâs, *el-Mûsika ‘l-İrakıyye fî Ahdi ‘l-Muğûl ve ‘t-Turkmân min Sene 656 h.-1258 m. ilâ Sene 941*, Şeriketu’t-Ticâre ve ‘t-Tibâa el-Mahdûde, Bağdad 1370/1951, ss. 94-99. Bu konuda Turgut Yahşi, Azzâvî’nin bu beyanına itimat ederek Murûcu ‘z-Zeheb’teki bölümü İbn Hurdâzbeh’in “*Kitab el-Lehv ve ‘l-Melâhî*” kitabı şeklinde adlandırmıştır. Ama bu da doğru değildir. Bkz. Yahşi, Turgut, *Mufaddal b. Seleme’nin Kitâbü ‘l-Melâhi ve Esmâiha Adlı Eserinin İncelenmesi*, Marmara Üniv. SBE, İstanbul 2013 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 21-22.

²⁸ Bkz. Yahşi, *age.*, s. VII. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr min Kitâbi ‘l-Lehvi ve ‘l-Melâhî*, s. 1-12; el-Mes‘ûdî, *Murûcu ‘z-Zeheb*, II, 132-135; İbn Seleme, Ebû Tâlib Mufaddal b. Seleme b. Âsım Mufaddal, *Kitab el-Melâhî ve Esmâihâ min Kibeli ‘l-Mûsîkâ*, thk. Gattâs Abdülmelik Haşebe, el-Hey’etu ‘l-Mısrıyyetu ‘l-Âmme li ‘l-Kitâb, Kahire 1984, s. 35-50.

²⁹ Yahşi, *age.*, s. VII.

Ardından gelen ikinci bölümde onun *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* adını taşıyan eseri muhteva açısından tetkik edilmiştir.

Üçüncü bölümde Mufaddal b. Seleme'nin *Kitâb el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli'l-Mûsikâ* adlı eseri ile İbn Hurdâzbeh'in *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*'si muhteva açısından karşılaştırılmıştır. Her iki eserin ortak yönleri ve farklılıkları nazara verilmiştir.

Ayrıca üçüncü bölümde el-Mes'ûdî tarafından kaydedilen İbn Hurdâzbeh ile hükümdar el-Mu'temid arasında geçen *Muhâvere* muhteva açısından *el-Muhtâr* kitabıyla karşılaştırılmış, ortak yönleri tespit edilmiş ve her birinin kendisine mahsus özelliklerine dikkat çekilmiştir.

Son olarak da bu araştırmada elde edilen ilmi tespitler Sonuç kısmında ana hatlarıyla ortaya konmuştur.

4. Çalışmada İzlenen Yöntem

İbn Hurdâzbeh'in elimizdeki *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* adlı eserinin matbu nüshası mazbut değildir. İçinde çok miktarda tahrîf, tashîf ve muğlâk ifade yer almaktadır. Onun tahkik ve tetkik metodunu kullandık. İlk olarak bu metin ıslah edilmeye çalışıldı. Zira öncelikle metin doğru anlaşılmalıydı. Analiz ve yorum bundan sonra yapılabilirdi. Bunun için Ebû'l-Ferec el-İsfehânî'nin ünlü eseri *el-Eğânî* kitabı ile el-Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*'ine müracaat edildi. Aralarındaki farklar tespit edildi. İmla hataları, tahrif ve tashifler en aza indirilmeye çalışıldı. Bunun bir misaline göz atalım:

el-Muhtâr'ın ibaresi:

واتخذت الفرس الناي للعود والزنامي للطنبور والسرنای للطبل والمنتج للصنج³⁰

el-Mes'ûdî'nin ibaresi:

واتخذت الفرس الناي للعود والدناي للطنبور والسرياني للطبل والسنج للصنج³¹

Bu tür hatalar muğannî, muğanniye, şair, besteci ve diğer kişilerin isimleri yazılırken de söz konusu olmaktadır. Mesela İbn Havdere [ابن حودره], Tarîfe b. eş-Şevterî [طريفهاين], el-Efref [الأفرك], el-Kerûf [الكروف], el-Murevvik [المروق], İbn Dehmiyye [ابن دهمية]

³⁰ Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

³¹ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 133.

gibi isimler de hatalı yazılmıştır. Zira bunlar hakkında hemen hiçbir yerde en ufak bir malumat mevcut değildir.

Kitaptaki tashîflere de birkaç misal verilebilir. Mesela:

إِدْرَاكِهِ [إِدْرَاكِهِ]، لَا نَيْثُ [لَا نَيْثُ]، أَحَدُ الْفَلَسَفَةِ الْأَرْبَعَةِ [الْفَلَسَفَاتِ الْأَرْبَعِ]، الْمَوْسِيقِيَّةِ (الْمَوْسِيقَى)، اسْتَعْنَا (اسْتَعْنَى)، وَالذِّفْقَةَ (وَالذُّفُوفَ)، اتَّخَذَ الرُّعَا [الرِّعَاةَ]، وَوَدِدْتُ [وَوَدِدْتُ]، بِمَائَةٍ [بِمَائَةٍ]، فَايِقًا [فَائِقًا]، بِكَالِمِ (بِكَلَامٍ)، أَنْهَائِهِ [إِنْهَائِهِ]، التَّهْنِيَّةِ (التَّهْنِنَةَ)، وَقَطَائِعًا (قَطَائِعَ)، نَائِمًا، غَنَاءَهُمْ (غَنَاؤُهُمْ)، الْحَدَا (الْحُدَاةَ)، حَيْشَةً (حَيْشِيَّةً)، الْغِنَا (الْغِنَاءَ)، نَشِيحُ (نَشِيحُ)، الشُّجْعَاءِ (الشُّجْعَانَ)، الْبُوقَاتِ (الْبُوقَ)، فَبَكَ (فَبَكَ)، أَجْرُ (أَجْرُ)، تَمْتَلِي (تَمْتَلِي)، الْحَطَايِرُ (الْحَطَايِرَ)، بِعَمُودِهِ (بِعَمُودِهِ)، لَا عَرَفَ (لَا عَرَفَ)، السُّودَا وَالصُّفْرَا (السُّودَاءَ وَالصُّفْرَاءَ)، عَرَقُوا (عَرَقُوا)، طَائِرًا (طَائِرًا)، فَاتْنِبِهِ (فَأُوتِي بِهِ)، نَبِيذِ صَافِي (صَافِي)، حَوَا (حَوَا)، فَأَعْيِي (أَعْمِي)، النِّسَاءِ الْقَدَمَاءِ (الْقَدِيمَاتِ)، لَهْنُ أَغَانِي (أَغَانِي)، شَرَاهَا (شِرَاءَهَا)، أَحَدَ (أَحَدِي)، الْمَحْسَنَاتِ الْقَدَمَاءِ (الْقَدِيمَاتِ)، بَيْتِ (بَيْتِ)، ابْنِ سَرِيحٍ (سَرِيحٍ)، وَالْغَرِيضِ وَمَعْبَدٍ (مَعْبَدًا)، أَسُودًا (أَسُودَ)، مُعْنَى (مُعْنَى)، الْأَفَاقِ (الْأَفَاقِ)، سَنَةِ اثْنَيْنِ (اثْنَيْنِ)، مَائَتَيْنِ وَأَحَدٍ (وَوَاحِدٍ) وَثَمَانِينَ صَوْتًا، لَهُ أَغَانِي (أَغَانِي)، الْأَنْ (الْآنَ)، مَوَالِيَاتِ (مَوَالِيَاتِ)، الرَّفْضِ (الرَّقْصِ)، الْغِنَا (الْغِنَاءِ).³²

Bu hataların bir kısmı imla ve irap ile ilgili olup manaya zarar vermezken (ân, eġânî, âfâk, ġinâ, Havvâ, tâyir vs. gibi) diġer bazıları ise anlamı tamamen deġiştirecek niteliktedir (refd/raks, serî/Süreyc, beyt/bint vs. gibi). Risaledeki kelime ve cümleler işleme tabi tutulmadan önce tashih ve tespit edilmiş, bundan sonra onunla ilgili analiz ve yorumlamalara gidilmiştir.

Metinde yer alan ayetlerin, Kur'ân-ı Kerîm'deki yerleri gösterilmiştir.

Yine Metinde geçen hadisler ilgili kaynaklara müracaat edilerek mevsub olup olmadıkları hakkında malumata ulaşılmaya çalışılmıştır.

Risalenin metnindeki muġlâk ifadeler ve anlaşılması zor ibareler ilgili alan kaynaklarına müracaat edilerek çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla İbn Dureyd; *Cemheretu 'l-Luġa*, Ebû Zeyd el-Karşî; *Cemheretu Eş 'âri 'l-Arab*, el-Ezherî; *Tehzîbu 'l-Luġa*, İbn Menzûr; *Lisânu 'l-Arab*, Cevherî; *es-Sihâh* ve Mufaddal b. Seleme; *Kitâb el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli 'l-Mûsîkâ* gibi kaynaklara müracaat edilmiştir.

Bunun yanında Risâlede geçen kişiler hakkında bilgi edinmek amacıyla birçok biyografik esere başvurulmuştur. Başta el-Feyrûzâbâdî (v.817/1415); *el-Bulġe fî Terâcumî Eimmeti 'n-Nahvi ve 'l-Luġa*, Ebû'l-Ferec el-İsfehânî (v.356/967); *el-Eġânî*, es-Suyûtî (v.911); *Buġyetu 'l-Vu 'ât fî Tabakâti 'l-Luġaviyyîn ve 'n-Nuhât*, Corci Zeydan (v.1914); *İslâm*

³² Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

Medeniyeti Tarihi, C. Brockelmann (v.1956); *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, ez-Ziriklî (v.1976); *el-A'lâm*, Umar Ferrûh (v.1987); *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Umar Rıdâ Kehhâle (v.1993); *A'lâm en-Nisâ* olmak üzere pek çok biyografi kitabı araştırma alanı içine alınmıştır.

Usul olarak bu Risalede yer alan isimler, özellikle mûsikî ile ilgili şahıslar hakkında derli toplu bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bunun için İA ve DİA başta olmak üzere mevcut ansiklopdiler müracaat kaynağı olarak kullanılmıştır. Tüm çabalara rağmen, hakkında malumat bulunamayan birkaç kişi Risalenin tümü içinde ancak yüzde 1-2'ye tekabül eder.

Metinde geçen ve anlaşılmasında zorluk bulunan kelime ve kavramlar alanla ilgili müracaat eserlerine başvurularak makul ve mutedil ölçüde açıklanmaya çalışılmıştır.

Verilen şiirlerin ilgili kaynaklarda yer alıp almadıkları tespit edilmiş ve yer aldıkları eserler referans olarak gösterilmiştir. Ayrıca metinde geçen ve şarkı sözü olarak kullanılan şiirler harekeli olarak verilmeye çalışılmıştır.

Metinler, görüşler ve yorumlar karşılaştırılırken objektif kıstaslara bağlı kalınmıştır. Herhangi bir tarafgirlik ve gereksiz savunma içine girilmemiştir. Müellife yöneltilecek kimi tenkitler kabul edilmiş, haksız yere ileri sürülen karalama ve asılsız iddialara itibar edilmemiştir.

el-Muhtâr'ın metni üzerinde çalışılırken, güfte analizlerine girilmediğinden, şarkı metni olarak kaydedilen şiirler Türkçeye çevrilmemiştir.

5. İbn Hurdâzbeh'in Düşünce Dünyası

Müellif, ünlü bir kelim, fıkıh, hadis ve nahiv bilgini olmadığından birçok alanla ilgili ne düşündüğü tespit edilememiştir. Günümüze kadar gelen eserlerine bakılarak tespit edilebilecek görüşleri ise birkaç alanla sınırlı kalmaya mahkûmdur. Bu çalışmada esas alınan *el-Muhtâr* bir de *Muhâvere* adını verdiğimiz Mes'ûdî'nin aktardığı diyalogda İbn Hurdâzbeh'in mûsikî ile alakalı görüşleri açık biçimde dile getirilmiş bulunuyor.

Buna göre İbn Hurdâzbeh, müzikle ilgili müsamahalı bir görüşe sahiptir. Ona göre müzik ve aletleri İslam'ın ilk döneminden itibaren hoşgörüle karşılanmış, bizzat Resûlullah (sas) bile çalıp söylemede herhangi bir sakınca görmemiştir. Onun bir şekilde içinde yer aldığı birtakım olaylar bunu açıkça göstermektedir. İslam açısından pek çok delil de bu yönde bir görüş ve düşünceyi destekler mahiyettedir.

İkinci bir husus ise, İbn Hurdâbeh'in *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* kitabında gündeme gelen Dünyanın şekli, ekvator, enlemler ve boylamlar, yedi iklim, evren, rüzgârlar, yeryüzündeki denizler ve kara parçaları, ülkelerin kibleleri ve şehirlerinin sayısı ile ilgili görüşleridir. Burada İbn Hurdâbeh, zannedilenin aksine dünyanın yuvarlak olduğunu açık seçik biçimde ifade eder. Verdiği temsilde dünyayı evrenin merkezi sayar. Evren katbekat dünyayı sarar. Tıpkı yumurta sarısının, yumurta akı ve kabuğu tarafından sarılışı gibi dünya da evrenin katmanları tarafından sarılmış bulunmaktadır. Onun bu konudaki ibaresi şöyledir:

Ebu'l-Kâsim dedi ki: Yeryüzü kürenin yuvarlak olması gibi dairevidir. Yumurtanın sarısı gibi feleğin ortasında durmaktadır. Dünyanın çevresinde rüzgârlar yer almaktadır. Bu rüzgârlar, bütün yönlerden arzı feleğe doğru çekmektedir. Dünyanın yapısı şu şekildedir: Rüzgârlar nesnelere hafif şeyleri kendisine doğru çekici bir konumdadır; arz ise nesnelere ağır şeyleri kendisine doğru çekicidir. Zira yeryüzü demiri çeken taş (mıknatıs) konumundadır.

Yeryüzü, Hatt-ı İstivâ (Ekvator) ile ikiye bölünmüştür. Hatt-ı İstivâ'nın yönü ise doğudan batıya doğrudur. Bu çizgi yeryüzünün uzunluğudur ve tıpkı burçlar kuşağının (Zodyak) felekteki en büyük hat olması gibi, yerküre üzerindeki en büyük enlemdir. Yerkürenin boylamı, etrafında Süheyl'in³³ döndüğü güney kutbundan, etrafında *Benâtu Na's*'in³⁴ döndüğü kuzey kutbuna doğrudur.

Yeryüzünün dönüşü Hatt-ı İstivâ (Ekvator) bölgesinde 360 derecedir. Her bir derece 25 fersah, her fersah 12.000 zirâ'dır. Bir zirâ 24 esba' (parmak); bir esba', 6 habbe-i şa'îrdir (arpa tanesi). Bu arpa taneleri uç uca değil de yan yana dizilmiş şekildedir. Bu şekilde 9.000 fersahtır.³⁵ Ekvatorla her bir kutup bölgesi arasında 90 usturlâp derecesi vardır. Bunun dönüşü yukarıdan aşağıya doğrudur. Yeryüzündeki bayındırlık ekvator çizgisinden sonra 24 derecedir.

³³ *Süheyl*: Büyükayı takımyıldızlarının kuyruk kısmında yer alan en uçtaki sönük yıldız.

³⁴ *Benâtu Na's*: İki takımyıldızdır. Her biri yedi yıldızdan oluşur. Bu yıldızların dördü Na's'ı (tabut), üç ise kızları sembolize eder. Biri "Büyükayı" diğeri "Küçükayı" diye adlandırılır. Küçükünün kuyruk ucunda yer alan "Kutup Yıldızı" diye bilinir. Bkz. İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vesît*, thk. Mecme' el-Luğa el-'Arabiyye, Dâru'd-Da've, I, 205, 234, 459; II, 743, 934. Krş. İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yay. İstanbul 2008, s. 19 (Tercümede bu kavram yanlış çevrilmiş...).

³⁵ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 19.

Buranın geriye kalanı çoraklaşmış arazi ve büyük bir denizdir. Biz yeryüzünün kuzey kesimindeyiz. Güney kesimi harap ve sıcığı şiddetli bir durumdadır. Bizim altımızda kalan bu yarıda ikamet yoktur. Kuzey ve güneydeki bütün araziler toplam 7 iklimdir. Batlamyus'un kitabında ifade ettiğine göre, onun döneminde yeryüzündeki şehirlerin sayısı 4.200 idi.³⁶

Burada İbn Hurdâzbeh'in verdiği bilgiler, birkaç müstesna dışında (yeryüzünün evrenin merkezi sayılması vs.) bugün de doğrulanabilen tespitlerdir. Her ülkenin kıblesini tayin ederken gayet âlimane tespitlerde bulunmuştur. Enlem ve boylam çizgileri ile Ekvator hakkında verdiği bilgiler mazbut malumat türündendir. Mesela "Ekvatorun uzunluğu 9000 fersaktır" denmiş. Adi kara fersahı 4445 metredir. Buna göre ekvatorun uzunluğu: $9000 \times 4445 = 40.000,5$ km'dir.³⁷ Günümüzde ölçülen ekvator uzunluğu ise: 40.076,3 km'dir. Bunlar birbirine çok uzak sayılar değildir. Çünkü mil, ülkeden ülkeye değiştiği gibi kara ve deniz mili de birbirinden farklıdır.

³⁶ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 20.

³⁷ Bkz. Halaçoğlu, Yusuf, "Fersah" mad., *DİA*, XII, 412.

BÖLÜM 1

İBN HURDÂZBEH, HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı

İbn Hurdâzbeh (205-280 ila 300/820-893 ila 913)

1.1.1. Adı, Künyesi ve Nesebi

Tam adı Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Ahmed³⁸ b. Hurdâzbeh³⁹ el-Bağdâdî el-Fârisî'dir.⁴⁰ Onun babasını bazıları "Ahmed"⁴¹ bazıları "Muhammed"⁴² bazıları ise "Abdullah"⁴³ olarak kaydetmiştir.⁴⁴ Dedesinin adını ise "Ahmed" olarak verenler de

³⁸ en-Nedîm, (Muhammed b. Ebû Ya'kûb İshâk), *Kitâbu'l-Fihrist* (Seyyid), II, 457; İbnu'l-Mustevfî, Ebû'l-Berekât Şerefiddin Mubarek b. Ahmed el-Erbilî, *Târîhu Erbil*, thk. Sâmî b. Seyyid es-Sakkâr, İzâretu's-Sakafe ve'l-İlâm, Irak 1980, II, 729; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XIX, 229; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, V, 317; Hayruddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Muste'rabîn ve'l-Musteşrikîn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. B. 2002, II, 303; Arendonk, "İbn Hurdâzbih" mad., *İA*, V/II, 755. Mustafa b. Abdullah Kâtib Celebî (Hâcî Halîfe: el-Hâc Halîfe v.1067), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî el-Kutub ve'l-Funûn (Üç kitap: 1-2. ciltler Keşf ez-Zunûn, 3-4. ciltler İydâh el-Meknûn, 5-6. ciltler Hidâyet el-Ârifîn)*, Mekebetu'l-Musenânâ, Bağdâd 1941, I, 278.

³⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 303.

⁴⁰ en-Nedîm, Muhammed b. Ebû Ya'kûb İshâk, *el-Fihrist fi Ahbari'l-Ulemai'l-Musannifin mine'l-Kudema ve'l-Muhdesîn ve Esmâi Kutubihim*, neşr: Rıda Teceddud, Tahran, 1971, s. 165; Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 1225; Krichovsky, *Târîhu'l-Edebi'l-Cügrâfi'l-Arabî*, I, 255; Arendonk, "İbn Hurdâzbih" mad., *İA*, V/II, 755; Muhammed İsâ Sâlihiyye, *el-Mu'cemu'ş-Şâmil*, II, 268; Sadak, M. Hadj, "İbn Khurradabih" mad., *EI*, III, 839.

⁴¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 303.

⁴² Mesela bkz. İbnu'l-Fakîh, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî, *el-Buldân*, thk. Yûsuf el-Hâdî, Alemu'l-Kutub, Beyrut 1416/1996, s. 410.

⁴³ en-Nedîm'in kitabındaki beyanına rağmen adının Ubeydullah b. Abdullah olduğu konusunda bir konsensüs olduğu düşünülmektedir. Doğru imla ise Fuat Sezgin'in yaptığı tespittir. en-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist* (Seyyid), II, 458; İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, s. 20; F. Sezgin, *GAS*, VIII, s. 348. Ayrıca bkz. Krackovski, *Târîhu'l-Edebi'l-Coğrafi el-Arabî*, 167-171; Sadak, M. Hadj, "İbn Khurradabih" mad., *EI*, III, 863.

⁴⁴ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, V, 317; İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, s. 20.

vardır. Kendisi “el-Kâtib” lakabı ile şöhret bulmuştur.⁴⁵ Bazıları ise onu “el-Fârisî” lakabıyla anarlar.⁴⁶

Ebû'l-Kâsım Ubeydullah'ın dedesi “Hurdâzbeh” isminin zaptı konusunda kadim merciler farklı tespitler yapmışlardır. Bir kısmı kelimedeki “râ” harfini sâkin, diğer bir kısmı ise meftûh ve şeddeli okumuşlardır. Kimisi onu iki “zâl” arasında bir “elif”, kimisi ise iki “dâl” arasında bir “elif” ile kaydetmiştir.⁴⁷ Bir üçüncü grup ise ikinci “dâl”ı “zâl” şeklinde okumuştur. “Ba” harfine gelince, kimisi onu meksûr, kimisi ise meftûh şekilde zapt etmiştir.⁴⁸ Diğer bir kesim ise bu “bâ”yı “yâ” diye kaydetmiştir.⁴⁹

Bu derin ihtilaf nedeniyle “Hurdâzbeh” isminin imlası ve okunuşu konusunda ileri sürülen başlıca görüşleri gözden geçirmede fayda mülâhaza edilmektedir.

1- Müsteşrikler genelde bu ismi “Khordadhbeh” veya “İbn Khurdadhiba” şeklinde yazarlar. Bu “bâ”nın kesreli okunuşudur.⁵⁰

2- Bu ismi Hurdâdbeh” veya “Hurdâdbih” şeklinde okuyanlar da vardır.⁵¹

3- Bu isim, el-Makrîzî'nin (v.845) *Hitat*'ında ise, iki “dâl” ve bir “yâ” ile “Hurdâdîh” veya “Hurdâdiyeh” olarak kaydedilmiştir.⁵²

4- Bu isim kimileri tarafından “Hurredâzbeh” şeklinde de okunmuştur.⁵³

⁴⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Târîhu Bağdâd ve Zuyûluh* (Dört Zeyli ile birlikte), thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1417, XVII, 10.

⁴⁶ Mesela bkz. el-Merâkeşî, Abdulvâhid Ali, *el-Mu'ceb fî Telhîsi Ahbâr el-Mağrib min Ledun Fethi'l-Endelus ilâ Ahiri Asr el-Muvahhidîn*, thk. Selahuddîn el-Hivârî, el-Mektebe el-Asriyye, Saydâ/Beyrut 1426/2006, I, 249, 276.

⁴⁷ Bkz. el-İdrîsî, Muhammed b. Muhammed eş-Şerîf, *Nuzhet el-Muštâk fî İhtirâk el-Âfâk*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1409, I, 99, 183, II, 672, 1101.

⁴⁸ ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyd Muhammed b. Muhammed Murtedâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, X, 264; XXV, 305; XXIX, 112; İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım Muhammed el-Bağdâdî, *Sûretu'l-Ard*, Dâru Sâdır, Beyrut 1938, I, 5; Beşşâr el-Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsîm*, s. 362; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, Alî b. el-Huseyn, *Kitâbu'l-Eğânî*, thk. Semîr Câbir, 2. B., Dâru'l-Fikr, Beyrut, I, 43.

⁴⁹ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXII, 295; Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 278.

⁵⁰ Richardson, *Persian – Arabic - English Dictionary*, London, 1829, I, 299, II, 904.

⁵¹ İbnu'l-Verdî, Zeynuddîn Umar b. Muzaffer, *Târîhu İbn el-Verdî*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, I, 203.

⁵² el-Makrîzî, Ebu'l- Abbas Ahmed b. Ali, *el-Mevâiz ve'l-İtûbâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418, I, 186.

⁵³ İbn Havkal, *Sûretu'l-Ard*, I, 5; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-Envâ fî Mevâsîmi'l-Arab*, Batbatu Daireti'l-Ma'arifi'l-Osmaniyye, Hindistan, 1375, (Mukaddime) s. 14, 17; en-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist* (Seyyid), II, 457.

5- Kimileri, onu “Hurzâzbeh” şeklinde okumuştur.⁵⁴

6- Türkçede bu zat ile ilgili yazına bakıldığında genelde “Hurdâzbih” şeklinde okunduğu gözlenmektedir.⁵⁵ Ama kimse bu ismin neden böyle okunması gerektiğini izah etmemiştir. Bu okunuş ne Farsça gramerine uymaktadır ne de mana olarak bir şey ifade etmektedir.

7- Muhammed Mes’ûd ise çağdaş araştırmacılardan birinin bu ismin “Güneş’ten gelen çok değerli bağış” manasında olup “Hurdâzibbeh” veya “Huzdâzibbuh” şeklinde olduğunu ileri sürdüğünü yazar.⁵⁶

8- Bu ismi “Hurdâzbuh” şeklinde okuyanlar da vardır. Mesela İbn Hacer el-Askalânî ismi hem harfleri hem harekeleriyle şöyle tespit eder: “خُرْدَاذِبُّه - بضم المعجمة وسكون - الرء وآخره موحدة مضمومة ثم هاء ليست للتأنيث -”. Bu tespite göre ismin ilk harfi zammeli, ikinci harfi olan “râ” sükûn ile okunacak, ismin son harfi olan “bâ” zammeli okunacak, ardından bir “hâ” gelecek, o da te’nis için gelen “tâ-i merbuta” değil, “güzel hâ”dır.⁵⁷

9- Kâmûs ve şerhinde ise bu isim “Hurdazîh” yani sâkin “yâ” ve ondan önce de kesreli “zâl” şeklindedir.⁵⁸ Ayrıca es-Seyyîd Murtedâ ez-Zebîdî (v.1205) de kelimeyi şu şekilde kodlamıştır: [ابن خُرْدَاذِبِّه : بضم الحاء وسكون الزاء وفتح الدال بعدها ألف وكسر الدال المُعْجَمَة] “Hurdâzîh: Hâ’nın zammesi, râ’nın sükûnu, dâl’in fethası, ardından bir elif, zâl’in kesresi, yâ’nın sükûnu, sonunda ise hâ” şeklinde okunur.⁵⁹ Aynı kaidelere göre bu ismi “Hurdâziyeh” diye okumak da mümkündür.

10- Bu ismi “Hurdâzbeh” şeklinde okuyanlarda vardır. Mesela Kûrkîs ‘Avvâd bu konuda bir inceleme yapmış ve “zâl”in sükûnu, “bâ”nın fethası, “hâ”nın ise sükûnu ile “Hurdâzbeh” şeklinde okumuştur.⁶⁰

⁵⁴ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, I, 13, II, 70, 326; Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah, *Mu’cemu’l-Buldân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, IV, 602; Hâcî Halîfe, *Keşfu’z-Zunûn*, I, s. 278; en-Nedîm, *el-Fihrist*, II, 457-458.

⁵⁵ Ahmad, Sayyid Maqbul, “İbn Hurdâzbih” mad., *DİA*, XX, 78-79.

⁵⁶ Bkz. Muhammed Mes’ûd, *el-Ehrâm*: 28.6.1935.

⁵⁷ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, V, 317; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, II, 303.

⁵⁸ el-Feyrûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed, *Tertîb el-Kâmûs el-Muhît*, nşr. et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Dâru’l-Kutub, Mısır 1391/1971, s. 1441.

⁵⁹ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXII, 295; XXXV, 508. Ayrıca bkz. X, 264; XXV, 35; XXIX, 112; XXXIII, 341.

⁶⁰ Kûrkîs, *Mecelletu’r-Risâle*, X, 235.

Bu ismin yazılışı ve okunuşu konusunda yapılan bir incelemede bununla ilgili 22 (yirmi iki) farklı okuyuş şekli kaydedilmiştir.⁶¹ Bunların çoğu dikkatsiz veya mütesahhil müstensih hatası olarak gösterilmiştir.⁶² Onun için bu yanlış imlaların hepsini burada zikretmeye gerek yoktur.

Yapılan tetkik ve incelemede bu ismin en uygun zapt ve okunuşun “Hurdâzbeh” olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ismin bu şekilde okunmasında bu alanın önemli muhakkiklerinden Eymen Fuâd Seyyid’in de bu şekilde zapt etmesi bizi cesaretlendirmiştir. Kendisi de F. Sezgin’in böyle zapt etmesinden esinlenmiştir.⁶³ Bu tercih ez-Zebidî’nin *Tâcu’l-’Arûs*’ta kotladığı şekle çok yakındır. Ondan tek farklı düşünülen sondaki “bâ” harfini “yâ” şeklinde okunmasıdır. Buna en yakın doğru imla ise İbn Hacer’in tesbit ettiği “Hurdâzbuh” şeklindeki yazılış ve okunuştur.⁶⁴

Bu ismin manası hakkında en makul açıklama da şöyledir: “Hurdâz” Farsçada “hükümdar” anlamına gelir, “beh” ise “iyi, güzel, hoş, salih” anlamındadır. Buna göre kelime “iyi hükümdar” manasına gelir.⁶⁵

Bizim kültür tarihimizde "Hurdâzbeh" adıyla beş kişiden bahsedilmektedir. Bunlar hakkında kısa bilgiler verilmesinde fayda mülâhaza edilmiştir.

1- Hurdâzbeh er-Râzî

Bu bir ravidir. Taberî hicretin otuz birinci yılında meydana gelen olaylarda ondan bahsetmiştir. Onun bundan sonra gelen kişilerle bir ilgisi yoktur.⁶⁶

2- Hurdâzbeh

Bu zat, söz konusu ettiğimiz ailenin atasıdır. Kendisi Horasanlı, Fars kökenli bir adamdır. İlk zamanlarında Mecûsî idi, sonra Bermekiler sayesinde Müslüman oldu. Bu ailede ilk Müslüman olan oydu.⁶⁷

⁶¹ Kûrkîs ‘Avvâd, “İbn Hurdâzbeh I” *Mecelletu’r-Risâle*, sayı: 454 (16-03-1942).

⁶² Bazı yanlış okumalar için bkz. Hâcî Halife, *Keşfu’z-Zunûn*, I, s. 278; el-Makrîzî, *el-Hitat*, I, 28, 29, 186, 225, 252, 274, 339, 393, 425; Beşşâr el-Makdîsî, *Ahsenu’t-Takâsîm*, s. 4, 57, 105, 189, 222, 241, 362.

⁶³ en-Nedîm, *Kitâbu’l-Fihrist* (Seyyid), II, 458.

⁶⁴ Kûrkîs ‘Avvâd, “İbn Hurdâzbeh I”, *Mecelletu’r-Risâle*, sayı: 454 (16-03-1942), s. 325-326.

⁶⁵ Richardson, *Persian – Arabic - English Dictionary*, I, 299, II, 904.

⁶⁶ Kûrkîs ‘Avvâd, “İbn Hurdâzbeh I”, *Mecelletu’r-Risâle*, sayı: 454 (16-03-1942), s. 325.

⁶⁷ Kûrkîs ‘Avvâd, “İbn Hurdâzbeh I”, *Mecelletu’r-Risâle*, sayı: 454 (16-03-1942), s. 325.

3- Ebû Abdullah İbn Hurdâzbeh

Bu zat, ikinci sırada adı geçen zatın oğludur. Fakat hakkında fazla bilgi elde edinilememiştir.⁶⁸

4- Abdullah b. Hurdâzbeh

Bu da öncekinin oğludur. Bu zat önemli fetihler yapmıştır. Abbasiler döneminde büyük bir makama atanmıştır. Kendisi Taberistan valisi olmuştur. Taberî hicri 201 senesi olaylarında şöyle der: “Bu senede Abdullah b. Hurdâzbeh, Deylem bölgesi şehirlerinden Lâriz ve Şirriz’i fethetmiş ve onları İslâm ülkesine katmıştır. Ayrıca Taberistân dağlarını da fethederek Şehriyâr b. Şervîn’i oradan indirmiştir. Kendisi Taberistân valisiydi.⁶⁹ O, Mâzyâr b. Kârin’i Me’mûn’a getirdi. Ayrıca Deylem Kralı Ebû Leylâ’yı, bu sene ona herhangi bir teminat vermeden esir aldı. İbn Kesîr, İbn Hazm, İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferac el-İsfehânî de onun devlet büyükleriyle ilişkilerini, görevlerini ve hükümdarla yakınlığını kaydetmiştir.⁷⁰

5- Ebu’l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdâzbeh

Burada sözü edilen zevâtın en ünlüsü, en büyük makama erişenidir. Bu zat, Abbâsî Devletinde Fâris’in Cebel Bölgesi (Kuzey Kafkasya, Kazvin Denizi) Berîd ve Haber Teşkilatının başına getirilmiştir.⁷¹ Ayrıca 15. Abbâsî Hükümdarı el-Mu‘temid’in nedimi ve has adamıydı. Bu kişi, şöhretini arttıran ve adını tarihte baki kılan eserler yazmıştır.⁷² Tezimizde kendisini ve eserini incelemeye çalıştığımız zatta bu İbn Hurdâzbeh’tir.

1.1.2. Doğum Tarihi ve Çocukluğu

İbn Hurdâzbeh, aslen Fârisîdir.⁷³ Onun doğum tarihi kimi eserlerde hicri 205/820 kimilerinde ise hicri 211/826 senesi olarak gösterilmiştir.⁷⁴ Doğum yeri ise Horasan’dır.

⁶⁸ Kûrkîs ‘Avvâd, “İbn Hurdâzbeh I”, *Mecelletu’r-Risâle*, sayı: 454 (16-03-1942), s. 326.

⁶⁹ İbnü’l-Verdî, *Târîhu İbn el-Verdî*, I, 303.

⁷⁰ Bkz. el-Belâzuri, *Futûhu’l-Buldân*, s. 134, 339-340; Ebü’l-Ferac el-İsfehânî, *el-Egânî*, V, 76.

⁷¹ Abbâsî Devletinde bu makamın ne kadar önemli olduğuna dair bilgi için bkz. Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Fatih yay. İstanbul 1976, I, 220-222.

⁷² Kûrkîs ‘Avvâd, “İbn Hurdâzbeh II”, *Mecelletu’r-Risâle*, Sayı: 455 (23-03-1942).

⁷³ en-Nedîm, *Kütâb el-Fihrist* (Seyyid), II, 457-458; Krichovsky, *Târîhu’l-Edebi’l-Cûğrâfi’l-Arabî*, I, 255; Arendonk, “İbn Hurdâzbeh” mad., *İA*, V/II, 755.

⁷⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire 1992, s. 50; Baḥşel, Ebü’l-Hasan Eslem b. Sehl el-Vâsî, *Târîhu Vâsî*, thk. Kurkîs ‘Avvâd, Âlemu’l-Kutub, Beyrut 1406, s. 278; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, IV, 190; Ebü’l-Kâsim Ubeydullah b. Abdullah el-Ma‘rûf bi-İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik ve’l-Memâlik*, Dâru Sâdir, Beyrût 1889 (Leiden 1889 baskısının ofset basımı), s. 1.

Kendisi dönemin önemli bir kültür merkezi sayılan Bağdat'ta yetişmiş ve orada eğitim görmüştür. Birçok ilimdeki ilk hocası babasıdır.⁷⁵ Bu dönemde İshâk el-Mevsilî'den mûsikî dersleri de almıştır.⁷⁶

Ataları Mecûsî idi.⁷⁷ Fakat büyük babası Bermekiler döneminde İslam dinine girmiştir.⁷⁸ Babası, Me'mûn döneminde (m.813-833) Taberistân valisiydi.⁷⁹ Onun döneminde Belâzur, Şîrâz ve Deylem fethedilmiştir.⁸⁰ Çocukluğu hakkında alan kaynaklarında detaylı bilgiye rastlanmamıştır.

1.1.3. Tahsil Dönemi

1.1.3.1 Hocaları

İbn Hurdâzbeh'in birçok ilimdeki ilk hocası babasıdır.⁸¹ Daha sonra kendisinden istifade ettiği pek çok kişiden söz edilmektedir. Bunlar için herhangi bir sıralama gözetilmeksizin söylenirse denebilir ki:

İbn Hurdâzbeh gençliğinde *İshâk el-Mevsilî*'den (v.235/850) mûsikî dersleri almıştır.⁸² Ebû Muhammed İshâk b. İbrâhîm b. Mâhân (Meymûn) el-Mevsilî, mûsikîşinas, mugannî ve şairdir. 150/767'de Rey'de doğdu. Dönemin meşhur mûsikîşinaslarından İbrâhîm el-Mevsilî'nin oğludur. İbrâhîm, şöhretinin Abbâsî sarayına ulaşması üzerine ailesiyle birlikte Bağdat'a yerleşince İshâk burada seçkin bir kültür ortamında öğrenim gördü. İlk mûsikî bilgilerini babası ve annesinden aldı. Akrabası olan Ūdî Zelzel ile muganniye Âtike bint Şühde'nin yanında kendini yetiştirdi. İshâk'ın Abbâsî sarayındaki ilk hâmleri başta Halife Hârûn Reşîd olmak üzere Vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ve onun oğulları Fazl ve Ca'fer oldu. Daha sonra Halife Emîn, Me'mûn, Mu'tasım-Billâh, Vâsiq-Billâh ve Mütevekkil-Alellah devrinde bu hükümdarlardan ilgi ve itibar gördü. İshâk el-Mevsilî Bağdat'ta vefat etti. Ölümü üzerine Halife

⁷⁵ İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik*, s. 1; Bosworth, C. E., "Ebn Khordadbeh" mad., *The Encyclopaedia Iranica (EIR)*, California, 1998, VIII, 38.

⁷⁶ İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik*, s. 1; Ahmad, Sayyid Maqbul, "İbn Hurdâzbeh" mad., *DİA*, XX, 78.

⁷⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, V, 317.

⁷⁸ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 303.

⁷⁹ en-Nedîm, *Kitâb el-Fihrist* (Seyyid), II, 457-458; Krichovsky, *Târîhu'l-Edebi'l-Cüğrafi'l-Arabî*, I, 255; Arendonk, "İbn Hurdâzbeh" mad., *İA*, V/II, 755.

⁸⁰ İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Muhakkikin önsözü, s. 8.

⁸¹ İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik*, s. 1; Bosworth, C. E., "Ebn Khordadbeh" mad., *The Encyclopaedia Iranica (EIR)*, California, 1998, VIII, 38.

⁸² İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik*, s. 1; Ahmad, Sayyid Maqbul, "İbn Hurdâzbeh" mad., *DİA*, XX, 78.

Mütevekkil'in, "İshâk'ın ölümüyle devletim bir şeref ve ziynetten mahrum kaldı" diyerek üzüntüsünü belirttiği nakledilir.⁸³

Mûsikîde babasının romantik-modern ekolüne karşı klasik-Hicaz ekolünü savunan İshâk'ın bu alandaki en büyük hizmeti, yok olmak üzere olan klasik mûsikî nazariye ve icrasını sistemleştirmesidir. Nazariyatta klasik terminolojiyle ritmik ve müzikal formları birbiri içinde meczetmiş, ancak daha sonra Fârâbî tarafından bazı eleştirilere uğramıştır. İshâk el-Mevsilî'nin, hocası Zelzel'i aratmayacak derecede iyi bir üdî olduğu ve son derece hassas bir kulağa sahip bulunduğu, çoğu tiz perdelerden başlayan 200'ün üzerinde eser bestelediği, erkek sanatkârların zorlayarak çıkarabildikleri en ince ses olan "kafa sesi"ni (falsetto) ilk olarak onun kullandığı rivayet edilir. Şiirlerinde dil, üslûp ve konu bakımından eski şairlerin takipçisi olan İshâk, Ebû Temmâm ve Ebû Nuvâs gibi çağdaşı şairleri tenkitten geri durmamıştır. Yetiştirdiği öğrenciler arasında İbn Hurdâzbeh, Ziryâb,⁸⁴ Amr b. Bânâ, Allûye ve Muhârik en meşhurlarıdır. Bağdat'ın en büyük kütüphanelerinden birine sahip olan İshâk el-Mevsilî, mûsikî ve mûsikîşinaslara dair bilgi veren ilk müellif olarak bilinir.⁸⁵

İbn Hurdâzbeh, Büyük Vezir *Ebû'l-'Abbâs el-Fadl b. Mervân b. Mâsercis*'ten (170-250/786-864) de çok şey öğrenmiştir. Bu kişi Irâk'ın Beredân ehlinde bir zattır. Çok ileri derecede bir tahsil ve üstün derecede bir zekâ sahibi değildir. Hüdûmdarla çocukluk arkadaşı, taşralı ve kaba saba biri olmasına rağmen saf bir kişi olup Mu'tasım'ın gençlik arkadaşıdır ve bu dönemde onun özel kâtipliğini yapmıştır. Bu sayede devlette çok üst düzey bir makama gelip vezir olmuştur. Hükûmdarlık yolunun açıldığı sırada Mu'tasım'ın en önemli yaverliğini bu zat üstlenmiştir. Kendisi Şam, Mısır ve diğer seferlere çıkmış ve her zaferden sonra tüm işler ona havale edilmiştir. Bağdat'ta

⁸³ Turabi, "İshâk el-Mevsilî" mad., *DİA*, 2000, XXII, 536-537; Güray, *Edvar Geleneği*, s. 50.

⁸⁴ Ziryâb hakkında geniş bilgi için bkz. Arslan, Fazlı - Erkoçoğlu, Fatih, "Endülüs'ün *Sanat Güneşi* Ziryab", *İstem*, Yıl:7, Sayı:14 (2009), ss. 261- 281.

⁸⁵ Muhammed b. İshâk en-Nedîm onun kırk kadar telifi olduğunu kaydeder. Bu eserlerden çoğu İsfehânî'nin el-Egânî adlı eserinin kaynakları arasında yer alan, ancak hiçbiri günümüze ulaşmayan mûsikîye dair eserleri de şunlardır: Kitâbu'l-Egânî elletî Gannâ bihâ İshâk, Kitâbu'l-İhtiyâr mine'l-Egânî li'l-Vâsiq, Kitâbu Egânî'i Ma'bed, Kitâbu'n-Negam ve'l-İşkâ', Kitâbu'r-Raqs ve'z-Zefn, Kitâbu'l-Çiyân, Kitâbu Kıyânî'l-Hicâz, Kitâbu Ahbâri Tuveys, Kitâbu Ahbâri Azzeti'l-Meylâ, Kitâbu Ahbâri Saîd b. Miscâh, Kitâbu Ahbâri Huneyn el-Hîrî, Kitâbu Ahbâri'd-Delâl, Kitâbu Ahbâri Ma'bed ve İbn Sureyc ve Egânîhimâ, Kitâbu Ahbâri'l-Garîz, Kitâbu Ahbâri Muhammed b. Âişe, Kitâbu Ahbâri'l-Ebcer, Kitâbu Ahbâri'l-Muğannîn el-Mekkiyyîn, Kitâbu'l-Egânîyyi'l-Kebîr. Bkz. Turabi, Ahmet Hakkı, "İshâk el-Mevsilî" mad., *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 536-537.

hükümdara naiplik yapmıştır. Bütün divanlar ona bağlanmıştır. Devletin hazinesi ona teslim edilmiştir.⁸⁶

Ayrıca Mutevekkil'in de ona çok önemli görevler verdiği ve hicri 234'te ona kızarak kendisini Haraç Divân'ından azlettiği kaydedilir.⁸⁷ Kendisine büyük öneme haiz bir görev veren Muste'in'in de yine bir öfke anında kendisini hicri 249 yılında Haraç Divân'ından azlettiği zikredilir.⁸⁸

el-Fadl, hükümdarlara hizmet etmede ileri derecede marifet sahibiydi. Onun *Dîvânu Resâil*'i ve bildiklerini, gördüklerini yazıp derlediği *el-Muşâhedât*'ı vardır.⁸⁹

Müellifimizin kendisinden faydalandığı diğer kişilerden bazıları ise *Muhammed b. Mûsâ, Ebû Bekr b. Umar el-Karşî ve Abdullah b. Ebû Tâlib el-Karşî*. Bu son ikisi Kuzey batı Afrikadaki Mağrib'in Tûnus bölgesindedir. İbn Hurdâzbeh, bunlardan başka *Sellâm et-Tercumân*'dan da çok istifade etmiştir. Bu zat, el-Vâsik'in gördüğü rüyanın tesirinde kalarak önemli görev verdiği çok dil bilen bir kişidir. Kendisine gelen Türkçe mektupları tercüme ettiği ve 40 dil bildiği söylenir.⁹⁰ Ayrıca *Ebû'l-Fadl Râid b. el-Hâris*

⁸⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 151; İbn Hallikân (Ebu'l-Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrût 1978, IV, 45-47. Saray bürokrasisi Fadl'ın bu yükselişini çekememiş ve aleyhinde karalama kampanyaları başlatmıştır. Bunlar karşısında durumu kâh yükselerek kâh düşerek devam etmiştir. Ya'kûbî, İbn Kesîr (v.774) ve Zehebî, Mu'tasım'ın hicri 220 senesinde özellikle verdiği emirleri yerine getirmemesi ve buna mazeretler üretmeye çalışması, işleri evirip çevirmede gösterdiği zaafılar yüzünden ona öfkelenip kendisini vezirlikten azl edip tüm mallarını müsadere ederek hapsedtiğini ifade ederler. Bkz. Ya'kûbî, *Târîh el-Ya'kûbî*, s. 309; İbn Kesîr (Ebû'l-Fidâ İsmail b. Umar ed-Dimeşkî), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1408/1988, X, 310. (Bu müsadere edilen para 10 milyon dinardı. Bkz. ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz, *el-İber fî Haberi men Gaber*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Se'îd b. Besyûn, DKİ, Beyrût, I, 298; a.mlf, *Siyer A'lâm en-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Ernâût ve diğ., Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985, X, 293; İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Erneût ve Mahmûd el-Erneût, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1406, II, 47, 122.)

⁸⁷ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, V, 297; Ya'kûbî, *Târîh el-Ya'kûbî*, s. 309.

⁸⁸ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, V, 358-359. Ebû'l-Abbâs el-Fadl b. Mervân'ın ünlenmiş sözlerinden bazıları şöyledir: “*Kâtip, dolap gibidir; durduğu zaman kırılır.*” “*İki ilimle çok ilgilendim ve onlarda derinleştim, neticede her ikisinin de sahil olmadığını gördüm: Nucûm ve sihir.*” “*Düşmanın gelirken ona sataşma, zira onun gelişi sana karşı ona yardım eder. O dönüp giderken de kendisine sataşma, zira onun dönüp gidişi, sana yeterli olacaktır.*” Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV, 47; İbn Menzûr (Abdullah b. Muhammed b. el-Mukrim), *Muhtasarü Târîhi Dimeşk*, VI, 279.

⁸⁹ Me'mûn vefat ettiğinde (h.218) Bağdat'ta Mu'tasım adına bey'ati kabul eden en yakın dostu olmuştur. Bu esnada Mu'tasım, Rûm diyârındaydı. Yaklaşık 3 sene ona vezirlik yapmıştır. Sonra onu hapsedmiş ardından serbest bırakmıştır. O da vefat edene kadar birçok hükümdara hizmet etmiştir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, I, 414; Yusuf b. Tağrıberdî b. Abdullah, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, Mısır 1963, II, 233, 271, 332; ez-Zehebî, *Siyer A'lâm en-Nubelâ*, 293, XII, 83-85.

⁹⁰ 8. Abbasi hükümdarı el-Vasik (227-232) rüyasında Zû'l-Karneyn tarafından yapılan Sedd'in yıkıldığını ve Ye'cûc ile Me'cûc'un bir sel gibi dünyayı istila ettiğini görür. Sellâm et-Tercumân'ı çağırır, ona keşif görevi tevdi ederek yeteri kadar yetenekli, güçlü, bilgili adam, bol miktar para, binek ve yük hayvanları verir. Ayrıca ellerine de krallara yazdığı mektuplar verir. Her hükümdar onlara yardımcı olacak, kılavuzlar verecektir. Sellâm gider, 16 ay boyunca uzun yolculuklar yapar. Gittiği yerlerde

b. *Esed*'ten de çok istifade etmiştir. Taberî, onun babası el-Hâris b. *Esed*'i, *Târîh*'inin birçok yerinde zikretmiştir.⁹¹

1.1.3.2. Kendisinden İstifade Edenler

Ünlü bir coğrafyacı, tarihçi ve edebiyatçı sayılan İbn Hurdâzbeh, birçok kişiye hocalık yapmıştır. Ebû Alî el-Kevkebî, Ebû Abdullah el-Hakîmî ve Muhammed b. Abdullah et-Târîhî ondan rivayette bulunanlar arasında yer almıştır.⁹² Bunlardan bir tanesi çok ilginç olması nedeniyle numune olarak kaydedilebilir:

قرأت في كتاب أحمد بن أبي طالب الكاتب بخطه قال: أنبأنا أبو عبد الله محمد بن أحمد بن إبراهيم الحكيمي قال: أنبأنا عبيد الله بن أحمد بن خردادبه قال: حدثني أبي قال: كان كسرى ابرويز قال له منجموه: إنك تقتل، فقال لأقتلن الذي يقتلني فأمر بسم بخلط له في أدوية ثم كتب عليه: دواء للجماع مجرب، من أخذ منه وزن كذا جامع كذا وكذا مرة - وصيره في خزانة الطب، فلما قتله ابنه شيرويه وقتش خزانته مر به فقال في نفسه: بهذا الدواء كان يقوى على شيرين فأخذ منه فمات، فقتله أبوه وهو ميت.⁹³

Bu rivayette Ebreviz'in oğlunun Şireveyh tarafından öldürülüşü ve Şireveyh'in de babası tarafından planlanan bir tuzağa düşerek zehirlenip ölmesi anlatılmıştır.

1.1.4. Üstlendiği Görevler (Devlet Ricâli Arasındaki Yeri)

İbn Hurdâzbeh'in devlet ricali içindeki yeri, kısmen babasının Taberistân fatihi ve valisi olmasından gelmektedir. İkinci bir husus ise, onun Berîd ve Haber Teşkilatının başında bulunmasıdır. Bu görevi sayesinde hükümdar el-Mu'temid ile yakınlaşmış, onun nedimleri arasına girmiş ve kendisinin has adamı olmuştur. Yani onun devlet ricali içinde yıldızının en parlak olduğu zaman bu hükümdarın dönemi olan hicri 256-279 yıllarıdır.⁹⁴ Dönemin şairleri onun hakkında takdîrîkâr şiirler yazmışlardır.⁹⁵

incelemeler, keşifler yapar. 12 ayda da dönüş yolunda geçer. Yolculuğun sonunda tüm gördüklerini ve bildiklerini hükümdara rapor eder. Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 40-42; Sirâcuddîn İbnu'l-Verdî, *Acâibu'l-Buldân min Hilâl Mahtût Harîdetu'l-Garâib ve Ferîdetu'l-Acâib*, thk. Enver Mahmûd Zenâtî, *Câmiatu Ayn Şems*, I, 166-169; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 199-200. Zehebî, *Târîh el-İslâm ve Vefeyât el-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Umar Abdusselâm et-Tedmurî, 2. B., DKA, Beyrut 1413/1993, III, 246-248; İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, s. 20-21, 39, 595-600.

⁹¹ Kûrkîs Avvâd, "İbn Hurdâzbeh III", *Mecelletu'r-Risâle*, sayı: 456 (30 - 03 - 1942).

⁹² İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylu Târîhi Bağdâd*, II, 10.

⁹³ İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylu Târîhi Bağdâd*, II, 10.

⁹⁴ Kûrkîs, "İbn Hurdâzbeh II", *Mecelletu'r-Risâle*, sayı: 455 (23-03-1942).

⁹⁵ Mesela Ebû Bekr b. Muhammed b. Halef b. el-Merzubân'ın onun yüzüne okuduğu bir şiiri için bkz. İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylu Târîhi Bağdâd*, II, 10.

Hükümdara yakın olması onun birçok devlet adamı ve şairle yakın dostluk kurmasına yol açmıştır. Bu bağlamda pek çok edip ve şairin şiirlerinde onun şahsiyetinden, hükümdara yakınlığından, ailesinin fazilet ve önemli yerinden bahsetmesine neden olmuştur.⁹⁶ Burada konsept gereği onun bu türden ilişkilerine detaylıca değinilmemiş sadece işaret edilmekle yetinilmiştir. Mesela Ebû Bekr es-Sûlî (v.325), şair Ebû't-Tayyib Muhammed b. Abdullah'tan söz ederken İbn Hurdâzbeh ile mektuplaştığını ifade etmiştir.⁹⁷ Ayrıca el-Bahterî (v.284) ile çok ciddi bir dostluk ve yakınlığı vardı. Onun Abdûn b. Mahlid hakkında yazdığı bir şiirini İbn Hurdâzbeh'e gönderdiği bilinmektedir.⁹⁸

el-Beşşârî el-Makdisî (v.380), *Zu'l-Karneyn Seddi* üzerindeki açıklamasında şöyle der: “İbn Hurdâzbeh ve başkasının kitaplarında bu seddin kıssasını okudum. Hepsi birbirine benzer bilgilerdi. Ancak lafız ve isnat İbn Hurdâzbeh'e aitti. Çünkü o Halife'nin veziriydi ve Emîru'l-Mu'minîn Kütüphanesinin ilim hazinelerinden istifade etmeye en yetkili kişiydi.”⁹⁹

el-Makdisî söz konusu hükümdarın adını zikretmemiştir ama bu zatın el-Mu'temid olduğu düşünülmektedir. Abbâsî Devletinin tarihi ve vezirlik göreviyle ilgili eserlere bakıldığında İbn Hurdâzbeh'in vezir olduğuna dair bilgilere rastlanmaz. Bu bilgilerden İbn Hurdâzbeh'in hükümdar nezdinde yüce makama ve onun zengin kütüphanesinden rahatlıkla istifade edebilecek bir itimada sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu tespit, İbn Hurdâzbeh'in *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* kitabının başında kendisini “Emîru'l-Mu'minîn'in mevlâsı” diye ifade etmesiyle de desteklenmektedir.¹⁰⁰

Seçkin bir aileye mensup olan İbn Hurdâzbeh, iyi bir eğitim görmüş, ilk olarak Abbâsî hükümdarı el-Vâsik (h.227-232) döneminde¹⁰¹ Cebel bölgesinde *el-Berîd ve'l-Haber* (posta ve istihbarat) teşkilatının başına getirilmiştir. Daha sonra *el-Berîd ve'l-*

⁹⁶ Bkz. *Devâvînu's-Şi'ri'l-Câhilî ala Merri'l-Usûr*, XXXVII, 389 (Kaside: 3131); XXV, 280 (Kasîde: 29290).

⁹⁷ es-Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahya, *el-Evrâk Kısmı Ahbâr eş-Şuarâ*, Şirketu Emel, Kahire 1425, I, 249.

⁹⁸ Bkz. *Devâvînu's-Şi'ri'l-Câhilî ala Merri'l-Usûr*, XXXVII, 389 (Kaside: 3131); XXV, 280 (Kasîde: 29290).

⁹⁹ el-Beşşârî el-Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsîm*, s. 362.

¹⁰⁰ Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 4.

¹⁰¹ İbn Hacer, onun el-Mu'temid döneminde (m.870-892) bu göreve atandığını belirtmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, V, 317.

Haber sorumluluğu ve amirliğine, ardından aynı teşkilâtın Bağdat ve Sâmerâ reisliğine getirilmiştir.¹⁰² Bu da onun *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserini gözlem ve deney gibi esaslı bilgilere dayanarak yazmasına imkân sağlamıştır.¹⁰³

Bu şekilde Abbâsî Devletinin 15. hükümdarı el-Mu'temid'in (h.256-272/m.869-885) dikkatini çekince onun meclislerine ve edebî ve sanatsal mahfillerine çağrılmıştır. Bu da onun coğrafya dışındaki konularla mesela edebiyat, mûsikî ve beslenme, giyim-kuşam ve adab-ı muaşeret gibi konularla ilgilenmesine, farklı okumalar ve telifler ortaya koymasına zemin hazırlamıştır. Anlaşılan odur ki, o gençliğinden itibaren devletin önemli kademelerinde istihdam edilmiş ve bu görevlerinde giderek ilerleme kaydetmiştir. Bu görevlerinde uzun zamanlar kaldığı düşünülmektedir.¹⁰⁴

Berîd teşkilatına mensup olanlar, hükümdarlar adına istihbarat toplamakla görevli olduklarından hükümdarların güvenini kazananlar arasından seçilirdi. Hükümdarlar Berîd mensuplarının gönderdiği bilgiler ışığında yöre ile ilgili kararlarını verirlerdi. Berîd mensupları hükümdar ve yönetim ile ilgili bilgilerin yanı sıra, yörenin iktisadi ve kültürel durumu hakkında da geniş bilgiler aktarırlardı.

İbn Hurdâzbeh de yöre ile ilgili bilgi verirken zaman zaman yörenin kültür ve medeniyetine de yer vermektedir.¹⁰⁵ Berîd sorumlusu iken merkeze gönderdiği raporlarla dikkat çeken İbn Hurdâzbeh, başarılı bir berîd görevinden sonra Bağdat'a çağrılmıştır. Bağdat'ta Hükümdar'ın oluşturduğu âlimler topluluğu arasında yer almış; çok geçmeden edebiyat ve tarih alanında geniş bir kültüre sahip olduğunu ispat etmiştir. O bu geniş kültüründen dolayı Abbasi Sarayında önemli bir yer edinmiştir. Hükümdar'a kimi zaman irticalen kimi zaman da hazırlanarak edebiyat ve müzik tarihi ile ilgili bilgiler aktaran İbn Hurdâzbeh bu vesileyle söz konusu alanlarda birtakım kitaplar da yazmıştır.¹⁰⁶

¹⁰² Günaltay, M. Şemsettin, *İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler*, haz: Y. Kanar, İstanbul: Endülüs Yay., 1991, 422; Hitti, Philip, *Siyasal Ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul 1980, I, 588; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 11.

¹⁰³ İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik*, s. 1.

¹⁰⁴ İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik*, s. 1. Krş. Arendonk, "İbn Hurdâzbeh" mad., *İA*, V/2, 755.

¹⁰⁵ Krichovsky, *Târîhu'l-Edebi'l-Cûğrâfi'l-Arabî*, I, 255.

¹⁰⁶ Bunun en açık delili el-Mu'temid'in nedimleri ve düşünürleri arasında müzik, sanat ve sanatkârlık hakkında İbn Hurdâzbeh'e sorular sorması ve onun da yetkinlikle bu sorulara cevap vermiş olmasıdır. Bu mecliste kimse onun görüş ve tespitlerine tenkit yönelmemiş ve hükümdar da cevaplarını takdir etmiştir. Bu muhavere ilgili kaynaklarda kaydedilmiştir. Bunun bir mûsikî risalesi mi yoksa eserlerinden birinin bir bölümü mü olduğu tespit edilememiştir. Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 132-135; Krichovsky, *Târîhu'l-Edebi'l-Cûğrâfi'l-Arabî*, I, 255; Arendonk, "İbn Hurdâzbeh" mad., *İA*, V/2, 755; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s.12.

1.1.5. İlmî Kişiliği

Çok iyi bir tahsil gören İbn Hurdâzbeh, zamanla Bağdat eşrafı ve Hükümdar el-Mu‘temid Alallah’ın yakın dostları ve has adamları arasındaki yerini almıştır.¹⁰⁷ İçinde bulunduğu çevre ve dolayısıyla ulaşabildiği resmî belgeler eserlerinin güvenilirliğinde etkili olmuştur. İlgili kaynaklardan edinilen bilgilere göre İbn Hurdâzbeh, coğrafyanın yanı sıra döneminin sosyal hayatını yansıtan hemen bütün konularda çalışmalar yapmıştır. Bunlar arasında mûsikî ve saray erkânının davranışlarını düzenlemeye yönelik teşrifat kurallarıyla ilgili eserlerin ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Mes‘ûdî (v.345/956), İbn Hurdâzbeh’i yazıcılıkta önder sıfatıyla tanıtır ve Arap olmayan milletlerle hükümdarları hakkındaki geniş bilgisini övdüğü tarihe dair büyük bir eserden bahseder.¹⁰⁸

İbn Hurdâzbeh, yalnız ilk Müslüman Arap coğrafyacılarından değil aynı zamanda İslâm âleminde kendinden sonra gelen meslektaşlarına yol gösteren tarifli ve tasvirli bir coğrafya eseri ortaya koymuş ilk müellif ve ekol sahibidir. Temsil ettiği Irak ekolünün diğer önemli simaları el-Ya’kûbî, el-Mes‘ûdî, İbn el-Fakîh el-Hemezânî, İbn Rüste (v.300/912) ve Kudâme b. Ca’fer gibi coğrafyacılarıdır. Bunlardan ilk üçü “kişver” tasnifini benimsemişler ve Irak’ı İrânşehr olarak anmışlardır. Diğer ikisi ve İbn Hurdâzbeh ise her ne kadar aynı metodu kullanmışlarsa da daha çok ağırlık verdikleri Mekke’yi Bağdat’a karşı ön planda tutmuşlardır.¹⁰⁹

Eserleri günümüze ulaşan İslâm coğrafyacılarının en önemli ilk temsilcisidir.¹¹⁰ Bu nedenle kimi kaynaklarda "*İslam coğrafyacılarının babası*" olarak nitelendirilmektedir.¹¹¹ İbn Hurdâzbeh, orijinal tarzda coğrafya eseri telif eden ilk kişi olması hasebiyle¹¹² daha sonraki coğrafyacılarından el-Ya’kûbî (v.292/905), İbn Rüste (v.300/912), Vezîr el-Ceyhânî (v.330), el-Mes‘ûdî (v.345/956), İbn el-Fakîh el-Hemedânî (v.365), el-Beşşârî el-Makdisî (v.380), Ebû’r-Reyhân el-Beyrûnî (v.453/1048), Yâkût el-Hamevî (v.626), eş-Şerîf el-İdrîsî (v.560), el-Kalkaşandî (v.821) ve el-Makrîzî (v.845)

¹⁰⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XIX, 229; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, II, 303.

¹⁰⁸ el-Mes‘ûdî, *Murûcu’z-Zebih*, I, 3.

¹⁰⁹ Ahmad, Sayyid Maqbul, “İbn Hurdâzbih” mad., *DİA*, XX, 78-79.

¹¹⁰ en-Nedîm, *Kitâb el-Fihrist* (Seyyid), II, 457-458; Krichovsky, *Târîhu’l-Edebi’l-Cügrâfi’l-Arabî*, I, 255; Bosworth, C. E., “Ebn Khordadbeh” mad., *EIR*, VIII, 37.

¹¹¹ en-Nedîm, *Kitâb el-Fihrist* (Seyyid), II, 458; Krichovsky, *Târîhu’l-Edebi’l-Cügrâfi’l-Arabî*, I, 255.

¹¹² Sadak, M. Hadj, “İbn Khurradabih” mad., *El*, III, 839.

gibi müellifler onun düşüncelerinden ve *el-Mesâlik ve 'l-Memâlik* adlı eserinden istifade etmişlerdir.¹¹³

1.1.6. Vefatı

es-Safedî (v.764), vefat tarihlerine ayırdığı *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* adlı eserinde İbn Hurdâzbeh'in ölüm tarihini kaydetmez.¹¹⁴

Kadim tarihçilerden İbn Hurdâzbeh'in doğum ve vefat tarihi verenlerin ilki İbn Kuteybe (v.276) ve Behşel'dir (v.292). Bu iki müellife göre onun vefat tarihi hicri 280 (m. 893) senesidir.¹¹⁵ Onun vefat tarihini veren diğer bir kadim tarihçi de İbnu'l-Fakîh'tir (v.365). Burada verilen bilgiye göre İbn Hurdâzbeh hicrî 300 (miladi 912-913) yılı dolayında 90 yaşlarında vefat etmiştir.¹¹⁶ Bu tarih muteahhir bazı kaynaklarda da zikredilmektedir.¹¹⁷ Bu tespitin doğru olduğu veya doğruya en yakın olan görüş sayıldığı düşünülmektedir. Kûrkîs, İbn Hurdâzbeh'in 300 dolayında vefat ettiğine dair açıklamalar hakkında "Ancak bu tür beyanların kadim kaynaklarda mevcut bir mesnedi olduğuna rastlanmamıştır" demektedir. Ne ki bu tespiti isabetli değildir. Zira İbnu'l-Fakîh (v.365) de bu tarihi vermektedir.¹¹⁸

1.2. Eserleri

İbn Hurdâzbeh ve onun eserleri hakkında mutemet kaynaklarda sadra şifa bilgi bulunmaz. Kadim kaynaklarda onun eserleriyle ilgili çok az malumat yer alır. İbn Hurdâzbeh'in eserleri genelde tarih, coğrafya, edebiyat, beslenme ve eğlence tarihiyle ilgilidir. Bunlardan edebiyata dair olanlar fazla tanınmamalarına rağmen, tarih ve coğrafyaya ait olan eserlerinin ünü günümüze kadar ulaşmıştır. İbn Asâkir, onun tarih kitabından bahseder.¹¹⁹

¹¹³ Bosworth, C. E., "Ebn Khordadbeh" mad., (*EIR*), VIII, 37.

¹¹⁴ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VI, 301.

¹¹⁵ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 50; Ebû'l-Hasan Eslem Sehl Bahşel, *Târihu Vâsıt*, s. 278; ez-Ziriklî, *el-Alâm*, IV, 190.

¹¹⁶ İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, s. 20.

¹¹⁷ Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 278; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, VI, 236.

¹¹⁸ Bkz. Kûrkîs, "İbn Hurdâzbeh II", *Mecelletu'r-Risâle*, sayı: 455 (23-03-1942); İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, I, 12.

¹¹⁹ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, I, 12.

Çeşitli alanlarda eser veren İbn Hurdâzbeh'in bazı eserlerinden başka müellifler de söz ederler. Kaynaklarda adı geçen kitapları konusundaki malumat genelde Muhammed b. İshâk en-Nedîm'in (v.380/990) *el-Fihrist* adını taşıyan eserinde kaydettiği sekiz kitabıyla sınırlı kalır. Bunlarla ilgili en kayda değer bilgiler *Kitâb el-Fihrist*'te verdiği bilgilerdir. Bu bilgiler de yekûn olarak beş satırı geçmez. Neticede en-Nedîm de, onun sadece sekiz eserini kaydetmiştir.¹²⁰ Burada zikredilen bilgilerin kadimliği ve değeri nedeniyle tamamını burada kaydetmekte fayda mülâhaza edilmektedir:

“Ebû'l-Kâsim Abdullah b. Ahmed b. Hurdâzbeh. “Hurdâzbeh” Mecûsi idi. Bermekîlerin ilgisi sayesinde Müslüman oldu. Ebû'l-Kâsim, Dağlık (el-Cebel) bölgelerde posta ve haber işlerinde yöneticilik yaptı. Mu'temid'e nedimlik yaptı ve kendisini ona adadı.

Kitapları:

1. *Kitâb “Edebi's-Semâ”*,
2. *Kitâb “Cemhereti'l-Furs ve'n-Nevâfil”*,¹²¹
3. *Kitâb “el-Mesâlik ve'l-Memâlik”*,
4. *Kitâb “et-Tabih”*,
5. *Kitâb “el-Lehv ve'l-Melâhi”*,
6. *Kitâb “eş-Şerâb”*,
7. *Kitâb “el-Envâ”*,
8. *Kitâb “en-Nudemâ ve'l-Culesâ.”*¹²²

es-Safedî (v.764) de İbn Hurdâzbeh'in, en-Nedîm tarafından kaydedilen 8 eserini kaydetmiştir.¹²³

Bu eserlerin isimlerini en-Nedîm, *Kitâb el-Fihrist*'inde vermemiş olsaydı, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* dışındaki eserlerinin çoğu tamamen zayi olurdu. Nitekim genelde

¹²⁰ Bkz. en-Nedim, *Kitâb el-Fihrist* (Seyyid), II, 458.

¹²¹ Bazı kaynaklarda bu kitabın adı, *Kitâb Cemheretu'l-Ensâb li'l-Furs ve'n-Nevâfil* şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik*, s. 3.

¹²² Bkz. en-Nedîm, *Kitâb el-Fihrist* (Seyyid), II, 458; İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik*, s. 1; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XIX, 229; İbn Hacer, her nedense İbn Hurdâzbeh'in şu üç kitabını kaydetmez: *Kitâb Edeb es-Semâ*, *Kitâb Cemhere Ensâb el-Furs ve'n-Nevâfil* ve *Kitâb el-Envâ*. Bkz. İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, V, 317; İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylu Târihi Bağdâd*, II, 10; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, VI, 236; F. Sezgin, *GAS*, VIII, 348; Muhammed İsâ Sâlihiyye, *el-Mu'cemu's-Şâmil*, II, 268-269.

¹²³ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XIX, 229.

tüm kitaplar hakkında geniş bilgi veren Hâcî Halife bile *Keşfu 'z-Zunûn*'da sadece bu kitabından çok kısa olarak bahsetmiştir. “*Şuradan şuraya şu kadar mesefedir der ve Irak ile diğer bölgelerin gelir getiren arazilerinden, mallarından bahseder*” demiş ve Farsça olan eserin Gadanfer Ağa vasıtasıyla Müderris Şerîf b. es-Seyyid Muhammed b. eş-Şeyh Burhânuddîn tarafından Sultan Muhammed Fâtih Eğri için Türkçeye çevrildiğini belirtmiştir.¹²⁴

9. ve 10. Eserleri: İbn Hurdâzbeh'in bunlar dışında sözü edilen diğer iki kitabı ise *el-Kebîr fî't-Târîh* ve *Ahbâr İbn Hurdâzbeh*'dir.¹²⁵ Bu tarih kitabı hakkında özellikle el-Mes'ûdî (v.345/956) çok önemli takdir ve değerlendirmelerde bulunur:

“*Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdâzbeh ise, telifte bir öncüydü. Eserlerini mükemmel bir üslupla kaleme almada eşsizdi. Bu konuda kendisine mahsus bir metot izlemiştir. Pek çok kişi onu izlemiş ve onun izinden gitmeye çalışmıştır. Eğer bunun doğruluğunu test etmek istersen onun tarih ile ilgili büyük kitabına bak. Şüphesiz o, gerçekten bu alandaki kitapların en derli toplu, düzenleme açısından en orijinal, ilim açısından en zengin ve tüm ümmetlerin, hükümdarların haberleri ve hayat hikâyeleri açısından en kapsamlı olanıdır.*”¹²⁶

Mes'ûdî gibi değerli bir tarihçinin bu kitap hakkındaki bu sitayişkâr ifadeleri bu eserin kıymeti hakkında bir fikir verebilir. İbn Hurdâzbeh'in *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* kitabına bu satırların hemen ardından yer verip: “Bu alanda yazılan eserlerin en iyisidir”¹²⁷ demiş olması bu her iki kitap hakkında esaslı bilgisi olduğunu göstermektedir.

İbn Hacer, İbn Hurdâzbeh'in iyi bir tarihçi olduğunu kaydettikten sonra onun şu 5 eserini kaydediyor: *Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*, *Kitâb en-Nudemâ ve'l-Culesâ*, *Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, *Kitâb et-Tabih*, *Kitâb eş-Şerâb*. İbn Hacer, ayrıca onun eserlerinde kimi ilginç ve acayip garaip türünden şeylere yer verdiğini, bunun bazı müellifler

¹²⁴ Hâcî Halife, *Keşfu 'z-Zunûn*, II, 1665

¹²⁵ İbn Hurdazbih, *Mesalik*, s. 1.

¹²⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, I, 3.

¹²⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, I, 3; Kûrkîs, “İbn Hurdâzbeh III”, *Mecelletu'r-Risâle*, sayı: 456 (30 - 03 - 1942).

tarafından tenkit edildiğini özellikle Ebu'l-Ferac el-Asbehânî tarafından ağır eleştirildiğini kaydetmektedir.¹²⁸

Bu konuda Yâkût el-Hamevî (v.626) de *Mu'cemu'l-Udebâ'* adlı eserinde Ebu'l-Ferac el-İsfehânî'nin (v.356/967) onun eserlerinden bir şey naklettiğinde mutlaka bununla birlikte buradaki bilgileri tenkit ettiğini ve onun kusurlarına işaret ederek: [إنه] «[قَلِيلُ التَّصْحِيحِ لِمَا يَرْوِيهِ وَيَضْمَنُهُ كُتُبُهُ] *“Onun rivayet ettikleri ve kitaplarının içerikleri konusunda nadiren tashih cihetine gittiği”* değerlendirmesinde bulunduğunu ifade etmektedir.¹²⁹

Bu tür tezvîr ifadelerinin esaslı görüşler olmadığı ve kayda değer delillere dayanmadığı açık olduğundan üzerinde durmaya değmez. Zira el-Mes'ûdî'nin onun hakkında –az önce aktarılan- yazdıkları her şeyi ayan beyan ortaya koymaktadır. *Sûretu'l-Ard'*ın yazarı İbn Havkal (v.367) da, İbn Hurdâzbeh ve *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* müellifi el-Ceyhânî'nin (v.330) eserlerini hiç yanından ayırmadığını ifade etmiştir.¹³⁰ Bir de el-Beşşârî el-Makdisî (v.380), *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm* adlı eserini överken şöyle der: “el-Ceyhânî'nin kitabına baktığında onun İbn Hurdâzbeh'in yazdığının tamamını aldığını ve buna birtakım ilaveler yaptığını görürsün. Aynı şekilde İbnü'l-Fakîh'in (v.365) kitabına baktığında da sanki el-Câhîz'in (v.255) *ez-Zîcu'l-A'zam*'ına bakmış gibi olursun. Bizim kitabımıza baktığında ise onun orijinal bir dokumada dokunduğunu ve nazmında eşsiz olduğunu görürsün.”¹³¹

Bu sözlerde de İbn Hurdâzbeh'in eserinin asıl bir kaynak gibi işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Tenkit bağlamında dediği: “el-Câhîz ve İbn Hurdâzbeh'e gelince onların kitapları gerçekten muhtasardır; onlardan çok istifade edemezsin”¹³² tespitlerine rağmen bizzat kendisi İbn Hurdâzbeh'in kitabından isim vererek birçok nakiller yapar.¹³³ Bu da onun tenkidinin esaslı olmadığını göstermektedir. Madem çok istifade edilemeyecek bir eserdir, o zaman neden ondan daha iddialı bir müellif onun eserinden nakiller yapmaktadır?

¹²⁸ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, V, 317.

¹²⁹ Bkz. Şihâbuddîn Ebu Abdullah Yâkût er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ': İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsân Abbâs, 1. B., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1414/1993, IV, 1573; Bu bilgileri es-Safedî de, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*'ta (VI, 301) Yâkût'tan nakleder. Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, VI, 236; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 303.

¹³⁰ Bkz. İbn Havkal, *Sûretu'l-Ard*, II, 329.

¹³¹ el-Beşşârî el-Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsîm*, s. 241.

¹³² el-Beşşârî el-Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsîm*, s. 4, 76.

¹³³ Mesela bkz. el-Beşşârî el-Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsîm*, s. 57, 68, 105, 189, 222, 241, 362.

Öte yandan *el-Furâtu 'l-Evsat* kitabının yazarı müsteşrik Alois Musil de bu kitaba övgüler yağdırmıştır. Kendisi, Bağdât'tan Rakka'ya giden yoldaki mesafeleri ve uzunlukları verirken daima İbn Hurdâzbeh'in kaydettiği bilgilere itimat etmiş ve bu konuda ileri sürülen vehimleri ve haksız eleştirileri tenkit etmiştir.¹³⁴

İbn Hurdâzbeh'in günümüze gelen en önemli kitabı *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* olduğundan burada ondan biraz detaylı bilgi vermek uygun olur.

İbn Hurdâzbeh'in *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* kitabı, kendisine *İslâm coğrafyacılarının babası* unvanını kazandıran en önemli çalışmasıdır. Ayrıca coğrafya yazarıcılığında, Irak bölgesinin hilâfet merkezi olması esasına göre düzenlenen ve Irak ekolü kitapları adıyla bilinen eserlerin ilkidir.¹³⁵

İbn Hurdâzbeh'in bu eseri muhtemelen Abbasî Saray Teşkilatına mensup birinin isteği üzerine yazılmıştır. Bu dönem Muhammed b. İshâk en-Nedîm'in *el-Fihrist*'ini yazdığı yıllardır (h.270 ila 277). Yani İbn Hurdâzbeh eserini, berîd görevini üstlendikten bir süre sonra hicrî 232/846, 250 veya 270 yılında kaleme almaya başlamıştır. 272/885 yılında eserini temize çekip piyasaya sürmüştür.¹³⁶ Müellifin kaynak olarak Sâsânî döneminden kalma kayıtları kullandığı bilinmektedir. Kendisi, posta ve haberleşme kurumunun başında bulunması nedeniyle bu gibi kayıtlara ulaşmakta güçlük çekmemiş ve herhalde bazı seyyahların özel notlarına bakabildiğinden eserini güvenilir kaynakların ışığında kaleme almıştır.¹³⁷ Eserde yazarın gözlemlerine dayanan oldukça fazla bilgi yer almaktadır. Zira onun, Berîd ve Ahbâr'ın başında bulunması ona haraç, varidat, nafakalar, yollar ve geçitler hakkında bol miktarda veri sağlamıştır.¹³⁸

İbn Hurdâzbeh'in kitabında dile getirdiği bilgiler tümüyle kendi gezi ve yolculuklarına dayanan bilgilerdir. Başkalarından duyduğu bilgileri aktarmaz ve güvenilir de olsa ravi kullanmaz.

Muhteva olarak esere bakılacak olursa, kitapta verilen bilgilerin büyük kısmı kara ve deniz yollarına ayrılmış,¹³⁹ bu yolların dört yönde gelişmesi izlenerek Hindistan ve

¹³⁴ Bkz. Kûrkîs, "İbn Hurdâzbeh II"

¹³⁵ Ahmad, Sayyid Maqbul, "İbn Hurdâzbeh" mad., *DİA*, XX, 78-79.

¹³⁶ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 14; İbnü'l-Fakîh, *el-Buldân*, s. 21 (Önsöz yazarının tespiti).

¹³⁷ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Önsöz, 12; Ahmad, Sayyid Maqbul, "İbn Hurdâzbeh" mad., *DİA*, XX, 79.

¹³⁸ Hitti, Philip, *Siyasal Ve Kültürel İslâm Tarihi*, I, 588

¹³⁹ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, ss. 32-131.

Çin gibi ülkeler tanıtılmıştır.¹⁴⁰ Kitabın amacı, Abbâsî devlet ricaline ülkedeki arazilerin yerlerini, ne kadar olduklarını ve onlardan alınması gereken vergi miktarlarını göstermektir.¹⁴¹ Vergi tahsildarlarına kolaylık olsun diye hepsinin yolları ve haritaları çıkarılmıştır. Bu açıdan kitap, eş-Şerîf el-İdrîsî'nin (v.560) *Nuzhetu'l-Muštâk fi Ma'rifeti'l-Âfâk* eserine benzer ama onlar daha özlü ve kısadır.

Çoğunlukla İran tesirinde kaldığı görülen İbn Hurdâzbeh eserinde kullandığı yöntemde, bilgilerin tasnifinde ve nihayet coğrafi terimlerin tercihinde daima Fars kültürünün izlerini sergilemektedir. Eski İranlılar dünyayı, İrânşehr merkezde olmak üzere “kişver”¹⁴² adı verilen ve her birinde çeşitli ülkeler bulunan yedi hâkimiyet bölgesine ayırmışlardır. İbn Hurdâzbeh de eserinde bölge tariflerine, onlar gibi “Dil-i İrânşehr” (İran'ın kalbi) dediği Sevâd'la (Irak) başlamaktadır.¹⁴³

Bu eser, dünyayı bir bütün olarak ele alır ve temel olarak üçe ayırarak bir tasnife gider. Bu bölümler Doğu, Batı, Kuzey şeklindedir. Ayrıca eserde basit bir takım astronomik gözlemlere dayalı bilgiler yer alır. Astronomik içerikli bu bilgiler, basit gözlemlere dayanan ve Batlamyus eksenli bilgilerdir. Bunun sebebi, İbn Hurdâzbeh'in Batlamyus'a ait “Geographica” adlı eseri tercüme etmesidir.¹⁴⁴

Genel olarak Irak ekolü temsilcilerinden farklı olarak İbn Hurdâzbeh, Allâh'u Teâlâ'nın dünyayı dört unsurdan yarattığını, bunlar arasında hem zıtlıklar hem de benzerlikler söz konusu olduğunu söyler ve her birine isim verir.¹⁴⁵ İbn Hurdâzbeh'in yapmış olduğu bu taksim şöyledir: 1- Sıcak/Ateş/Kuru, 2- Kuru/Toprak/Soğuk, 3- Nemli/Hava/Sıcak, 4- Ateş/Su/Nemli.¹⁴⁶

İbn Hurdâzbeh, bu eserinde Müslüman dünyanın ana ticaret yollarının tam bir haritasını ve izahını çıkarmıştır. Ancak Michael Jan de Goeje (v.1009) tarafından yapılan baskıda bu haritalar hazfedilmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁰ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 55, 66-67.

¹⁴¹ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 22, 23, 24-29.

¹⁴² İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 20.

¹⁴³ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 22.

¹⁴⁴ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 20.

¹⁴⁵ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 135.

¹⁴⁶ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 134.

¹⁴⁷ İsmail Raci-Luis Lamia Farûkî, *İslam Kültür Atlası*, çev: M. O. Kibaroglu- Z. Kibaroglu, İstanbul, 1991, s. 363; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, s. 15. Bu eserin günümüze ulaşan şekli, Fransızca tercümesiyle beraber ilk defa Kudâme b. Ca'fer el-Kâtib el-Bağdâdî'nin (v.310 veya 320), *Kitâb el-Harâc ve San'at el-Kitâbe*'nin bir bölümü (s.184-266) ile birlikte *Bibliotheca geographorum*

Ayrıca İbn Hurdâzbeh'in günümüze ulaşan eserlerinden biri de bizim tarafımızdan incelenen *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhi* adlı eseridir. Bu eser bundan sonraki konumuzu oluşturmaktadır.

arabiorum serisinin 6. cildi olarak Michael Jan de Goeje tarafından neşredilmiştir. (Leiden 1889 ve 1967.) Burada metin 183 sayfa, tercümesi ise 144 sayfadır. Bu yayımda M. J. de Goeje'nin 23 sayfalık Fransızca önsözünde çok değerli tespitlere yer verilmiştir. Bu eserin daha sonraki baskısı 1928 yılında Bağdat'ta gerçekleştirilmiştir. (Muhammed İsmâ Sâlihîyye, *el-Mu'cemu'ş-Şâmil*, II, 268). Daha sonra Muhammed Mahzûm tarafından da neşredilmiş (Beyrut 1988), Fuat Sezgin de bu Michael Jande Goeje neşrini esas alarak tıpkıbasımını yapmıştır. Hüseyin Karaçanlu ise kitabı Farsçaya çevirmiştir (Tahran 1370). Bkz. Ahmad, Sayyid Maqbul, "İbn Hurdâzbih" mad., *DİA*, XX, 79.

BÖLÜM 2

EL-MUHTÂR MİN KİTÂBÎ'L-LEHVİ VE'L-MELÂHÎ ADLI ESERİN İÇERİK ANALİZİ

2.1. İbn Hurdâzbeh'in Üslubu

İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*'da kendisine mahsus bir anlatım üslubu izlemiştir. Konu, çoğun, özlü anlatım esasına göre verilmiştir. Risâle, gına konusunda İslâm'ın görüş ve düşüncesini muhtasar olarak veren bir *mukaddime* ile başlar. Burada Fâris, Hint, Rûm ve Yunan müzik anlayışı da özetlenir. Bunların hepsi katında mûsikî ve semâ'in¹⁴⁸ üstün değeri dile getirilir. Kendi görüşünü renklendirmek için bu millet/ümmetlerde mûsikî öncülerinin konuya ışık tutan aforizma ve değerlendirmelerine de yer verir. Ardından muğannilerin biyografi ve hayat hikâyelerini ele alır. Onları dört tabakaya ayırır. Bir bölümü de muganniyelere (kadın şarkıcılara) ayırır ve burada onların en meşhur (ünlü) olanlarını zikreder.

Bundan sonra muğannilerin çeşitli haberlerine yer verdiği bir bölüm açar. Her muğanninin haberlerini verirken önce onun adını verir. Onun gınaları hakkında ünlü gına ustalarının kitaplarına dayanarak bilgi verir. Ardından onun şarkılarına geçer. Bu şarkının hangi şiirin hangi bahrinden olduğunu beyan eder. Şiirin kime ait olduğunu da açıklar. Bu şiirin hangi güfte ve makama göre seslendirildiğine de ayrıca değinir.

Risalenin sonunda ise, tüm milletler/ümmetler nezdinde gınanın değerini, onun insan psikoloji ve gönlü üzerindeki tesirini, bellibaşlı güfteleri ve çeşitlerini kısaca ele aldığı bir fasıl açar. Şimdi burada özlü olarak verdiğimiz bu bilgilerin detaylarına geçebiliriz:

İbn Hurdâzbeh'in, *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* adlı eseri besmele ve salvelenin ardından gelen Hz. Peygamberden nakledilmiş birkaç hadisle başlar. Bunlar

¹⁴⁸ Semâ' ve çeşitleri konusunda geniş bilgi için bkz. Akdoğan, Bayram, "Hüccetu's-Semâ' Adlı Mûsikî Risâlesi ve Ankaravî İsmail b. Ahmed'in Mûsikî Anlayışı", *AÜİFD*, Cilt: xxxv, s. 477, 483-484, 485; Güray, Cenk, "Semâ'dan Semâh'a Bir Sonsuz Devir", *Türk Kültür Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2010/56, s. 132-139; a.mlf, *Edvar Geleneği*, s. 43; Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'*, İrfan Yay., İstanbul 1976, s. 219-271.

peygamberin huzurunda icra edilen kimi mûsikî uygulamalarıdır. Onları kısaca özetleyelim:

2.2. Peygamberlerin Mûsikîye Mûsamaha Göstermesi

İbn Hurdâzbeh birinci sırada gınanın caiz olduğunu gösteren birkaç rivayete değinir.¹⁴⁹

2.2.1. Helal ile Haramın Ayırıcı Çizgisi

Burada İbn Hurdâzbeh şöyle söze başlar: Muhammed b. Hâtıb'tan¹⁵⁰ (v.74) rivayet edilmiştir ki, Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “*Helal ve haramı birbirinden ayıran, ses (ilan etme) ve def çalmadır.*”¹⁵¹

2.2.2. Hz. Peygamberin Evinde İki Cariyenin (Küçük Kız Çocuğu) Şarkısı

İbn Hurdâzbeh İslâm'ın mûsikîye olumlu bakışını desteklemek için ikinci delil olarak Hz. Aişe rivayetini verir. Der ki: Hz. Âişe'den (v.58) rivayet edildiğine göre o şöyle anlatmıştır: (Babam Hz.) Ebû Bekr (v.13/634) bizim eve geldi. Bu esnada benim yanımda Ensâr'ın cariyelerinden iki cariye şarkı söylüyorlardı. Şarkılarında Ensâr'ın Bu'âs Günü birbirlerine karşı söyledikleri şiirleri teganni ediyorlardı. Ebû Bekr: “*Resûlullâh'ın evinde Şeytân'ın mazmûru (mizmârı) ha?*” dedi. Bu, bir bayram günüydü.

¹⁴⁹ İslâm'da Mûsikî'nin yeri ve bu konuda ileri sürülen Kur'ân ve Sünnetten deliller ile bunların analizi hakkında iyi bir araştırma/inceleme için bkz. Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ*, İrfan Yay., İstanbul 1976, s. 38-45 (Kur'ân'dan Deliller), 59-101 (Hadislerden Deliller); Akdoğan, Bayram, “Hüccetü's-Semâ”, *AÜİFD*, cilt: xxxv, s. 480-482; a.mlf., “Bazı Ayet ve Hadisler Doğrultusunda İslam Açısından Mûsikî Sanatının Değerlendirilmesi”, *AÜİFD*, Cilt: xxxix, ss. 379-385, 386-388, 389-392.

¹⁵⁰ **Muhammed b. Hâtıb** b. el-Hâris b. Ma'mer el-Karşî el-Cumahî: Anne-babası Habeşistan'a hicret ederken yolda gemide doğmuştur. Sahâbîdir. İslâm döneminde “Muhammed” adını alan ilk kişidir. İbn Habîb, onu İslâm'ın en büyük süvarilerinden saymıştır. Cemel, Sıffin ve Nehrevân gibi tüm savaşlarda Hz. Alî'nin (as) yanında yer almıştır. Abdülmelik b. Mervân döneminde hicri 74/693 senesinde Mekke'de veya Kûfe'de vefat etti. Onun hicri 86 senesinde vefat ettiği de söylenmiştir. Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 17; İbn Hacer, *el-İsâbe'fi Temyîzi's-Sahâbe*, III, 372; İbn 'Abdu'l-Berr, *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, III, 340; İbnu'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzuddîn Alî b. Ebû'l-Kerem, *Usdu'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Alî Muhammed Mu'avvid- Âdil Ahmed Abdulmevcûd, DKİ, Beyrut 1415/1994, IV, 314, 315; Zehebî, *Siyer A'lâm en-Nubelâ*, III, 435, 436.

¹⁵¹ Bu hadis, Tirmizî (III, 398; Hn: 1088), Nesâî (III, 332; XI, 28, 96; Hn: 3316, 3382), İbn Mâce (VI, 8; 91; Hn: 1896, 1971) ve Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 418; Hn: 18469; IV, 259; Hn: 18468) tarafından tahrîc edilmiştir. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1. Ayrıca bkz. Kılıç, Mustafa, “İslam Kültür Tarihinde Mûsikî: İlk Dönemden Emevilerin Sonuna Kadar”, *AÜİFD*, cilt: 31, s. 414.

Bunun üzerine Resûlullâh: “Ey Ebû Bekr; her kavmin bir bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır” buyurdu.¹⁵²

2.2.3. Peygamberin Ashâb-ı Direkle’ye¹⁵³ Müsamaha Göstermesi

İbn Hurdâzbeh İslâm'ın mûsikîye olumlu bakışını desteklemek için üçüncü delil olarak eş-Şa‘bî'nin rivayetini nakleder. Der ki: eş-Şa‘bî'den (v.104/722) rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: Resûlullâh (sas), Ashâb-ı Direkle’ye uğradı. Onlar oynuyorlardı. (Resûlullâh:) “Devam edin; ey Benî Erfide,¹⁵⁴ ta ki Yahudiler ve Hıristiyanlar bizim dinimizde genişlik (rahatlık) olduğunu öğrensinler” buyurdu.¹⁵⁵ Onlar da bunun üzerine oynamaya başladılar. Şarkılarında: “Ebû'l-Kasim et-Tayyib, Ebû'l-Kâsim et-Tayyib” diyorlardı.¹⁵⁶

Bu esnada (Hz.) Ömer (v.24) çıkageldi. Onlar kendisini gördüklerinde hemen çil yavrusu gibi dağılıp kaçtılar.¹⁵⁷

2.2.4. Hz. Dâvûd’un Çalgı Aleti

İbn Hurdâzbeh burada da dördüncü delil olarak Hz. Dâvud (as)'ın rivayetini aktarır: el-Velid b. Seleme, İbn Cerîr’den o da Ata’dan o da Ubeyd b. Umeyr el-Leysî’den hadis olarak aktarmıştır. Dedi ki: Nebi Davûd’un (as) bir (üflemlî) çalgı aleti vardı.

¹⁵² Bkz. *Sahîhu Müslim*, I, 608; en-Natur, Şahade Alî, “İslam’a Göre Ses ve Mûsikî Sanatı”, çev: Ruhi Kalender-Adem Akın, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara, XXIII, 187-201; İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1. Ayrıca bkz. Kılıç, Mustafa, *agm.*, s. 422.

¹⁵³ “Direkle” sözcüğü *Dirkele*, *Dirkile* ve *Dirkale* gibi çok farklı biçimlerde okunmuştur: Bu, çocuklara mahsus bir oyundur; meydanda oynanır. Büyükler ise, bunu ok, yay, harbe, mızrak vb. şeylerle gösteri amaçlı oynarlar. Onu bir acem oyunu veya bir çeşit dans olarak görenler de vardır. İbn Dureyd: “Ben, onun Habeşçe olduğunu sanıyorum” demiştir. Bkz. İbnu’l-Cevzî, *Garîbu’l-Hadîs*, I, 334; İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, Kahire 1385/1965, II, 253; el-Feyrûzâbâdî, *Tertîb el-Kâmûs el-Muhît*, s. 1553.

¹⁵⁴ **Benû Erfide:** Habeşistanlıların lakabıdır. Kimisine göre bu onlar için kullanılan bir cins isimdir. “Erfide” onların kadim atasının adıdır, diyenler de vardır. Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 444; İbnu’l-Cevzî, *Garîbu’l-Hadîs*, I, 334; İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 253; İbn Hacer, *el-Metâlibu’l-‘Âliye bi-Zevâidi’l-Mesânîdi’l-Semâniye*, VII, 376; Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ*, s. 79.

¹⁵⁵ Bu hadisin metni şöyledir: عَنْ الشَّعْبِيِّ رَفَعَهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى أَصْحَابِ الدَّرَكَلَةِ قَالَ خُذُوا يَا بَنِي أَرْفِدَةَ: بَكَز. AHMED, *Musned*, VI, 116; Hn: 24899; İbn Ebû Hâtim, *‘İlelu’l-Hadîs*, II, 297; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 444; es-Suyûtî, *el-Câmi’u’s-Sağîr*, Hn: 3896; el-Munâvî, *el-Feydu’l-Kadîr*; Ebû Ubeyd de ta’likan tahriç etmiştir. Bkz. *Garîbu’l-Hadîs*, II, 10-11; ez-Zehabî, *el-Mizân*, IV, 258 (Abdurrahman b. İshâk’ın hal tercemesinde).

¹⁵⁶ Resulullah’ın (sas) bazı özel günlerde mûsikî dinlemede bir sakınca görmediği bilinmektedir. Mesela bir bayram günü Mescid-i Nebevî’de Habeşlilerin sergilemiş oldukları oyuna Hz. Peygamber (sas) bizzat eşi Hz. Aişe’yi çağırması ve bu şenliği o “yeter” deyinceye kadar birlikte izlemişlerdir. Bkz. *Sahîhu Müslim*, İstanbul 1981, Çağm Yay., I, 609-610.

¹⁵⁷ Bkz. es-Suyûtî, *el-Câmi’u’s-Sağîr*, Hn: 3896; el-Munâvî, *el-Feydu’l-Kadîr*; Ebû Ubeyd de ta’likan tahriç etmiştir. *Garîbu’l-Hadîs*, II, 10-11; ez-Zehabî, *el-Mizân*, IV, 258; İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

Ağlamak istediğinde onu çalardı. O da sesini yankılar, kendisi de ağlar ve ağlatırdı. (*el-Muhtâr*, s. 3)

2.2.5. Hz. Dâvud'un Hastalara Zebûr Okuması

İbn Hurdâzbeh beşinci delil olarak da Hz. Dâvud'tan (as) bir rivayet nakleder: Yahya b. el-Alâ', Abdulhamîd b. Abdurrahmân'dan o da İbn Abbas'tan hadis olarak aktarmıştır. Dedi ki: Davûd Zebûr'u otuz makamda okurdu. Onların her birinden ateşli hastalar neşelenip oynarlardı. O gecenin sonuna doğru gelip kendini ağlatmak istediğinde onun etrafında bulunan bütün evcil ve yabani hayvanlarda onun ağlamasıyla ağlamaya başarlardı. (*el-Muhtâr*, s. 3)

2.2.6. Hz. Dâvud'un İsrail Kralına Mizmâre Çalması

Altıncı delil olarak da İbn Hurdâzbeh Hz. Dâvud'tan (as) bir nakil yapar: Rivayet ederler ki: Davud'un bir mizmâre'si vardı. Benî İsrâil'in kralı huzurunda çalardı. Bu sayede kralın akli karışıklığı ve delilik gibi halleri sükûnete ererdi. (*el-Muhtâr*, s. 3)

2.3. Mûsikînin Caiz Olduğunu Gösteren Deliller

İbn Hurdâzbeh, ikinci sırada gınanın caiz olduğunu gösteren pek çok rivayete yer ayırır.¹⁵⁸ Bunları da özlü biçimde gözden geçirelim:

2.3.1. Abdullah b. Abbâs'ın Sünnet Düğününde Oyuncular Kiralaması

İkrime'den¹⁵⁹ (v.105/723) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Abdullah b. Abbâs (v.68/687), oğullarını sünnet ettiriyordu. Bana emretti. Ona dört dirheme –çalıp oynayacak- oyuncular kiraladım. (*el-Muhtâr*, s. 1).

2.3.2. Hârûn Reşîd'in Gınanın Haramlığı Kanısını Sorgulaması

İshâk (b. İbrâhîm el-Mevsilî) (v.235/850) dedi ki: (Hârûn) er-Reşîd (d.775-785)¹⁶⁰: “İbrâhîm b. Sa'd ez-Zuhrî'ye, Medîne'de gınanın haram kılınmasını talep eden

¹⁵⁸ Bu konuda önemli araştırmalar için bkz. Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'*, s.59-101 (Hadislerden Deliller); Akdoğan, Bayram, “Hüccetü's-Semâ'”, *AÜİFD*, cilt: xxxv, s. 492-502; a.mlf., “Bazı Ayet ve Hadisler Doğrultusunda İslâm Açısından Mûsikî Sanatının Değerlendirilmesi”, *AÜİFD*, Cilt: xxxix, ss. 388-392.

¹⁵⁹ Ebû Abdullâh İkrime b. Abdullâh el-Berberî el-Medenî.

¹⁶⁰ Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh b. Abdullâh el-Mansûr (v. 193/809). Dördüncü Abbâsî halifesi (786-809).

bir kişinin bu talebi yerinde midir?” diye sordu.¹⁶¹

O da dedi ki: “O, Allah’ın utanmaya (rezil rüsva olmaya) kanaat getirttiği bir kişidir.”

(Hârûn er-Reşîd) dedi ki: “Evet, bu Mâlik b. Enes’tir (v.179/795).”

O da dedi ki: Benim onun aleyhinde tanıklığım vardır. Ben duydum ki, o, bir düğünde Mâlik İbn Hanzala’nın¹⁶² seslendirdiği şu gınayı dinlemiştir:

سليمى أجمعت بينا ... فأين نقوله أينا

*Süleymâ, bir araya toplamış ... Nerede sadece sözünü etmiş nerede?*¹⁶³

2.3.3. Gına ve Huda’ İhramda Bile Sakıncalı Sayılmaz

Atâ’dan –b. Ebû Rebâh- (v.114/732) rivayet edildiğine göre o: “İhramda olan kişi için gınâ ve hudâ’da –dinlemek veya izlemekte- bir sakınca yoktur” demiştir. (Bir ara) gınâdan söz edildi. Amr b. Ubeyd (v.144/761) bu konuda şiddetli tepki gösterdi. İbn Cureyc (v.150/767) ise bu konuda ruhsat (izin) verdi.

Amr kendi görüşünü şöyle temellendirdi: “(Yüce) Allah: Ne söz söylerse söylesin, onun önünde mutlaka Rakîb ve Atîd vardır.”¹⁶⁴ Buna göre (gına sözlerini) hangisi yazacak? Yemîn sahibi (sağdaki melek) mi yoksa şimâl sahibi (soldaki melek) mi?

Bunun üzerine İbn Cureyc şöyle dedi: “O ikisinden hiçbiri onu yazmayacaktır. Çünkü o lağv’dır. Ne güzel bir şeydir ki onu sâhibu’l-yemîn yazsın, ne de kötü bir şeydir ki onu sâhibu’ş-şimâl yazsın.” (el-Muhtâr, s. 1)

İbn Hurdâzbeh, hepsi de olumlu kanaati ifade eden bu üç rivayetten sonra şöyle der: “Gına konusunda ruhsat verenler pek çoktur.¹⁶⁵ Eğer sözü uzatmaktan korkmasaydım, onların hepsini burada kaydederdim.” (el-Muhtâr, s. 1)¹⁶⁶

¹⁶¹ Şehir, medeniyet ve mûsikî ilişkilerinin detaylı bir yorumu için bkz. Arslan, Fazlı, “Medine, Medeniyet ve Mûsikî Üstüne Bazı Düşünceler”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, No. 3, Haziran 2015, ss. 33-48.

¹⁶² **Mâlik b. Hanzala**: Cahiliyede çok cömert olduğu için “Garf” lakabını alan, kendi aynı isimdeki atasından ayrılması için Malik el-Esğar lakabını alan kendi soyundan gelenlere Benu Tahiyye adı verilen bir kişidir. Bunlara ayrıca Berâcim adı verilmektedir. Bunlar altı kabiledir. Yusuf b. Tağrîberdî, *en-Nucûmu’z-Zâhire*, II, 137-141; *ez-Ziriklî, el-A’lâm*, VI, 36.

¹⁶³ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

¹⁶⁴ 50/Kâf 18.

¹⁶⁵ Bu konuda önemli bir araştırma ve değerlendirme için bkz. Akdoğan, Bayram, “Hüccetü’s-Semâ’”, *AÜİFD*, cilt: xxxv, s. 492-502; a.mlf., “Bazı Ayet ve Hadisler Doğrultusunda İslam Açısından Mûsikî Sanatının Değerlendirilmesi”, *AÜİFD*, Cilt: xxxix, ss. 385-392. Krş. Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ’*, s. 38-45 (Kur’ân’dan Deliller), 59-101 (Hadislerden Deliller).

¹⁶⁶ Hz. Peygamber’in hicret esnasında şehre girerken Medinelî Müslümanların gösterdiği sevgi ve coşku karşılama meşhurdur. Burada özellikle genç Müslümanların bazı çalgılar eşliğinde koro halinde

2.4. Felsefecilerden ve Büyük Devlet Adamlarından Müzikle İlgili Kimi Özdeyiş ve Anekdotlar

İbn Hurdâzbeh, üçüncü sırada ise felsefecilerden, büyük devlet adamlarından mûsikînin caiz olduğunu, hayat içindeki yerini, önemini anlatan müzikle ilgili kimi özdeyiş ve anekdotlar aktarır. Bunlara bir göz atalım:

1. **(Büyük) İskender (mv.356–323):** *Kim elhânı anlarsa, tüm lezzetlerden istiğna eder, demiştir. (el-Muhtâr, s. 1)*

2. **Kisrâ** der ki: *Ûd,¹⁶⁷ eğlence aletlerinin en kıymetli olanıdır. Ben onu çalabilmek için yüz bin dirhem vermeyi çok isterdim. (el-Muhtâr, s. 2)*

3. İskenderin Mûsikîşinasa Hürmeti

Evâil (kadîm bilginler) bu işe çok büyük önem atfederlerdi. Bu bağlamda Büyük İskender'in huzuruna bir mûsikîşinas çıkmıştı. Ona büyük hürmet etti. Onunla birlikte mecliste oturan yakınları: *Sen bu adama nasıl bu kadar büyük saygıda bulunursun?* dediler. Dedi ki: *Ben bu adama saygıda bulunmadım. Ben yalnız mûsikîye saygıda bulundum. (el-Muhtâr, s. 1)*

4. Behlebez ve Mûsikî ile Kralın Öfkesini Dindirmesi

Kisrâ Ebreviz döneminde Farslıların en büyük mûsikîşinası [ve Ûd üstadı] Behlebez¹⁶⁸ idi. Kendisi Merv'dendi. Ûd çalardı. Mahir ve üstün yetenekli bir müzisyendi. Vezinli sözlerle şarkı söylerdi. Onun için elhan düzenlenirdi. Kâtipler ve haberlerle ilgili yetkililer krala ulaştırmaktan endişe ettikleri bir olay meydana geldiğinde ona bildirirlerdi. O bu konuda bir gına yapar ve onun üzerine öfkeyi dindiren bir beste

söyledikleri marşlarla Resûlullah'ı (sas) muhteşem bir şekilde karşıladıkları, sevinçlerini şarkılarla izhar ettikleri bilinmesine rağmen (ez-Zehebî, *Târîh el-İslâm*, s. 337) İbn Hurdâzbeh bunu bir argüman olarak kullanmaz.

¹⁶⁷ **‘Ûd (عود):** Tekne, göğüs, sap, burguluk ve teller olmak üzere bir esas elemandan meydana gelen telli bir müzik aletidir. Tambura göre sandukası daha büyükçe, yarım armut şeklinde, ahşaptan bir yüzü olan ve bir karış bile gelmeyen kol kısalığı ile bilinen bir enstümandır. Tarihte ilk olarak hicri ikinci asırda ortaya çıkmıştır. Onu ilk icat eden ünlü Ûdçu Mansûr Zelzel ed-Dârib'tir (v.174). İlk zamanlarda sandukası ortası geniş, uç tarafları ince şebbût balığı şeklinde ince kaburgalardan yapıldığı için “*şebbût Ûd*”u diye anılmıştır. Zamanla evrilerek günümüzdeki şeklini almıştır. Meşhur telleri dört tanedir. Nağmesi en kalın olanı bam, tabakası en ince olan ise zîr'dir. Bkz. el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 11; Güray, *Edvar Geleneği*, s. 43, 52.

¹⁶⁸ **“Behlebez”** ismi ne Şâmîle ne de Google'da yer alır. Yâkût, “Kasr-ı Şîrîn”den bahsederken Kisrâ Ebreviz ve Şîrîn ile birlikte geçen bir hikâyede muğanni ve Ûd üstadı “Belhebez” veya “Belehbez” ya da “Belbehez” diye biriden bahseder. Bu zat, Kisrâ'nın Şîrîn ve Şebdîz (eşsiz bir cins at) ile birlikte kimseye nasip olmayan üç eşsiz mazhariyetinden biri sayılmıştır. Bkz. Hibetullah et-Tarâblûsî, Emînu'd-Devle Ebû Ca'fer Muhammed b., *el-Mecmu' u'l-Lefîf*, Dâr el-Garb el-İslâmî, Beyrut 1425, s. 331; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV, 368.

yapıp çalardı. Onun bu türden yaptığı gınayı, medih ve tehniye (kutlama) vb. konusundaki ünlenmiş savtları yetmiş beş savta¹⁶⁹ ulaşıyordu. Bunlardan biri de onun şu savtıdır (*el-Muhtâr*, s. 2):

عسا زيارة قيصر و خاقان كسرى أبرويز
قيصر ماه مانذ و خاقان خرشيد
أي قيصر يشبه القمر و خاقان الشمس
إن من خذاي أدرا ما نذكا مغاران
أي الذي هو مولاي يشبه الغيم المتمكن
كخاهذ ماه بوشد كخاهذ خرشيد

Umulur ki Kayser ve Hâkân, Kısra Ebreviz'i ziyaret eder.

Kayser Mah-i Manz ve Hâkân Hurşîd

Yani Kayser Ay'a benzemektedir. Hâkân ise Güneş'e.

În min huzây edrimâ nezkâ megârân

Yani benim efendim yoğun buluta benzemektedir.

Kehâhiz mâh bûşed kehâhiz hurşîd

Yani istediğinde Ay'ı örter, dilerse Güneş'i de.¹⁷⁰

5. Ebreviz'in Nüktedanlığı

İbn Hurdâzbeh Ebreviz'in nüktedanlığını şu cümleleriyle anlatıyor: O (Behlebez) gınasının yanında nüktedanlığı ve edebiyatıyla da meşhurdu. Soğuk bir gecede Ebrevîz ona bir müzik şöleni hazırladı. O da kendisini çağırdı. Yanında Sîrîn de vardı.

Ona dedi ki: Seni özledim. Bu geceyi sana ayırmak istedim. İki birlikte içtiler ve gına yaptılar. Behlebez sarhoş olana kadar. Bir ara bevl için dışarı çıktı. Bir südre ağacının dibine düştü ve orada uyudu. Ebrevîz, Sîrîn'e dedi ki: *Bizim misafirimiz gecikti.*

Dışarı çıktı, onu uyurken gördü. Onun üzerine kendisinin üzerindeki samur (kunduz) kürkünü örttü. Sabaha doğru Ebrevîz, Sîrîn'e dedi ki: *Sence şu anda bizim misafirimiz ne yapmaktadır?* Dedi ki: Kral daha iyi bilir.

¹⁶⁹ *Savt*: Ses anlamına gelen Savt, Arapça da teganni edilen şiir anlamlarına gelir. Öztuna, *Türk Müsikîsi Ansiklopedisi*, II, s. 264; ayrıca bkz. Demir, Arif, *Osmanlı Padişahı II. Mehmet'e Sunulan Müsikî Risalesi (Fatih Anonimi)*, s. 156.

¹⁷⁰ Bu şiir için bkz. Hibetullah et-Tarâblûsî, *el-Mecmu'u'l-Lefîf*, s. 331.

Dedi ki: *Ben onun uykusundan uyandığını, benim elbisemin kendisi üzerinde olduğunu gördüğünü ve onu tanıdığını, ona saygı duyduğunu ve onu üzerinden aldığını, kendi kabanını çıkardığını, onu yere serdiğini, elbisemi onun üzerine koyduğunu ve kendisinin de onun yanında ayakta beklediğini düşünüyorum.*

Sîrîn dedi ki: Eğer bu tahminin doğru çıkarsa demek ki, Kral Allah'ın nuruyla bakıyor.

Dedi ki: Kalk (gidelim). İki beraber kalktılar ve onu yukarıda tasvir edilen şekilde gördüler. Bunun üzerine ona (büyük) bir mal verilmesini emretti. Ayrıca ona Rûz'un arazilerini ve Rey'deki birkaç araziye tahsis etti. (*el-Muhtâr*, s. 2).

6. Ebrevîz, Şerkâs (Serkîs) ve Behlebez'in Hikâyesi

İbn Hurdâzbeh mûsikînin önemini dedillendirmek için başka bir kıssayı şöyle anlatır: Bir ara Ebrevîz yolda gidiyordu. Şerkâs (Serkîs) adını taşıyan Farisî bir çocuğu gördü. Yanında gübre taşıyan bir inek vardı. Kendisi ise şarkı söylüyordu. Onun güzel yaratılışını beğendi. Onu Behlebez'e emanet etti ve ona gınayı öğretmesini emretti. Çocuk bu konuda maharet kazandı ve ustasını geçti. Behlebez onu çekemedi ve kendisini öldürdü. Bunun üzerine Ebrevîz onu çağırdı. Kendisinin hasta olduğunu söyledi. Sonra ona gerçek haberi ulaştı. Bunun üzerine Behlebez'e:

Göğsündeki kıskançlık ve karnındaki hainlik sana onu öldürmekten başka çare bırakmadı değil mi? Hâlbuki sen biliyordun ki onun sayesinde sen olmadığında ben onunla ferahliyordum. O olmadığında ise seninle. Sen benim müziğimin yarısını heba ettin, dedi ve onu fillerin ayakları altına atılmasını emretti.

Dedi ki: Ey kral! Mademki ben senin müziğinin yarısını öldürdüm sende beni öldürdüğünde müziğinin diğer yarısını öldürmüş olmayacak mısın? O zaman senin kendi müziğine karşı işlediğin cinayet benim cinayetimden daha çok (büyük) olmayacak mı?

Kisrâ dedi ki: Onun bu sözü söylemesini gösteren, Allah'ın onun için belirlemiş olduğu müddetten başkası değildir. Sonra onun tahliyesini emretti. Behlebez, Kisrâ'dan sonra da uzun bir süre yaşadı. (*el-Muhtâr*, s. 2)¹⁷¹

İbn Hurdâzbeh burada saydıklarından başka yeri geldikçe bu konulara atıfta bulunmayı ihmal etmez.

¹⁷¹ Bu hikâye için bkz. Hibetullah et-Tarâblûsî, *el-Mecmu'u'l-Lefîf*, s. 331.

2.5. Gınanın Önemine İlişkin Argümanlar

İbn Hurdâzbeh, gınanın pek çok delil ve gerçeğini kullanır. Bunların bazılarını bir göz atalım:

1. İbn Hurdâzbeh'e göre *Eğânî bilgisi*, felsefenin dört ana konusundan biridir. Bunlar da mantığın tanımları, tıp bilgisi, yıldızlar ilmi (astronomi/astroloji) ve mûsîkâ'dır. Bu ise, elhân'dır (*el-Muhtâr*, s. 1).

2. Yine İbn Hurdâzbeh'in aktardığına göre *Hukemâ (bilgeler)* de şöyle demişlerdir: Mûsikî, felsefecilerin çocuklarını geliştirir ve onları diğer ilimlere sevk eder. Zira onun batını akılların lehvi (eğlencesi), zahiri ise havâsın (duyuların) lehvidir (*el-Muhtâr*, s. 1).

3. Müellifimize göre *Kralların*, mutluluk damarlarına işlesin diye, gına dinleyerek uyuduklarını aktarır ve bu konuda ismini vermediği bir şairin şu sözlerini misal olarak aktarır (*el-Muhtâr*, s. 2):

و غناء مُسْمِعَةٌ تَعَلَّنَا ... حَتَّى نَنَامَ تَنَاوَمَ الْعَجْمِ

Ve yüksek sesli bir gına başucumuzda çalınır,

*Biz uyuyana kadar; Acemlerin uyukladıkları gibi.*¹⁷²

4. İbn Hurdâzbeh'in tesbitine göre, *Felsefeciler* ise bu konuda şöyle demişlerdir (*el-Muhtâr*, s. 2):

Nağmeler ve eğânî (şarkılar) çok değerli bir erdemdir. Bunlar mantığa (konuşmaya), onun gücü kapsamında olmadığından gizli kalmış, bu nedenle onu ortaya çıkaramamıştır. Onu ancak nefes, elhân (nağmeler) şeklinde çıkarabilmiştir. Bunlar zuhur edince onunla sevinmiş ve onlara âşık olup onun için oynamaya başlamıştır.

İbn Hurdâzbeh gına hakkında bir methiye sayılabilecek değerlendirmelerde de bulunur. Ona göre;

5. *Gına, lezzetlerin en büyüklerindedir.* Nefsi bütün şehvetlerden daha fazla mutlu eder. Zihni berraklaştırır. Tabiatı yumuşatır. Gönle heyecan verir ve onu sevince boğar. Ayrıca o korkağı cesaretlendirir, cimriyi cömertleştirir, kalbi diriltir, akı arttırır ve ufku açar. O nebiz (boza) ile beraber olduğunda bedene sirayet eden hüzne karşı yardımcı

¹⁷² Bu şiir Harmele b. Hakîm'e aittir. Bkz. El-Kayserânî, *el-Mu'telef ve'l-Muhtelef fî Esmâi's-Şuâra*, s. 69.

olur. İki birliktede onu neşelendirir ve kişinin sıkıntısını giderir. Gına tek başına bunların hepsini yapar. (*el-Muhtâr*, s. 3)

6. İbn Hurdâzbeh *Abdullah b. Ca'fer*'in "Tarabın (müziğin) ferahlatıcı olduğu kesindir. Eğer onu dinlersen kesinlikle etkisinde kalırsın. Onun için ne isterlerse verirsın" sözünü de burada pekiştirici bir unsur olarak kullanır (*el-Muhtâr*, s. 3).

7. *el-Hutay'e*¹⁷³ dedi ki: Gınayı benden uzak tutunuz. Çünkü o zinanın rukyesidir (ona götüren yoldur) (*el-Muhtâr*, s. 3). Burada aktarılan söz mûsikînin insan üzerindeki tesirini açıkça ifade etmektedir. Müzik insanın duygularını harekete geçirmekte ve onu eyleme yönlendirmektedir. İbn Hurdâzbeh *el-Hutay'e*'nin sözünden sonra misal olarak bir şiir aktarır ama burada da şairin kim olduğunu belirtmez. Şiiri:

لا تبعثن إلى همومك إن ثوت ... غير المدام ونغمة الأوتار

8. İbn Hurdâzbeh *gınanın önemini* şu sözleriyle aktarır:

Bravo, onu ilk elde eden bilgeye ve onu ortaya çıkaran filozofa! O ne de önemli bir sırrı ve ne de gizli bir duyguyu keşfetmiştir. Ne de önemli bir gömüyü ve ne de saklanmış önemli bir şeyi göstermiştir. Bu sayede çok önemli bir ilme ve fazilete öncülük etmiştir. İşte o çağının en büyük buluşçusu ve zamanının en büyük efendisidir (*el-Muhtâr*, s. 3).

İbn Hurdâzbeh burada gınaya fevkalade bir önem atfetmiş ve ona çok değerli bir hazine muamelesi yapmıştır. Dolayısıyla onu bulan, ona hizmet eden herkese övgüler yağdırmıştır.

9. Yine İbn Hurdâzbeh gınanın önemi konusunda Câlînûs'un ana fikrini özetleyen bir paragraf aktarır: *Câlînûs*¹⁷⁴ der ki:

İşitme duyusunun eğitilmiş hoş ses ile inceltilmesi gerekir, tıpkı bedenin tabiatların dengelenmesine ihtiyaç duyduğu gibi. Gına işitme duyusunun gıdasıdır, tıpkı yemeğin bedenin gıdası olduğu gibi. Karada ve denizde çok

¹⁷³ *el-Hutay'e*: Adı Ebû Muleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî'dir (v.59/678). Hicivleriyle tanınan muhadram şair. Çirkin, kısa boylu ve düztaban oluşu sebebiyle kendisine *Hutay'e* lakabı verilmiştir. Zuheyr b. Ebû Sulmâ'nın öğrencisi ve râvisi olan Kâ'b b. Zuheyr'in râvisi olduğu kaydedilen *Hutay'e*'nin güçlü ifadeleri, kelime seçimindeki başarısından doğan âhengi, tatlı anlatımı ve kusursuz kafiyelerle örülü şiirleri kabileler arasında çok rağbet görmüştür. Divan'ında kıtalar halinde 106, uzun kaside şeklinde 49 şiiri bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Ömer ve diğer bazı kimseler için nazmettiği mersiyeleri de vardır. Bkz. Tüccar, Zülfikar, "Hutay'e" mad., *DİA*, 1998, XVIII, 424.

¹⁷⁴ *Câlînûs* (v. 200): İslâm tıbbını etkileyen ünlü Grek tabip ve filozofudur. Asıl adı Galenos olup bu isim İslâmî literatürde Câlînûs şeklinde şöhret bulmuştur. Bkz. Kutluer, İlhan, "Câlînûs" mad., *DİA*, İstanbul 1993, V, 32-34.

çalışarak yorulan sanat ehlinin bıkmak ve zayıf düşmekten korktukları zaman terennüm ettiklerini, yorgunluğun verdiği acı ve sıkıntıdan kendilerini bununla meşgul ettiklerini görürüz. Aynı şekilde cesur ve savaşçı kişilerin karşılaştıkları zorlukları kolaylıkla aşmak için çeşitli nefesli çalgılar üflediklerini ve davullar çaldıklarını görürüz. Ayrıca kendilerini ibadete verenlerin ve ruhbanların günahlarına ağlarken daima duygulandırıcı şarkılar söyleyerek kendilerini rahatlattıklarını görürüz (el-Muhtâr, s. 3).

10. İbn Hurdâzbeh felsefe kültürünü de kullanarak kadim felsefecilerin mûsikî ile ilgili tesbitlerini, teşbihlerini ve yorumlarını da özetleyen alıntılar yapar. Bunlardan biri de şu betimlemedir: *Kadim felsefecilerden bazıları şöyle demiştir:*

Koku alma duyusunda bir arıza meydana gelen kişi, güzel kokudan nefret eder. Hissi katılaştıran kişi gınâ sesinden hoşlanmaz. Bu nedenle onu bir kenara itip başka şeylerle meşgul olmaya başlar. Zira ilim sahibi olmayanların alışkanlığı hem ilim ehline hem ilme düşmanlık etmektir. Aynı şekilde, gökkuşağına ve onun ışıklarının renklerine bakan kişi eğer bununla mutlu ve sevinçli olmazsa, onun hissini yitirdiği ve gönlünün hasta olduğu söylenebilir (el-Muhtâr, s. 11).

İbn Hurdâzbeh, neticede şu kanaatini öne çıkarır:

Gınâ'nın konuşmaya üstünlüğü, konuşmanın dilsizliğe, sağlığın hastalığa, dînârın (altın para) dirheme (gümüş para) üstünlüğü gibidir. Ūd'un diğer eğlendirici aletlere üstünlüğü ise, mümeyyiz insanın diğer tüm hayvanlara üstünlüğü gibidir (el-Muhtâr, s. 1).

2.6. İlk Mûsikî Mucitleri

İbn Hurdâzbeh, mûsikînin önemini ortaya koyan kimi benzetmelerden sonra müzikte kullanılan enstrümanların tarihte ilk ortaya çıkışını anlatmaya geçer. Felsefecilerin ud hakkındaki görüşlerini dile getirir. Büyük devlet adamlarının mûsikî ve gınaya yönelik takdirlerini anlatır. Mesela Kısra'nın sözünü ve Ebreviz'le ilgili hikâyesini aktarır. Farisilerin yedi telli venc'inden bahseder. Horasanlıların, Rey ehlinin ve diğerlerinin tamburundan söz eder. Buradan Mısırlıların gandûr'una geçer. Bizanslıların 16 telli argon'undan bahseder. 24 telli bin ses çıkararan Yunan sanatını gündeme getirir.

Onların lûrâ'sından (rebâb), gitarından ve selenc'inden, Hindistan'daki çalgılardan ve kerkele'nin tek telli oluşundan, ûd ve sanc gibi aletleri kullandıklarından söz eder.

Bu konuları şimdi biraz açalım:

1. İbn Hurdâzbeh, *Mûsikî tarihinde ûd'u ilk icat edenin* Lâmek¹⁷⁵ b. Mettûşîl b. Mehvâvîl b. Abred b. Uhnûh b. Kaynân b. Âdem¹⁷⁶ olduğunu söyler ve onunla ilgili bir tarihi nakil yapar. Burada naklin muhtevası konumuzla çok ilgili olduğundan metni olduğu gibi veriyoruz:

Onun şöyle (güzel, iyi, mükemmel) bir oğlu vardı. Onu çok mu çok seviyordu. Ama bu oğlu öldü. Onu bir ağaca astı ve: *Sonsuza dek ona bakıp duracağım*, dedi.

Burada onun bütün eklemleri birbirinden ayrıldı. Sadece bacağı, baldırı, ayağı ve parmakları kaldı. Bir ağaç parçası aldı. Onu iyice inceltti ve ona yapıştırdı. Böylece o bir ûd şeklini aldı, bacak gibi. Boynu da baldır gibi, pençek de ayak gibi, melâvî de parmaklar gibi, teller ise sinirler gibi oldu. Sonra onu çalmaya başladı ve üzerinde ağıt yaktı. O zaman ûd konuşmaya başladı. el-Hamdevî (v.260)¹⁷⁷ dedi ki (*el-Muhtâr*, s. 1):

وناطقٍ بلسانٍ لا ضميرَ له . . . كأنه فخذٌ نيطتُ إلى قَدَمِ
يُؤدِّي ضميرَ سِوَاهُ للقلوبِ كما . . . بيدي ضميرِ سِوَاهُ منطقِ القلمِ

Konuşan bir lisan ile hiçbir kalbi olmayan

Sanki bir bacaktır ayağa yapıştırılan

Sözde ondan başka bir kalp ortaya çıkar

Ondan başka bir kalp ortaya çıkar kalemi konuşuran.

2. Tevbel b. Lâmek, *davulları ve defleri icat etti* (*el-Muhtâr*, s. 1).

3. Lâmek'in kızı Silâ ise (üflelemeli) *çalgi aletlerini* icat etti (*el-Muhtâr*, s. 1).

¹⁷⁵ *Lâmek* (Lemk veya Lemek): Kaynaklarda Kâbil'in torunu olarak gösterilir. Kimi kaynaklarda ise Nuh'un babası olarak gösterilir. Efsûs ile evlendiği, ondan çok güzel bir oğlu oldu söylenir. Bkz. Ahmed b. İbrâhim b. Muhammed İbnu'l-Acemî, *Kunûzu'z-Zeheb fî Târihî Haleb*, Daru'l-Kalem, Halep 1417, II, 78, 97, 403.

¹⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 222.

¹⁷⁷ *el-Hamdevî* (v.260/874): Ebû Alî İsmail b. İbrahim. Iraklı, dili sivri, saldırgan bir Abbâsî şairidir. el-Câhız ve Muberrid hakkında hicivleri vardır. Ahmed en-Necd şiiirinden yaklaşık 100 kıtayı Bağdat'ta el-Mevrid Dergisinde (cilt 2, sayı 3, sayfa 75-90) yayınlamıştır. Şiiri lirik ve içerik açısından dolu diye tanımlanmıştır. Ahmed b. Harb'in Taylesanı, Sa'id'in koyunu, el-Harzî'nin fakirliği ve Ebû Hâzim'in çirkinliği hakkındaki şiirleriyle şöhret olmuştur. Muhammed b. Şakir b. Ahmed, *el-Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrût 1973, I, 173.

4. Sonra Lût kavmi **tamburları**¹⁷⁸ icat ettiler. Bunlarla oğlanlara meylediyorlardı (*el-Muhtâr*, s. 1).

5. Sonra çobanlar ve Kürtler birçok **çalgi aletini** (*kaval, düdük, flüt*) edindiler. Koyunları dağıldığı zaman onları çalarlardı. Böylece koyunları toplanırdı (*el-Muhtâr*, s. 1).

6. Sonra felsefeciler **ûdu geliştirdiler** (*el-Muhtâr*, s. 1).

İbn Hurdâzbeh ilk mûsikî mucitlerini sıraladıktan sonra udu ve kısımlarını detaylandırır. Der ki, Feyzerus er-Rûmî der ki: Ûdun dört telini felsefeciler insandaki tabâ'i'i erbe'a (dört tabiatın) yerine koymuşlardır. Mesela *zîr*'i safra suyu yerine, *mesnâyi* kan yerine, *mislesi* balgam yerine ve *bammı* ise dalak yerine koymuşlardır. *Zîr* serçe parmağına aittir. *Mesnâ* yüzük parmağına aittir. Ölçüsü *zîr*'in ölçüsünün bir katıdır. *Misles* ise orta parmağa aittir. Ölçüsü ise *zîr*'in ölçüsünün iki katıdır. *Bam* ise işaret parmağına aittir. Ölçüsü ise *zîr*'in ölçüsünün üç katıdır (*el-Muhtâr*, s. 1).

İbn Hurdâzbeh ûdun bu detaylarını verdikten sonra diğer milletlerin müzik aletlerine geçer:

7. **Fârisîler** ise ûda ney'i, tambura zenâmî'yi [deyânî], tabla (davula) serenây'ı [sereyânî], sanc'a da metc'i [senec'i] eklediler. Fârisilerin gınası ûdlar ve sunûcla¹⁷⁹ birlikte icra ediliyordu. Bu onlara mahsustur. Onların nağmeleri, ikâ'ları (ritmik model, usul), maktaları ve kurûfu¹⁸⁰ da vardır. Bunlar sekiz tanedir:

1- *Bendestân*. Sonra,

2- *Behâr*: Bu en fasih olanıdır. Sonra,

3- *İbrîn*: Bu alt teller için en çok kullanılanıdır. Sonra,

¹⁷⁸ **Tambûr** (*Tanbûr*/الطنبور): Organolojinin uzun saplı lavta türünün tipik örneklerinden biri saydığı telli çalgıdır. İsmi Farsça "dembere"den alınmadır. Bu *hamile kalçası* manasına gelir. Ses veren sandukası şekil olarak buna benzediğinden o ismi almıştır. Henry George Farmer ve Curt Sachs gibi müelliflere göre tambur kelimesinin kökeni "küçük yay" anlamındaki Sumerce panturdur. Kolu uzundur. Üzerinde birçok destân (akort çizgisi aralığı) vardır. Temelde biri en kalın sesi çıkaran "bam" diğeri en tiz sesi çıkaran "zîr" olmak üzere iki teli vardır. Bunlarla nağmelerin yerleri belirlenir. İcra esnasında parmaklar teller üzerinde dolaşarak istenen nağmeyi çıkarır. Arapça metinlerde tambur ilk defa IV. (X.) yüzyılda Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin *Kitâbu'l-Eğânî*'sinde geçer. Bkz. el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 14; Karakaya, Fikret, "Tambûr" mad., *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 553-556; Güray, *Edvar Geleneği*, s. 43.

¹⁷⁹ Sanc'nın çoğulu "sunûc" şeklinde gelir. Bkz. el-Kalkaşandî, Ahmed b. Alî el-Fezârî, *Subhu'l-A'sâ fi Sinâati'l-İnşâ*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, XV, 149.

¹⁸⁰ "**Kurûf**" sözcüğü tashif olabilir. Sözlüklerde "kerf" sulama, doyurma, ekim manalarına gelir. Burada belki de nakarat, tekrarlanan beyit veya cümle manasında kullanılmıştır. Bkz. Cevâd Alî, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 4. B., Dâru's-Sâkî, 1422/2001, XIII, 168.

4- *Ebrîne*: Bu nağmelerin güzelliklerini en derli toplu icra eden, en çok yükselebilen ve bir tabakadan diğerine en hızlı geçebilenidir. Sonra,

5- *Mâzervâsbân*: Bu da en ağır ve bir nağmeden diğerine çıkarken en yavaş olanıdır. Sonra,

6- *Şisem*: Bu parmaklarla karışık icra edilen musakkal bir makamdır. Sonra,

7- *Kubbe*: Bu duyguların ahenginde başladığı yere dönen idrâc ile çalınması teşvik edilen bir makamdır. Sonra,

8- *Esberâs*: Bu da kendi nağmeleri üzerinde duran bir muderrecdir. (*el-Muhtâr*, s. 1-2).

Bu konuda İbn Hurdâzbeh'in verdiği bilgiler geçekten önemli detay sayılır. Bunlar önemli beyanlardır.

8. ***Fârisîlerin venci vardır***. Üzerinde yedi tel bulunur. Onun îkâ'ı sanc'ın îkâ'ına benzer. Horasan ahalisi ve çevresi de bununla gına yapardı (*el-Muhtâr*, s. 2).

9. Rey, Taberistân ve Deylem halkının gınası ise tamburlarla icra edilir. Farslar ise tamburu pek çok çalgı aletine tercih ederler (*el-Muhtâr*, s. 2).

10. Nabat ve Cerâmika'nın¹⁸¹ gınası ise gandûrât ile icra edilirdi. Onların îkâ'ı da tamburların îkâ'ına benzer (*el-Muhtâr*, s. 2).

11. Rûm'ların (Bizans) müzik aletleri ise argon'dur (نغزالا). Üzerinde on altı tel vardır. Onun sesi uzağa gider (uzaktan duyulur). Yunanlılar tarafından yapılmış bir enstrumandır.

Bir de Selyânî'leri vardır. Bununda yirmi dört teli mevcuttur. Açıklaması 1000 (bin) ses demektir.

Onların Lûrâ'sı (اللورا) da vardır. Bu da rebaptır. Bu ahşaptan yapılır ve beş teli bulunur.

Onların bir de gitarları (القثارة) vardır. Bunun on iki teli vardır.

Onların Selenc'leri de bulunur. Bu buzağuların derilerinden yapılır.

¹⁸¹ *el-Cerâmika*: İslam döneminin ilk yıllarında Musul dolaylarına gelip yerleşen Arap olmayan (Acem) bir topluluktur. el-Kâtûl denilen bu yerleşim biriminde, el-Mu'tasim'in buraya geldiği sıralarda Cerâmika ve Nabatlılardan oluşan halk toplulukları yaşamaktaydı. Bkz. el-Feyrûzâbâdî, *Tertîb el-Kâmûs el-Muhît*, I, 482.

Bunların hepsi değişik şekilleri bulunan çalgı aletleridir.¹⁸²

12. Hintlilerin ise Kerkele'leri vardır. Bu tek telli bir enstrumandır. Bir Kar'â'nın üzerine uzatılır. Bu şekliyle ud ve sancın yerini tutar.

Burada İbn Hurdâzbeh'in verdiği bilgiler kendi döneminde kültürel olarak etkileşim içinde bulunduğu, dünyanın her bölgesinden halkların kullandığı müzik aletlerinin kısa bir özeti mahiyetindedir.

2.7. Araplarda Mûsikînin Tarihsel Gelişimi

İbn Hurdâzbeh, Araplarda gınadan önce hudâ' olduğunu yazar. Bununla ilgili tarihi rivayetlere yer verir. Sonra gınanın kim tarafından geliştirildiğini, bunların kadınlar tarafından kullanılmasını, gınalarının üç çeşidinden bahseder. Araplarda bu işin yayılış sürecini anlatır.

Şimdi bu konuları biraz açalım:

1. Araplarda gınadan önce hudâ' vardı. İbn Hurdâzbeh bu sözünü delillendirmek için şöyle tarihi bir rivayete yer verir: Rivayete göre Mudar b. Nizâr (b. Maad) kendi malını (hayvanlarını) kontrole çıktı. Baktı ki gulâmının (kölesi) etrafındaki develerin her biri bir tarafa dağılmış. Onun üzerine yürüdü. Bir sopayla eline vurdu. Gulâm feryat ederek kaçarken şöyle inliyordu:

Vay iki elim! Vay iki elim!

Develer onun sesini duyduklarında ona acıdılar ve etrafına toplandılar. Bunun üzerine Mudar dedi ki: Eğer buna benzer sözler türetilip derlense o zaman develerin etrafında toplanacağı bir beste meydana getirilmiş olur.

Bu Gulâm'ın: "Vay iki elim! Vay iki elim!" sözü üzerine hudâ' o zamandan itibaren yavaş yavaş türemeye başladı. Böylece hudâ' Araplarda *semâ'* ve *tercî'*in ilk basamağını oluşturdu.¹⁸³ (*el-Muhtâr*, s. 2-3).

2. Bundan sonra Habbâb b. Abdullah el-Kelbî hudâ'dan gınayı türetti. İlk olarak o, nasab'ı gına eyledi. Arap kadınları da kendi ölüleri üzerine ağıt yaktılar (*el-Muhtâr*, s. 3).

¹⁸² Bizans ve Antik Yunan'ın müzik kuramı ve aletleri hakkında geniş bilgi için bkz. Güray, Cenk, *Bin Yılın Mirası Makamı Var Eden Döngü: Edvar Geleneği*, Pan Yay. İstanbul 2012, ss. 20-43.

¹⁸³ Teyit için bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 227; II, 133; Hitti, Philip, *Siyasal Ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, 420-421.

3. *Arapların ilk gına ile meşgul olanları Arab-ı Ârîbe'den (Kadîm Araplar) "el-Cerâdetân" diye bilinen iki cariyedir.* Bunlar 'Âd döneminde yaşayan Mu'âviye b. Bekr el-'Amlakî'nin cariyeleriydi. Bu kavim, "kayne"ye (cariyeye) "kerîne"¹⁸⁴ [muganniye], ûd'a ise "mizmer" derlerdi.¹⁸⁵ (*el-Muhtâr*, s. 3).

Bu konuda Lebîd [b. Rebî'a]¹⁸⁶ şöyle demiştir:

أَعْلَى السَّبَاءِ بِكُلِّ أَدْنَى عَاتِقِي ... أَوْ جَوْنَةٍ قُدِّحَتْ وَفُضَّ خَتَامُهَا
بَصْبُوحِ صَافِيَةٍ وَجَدَّبَ كَرِينَةَ ... بِمَوْتَلٍ تَأْتَأُلُهُ إِبْهَامُهَا

Ben fiyatının yükseldiği sırada nedimlerime en pahalı en saf kızıl içkiyi

Ya da mühürü açılmış ve kadehe konmuş kızillaşmış bir içki kabını (satın alırım)

Öğle yemeğinde saf bir içki ve muğanniye bir kadınla beraber,

Başparmağı ile kendi ûdunun tellerini düzelten (akort eden).¹⁸⁷

4. *Sonra Cezîme el-Huzâ'î b. Sa'd b. Amr b. Rebi'a b. Harise b. Ömer b. Âmir de gına ile uğraşmıştır.* Kendisi insanların en güzel sesli olanıydı. Bu nedenle "el-Mustalık" adını almıştır.¹⁸⁸ Bu Arap dilinde en güzel yaradılış manasına gelir. Onunda gınası nasab idi (*el-Muhtâr*, s. 3).

¹⁸⁴ *Kerîne* (الكرينة) : Üd çalan kadın. Onun "kirân" veya "kîrrân" çalan muğanniye (şarkıcı kadın) olduğu da söylenmiştir. *Kîrrân* (الكران) ise, dört yandan serbest tellerle çevrili bulunan, nağmeleri parmak veya mızrap ile dokunularak çıkarılan bir enstrumandır. Bkz. Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî*, s. 17; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIV, 69; XXXVI, 48; İbn Sîde, *el-Muhassas*, IV, 10; Güray, *Edvar Geleneği*, s. 42-43.

¹⁸⁵ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 227; II, 133. "Arap Yanmadası'nda birçok mûsikî aleti de bilinmekteydi. Def, flüt (kassabe), kaval (mızmar) ve telli saz cinsinden bir çalgı (mizher) söz konusu bilinen mûsikî aletleri arasındaydı. Aslında Arap Yarımadası'nda Bizans ve Sasani devletiyle birer tampon devlet vazifeleri gören Gassanilerde ve Lahmillerde Bizans ve İran mûsikîsi yaygın şekilde icra ediliyordu." Bkz. Aycan, *agm*, s. 158; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, IV, 222; İbn Abd Rabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, VII, 29; Hitti, Philip, *Siyasal Ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul 1980, II, 421; Güray, *Edvar Geleneği*, s. 48.

¹⁸⁶ *Lebîd b. Rebîa Ebû Akîl b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî* (v.40, 41/660, 661): Câhiliye devrinde de yaşamış olan (muhadram) muallâka sahibi İslâm şairidir. Miladi 550-570 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. İmam Şâfiî'nin "büyük bir şair", Zu'r-Rumme ile Nâbiğa ez-Zubyânî'nin "Araplar'ın veya kabilesi Hevâzin'in en büyük şairi" diye nitelediği Lebîd, kendisini İmru'u'l-Kays b. Hucr ve Tarafê b. Abd'den sonra üçüncü şair olarak görür. Cumahî onu üçüncü tabaka Câhiliye şairlerinden saymaktadır. Lebîd genç yaşta şiir yeteneğini kanıtladı. Nu'mân b. Münzir'e elçi olarak gittiğinde okuduğu şiirle hükümdarı ve beraberindekileri etkiledi. Lebîd'in şiirlerinin çoğu fahriye türünde olup bunlarda garîb kelimelerle örülmüş sert bir üslûp hâkimdir. Yıldırım isabetiyle ölen kardeşi Erbed için yazdığı mersiye onun en güzel şiirlerindedir. Lebîd'in divanı Ebû Amr eş-Şeybânî, Asmaî, İbnu's-Sikkît, Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah et-Tûsî, Muhammed b. Habîb ve Sükkerî gibi âlimler tarafından şerhedilmişse de bunlardan sadece Tûsî'nin şerhi eksik olarak zamanımıza intikal etmiştir. Bkz. Tülücü, Süleyman, "Lebîd b. Rebîa" mad., *DİA*, 2003, XXVII, 121-122.

¹⁸⁷ Bu şiir için bkz. *Divânü Lebîd b. Rabî'a el-Âmirî*, thk. H. Tammâs, Dâr el-Ma'rife, Beyrût 1425/2004, s. 113; el-Kureşî, Ebû Zeyd M. el-Mahzûmî el-Kûfî, *Cemheretu Eş'âri'l-Arab*, thk. Alî M. el-Becâdî, Nehdatu Mısır, s. 261.

¹⁸⁸ Sesinin güzelliği ve gür sesli oluşu nedeniyle bu adı aldığı da söylenmiştir. Bkz. İbn Hamdûn, *et-Tezkire el-Hamduniyye*, II, 404.

5. *Bundan sonra Rebi‘a gına ile meşgul olmuştur.* O da Debîs el-Huzâ‘î b. Hazâm b. Hayşe b. Selûl b. Ka‘b b. ‘Amr b. ‘Âmir’dir (*el-Muhtâr*, s. 3).

6. *Sonra Zimâm b. Hitâm [en-Naddâh] el-Kelbî gına ile uğraşmıştır.*¹⁸⁹ Onun hakkında es-Simme el-Kuşeyrî şöyle demiştir (*el-Muhtâr*, s. 3):

دَعَوْتُ زَمَامًا لِلْهُوَى فَأَجَابَنِي ... وَأَيُّ فَنَى لِلْهُوَى بَعْدَ زَمَامٍ

Zimâm’ı eğlenmek için çağırdım. Bana cevap verdi.

Eğlenmek için Zimâm’dan öte hangi genç vardır ki

Sonunda İbn Hurdâzbeh kanaatini şöyle özetler:

Ben, Fars ve Rûmlardan sonra eğlenceye ve çalgı aletlerine Araplardan daha düşkün bir ümmet (kavim, toplum, millet) görmedim. Onların gınaları olan nasab da üç çeşittir. Bunlar da er-Rukbânî, es-Sinâdu’s-Sakîl ve el-Hezecu’l-Hafîf’ten¹⁹⁰ ibarettir (*el-Muhtâr*, s. 3).¹⁹¹

2.8. Arapların Şarkıcı Kadınları

İbn Hurdâzbeh’e göre Araplarda kadın şarkıcılar geleneği kadimdir. Onlar bu işi Âd kavminin kültüründen edinmişlerdir. Bu konudaki beyanı şöyledir: Araplardan ilk kıyan (şarkıcı cariye) edinenler Yesrib –Hz. Muhammed’in oraya gelişinden sonraki adı *Medîne-* halkıdır. Onlar bunu Âd Kavminin kalıntılarından (geleneğe, töre, adet, örf) elde etmişlerdir. (*el-Muhtâr*, s. 3).

Kureyş ise, gına konusunda nasabtan başkasını bilmezdi. Bu durum en-Nadr b. el-Hâris¹⁹² b. Kelede b. Alkame b. Abdumenâf b. Abduddâr b. Kusay, Irak’a gidene kadar devam etti. Kendisi Hîre de ud çalmayı ve ‘İbâdîlerin gınasını öğrendi. Mekke’ye

¹⁸⁹ Bkz. Cevâd Alî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Arab Kable’l-İslâm*, IX, 113; Murtedâ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, VI, 412.

¹⁹⁰ *Hezecu’l-Hafîf Usûlü:* Sekiz vuruşlu usûldür. Şekli “ten-ten-tenenen” misalinde görüldüğü üzeredir. Fasılların başlangıcı vurulmuştur ve diğerleri atılmıştır. Demir, Arif, *Osmanlı Padişahı II. Mehmet’e Sunulan Mûsikî Risalesi (Fatih Anonimi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 150.

¹⁹¹ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 3

¹⁹² *en-Nadr b. el-Hâris b. Alkame el-Kureşî (v.2/624):* Hz. Peygamber’in en azılı düşmanlarından biriydi. Kureyş’in zenginlerinden olup ticaret için Hîre ve İran’a giderdi. Bu seyahatleri sırasında Fars sanat ve kültürüyle ilgilenecek ud çalmayı ve şarkı söylemeyi öğrenmiş, oralardan Mekke’ye şarkıcı câriyeler getirmişti. Nadr b. Hâris, sazını ve sözünü Hz. Peygamber’i ve onun dinini kötülemeye hasretmişti. O, aynı zamanda Kureyş’in en iyi hatiplerinden biriydi ve sık sık kabilesinin önüne çıkarak, “Hangimiz daha güzel konuşuyoruz? Ben mi, Muhammed mi?” diye sorardı. O, Bedir Gazvesi’nde Müslümanlara esir düşmüş ve Resûlullah’ın emriyle savaş dönüşü Safra’da Hz. Ali tarafından öldürülmüştür. Bkz. Mes‘ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, II, 227, 133; Aycan, İrfan, "Nadr b. Hâris" mad., *DİA*, 2006, XXXII, 280-281; a. mlf., “İslâm Toplumunda Eğlence Sektörü Ortaya Çıkışı”, *AÜİFD*, 28. Cilt, s. 157.

geldiğinde bunu ahaliye öğretti. Bunun üzerine onlarda kadın şarkıcılar edinmeye başladılar. (*el-Muhtâr*, s. 3).

2.9. Mûsikînin Etkisi ve Şarkıcı Hayvanlar

İbn Hurdâzbeh, burada hayvanların da mûsikîden etkilendiğinden, kuşların bir kısmının öttüğünden, balıkların mûsikîden etkilendiğinden, Hintlilerin fillerin müzikten etkilendiklerini tespit ettiğinden, Bizanslıların hastalar ağırlaştıkları zaman müzikle acılarını hafiflettiklerini yazdıklarından ve (Büyük) İskender'in içinden çıkamadığı bir mesele olduğu zaman mûsikârını çağırdığından bahseder. Bu konuda İbn Hurdâzbeh'in tespitlerini onun cümleleriyle verelim:

Bizlerde *bebeklerin* gına ile sakinleştiklerini ve kimi zaman ağlamalarının yerini gülüşmelere bıraktıklarını görürüz. Aynı şekilde *develerin* de yürüyüşlerini kendilerine hudâ' okuyan biri olduğunda onun temposuna uydurduklarını görürüz. Bir koyun çobanı da *koyunlarını* güderken onlara seslendiğinde koyunlar onun sesine uygun şekilde yayılmaya başlarlar. At seyisleri de atlarını suyun başına getirdiklerinde onlara ıslık çalarlar. Bunun üzerine *atlar* daha ciddi olarak su içmeye yönelirler. (*el-Muhtâr*, s. 3)

Bu konuda Ebû Nuvâs¹⁹³ şöyle demiştir:

وجدتُ ألدَّ عاريةً الليالي ... قرانَ النغمِ بالوترِ الصحيحِ
ومسمعه إذا ماشئتُ غنت ... متى كان الخيامِ بذِي طلوحِ

Şunlar da îkâ' ile konuşan kuşlardandır: Kırlangıçlar, Fevâhit (huthutler, kanarya, kumru veya üveyik) ve bülbüller. Özellikle bu sonuncusu vurmali, üflemeli ve eğlendirici çalgılara çok yaklaşımaktadır. Bundan daha ilginç ise Betâih ehlinin (sığ suların kıyılarında yaşayanların) suya kamıştan çitlerle çevrili kapalı alanlar yapmaları, bunlara üstten kapılar açmaları ve onları su üzerine bırakarak balıkları bu seslerle bu kapalı alana

¹⁹³ *Ebû Nuvâs* el-Hasan b. el-Hâni' el-Hakemî. Ahvaz'da doğdu (d.139/756) ve Bağdat'ta vefat etmiştir (v.198/813). Arap edebiyatçılarının "muhtassûn" dedikleri, Abbasilerin ilk devrinde yetişmiş önde gelen şairlerindendir. Şair Vâlîba b. el-Hubâb onu yetiştirmiştir. Halef el-Ahmer'in da talebesidir. Şair bu iki hocası için de mersiyeler söylemiştir. İbnu'l-Mu'tez'in çağdaşıdır. Ebu Nuvâs, Ebû Ubeyde ve Ebu Zeyd gibi büyük nahivcilerden de ders almıştır. Muhammed el-Emin (v.198/813) zamanında onun nedimi olmuştur. Ebu Nuvas'ın divanında da ilk defa olarak av şiirleri faslı yer alır. Muhammed el-Emin ve Bermekiler için medhiyeler söylemiştir. Şark halk edebiyatında Ebû Nuvâs çok rağbet görmüş bir şahsiyettir. Süslü belâgattan uzak, zarif, sade, akıcı bir dili ve mükemmel bir dil kültürü de vardır. Halife Harun Reşit ve Ebu Nuvas arasında geçen nükteli hadiseler "bin bir gece" de bile yer almıştır. Divan'ı vardır. Bkz. Karaaslan, Nasuhî Ünal, "Ebû Nuvas" mad., *DİA*, İstanbul 1994, X, 205-207; Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler" mad., *DİA*, İstanbul 1988, I, 41; Tülücü, Süleyman, "İbnu'l-Ahnef" mad., *DİA*, İstanbul 1999, XX, 481.

çağrılmalarıdır. Onlar bu çitlerle çevrili kapalı alanları suya bırakırlar, onlara ot ve yem gibi şeyler bırakırlar. Bir süre onlara zarar vermekten ve onları avlamaktan el çekerler. Bu şekilde kurulan ve ses veren yuvalara balıklar yavaşça yönelirler ve o yuvaları doldururlar. (*el-Muhtâr*, s. 4).

Hintlilerin kayıtlarına göre bir fil yakalandığında üzüntüsünden yeme içmeden kesilir ve vatanına, alıştığı hayat tarzına içli içli ağlamaya başlar. Bunun üzerine şairler ona ağıtlar yakarlar. Şarkıcılar ona yüreklendirici, eğlendirici şarkılar söylerler. Bu böyle devam ettikçe filin içi açılmaya ve iyileşmeye başlar. Ardından da eskisi gibi yemesine içmesine bakar. (*el-Muhtâr*, s. 4).

Burada İbn Hurdâzbeh, birçok millette gözlemlenen bilgileri özetlemeye çalışmıştır. Böylece mûsikînin hayvanlar üzerinde büyük bir tesirinin olduğuna dikkat çekmiştir.

2.10. Mûsikînin Hastalar Üzerindeki Etkisi

İbn Hurdâzbeh, burada mûsikînin hastalar üzerindeki etkisine dikkat çeker ve şöyle der:

Rûmiyye ahâlisinin kaydettiğine göre ise, hastalar ağırlaşır iyice zayıf düştükleri zaman onlara şarkılar söyler ve bir şeyler çalarlardı. Onların dediğine göre bu, hastanın acılarını hafifletir ve kendisine manevi güç verirdi. (*el-Muhtâr*, s. 4).

(Büyük) İskender de sadece tedavi amaçlı olarak içki içerdi. Kendisi kimi savaşlarda içinden çıkamadığı bazı sorunlarla karşılaştığı zaman argon çalınmasını emrederdi. Kendisi normal haline dönüp hal çaresi sayılabilecek bir görüğe ulaştığı zaman sopasıyla önünde duran bir kalkana vururdu. Bunun üzerine mûsikâr da dururdu.¹⁹⁴ O da şarkı söyleyen erkek demektir. (*el-Muhtâr*, s. 4).

2.11. Mûsikâr (Müzisyen)

İbn Hurdâzbeh, mûsikînin hastalar üzerindeki tesirinin çok eski zamanlardan beri bilindiğini beyan eder. Son olarak bu işi yapan kişinin mûsikâr olduğunu ve onun da erkek muğanni olduğunu ifade ederek meseleyi noktalar. Ardından mûsikârın önemine işaret

¹⁹⁴ Muziğin hastalar üzerindeki etkisi için bkz. Turabi, “Hekim Şuûrî Hasan Efendi ve Ta‘dilü’l-Emzice Adlı Eserinde Müzikle Tedavi Bölümü”, *MÜİFD*, 40 (2011/1), s. 158-166; a. mlf. *Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi ve Mûsikî Risâlesi*, Rağbet Yay., İstanbul 2005.

eden bazı anekdotlar aktarır. Bunlar çok yer tutmadığı için olduğu gibi vermekte bir sakınca görmedik: Aristâtâlîs -Aristo-(mv.384–322)¹⁹⁵ bir mûsikârın gitar çaldığını ve bu sayede erdemlerle rezilliklerin birbirinden ayrıldığını duymuş ve şöyle demiştir: Eğer nefes olmasa tabiat buna ne zaman yol gösterirdi? (*el-Muhtâr*, s. 4).

(Hükümdar) Meyâgûrus, içki meclisine oturduğu zaman mûsikâra: Nefesi ölçülü kullan ve ona şekilleriyle gizlice fısılda ve tabiatı harekete geçirme, derdi.

Câlînûs eğlence ve çalgı meclislerine katılırdı. Ona dendi ki: Neden oraya gidiyorsun? Bu senin şanına yakışmıyor. Dedi ki: Burada dinleyenin, görenin ve dokunanın halinde, kuvvetlerin ve tabiatların karışımını öğrenmek için.

Hikmete (bilgelige) misal gösterilen Hermes¹⁹⁶ içki içmek üzere oturduğu zaman mûsikâra: Nefesi bağından kurtar, derdi. (*el-Muhtâr*, s. 4).

Erfârus bir öğrencisiyle beraber gezintiye çıkmıştı. Bu esnada gitarın sesini duydu. Öğrencisine dedi ki: Bizi bu adamın bulunduğu yere götür. Belki ondan değerli bir makam (sûret) öğreniriz. Ona yaklaştıkları zaman yüksek bir ses ve onunla uyumsuz bir te'lif duydular. Bunun üzerine Erfârus dedi ki: Kehanet ve medyumlukla uğraşanlar baykuş sesinin bir insanın ölümüne işaret ettiğini ileri sürerler. Eğer onların bu dediği gerçek ise bu adamın sesi baykuşun öldüğünü göstermektedir. (*el-Muhtâr*, s. 4).

2.12. Gınanın Etkisi ve Çeşitleri

İbn Hurdâzbeh, genel olarak gınayı tasvip ve takdir eden görüşlere çokça yer vermiştir. Bu konuda birçok kişiden düşünceler ve tespitler aktarmıştır. Kitabının bu

¹⁹⁵ **Aristâtâlîs (Aristo)(mv.384–322):**İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofudur. Eskiçağ Yunan ilmi ve felsefesi ulaşabileceği en yüksek noktaya Aristo ile ulaşmıştır. Aristo keskin zekâsı, tecrübeci ve eleştirci karakteriyle çağının bilinen bütün ilimlerini sistematize etti. Başta mantık olmak üzere birçok ilmin kurucusu sayılan Aristo felsefenin bütün disiplinleriyle ilgilendi ve geriye yüze yakın eser bıraktı. Eserleri sistematik ve didaktiktir. Bkz. Kaya, Mahmut, "Aristo" mad., *DİA*, İstanbul 1991, III, 375-376.

¹⁹⁶ **Hermes:** Çeşitli kültürlerde değişik isimlerle anılan mitolojik veya yarı mitolojik bir şahsiyettir. Bazı müellifler eski Mısır dinindeki Thoth'u, Müsevîlik'teki Uhnuh'u, Budizm'deki Buda'yı, Zerdüştilik'teki Hôşeng'i ve İslâm'daki İdrîs'i onunla birleştirmişlerdir. Telakkiye göre insanlara gökler hakkında ve tıp konusunda bilgiler veren ilk insan odur; ayrıca yazının mücididir ve insanlara giyinmeyi öğretmiş, tıp, felsefe ve sayıların gizli özelliği bulunduğunu konu alan ilmin (ilmü havâssi'l-erkâm) üstadıdır. Pisagor'un hocası olan bu kişi tûfanın ardından ilim ve hikmeti ihya etmiş, Nemrûd'un tahrîbinden sonra da Bâbil'i yeniden kurmuştur. Aynı zamanda tıp, felsefe, simya, hayvanlar ve zehirli bitkiler hakkında kitaplar yazmıştır. Bkz. Kılıç, Mahmut Erol, "Hermes" mad., *DİA*, 1998, XVII, 228, 229, 230.

kısımında ise gınanın tessiri ve çeşitleri hakkında özlü bilgi vermiştir. Bunları da kısaca gözden geçirelim:

Bizim zamanımızın bazı kişileri gınayı nitelemeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Yahyâ b. Hâlid. b. Bermek şöyle demiştir: Gına, çaldığında seni coşturan ya da duygulandırıp ağlatan şeydir. Bunun dışındakiler ise beladır ve üzüntüden ibarettir.

İbn Câmi¹⁹⁷ ve İbrâhîm el-Mevsilî¹⁹⁸ arasında gına konusunda şiddetli ihtilaf (görüş ayrılığı) vardı.¹⁹⁹İbn Câmi‘ bir gün Harun Reşîd’in huzurunda İbrâhîm’e dedi ki: Eğer bana hangi gınanın daha iyi olduğunu söylersen ben onu çalacağım.

Dedi ki: Onun en iyisi ağta en çok benzeyenidir.

Dedi ki: Doğru söyledin. Böylece bu tespit konusunda aynı görüşte olduğu ortaya çıktı. (*el-Muhtâr*, s. 4).

İshâk b. İbrâhîm (el-Mevsilî) dedi ki: Kadîm gına veşy (rengârenk halı, sergi) gibidir. Sarı, kırmızı, yeşil ve diğer renkler orada bir araya gelir. Ancak aralarında çok büyük fark vardır. Her biri diğerinden uzaktır.

Yine dedi ki: Tarab üç çeşittir. Bir çeşidi insanı harekete geçiren, hafifleten çalgıdır. Bu türün özelliği gınada kullanılan şiirin, atîki (yıllanmış şarap) veya şarabın niteliklerini tasvir etmesidir. Eğer nedimlerden biri bundan daha lezzetli bir şey olduğundan söz ederse ona inanma.²⁰⁰ (*el-Muhtâr*, s. 4).

¹⁹⁷ **İbn Câmi‘**: Adı Ebu’l-Kâsım İsmâil b. Câmi‘ b. Abdullâh’tır (v. 192/808). Abbâsîler döneminin en tanınmış mûsikîşinas ve mugannîlerindedir. İbn Câmi‘ ilk mûsikî derslerini, Siyyât ile devrin önemli mûsikî ekollerinden “Eski Hicaz Mektebi”nin temsilcisi Yahyâ el-Mekkî’den aldı. İbrâhîm el-Mevsilî, Muhârik, Zelzel, Amr el-Gazzâl, Allûye gibi mûsikîşinasların yer aldığı bu saray topluluğunda İbn Câmi‘ ile İbrâhîm el-Mevsilî arasında ortaya çıkan rekabet devrin mûsikî hayatına bir canlılık kazandırmıştır. İbn Câmi‘ romantik ekolü temsil etmiştir. İbn Câmi‘in nağme ve ses yönünden dönemin en önde gelen sanatkarlarından. İbn Câmi‘, Hârûnürreşîd’in isteği üzerine İbrâhîm el-Mevsilî ve Fuleyh b. Ebu’l-Avrâ ile birlikte el-Mi’etu’s-Savti’l-Muhtâre adıyla 100 şarkı sözünü toplayan bir antoloji kaleme almıştır. Bkz. ez-Ziriklî, *Alam*, I, 311; Turabi, Ahmet Hakkı, "İbn Câmi“ mad., *DİA*, 1999, XIX, 385-386.

¹⁹⁸ **İbrâhîm el-Mevsilî**: Ebû İshâk İbrâhîm b. Mâhân b. Behmen b. en-Nusk (v.188/804). Abbâsîler döneminin en tanınmış mûsikîşinas ve mugannîlerindedir. Mûsikî hocaları Cüvânüveyh, Siyyât’tır. Hâdî-İlelhak ve Hârûn Reşîd’in nedimi ve sarayın başmugannîsidir. Arap mûsikîsinde klasik ekolün önemli bir temsilcisidir. Müzik tarihçileri tarafından Ma‘bed’ten sonra “muallim-i sâni” kabul edilmiştir. Mevsilî 900’ün üzerinde eser bestelemiştir. İbrâhîm el-Mevsilî, Arap eğitim tarihinde sadece kadın öğrencilerden oluşan ilk düzenli mûsikî okulunun kurucusudur. Yetiştirdiği birçok talebe arasında oğlu İshâk, Muhârik, Zelzel, torunları Hammâd b. İshâk, Ahmed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Mevsilî, Allûye, Muhammed b. Hamza Ebû Ca‘fer, Barsûmâ, Muteyyem el-Hâşimiyye, Suleym b. Sellâm, Amr b. Bânâ, Muallâ b. Eyyûb b. Tarif ve kardeşi Leys en meşhurlarıdır. Bkz. Turabi, Ahmet Hakkı, "İbrâhîm el-Mevsilî" mad., *DİA*, 2000, XXI, 322-323.

¹⁹⁹ Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 116.

²⁰⁰ Müellif burada tarabın üç şekli olduğunu belirtiyor. Fakat sadece bir tanesini tanımlayıp izah ediyor, diğer ikisine değinmiyor.

Burada İbn Hurdâzbeh'in, kendi uslubunu devam ettirdiği ve konunun ana hatlarını vererek topladığı, fazla detaylara girmedeği gözlenmektedir.

2.13. MUĞANNÎLERİN HABERLERİ

İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr min Kitâbi 'l-Lehvi ve 'l-Melâhî* adlı eserinde muğannîlere geniş yer vermiştir. Burada onlar hakkında özellikle mûsikîyi ilgilendiren bilgiler vermeye çalışmıştır. Nereli olduklarını, hangi kabile veya efendiye mensup olduklarını kaydedip şairliğini, bestekârlığını ve şarkılarının adedini, kimin şiirlerini kullandıklarını sergilemeye çalışır.

Eserini plan olarak tabakalara ayırır. Birden dörde kadar tabaka başlığı açar. Her tabakada değişik sayıda muğanninin biyografisini kaydeder. Ancak sıralamaya göre gidildiğinde Üçüncü Tabakanın mevcut olmadığı gözlemlenmektedir. Burada akla ilk etapta müstensihler gelmektedir. Belki de sonuncu tabakaya *üçüncü tabaka* yazılacağına *dördüncü tabaka* diye yazılmıştır.

İbn Hurdâzbeh, muğannileri (kadınlar, muhannesler de dâhil) tabakalara ayırırken gerekli açıklamalarda bulunmaz. Sadece ikinci tabakanın başında “Bunlar Abbâsî Dönemine Yetişenlerdir” şeklinde küçük bir açıklama yapar. Tabakalarda bahsedilen kişilerin hayat hikâyeleri ve dönemleri göz önünde bulundurulduğunda İbn Hurdâzbeh'in bu tabakaları ayırırken birincisine işin öncülerini koyduğu, ikinci tabakada bunlardan ders alıp bu sanatı geliştirenleri kastettiği anlaşılır. Üçüncü sırada ise ikinci talebe kuşağı yer alır. Üçüncü bir kategori ise muhanneslerdir. Onları sıralarken şöhretlerini ve becerilerini esas alır. Tam bir tarih sırasına riayet etmez. Onları Emeviler ve Abbasiler döneminde yaşayanlar şeklinde tam kesin bir çizgi ile ayırmaz.

Ana başlık olarak *kadim kadınlara* da yer açar. Bu başlık altında onların en meşhur olanlarını ele alır. Onların hayat hikâyelerini, belli başlı olaylarını, cemiyetin içindeki değerlerini öne çıkarmaya çalışır. Kaç bestesi olduğunu ifade eder. Onlardan bazı misaller vermeye özen gösterir.

2.13.1. BİRİNCİ TABAKA

İbn Hurdâzbeh, bu tabakada dört kişiden söz eder. Onun sergileme mantık ve usulünü doğrudan tasvir etmek için bunlardan üçüncü sıradaki “el-Velîd b. Yezîd” hakkındaki bütün

bilgileri detaylıca vereceğiz, diğerleri hakkında verdiği bilgileri ise özet olarak kaydedeceğiz:

2.13.1.1. Hâbilu Ebû Dehbel (حابل أبي دهبل)

Mekkelidir. Ebu Dehbel'in²⁰¹ kölesiydi. Çok güzel bir sesi vardı. İnsanlar onun etrafında toplanıp şarkılarını dinlerlerdi. Onun bir savtını misal verir. Bunun Mâlik'e nispet edildiğine dikkat çektikten sonra: "Bu Ebû Dehbel'in bir *Sakîlû's-Sânî*'sidir"²⁰² 'diye ekler.²⁰³ (*el-Muhtâr*, s. 4).

2.13.1.2. Ebu'l-Hazz (أبو الحز)

Sekine bint el-Huseyn'in azatlısıydı. Nuktedan biriydi. Sesi çok güzeldi. Hem sesini hem de nüktedanlığını kullanırdı. İbn Hurdâzbeh, bu bağlamda evine giren hırsıza söylediği nükteli sözü aktarır, onun Mâlik ve diğerleriyle ortak olan bir bestesini misal verir ve sonunda: (*Bu*) *el-Fadl b. Utbe'nin bir Hafîf Sakîlu'l-Evvel'idir*, der. (*el-Muhtâr*, s. 4).

2.13.1.3. el-Velîd b. Yezîd (الوليد بن يزيد)

Bu kişinin adı el-Velîd b. Yezîd b. Abdulmelik b. Mervân'dır. Babası Yezîd, Benî Umeyye'den bir gençti. el-Velîd ise onların Halî'î'dir (dışladıkları, kabile dışı saydıkları bir kişiydi).²⁰⁴ Kendisi bir şair olmasına rağmen şarkı da söylerdi.

İshâk (b. İbrâhîm el-Mevsîlî) der ki: İlk zamanlarda gınanın hiçbir kıymeti yoktu. Onu ancak kara derililer (siyahîler) ve sarı derililer (Rumlar) öğrenirdi. Bu durum el-Velîd b. Yezîd iktidara gelene kadar böyle devam etti. Bu dönemde onun sayesinde insanlar gınaya rağbet ettiler, onu güzel kadınlara öğretiler ve ona emek verdiler.

²⁰¹ **Ebû Dehbel:** Vehb b. Zemea el-Cumahî: Şiirlerinde Emevî döneminin aşırı lüksünü ve iktidarın Ehl-i beyt taraftarlarına uyguladığı baskıyı dile getiren şairlerdendir. Bkz. Kurtuluş, Rıza, "Kerbelâ" mad., *DİA*, 2002, XXV, 273.

²⁰² **Sakîlu's-Sânî (İkinci Ağır) Usûlü:** Bu usûlün iki devri birinci sakîlin tek devrine denktir. Aruz kalıbı me fâ i lâ tün'dür. İcracılar (ehlu'l-amel) buna "ikinci ağır" demişlerdir. Bu usûlün zamanı, "sakîlu'l-evvel" usûlünün zamanına eşittir. "Tenen-tenen-ten-tenen-tenen-ten" misalinde olduğu gibi dört veted-i mecmu' ve iki sebeb-i hafîf'ten oluşur. Bkz. Demir, Arif, *Osmanlı Padişahı II. Mehmet'e Sunulan Mûsikî Risalesi (Fatih Anonimi)*, s. 148.

²⁰³ Bkz. Aycan, *agm*, s. 171.

²⁰⁴ İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vesît*, I, 250.

(Böylece) Onun döneminde gına zirveye çıkmıştır. (el-Muhtâr, s. 4).

2.13.1.4. Abdullah b. Muâviye el-Bâhilî (عبد الله بن معاوية الباهلي)

İbn Hurdâzbeh, bu kişi hakkında: *Horasan'da Kuteybe b. Muslim el-Bâhilî²⁰⁵ ile beraberdi. Evi ise Rey şehrindeydi*, dedikten sonra bir savtını misal olarak kaydeder. Ancak onun ne tür bir savt olduğunu belirtmez. (el-Muhtâr, s. 4).

2.13.2. İKİNCİ TABAKA

İbn Hurdâzbeh, bu başlığın girişinde: “*Bundan sonra ikinci tabaka gelir. Bunlar Abbasi Devletine yetişenlerdir. Onlardan bazıları (şunlardır)*” diyerek onları tanıtmaya başlar. Bunlardan beş kişiyi ele alır. Onlar hakkında muhteva ve hacim olarak farklı bilgiler verir. Biz de onun verdiği bu bilgileri, özet olarak burada kaydedelim:

2.13.2.1. Siyât (el-Muğannî) (سياط)

İbn Hurdâzbeh, onun hakkında kısaca şunları kaydetmiştir: Adı Abdullah b. Vehb'dir. Mekkelidir. Huzâ'a'nın mevlâsıydı. Yûnus'un râviyesiydi.²⁰⁶ İbrâhîm el-Mevsilî'ye mûsikîyi öğreten kişidir. İbrâhîm'in onun hakkında bir şiir ve gınâsı vardır. Kendisi uzun yaşamamıştır.²⁰⁷ İbrâhîm el-Mevsilî, Siyât'ın bir savtını gınâ yapmıştır (seslendirmiştir). Siyât'ın yirmi dört savtını buldum. Onlardan birini misal olarak verir ve bunun bir *Sakîlu'l-Evvel²⁰⁸* olduğunu söyler. (el-Muhtâr, s. 5).

²⁰⁵ *Kuteybe b. Müslim, Ebû Hafs b. Amr el-Bâhilî* (v. 96/715): Emevîler'in Horasan valisi, Mâverâunnehir fâtihidir. Emevîler'in en önemli kumandanlarından biridir. Bkz. Yiğit, İsmail, "Kuteybe b. Müslim" mad., *DİA*, 2002, XXVI, 490-491.

²⁰⁶ *Râviye*: Bir şairin, edibin, tarihçinin, muganninin veya muhaddisin şiirlerini, haberlerini, bilgilerini, şarkılarını önce ders alıp öğrenen, sonra onları kaydedip düzenleyen, kendisinin olmadığı yerde onları aktarıp okutan kişi. Bir manada özel kâtibi demektir. Bkz. Ebû'l-Bekâ Ye'îş b. Alî b. Ye'îş (İbn Ye'îş ve İbn es-Sâni'), *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemâhşerî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, III, 367.

²⁰⁷ *Siyât (el-Mugannî)*: Gına ve çalgı sanatında çok iyi tanınan kadim kişilerdendir. Gına ve mi'zefte üstat konumundaydı. 169/785 senesinde vefat etmiştir. Bkz. Ebû Nasr Alî b. Hibetullah İbn Mâkûlâ (v.475), *İkmâl fi Ref'i'l-İrtiyâb an el-Mu'telef ve'l-Muhtelef fi'l-Esmâ ve'l-Kunâ ve'n-Ensâb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1411/1990, IV, 458; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 143.

²⁰⁸ *Sakîlu'l-Evvel (Birinci Ağır) Usûlü*: İki veted, fâsıla-i suğra, hafif sebeb ve fâsıla-i suğra şekliyle düzenlenen birbirine eşit on altı vuruştan (nakre) oluşur. Yani, iki veted “te nen te nen-me fa i lün”, Fâsıla-i suğra; “te ne nen-fe i lün”, Hafif sebeb; “ten-müf”, Fâsıla-i suğra; “te ne nen-fe i lün”dür. Buna göre birinci sakîl; te nen te nen te ne nen ten te ne nen şekliyle yazılır. Eğer istenilirse, her harekeli harflere vuruş yapılır, sakîl harfler boş bırakılır. “Me fâ i lun fe i lün muf te i lün” vezni gibidir. Demir, Arif, *Osmanlı Padişahı II. Mehmet'e Sunulan Mûsikî Risalesi (Fatih Anonimi)*, s. 148.

2.13.2.2. Zeyd el-Ensârî (زيد الأنصاري)

İbn Hurdâzbeh, onun Medineli olduğundan, yedi savtını bulduğundan bahsetmiş, bir tanesini misal vermiş ancak onun özelliklerini kaydetmemiştir.²⁰⁹ Abdullah b. Mus'ab ez-Zubeyrî'nin, bu zat ve Eş'ab hakkındaki bir şiirini aktarır. (*el-Muhtâr*, s. 5).

2.13.2.3. Eş'ab Ebu'l-'Alâ' b. Cubeyr (أشعب أبو العلاء بي جبير)

İbn Hurdâzbeh, onun Medineli olup Abdullah b. Zubeyr'in azatlısı ve Âişe binti Osman'ın evinde yetişip şairliği ve bestekârlığı ile ünlendiğinden, annesi Hamde'nin ise Ebu Bekr'in kızı Esmâ'nın azatlı cariyesi olduğundan bahsetmiştir. Bu kadının Peygamberin (sas) hanımları arasında şarkı söylediğini de ilave eder.

Onun verdiği bilgilere göre Eş'ab nüktedan bir kişi olarak yetişmiş, tenkitte mahir ama insanların en tamahkârlarından biri olduğundan söz ettikten sonra bir anekdotunu kaydeder: Bir gün kadın bir dostum bana dedi ki: Ey Eş'ab bana yüzüğünü ver ki seni onunla hatırlayayım. Ben de ona dedim ki: *Beni yüzüğümü vermemekle hatırla.*

İbn Hurdâzbeh, Eş'ab'ın sonraları kendini ibadete verdiğini ve her şeyden el etek çektiğini²¹⁰ belirtip onun bazı savtlarını bulduğu ifade edip onlardan birini de kaydeder. (*el-Muhtâr*, s. 5).

2.13.2.4. Muhammed b. el-Ebcer (محمد بن الأبرجر)

İbn Hurdâzbeh, bu kişi yeterli bilgi vermez sadece onun bir savtını bulduğunu belirtir ve onu aktarır. (*el-Muhtâr*, s. 5).

2.13.2.5. Muhammed b. es-Sâme (محمد بن الصامة)

Bu zatın, Medineli, Leys kabilesinden, babası, kardeşi Mûsâ ve annesi Fer'a da kendisi gibi şarkıcı olduğunu belirten İbn Hurdâzbeh, onunla ilgili şu anekdotu aktarır:

Bir mecliste gına yaptı. Orada hummalı biri bulunuyordu. Hummalı adam dedi ki: "Bırak da terleyelim." Bunun üzerine bir adam kendi kölesini çarşıya gönderdi ve:

²⁰⁹ Bu zat hakkında daha fazla bilgi edinilememiştir.

²¹⁰ Mizah ve esprinin kazanç vasıtası haline gelmesi Eş'ab'la başlamış, onun mizahî anekdot ve esprileri edebî eserlerde yer almıştır. Bkz. Durmuş, İsmail, "Mizah" mad., *DİA*, 2005, XXX, 205. Ayrıca bkz. Kılıç, Mustafa, agm., s. 431.

“*Bana beş ritil kar satın al*” dedi. Adam gitti, çarşıda İbnu’s-Sâme’ye rastladı. Onu tutup efendisine getirdi ve ona şöyle dedi:

Siz benden beş ritil buz istemiştiniz, işte size bir deve yükü!

İbn Hurdâzbeh, İbnu’s-Sâme’nin üç savtını gördüğünü bildirir ve onlardan birini aktararak bu savtın el-Fadl b. Utbe’nin, bir *Hafif Sakîlu’l-Evvel*’i olduğunu söyler. (*el-Muhtâr*, s. 5).

2.13.3. MUĞANNÎLERİN DÖRDÜNCÜ TABAKASI

Burada İbn Hurdâzbeh’in “üçüncü tabaka” demesi beklenirdi. Fakat *üçüncü tabakayı* zikretmeden *dördüncü tabakaya* geçmiştir. Belki de kitabın Üçüncü Tabakası kaybolmuştur. Ya da müellif, *üçüncü tabaka* diyeceği yerde *dördüncü tabaka* demiştir. Ne yazık ki, bunu tahkik edecek imkâna sahip değiliz.

Şimdi Burada İbn Hurdâzbeh, ilk cümle olarak: *Bundan sonra Dördüncü Tabaka gelir*, der. Bu tabakanın nasıl oluştuğu, ne gibi özellikleri olduğu hakkında bilgi vermez. Doğrudan onların biyografilerini vermeye başlar. Bu kısımda 12 kişiden bahseder. Onun verdiği bilgiler esas alındığında Sabâh el-Hayyât, Azver, Muhammed Na’ce, Süleyman ve İbn Havdere’nin erkek muğanni oldukları söylenebilir. Bunlardan sonra sıraladığı ed-Delâl, Tarîfe b. eş-Şevterî, Find, Suceyh ve Şebîb ise muhannes²¹¹ kişilerdir. Bu tabakadaki kişilerin çoğu Medîneli, ikisi Kûfeli biri ise Mekkelidir. Onların özelliklerini özlü biçimde kaydedelim. Listenin sonunda yer alan kişi hakkında verdiği bilgileri ise, bir fikir vermesi için olduğu gibi vermek uygun olacaktır.

2.13.3.1. Sabâh el-Hayyât (صباح الخياط)

İbn Hurdâzbeh, eserinde “Onun sekiz savtını gördüm” der ve bunlardan birini misal olarak zikreder.

Sonunda ise: Bu, İbn Kays er-Rukayyât’ın²¹² bir *Hafif Sakîlu’l-Evvel*’idir, demekle yetinir. (*el-Muhtâr*, s. 5-6).

²¹¹ *Muhannes*: Kadınsı, kadın karakterine bürünen, hayat tarzı olarak onlar gibi düşünen, onlara benzer giyinen, ses ve söz olarak kadınlara özenen erkek kişilere denir. Bkz. Turabi, Ahmet Hakkı, “Medîneli Efemine Şarkıcı Tuveys”, *ÇÜİFD*, cilt 10, sayı 1 (2010), s. 42-43; Kılıç, Mustafa, *agm*, s. 416.

²¹² *Ubeydullâh b. Kays b. Şureyh er-Rukayyât (v.75/694)*: Emevîler hakkındaki siyasî hicivleriyle tanınan Kureyş şairi. Mekke’de doğdu. “İbn Kays er-Rukayyât” lakabıyla tanınır. Tanınmış beş Kureyş şairinden biri kabul edilen İbn Kays gazel, fahr, medih ve risâ gibi klasik temalarda kısa vezinlerle nazmettiği şiirlerinde yalın ve açık bir ifadeye yer vermiştir. Şiirlerinde Kur’an’ın etkisinde kaldığı,

2.13.3.2. ‘Azver (عزور)

İbn Hurdâzbeh: “Kûfelidir.²¹³ Onun şu savtını gördüm” der ve onu misal olarak zikreder. Sonunda ise: (Bu) *Sakîlu’l-Evvel*’dir,²¹⁴ diye ekler. (*el-Muhtâr*, s. 6).

2.13.3.3. Muhammed Na‘ce (محمد نعه)

“Kufelidir. Onun dört savtını gördüm” diyen İbn Hurdâzbeh, bunlardan birini misal olarak zikreder ve sonunda: “(Bu) es-Seyyid el-Himyerî’ye²¹⁵ aittir,” der. (*el-Muhtâr*, s. 6).

2.13.3.4. Süleyman (سليمان)

İbn Hurdâzbeh, bu kişi hakkında: “Medinelidir. Cumha’nın kardeşidir. Onun iki savtını gördüm, der ve birisini aktardıktan sonra: “(Bu) el-Kutâmî’nin²¹⁶ bir *Sakîlu’l-Evvel*’idir” diyerek sözünü noktalar. (*el-Muhtâr*, s. 6).

âyetlerden ve âyet mânalarından yaptığı nakillerden anlaşılmaktadır. İbn Kays’ın şiirlerini Ebû Saîd es-Sükkerî derleyerek bir divan oluşturmuştur. Bkz. Ergin, Ali Şakir, “İbn Kays er-Rukayyat” mad., *DİA*, İstanbul 1999, XX, 108-109; N. Rhodokanakis, “İbn Kaysu’r-Rukayyat” mad., *İA*, V/2, s. 760-761.

²¹³ ‘Azver (وأما عزور بسكون الزاي وفتح الواو وآخره راء): el-Velîd b. ‘Azver es-Sincârî’dir. Kimisi onun adını “Azzûn” olarak kaydetmiştir. Bu Kûfeli meşhur olmayan bir kişidir. Sanatkârlığı da çok değildir. Hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Onun yukarı verilen bu savttan başka bir sanatkârlığı da tespit edilememiştir. Muhammed b. ‘Âmir el-Entâkî’den hadis almıştır. Ebu’l-Fadl eş-Şeybânî ise ondan rivayet edenler arasındadır. Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Abdu’l-Ğanî el-Bağdâdî, *Tekmiletu’l-İkmâl*, thk. Abdu’l-Kayyûm Abdu Rabbi’n-Nebî, *Câmiatu Ummu’l-Kurâ* (Mekke el-Mukerreme) 1410, IV, 156; Ebû’l-Ferec, *el-Egâni*, III, 52; Şemsuddîn Muhammed el-Kaysî, *Tavdîh el-Muştebeh fî Dabt Esmâ er-Ruvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Kunâhum*, thk. M. Nuaym el-Araksûsî, Muessesetu’r-Risâle, Beyrût 1993, VI, 228.

²¹⁴ Bu şiir üzerinde İshâk, İbn ‘Âişe, el-Garîd, Abdullah b. el-Abbâs ve Huseyn b. Mihrez de çalışmıştır. Bkz. Ebû’l-Ferec, *el-Egâni*, III, 52.

²¹⁵ *es-Seyyid el-Himyerî*: Ebû Hâşim Seyyid İsmâil b. Müferrîğ el-Himyerî (v.173/789). Arap şairidir. Ünlü hiciv şairi İbn Müferrîğ’in (v.69/688) torunudur. Ebu’l-Abbâs es-Seffâh’ın bir hutbesini dinledikten sonra huzurunda okuduğu kasideyi halife çok beğenmiş, Halife Mansûr’la dostluk kurmuş, birçok kasidesinde onu övmüştür. Hârûn Reşîd’i iki kasideyle övmüştür. Seyyid el-Himyerî, Câhiliye devrinden itibaren kendi dönemine kadar en çok şiir nazmeden üç şairden biri olarak anılır (diğerleri Beşşâr b. Bürd, Ebu’l-Atâhiye’dir). Onun şiirdeki teknik üstünlük, kabiliyet ve başarısını kabul etmeyen yok gibidir. Bkz. Ebû’l-Ferec el-İsfehânî, *el-Egâni*, VII, 248; Tüccar, Zülfikar, “Seyyid el-Himyerî” mad., *DİA*, 2009, XXXVII, 62-63.

²¹⁶ İbn Kuteybe, *Edeb el-Kâtib*, s. 56.

Kutâmî: Ebû Saîd Umeyr b. Şuyeym b. Amr (Âmir) b. Bekr et-Tağlibî (v.101/719-20). Emevîler devri Arap şairidir. Kutâmî, Müslim b. Velîd’den önce “Sarîu’l-Gavânî” lakabını ilk alan şairdir. Halife Abdülmelik b. Mervân, Kutâmî’nin şiirlerini çok beğenmiş, zekâ ve sanatını övmüştür. Kutâmî, Velîd b. Abdülmelik’i Mütenebbî’nin methiyelerini andıran bir kasideyle methetmiş, Halifeler dışında diğer devlet adamları, edip ve âlimlerle de görüşmüştür. Kutâmî’nin otuz iki parça şiirden meydana gelen Divan’ı Jacob Barth tarafından neşredilmiştir (Leiden 1902). Bkz. Tüccar, Zülfikar, “Kutâmî” mad., *DİA*, 2002, XXVI, 481-482.

2.13.3.5. İbn Havdere (ابن حودره)

Bu kişi hakkında “Mekkelidir. İshâk ve Ömer’in kitabında onun 24 savtının olduğunu gördüm. Şu savt da onlardan biridir” diyen İbn Hurdâzbeh, sonunda: “(Bu) *Sakîlu’s-Sânî*’dir” diye ekler. Yani onun hakkında yeterli bilgi vermeden geçer. (*el-Muhtâr*, s. 6).

2.13.3.6. ed-Delâl (الدلال)

Bu kişi hakkında İbn Hurdâzbeh, şu açıklamayı yapar: “Medinelidir. Benî Fihri’nin azatlısıdır. Aslen Berberîdir. Adı Nâfiz’dir. Künyesi ise, Ebû Zeyd’dir. Güzel bir muhannestî. Def çalardı. Çok şarkısı vardır. Düğünlerde çalıp oynayanlardandı. O da İbn Hazm el-Ensârî’nin (v.120/738), Süleyman b. Abdulmelik’in (d.715-717) emriyle hadımlaştırdığı kişilerden biridir. Süleyman, onun okuduğu bir şarkısında cariyesini ima ettiğini düşündüğünden bu emri vermiş ve bunu bir genelge haline getirmiştir. Bu işi, acı bir zulüm olarak değerlendiren Delâl, sonradan Süleyman’ın affa yönelik girişimlerini reddetmiş, 100.000 dirhem tazminata rağmen onu affetmemiştir.²¹⁷

İbn Hurdâzbeh, onun 17 savtını İbrahim’in kitabında bulduğunu, Yûnus’un kitabında ise onun bir savtını gördüğünü, bu savtta Mâlik’in de ona ortak olduğunu bildirerek bu savtını aktarır ve bu, Abdurrahman b. Hassân b. Sabit’in²¹⁸ bir *Sakîlu’l-Evvel*’idir, Mâlik’in de bununla ilgili bir *Hafîfu’r-Remel*’i²¹⁹ vardır, diyerek sözlerini noktalar. (*el-Muhtâr*, s. 6).

²¹⁷ **Ebû Zeyd Nâkîd ed-Delâl** (v.145/762): Emevîler devrinde yaşayan Medineli ünlü mûsikîşinası. Âişe bint Saîd b. Âs’ın âzatlısıdır. Mûsikîdeki hocası meşhur Tuveys’tir (v. 92/710-711). Delâl, Cerîr b. Atıyye’den öğrendiği iki makamı güzel ve müessir bir şekilde icra ederdi. Daha çok def eşliğinde dinleyicileri âdeta büyüleyen tarzda eserler okumasıyla tanınmıştır. Güzel sesi, renkli kişiliği ve nüktedanlığı ile tanınan Delâl’in hânendeliği yanında bestekârlığı üzerinde de önemle durulmaktadır. Daha çok çağdaşı olan Nâbiğa, Ma’bed b. Vehb gibi şairlerin şiirlerini bestelemiştir. Bkz. Günel, Fuat, "Delâl" mad., *DİA*, 1994, IX, 118.

²¹⁸ **Hassân b. Sâbit Ebu’l-Velîd** (Ebû Abdurrahmân) b. el-Munzir el-Hazrecî el-Ensârî (v.60/680): Hz. Peygamber’in şairi olarak tanınan sahâbî. Hz. Peygamber’i, ashabını ve İslâm dinini müşriklerin hicivlerine karşı şiirleriyle savunduğu için “Şâirü’n-Nebî”, Ebu’l-Husâm (keskin kılıç sahibi) ve Ebu’l-Mudarrib (iyi savaşçı) unvanlarıyla tanınmıştır. Hassân b. Sâbit’in Câhiliye döneminde söylediği şiirler genellikle hiciv, methiye, fahriyye, gazel ve nesîb türündendir. Gassânî Hükümdarı Amr b. Hâris’in huzurunda söylediği “Lâmiyye Kasidesi” de meşhurdur. Bkz. Elmalî, Hüseyin, "Hassan b. Sâbit" mad., *DİA*, 1997, XVI, 399-402.

²¹⁹ **Hafîfu’r-Remel Usûlü:** Remelin yarı değerinde olan bu usûl, 10 vuruşludur. “Ten-tenen-ten-tenen” misalinde de ifade edilen bu usûlün vezni müf te i lün şeklindedir. Bu usûlün vuruşları arasındaki zamanlar da remel ile aynıdır. Demir, Arif, *Osmanlı Padişahı II. Mehmet’e Sunulan Mûsikî Risalesi* (Fatih Anonimi), s. 149.

2.13.3.7. Tarîfe (veya Tureyfa) b. eş-Şevterî (طريفه بن الشوتري)

İbn Hurdâzbeh, bu kişi hakkında: “Medinelidir. Ensarın mevlasıdır. O da hadım yapılanlardandır” dedikten sonra bu işi kabullenemeyen Tarîfe’nin içini çekerek: “Bizi esas şimdi sünnet ettiler” dediğini aktarır. (*el-Muhtâr*, s. 6).

2.13.3.8. Find (veya Fend) Ebû Zeyd (فند أبو زيد)

Bu zat hakkında İbn Hurdâzbeh: Aişe bint Said b. Ebû Vakkâs’ın mevlası, Medineli ve muhanneslerden biridir, dedikten sonra sanatını kadın ve erkekleri toplayarak icra ettiğinden ve yavaş hareket edişiyle ünlendiğinden bahseder.²²⁰ Daha sonra İbn Kays er-Rukayyât’ın onun için söylediği bir şiiri aktarır. Bu şiirle İbn Hadîde²²¹ ve Mâlik’in de gına yaptığını söyler. Ardından: “Onun dört savtını gördüm” der ve onlardan birini de kaydeder ve: “(Bu) İbn Kays er-Rukayyât’ındır” diyerek sözünü noktalar. (*el-Muhtâr*, s. 6).

2.13.3.9. Suceyh (سجيه)

İbn Hurdâzbeh, bu zatın da bir muhannes olduğunu belirttikten sonra onun Kâmil türünden bir savtının olduğu söyler. Onun beytini verdikten sonra: “(Bu) Ebu Dehbel’in bir *Hafîf Sakîlu’l-Evvel*’idir, değrlelendirmesinde bulunur. (*el-Muhtâr*, s. 6-7).

²²⁰ **Find (Fend):** Tuveys’in mûsikîdeki öğrencilerinden biridir. İyi muğannilerden biri olup, çöpçatanlık yapmıştır. Yukarıda işaret edilen geç kalmasından dolayı “Find’ten daha yavaş” deyimini yerleşmiştir. Turabi, Ahmet Hakkı, “Medîneli Efemine Şarkıcı Tuveys”, ÇÜİFD, cilt 10, sayı 1 (2010), s. 56; a. mlf., "Tuveys" mad., *DİA*, XLI, 449.

²²¹ **İbn Hadîde:** Ahmd b. el-Kâsım b. Ebû'l-Leys. İbn Reşîk onun hakkında şöyle demektedir: Şiiri mükemmel, teşbihleri parlak, dili lirik bir şairdir. Uslubu ve nüktedanlığı güçlüdür. Yer yer medihleri ve hicivleri de bulunmaktadır. Kimi zaman hikâye uslubunu da kullanır. Fakat bunu önceki mutekaddimîn ustalarının şartına bağlı olarak yapar. Bkz. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VII, 191.

2.13.3.10. Şebîb (شبيب)

İbn Hurdâzbeh: “Bu da hadım edilen kişilerden biridir, onun *Hafîfi*²²² vardır, dedikten sonra: “(Bu)Affân’ın bir *Sakîlu ’s-Sânî*’sidir,²²³ diyerek sözlerini noktalar.²²⁴ (*el-Muhtâr*, s. 7).

2.13.3.11. Sa‘ter (صعتر)

İbn Hurdâzbeh, bu kişi hakkında da çok kısa bilgi vererek: “Bu da bir muhannestir, onun Kâmili vardır” der. (*el-Muhtâr*, s. 7).

2.13.3.12. Salih b. Zuheyr el-Huza‘î (صالح بن زهير الخزاعي)

İbn Hurdâzbeh’in Dördüncü Tabaka’nın 12. sırasında ele aldığı bu kişi hakkında verdiği tüm bilgileri, aynen aktararak onun anlatım üslubu hakkında bir fikir vermeye çalışalım:

Medineli bir muhannestir. Bir adamın evine girdi. Baktı ki evinde “*Âdem, Havva ile bütünleşti (kaynaştı)*” diye yazmış. Ona dedi ki: Bunu neden yazdın? Adam cevap verdi: Yazdım ki İblis bizim aramıza girmesin.

Dedi ki: Ey ahmak! O Âdem ve Havva cennetteyken onların yanına gitti ve ikisinin de cennetten çıkarılmasına yol açtı. O ancak kömürle yazılmış bir yazının bulunduğu bir yere girmez.

Bir ara dağa doğru çıktı. İyice şuurunu kaybetti ve yorgunluktan bayılmış gibi düştü. Dedi ki: Ey dağ! Ben sana ne yapıyorum? Senin için dağların hallaç pamuğuna döneceği gün yetmiyor mu?

²²² *Hafîf Usûlü*: Onatlı vuruşlu olan bu usûl “ten-ten-ten-tenen-tenen-tenen” şeklinde gösterilmektedir. Demir, Arif, *Osmanlı Padişahu II. Mehmet’e Sunulan Müsîkî Risalesi (Fatih Anonimi)*, s. 151.

²²³ Bu şiir için bkz. Ebû’l-Fadl Ahmed el-Meydânî en-Neysâbüürî, *Mecmeu’l-Emsâl*, I, 251. İlgili kaynaklarda bu şiir üzerinde çalışan “Affân” adında bir şahsa rastlanmamıştır. Bu isimde çok ünlü bir muhaddis vardır ama onun şiir ve müsikî ile ilgisi tespit edilememiştir. Bkz. İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, III, 323, 415; IV, 176.

²²⁴ *Ebû Ma‘mer Şebîb* b. Şeybe b. Abdullâh b. Amr b. el-Ehtem et-Temîmî el-Minkarî el-Basrî (v.170/786): Özdeyişleriyle tanınan hatip ve ahbâr râvisidir. Kaynaklarda öğüt, tâziye, genel ahlâkî konular ve diğer bazı hususlarda özlü sözleri aktarılan Şebîb, Câhız’e göre sözün başından çok sonunun mükemmel olmasına itina gösteren, başka hatiplerin uzun ifadelerle anlattıkları şeyleri birkaç kelimeyle kapsamlı biçimde dile getirme yeteneğine sahip olan biriydi. Yine Câhız’e göre Şebîb baştan itibaren yalın, özlü, tatlı ve zarif bir anlatım üslubunu yakalamıştır. Bkz. Yıldız, Musa, “Şebîb b. Şeybe” mad., *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 392-393; Cahiliye döneminde Mekkeli Kureyş’in muhanneslikte darb-ı mesel olarak kullandığı bir kişidir. Bkz. Ebû’l-Fadl Ahmed el-Meydânî en-Neysâbüürî, *Mecmeu’l-Emsâl*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim, Kahire 1977, I, 251.

İshâk'ın (b. İbrâhîm el-Mevsilî) kitabında onun şu savtını gördüm:

يا خليلي أبني سهدي ... لم تتم عيني ولم تك
فشرابي لا أسيغ ولا ... أشتكي ما بي إلى أحد

(Bu) Hassan'ın kız kardeşi Fâri'a'nın bir *Remel*'idir.²²⁵ Bu konuda başkaları da vardır. (*el-Muhtâr*, s. 7).

2.14. KADİM KADINLAR

İbn Hurdâzbeh, *Dördüncü Tabakadan* sonra *Kadim Kadınlar* başlığını kullanır. Burada 10 kadın muğanniyenin biyografisini kaydeder. Her biri hakkında hem muhteva hem de hacim olarak farklı bilgilerin yer aldığı bu biyografiler elbet modern bilim mantığıyla kurulmuş değildir. Daha çok öne çıkan özellikler, temel vasıflar ve belli başlı meseleler üzerinde yoğunlaşır. Biz burada onlar hakkında İbn Hurdâzbeh'in verdiği bilgileri özetlerken ilk başta verdiği kişinin ise tüm bilgilerini eksiksiz aktaracağız. Böylece onun biyograficiliğine bir ölçüde ışık tutmaya çalışacağız.

2.14.1. Sîrîn (سيرين)

İbn Hurdâzbeh Sîrîn hakkında şu bilgileri aktarır:

Hassân b. Sabit'in cariyesidir. O da Mariye'nin kız kardeşiydi. Kendisi çalıp söylerdi. Abdurrahman b. Hassân'ın annesidir.²²⁶ Ubeydullah b. Sa'd Yûnus'tan, Ebû İdrîs'ten, İkrime'den, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dedi ki: Rasulullâh sallallahu aleyhi vessellem Hassân b. Sabit'e uğradı. Onun Fatıma'nın avlusunu sulayıp serinlettiğini ve erkeklerin karşılıklı iki sıra halinde dizilip seyre daldığını gördü. Bu esnada onunla birlikte arkadaşları da vardı. Bir de yanında çalgı aleti bulunan kendisine Sîrîn adı verilen bir cariyesi vardı. Karşılıklı iki sıra halinde dizilen erkeklerin iki sırası arasında gidip geliyor, bir o tarafa bir bu tarafa dönerek şarkı söylüyordu.

²²⁵ **Remel Usûlü:** Her devir zaman bakımından on iki sebebe eşittir. Vuruşların hepsi yirmi dördtür. Her devri serî ul-hezec'in on iki vuruşuna eşittir. Vezni ise müf te i lâ tün fe i lün'dür. Demir, Arif, *Osmanlı Padişahı II. Mehmet'e Sunulan Mûsikî Risalesi (Fatih Anonimi)*, s. 149.

²²⁶ **Sîrîn:** Mısır hükümdarı Mukavkis Cureyc b. Mettâ tarafından, hicri 9 senesinde Resûlullah'a Mâriyâ el-Kıbtıyye ile birlikte hediye olarak gönderilen bir cariyesidir. Peygamber Sîrîn'i Hassân b. Sâbit el-Ensârî'ye hediye etmiştir. Hassân'ın oğlu Abdurrahman bu cariye'den meydana gelmiştir. Sesi çok güzeldi. Hassân'ın şiirlerini besteleyip şarkı olarak okurdu. O, Hassân'ın bir kasidesini bestelemiştir. Bu İslâm döneminde yapılan en kadim sakîl-i evveldir. Bkz. Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Eğânî*, IX, 329.

Peygamber *aleyhi's-selâm* gelince onlara herhangi bir şeyi emretmedi ve onlara herhangi bir şeyi de yasaklamadı. Peygamber onların yanına vardığında o (Sîrîn) el-Muktedab olan gınasında şöyle diyordu:

هل علي ويحكما ... إن لهوٓث من حرج

Yazıklar olsun size! Bana bir günah var mıdır?

Şayet bir eğlence tertip edecek olsam?

Bunun üzerine peygamber *aleyhi's-selâm* tebessüm etti ve şöyle buyurdu: “*Sana bir günah yoktur; inşâ Allah.*”²²⁷ (*el-Muhtâr*, s. 7)

2.14.2. Cebele b. el-Eyhem el-Gassânî'nin²²⁸ Cariyeleri (قيان جبلة بن الأيهم الغساني)

İbn Hurdâzbeh, bu cariyelerin 10 tane olduğunu, 5 tanesinin ûdlarla ve Rumca gına yaparken, diğer 5 tanesinin Hire ehlinin gınasını icra ettiklerini, bunları Cebele'ye İyâs b. Kabîsa et-Tâî'nin hediye ettiğini aktardıktan sonra onların bazı meşhur gınaları olduğunu söyleyerek bunlardan birini kaydeder. En sonundaki değerlendirmesinde: “(Bu) Hassân b. Sabit'in bir *Sakîlu'l-Evvel* i'dir” der. (*el-Muhtâr*, s. 7).

2.14.3. 'Azzetu'l-Meylâ (عزة الميلا)

İbn Hurdâzbeh, bu kadın hakkında: “Ensâr'ın azatlı bir cariyesiydi. Medineliydi. Yürürken yürüyüşünde biraz sağa sola meylettği için ona “el-Meylâ” lakabı takılmıştır” dedikten sonra onun çok güzel ve çok iffetli bir kadın olduğunu, çok iyi şarkı söylediğini ve çok iyi ûd ve diğer çalgı aletlerini çaldığını ifade eder. Onun beyanına göre ‘Azzet, yaratılış itibariyle doğuştan gına sanatına yatkındı. O, bir şiiri seslendirdiğinde onunla kaynaşırdı.²²⁹

²²⁷ Bu hadis, alanla ilgili eserlerde tenkit edilmiş ve ravileri “metrûk”, “da'if” veya “vâhiy” diye nitelendirilmiştir. Sahih Hadis Kaynaklarında yer almaz. Bu rivayet en iyimser yaklaşımla “zayıf” bir hadis olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed (İbn Arrâk) el-Kenânî, *Tenzihu's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ehâdîsi's-Şeniati'l-Mevdûa*, thk. Abdulvahhâb Abdullatif, Abdullah b. Muhammed el-Ğumârî, II, 273; Alî b. Husâmuddîn el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fi Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, XIII, 338-339. Ayrıca bkz. Kılıç, Mustafa, “İslam Kültür Tarihinde Mûsikî Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar”, *AÜİFD*, cilt: 31, s. 12.

²²⁸ **Cebele b. el-Eyhem** (v.21/642) *Ebu'l-Munzir el-Gassânî*: Suriye'de hüküm süren Gassânîler'in son emîridir. Hz. Peygamber'in meşhur şairlerinden Hassân b. Sâbit'in Câhiliye çağında sık sık Suriye'ye gidip Cebele'yi ziyaret ettiği rivayet edilmektedir. Bkz. Fayda, Mustafa, “Cebele b. el-Eyhem” mad., *DİA*, İstanbul 1993, V, 184-185.

²²⁹ **Azzetu'l-Meylâ** (v.115/733): Beden ve yüzünün çok güzel olduğu rivayet edilir. Telli ve üflemeli çalgıların hepsini usta bir şekilde icra eder, hocaları Sîrîn, Havle, Erneb ve eski kaynelardan öğrendiği

‘Azzet, Neşît’in daha önce şarkı olarak söylediklerini besteler, bunları ondan (Neşît’ten) Sâib Hâsir²³⁰ öğrenir, her ikisi de ‘Azzet’in kadın şarkıcısına nağmelerini besteleyip okuduklarını belirten İbn Hurdâzbeh, bu sayede çok ilginç besteler ortaya çıktığını ifade ettikten sonra ‘Azzet’in, Medine ehlini gına ile ilk fitneye düşüren kişidir tespitini kaydeder.²³¹

‘Azzet’in çevresindeki kişiler olarak Tuveys²³², Abdullah b. Ca’fer ve İbn Ebû Atîk,²³³ İbn Sureyc²³⁴ ve İbn Muhriz²³⁵ gibi şahıslardan ve onlarla samimi ilişkilerinden bahseden İbn Hurdâzbeh sonunda onun gınalarından birini misal olarak gösterip, bu onun Hafif’lerinden sadece bir tanesidir, (bu) Hassân b. Sabit’in bir Remel’idir ve bu konuda İbn Muhriz’in de bir lahni²³⁶ vardır, der. (*el-Muhtâr*, s. 7).

şarkıları söylerdi. Bkz. Turabi, “İlk Dönem İslam Dünyasında Müsîkî Çalışmalarına Bakış”, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı: 13-14-15, 1995-1996-1997, s. 233.

²³⁰ **Sâib Hâsir** (سائب خاثر): İbn Yesâr. Tanınmış bir mugannidir. Hakkında pek çok önemli olay kadedilmiştir. Ebû Ca’fer Abdullah b. Ca’fer onu saraya tanıtan kişidir. Muaviye ve oğlu Yezîd’in yanında hatırı sayılır bir kişiydi. Onlara şarkılar söyler, kendilerini eğlendirirdi. Harre Gününde Medîneliler beraber hareket etmiş ve burada bir Şamlı tarafından öldürülmüştür. Özellikle Yezîd, onun Medîneliler safında yer almasına hayret etmiştir. “Bize bu kadar yakın bir adam nasıl olur da düşmanlarımızla birlikte hareket eder?” diye düşünmüştür. Bkz. Ebu’l-Ferec el-Asbehânî, *el-Eğânî*, VIII, 325; *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, V, 29; XV, 66-67.

²³¹ Bkz. Aycan, *agm*, s. 163.

²³² **Tuveys**: Ebu Abdülmünim Tuveys İsa b. Abdullah el-Medenî (v.92/711). Medîneli ünlü mûsikîşinastır. Tuveys, Medine’de def eşliğinde ilk Arapça şarkıyı besteleyen ve okuyan kimsedir. Sesinin güzelliğinden dolayı şarkı söyleme konusunda darb-ı mesel haline gelmiş bulunan Tuveys, İslâm dünyasında mûsikî sahasında daima ilk olmuştur. Medîneli Tuveys mûsikî âleminde şarkının ve şarkıcının babası olarak bilinir. Medîde’de el-Gınâu’l-mutkan formundaki eserleri ilk terennüm eden kişidir. Tuveys mûsikî konusunda, Rum ve bilhassa İranlı esir işçilerden faydalanmıştır. Tuveys, “rakîk” (ince, zarîf, sanatlı) ve “mütkan” (sağlam, nitelikli, sanatlı) denilen romantik ve sanatlı şarkılara da öncülük yapmıştır. İbn Sureyc, ed-Delâl, Nevmetu’d-Duhâ’ya ve daha bir kısım şahsa ders vererek mûsikîyi yaygınlaştırmıştır. Bkz. Ebû’l-Fadl, *Mecmeu’l-Emsâl*, I, 258; İbn Abd Rabbih, *el-İkdu’l-Ferîd*, VII, 29, 32; Turabi, “Tuveys” Mad., *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 449-450; a. mlf. “Medîneli Efemine Şarkıcı Tuveys”, cilt 10, sayı 1 (2010), s. 42-45.

²³³ **İbn Ebû Atîk** (ابن أبي عتيق): Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Bekr b. Kuhâfe. Hadislerini Buhârî, Muslim ve İbn Mâce tahriç etmiştir. Onu el-‘İclî ve İbn Hibbân “sika” saymıştır. Mus’ab ez-Zubeyrî ise onun hakkında: “Salih bir adamdı; biraz nüktedanlığı vardı” demiştir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s. 696; Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî Hicâzî Muhammed Şerîf, *Bezlu’l-İhsân bi-Takrîb Sunen en-Nesâi Ebû Abdurrahman*, Mektebe et-Terbiyye el-İslâmiyye li-İhyâi’t-Turâsi’l-İslâmî, Kahire 1410/1990, I, 54.

²³⁴ **İbn Sureyc** (v.108/726): Bkz. Kılıç, Mustafa, *agm.*, s. 535-536; Aycan, *agm*, s. 165, 166, 167, 168.

²³⁵ **İbn Muhriz** (v.715): Aslen İranlı olan bu kişi cüzzamlı olduğundan yerleşik bir hayat sürememiştir. Hocası İbn Miscah’a İran makamlarını öğretenlerden biridir. Ebû’l-Ferac el-İsfehânî, İbn Muhriz’in İslâm mûsikîsine remel ritmi ve bir düğün şarkısı hediye ettiğini ayrıca insanların en güzel seslisi olduğunu ifade eder. Bkz. Turabi, *agm*, s. 239; Aycan, *agm*, s. 174.

²³⁶ Ruhi Kalender, mûsikî, mûsikâr, lehv, lahn, îkâ, veter gibi kavramlarla ilgili makalesinde bu kelimeleri olduğu gibi Türkçeye aktardığından biz de bu tür kavramları Türkçeleştirmeye çalışmadık. Bkz. Kalender, Ruhî, “15. Yüzyılda Arapça Müsîkî Terimleri ve Türkçe Karşılıkları”, *AÜİFD.*, cilt 24, s. 486. Ayrıca bkz. Güray, *Edvar Geleneği*, s. 42.

2.14.4. Cemîle (جميلة)

Cemîle'nin Medinelî, Benî Suleym'in bir azatlısı, kocasının ise Benî el-Hâris'in mevlâsı olduğun belirten İbn Hurdâzbeh, onun hem güzel hem de çok edepli kadınlardan biri olduğunu ifade eder. Ayrıca onun hakkında şu tespitlerde bulunur: Şarkılarıyla ünlenmişti. Gınayı en iyi bilen kişi olduğu konusunda uzmanların görüş birliği vardır. Kendisi bu bilgi ve yeteneğinin yanında müzik aletlerini de çalabiliyordu. Kendisi, Ma'bed'e,²³⁷ Mâlik'e, İbn Âişe'ye,²³⁸ Habbâbe'ye, Sellâme'ye, Huleyde'ye, el-Abbâs b. Abdulmuttalib'in mevlâsı Kuleyc b. Şemmâs'ın cariyesi Rubeyha eş-Şemmâsiyye'ye ve Ukayle el-Akîkiyye'ye (ders almak için) gitmiştir.²³⁹

Bu arada Cemîle'nin ne şekilde şarkıcı olduğuna dair kendi ağzından bir beyanını aktarır ve Yûnus tarafından verilen bilgiye göre: "Cemîle, evinin dışında kimseye gına yapmamıştır"²⁴⁰ diye ekler.

İbn Hurdâzbeh, Cemîle ile ilgili beyanında Abdullah b. Ca'fer'in onunla iyi ilişkiler içinde olduğuna dair kısa hikâyesine ve Abdurrahman b. Ertae el-Muhâribî'nin²⁴¹ onun için yazdığı şiirine ve bu şiirinin Mâlik tarafından gına yapıldığını ifade eder. (*el-Muhtâr*, s. 7).

²³⁷ **Ma'bed:** Adı Ebû Abbâd Ma'bed b. Vehb el-Yaktîni'dir (v. 126/744). Habeşli bir kölenin oğlu olan Ma'bed, kendi ifadesine göre gençlik yıllarında koyun güderken rüyasında ilham olarak algıladığı şarkıların tesiriyle mûsikîye başlamıştır. Neşid el-Fârisî, Cemîle es-Sülemiyye, Sâib Hâsir gibi Medinelî mûsikîşinaslar ile bazı Mekkeli müzisyenlerin ve Tuveys'in de talebesidir. II. Velid'in Ma'bed'i "asrın mûsikî üstadı" tayin ettiği nakledilir. İbn Sureyc'in ölümü üzerine (98/716) başmuganni olan Ma'bed, II. Velid'in tahta çıktığı yıllarda (743) büyük ilgi görür. İshâk el-Mevsîlî'ye göre İbn Sureyc, İbn Muhriz ve Mâlik b. Ebu's-Semh ile birlikte dönemin en ünlü dört sanatkârından biridir. Bkz. Aycan, *agm.*, s. 165, 169, 187. Eserlerinde Arap mûsikîsinde çok görülen sakîl ritmini büyük bir ustalıkla kullanan Ma'bed'in besteleri içinde en meşhurları "Müdün" (Husûn) adlı yedi şarkı ile "Ma'bedât" diye anılan diğer beş şarkısıdır. Eserlerinin güftelerini kendi şiirlerinin yanı sıra A'sâ, Ömer b. Ebû Rebîa, Velid b. Zeyd, İbn Ebû Zâid, Şemmâh b. Dirâr, Küseyyir ve Antere gibi ünlü şairlerin şiirlerinden seçmiştir. Mâlik b. Ebu's-Semh, Muhammed b. Âişe, Yûnus el-Kâtib, Sellâme el-Kas, Habbâbe, Hakem el-Vâdî, Dehmân ve Siyyât onun öğrencileridir. Bkz. Günel, Fuat, "Ma'bed b. Vehb" mad., *DİA*, 2003, XXVII, 283.

²³⁸ Aycan, *agm*, s. 183, 184, 185, 186, 187.

²³⁹ **Cemîle** (v.720): Medinelî şarkıcı ve Yûnus el-Kâtib döneminin mûsikîşinaslarından. Bkz. Turabi, "Yûnus el-Kâtib" mad., *DİA*, 2013, c. 43, s. 608; Er, Rahmi, "Ömer b. Ebû Rebîa" mad., *DİA*, 2007, XXXIV, 57. Aycan, *agm*, s. 176, 177, 178, 179, 180. Diyanet İslam ansiklopedisinde Cemîle maddesinin neden yer almadığı anlaşılamamıştır.

²⁴⁰ Bkz. Aycan, *agm*, s. 172.

²⁴¹ **Abdurrahman b. Ertae el-Muhâribî:** Çok fazla şiiri olmayan Medinelî bir şairdir. Kendisini Benî Umeyye'ye adanmıştır; onlardan biri gibi hareket etmiştir. Onların, Saîd b. Osman b. Affân ve el-Velid b. Osman gibi ünlülerine yönelik metihleri vardır. Şiirlerinin çoğu fahr, gazel ve şarap ile ilgilidir. Bir süre Şam'a gitmiş sonra geri gelip hicri 50/670 civarında Medîne'de vefat etmiştir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, I, 582; ez-Zirikî, *A'lâm*, III, 299.

2.14.5. Selâme (سَلَامَة)

İbn Hurdâzbeh bu kişi hakkında yeterli bilgi vermez. Sadece onun Ebu'n-Neffâ'ın cariyesi olduğunu ve Yunûs'un kitabında onun bir savtına rastladığını kaydetmekle yetinir. (*el-Muhtâr*, s. 7-8).

2.14.6. Sellâme el-Kass (سَلَامَة الْقَسَّ)

İbn Hurdâzbeh, bunun Yezîd b. Abdulmelik'in Medineli cariyesi olup daha önceleri Sehl b. Abdurrahman b. Avf'a ait olduğunu kadedip Yezîd'in ise onu dört bin dinara satın aldığı belirtir.²⁴² Onun efendisinin ise Mekke ehlinin ünlü âbidi el-Kass'ın, Abdurrahman b. Abdullah b. Ebû 'Âd el-Cuşemî olduğunu, ibadete düşkünlüğü ve onu her şeye tercih etmesi nedeniyle kendisine "el-Kass" dendiğini ilave eder²⁴³ ve onun bir sözünü aktarır. Ayrıca bu konuda İbn Kays er-Rukayyât'ın bir şiirini aktardıktan sonra onun Mâlik tarafından gına yapıldığını belirtir. (*el-Muhtâr*, s. 8).

2.14.7. Reyyâ (رَيَّا)

İbn Hurdâzbeh, Reyyâ'nın Sellâme'nin kız kardeşi olduğunu²⁴⁴ belirtip onun savtını bulabildiğini ifade ettikten sonra (bu) el-Ahvas'ın²⁴⁵ bir *Hafîf Sakîlu'l-Evvel*'idir, der. (*el-Muhtâr*, s. 8).

²⁴² *Sellâme el-Kass*: Medine'de doğdu ve orada yetişti. Gınayı Ma 'bed, İbn Aişe, Cemîle, Mâlik b. Ebû es-Semh gibi mûsikî ustalarından aldı ve bu konuda ustalaştı. Sellâmetu'l-Kass denmesinin sebebi Mekke'nin kurrallarından Abdurrahman b. Ebû Ammar el-Cuşemî diye bir adam vardı. Çok ibadete düşkün olduğundan el-Kass lakabını almıştı. Bu adam ona âşık oldu. Bu nedenle Sellâmetu'l-Kass diye ünlendi. Dedi ki: Onu, Yezîd b. Abdulmelik Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde satın aldı ve ondan sonrada yaşadı. Bir başka rivayette Habbâbe ve Sellâmetu'l-Kass Medine ehlinin şarkıcı cariyelerindendi. Her ikisi de mahirdi, nüktedandı ve çalıp oynarlardı. Sellâme'nin şarkıcılığı çok güzeldi, Habbâbe'nin ise yüzü. Sellâme şiirde söylerdi. Habbâbe bunları alır, kendisi söylemeye çalışır, fakat beceremezdi. Zubeyrî der ki: Sellâme'yi görenler şöyle derdi: Medine'nin şarkıcı kadınlarından hiçbir genç veya ihtiyar kadın Sellâme'den daha güzel şarkı söyleyeni görmedim. Kendisi Cemîle'den gına eğitimi almıştır. Bkz. Ebû'l-Ferac, *el-Eğâni*, VIII, 347-348.

²⁴³ Aycan, *agm*, s. 183-184.

²⁴⁴ *Reyyâ (es-Sulemiyye)*: En güzel şarkı söyleyenlerden biridir. el-Ahvâs ve İbn Kays er-Rukayyât onlar hakkında çok medihler yazmışlardır. el-Ğıtrîf es-Sulemî'nin kızıdır. Emevîler döneminde yaşamıştır. Kûfe ve Şam arasında bulunan Semâve vadiyesinde babası ve ailesi ile birlikte yaşardı. Babası kavminin eşrafındandı. Şair Utbe b. Habbâb el-Ensârî ile aşkı meşhurdur. Aralarında dillere destan bir sevgi vardı. Bir ara Semâve'den Medine'ye ziyarete giderken eşkiyanın saldırısına uğradılar. Utbe burada öldürüldü. Reyyâ buna dayanamayıp şiir şeklinde ağıtlar yaktı. Çok geçmeden o da burada öldü. Onun yanına defnedildi. Bkz. Ebû'l-Ferac, *el-Eğâni*, VIII, 350; Ebû'l-Hasan Alî b. Mûsâ el-Mağribî el-Endelusî, *el-Murakkısât ve'l-Mutribât*, s. 89-90.

²⁴⁵ *Ahvas el-Evsî*: Ensardandır. Emevîler devrinde eşraf kadın ve kızlarına sataşan gazel şiirleri yaygınlık kazanmıştır. Gazele şehir hayatıyla ilgili unsur ve terimler girmiş, hiçbir devirde olmadığı kadar bâkir mânalar ortaya konulmuştur. Bu türün temsilci şairlerdendir. Medine'nin eşraf kadınlarına gazeller yazdığı için vali tarafından Dehlek adasına sürülmüştür. Ayrıca Ahvas, Cerîr b. Atiyye, Ferezdek,

2.14.8. Habbâbe (حَبَّابَة)

Habbâbe'nin Yezîd b. el-Velîd'in Medineli bir cariyesi olduğunu, daha önceleri İbn Mesâ'ya ait olduğunu, ûd eşliğinde şarkı söylediğini, böylece çok ünlü bir şarkıcı olduğunu, onu Yezîd hükümdar olmadan önce beş bin dinar vererek satın almak istediğini, sonraları vazgeçtiğini aktaran İbn Hurdâzbeh, onun hükümdar olduğunda bu cariyenin onun için satın alındığını, hiçbir cariyenin ulaşamadığı bir konuma yükseldiğini belirtir. Yezîd'in iktidarı döneminde onunla aşırı ilgilendiğini ve bu yüzden eleştirildiğini, onun da Habbâbe ile ilişkilerini azalttığını anlatır.²⁴⁶

Sonraları Habbâbe'nin, dönemin ünlü şairlerinden el-Ahvas'a kendisi hakkında bir şiir yazdığını ve bunu ünlü şarkıcı Saîd'e okutarak eski konumunu bu sayede kazandığından bahseder. İbn Hurdâzbeh, bu şiiri Yûnus'un kitabında Sakîlu'l-Evvel, İshâk'ın (b. İbrâhîm el-Mevsilî) kitabında ise Remel olarak gördüğünü söyler. (*el-Muhtâr*, s. 8).

2.14.9. Sa'de (سَعْدَة)

İbn Hurdâzbeh, Sa'de'nin kadim şarkıcı kadınların en güzellerinden biri olduğunu söyleyerek bir savtını aktarır ve bunun da (bu) Veddâhu'l-Yemen'e ait olduğunu belirtmekte yetinir. (*el-Muhtâr*, s. 8).

2.14.10. İbn Ebû Atik'in Hanımının Cariyesi (جارية امرأة ابن أبي عتيق)

İbn Hurdâzbeh, bu cariyeye hakkında Medinelidir, Hanım Efendisi Âtike binti Abdurrahman el-Mahzûmiyye'nin, İbn Ebû Atik hakkında yazdığı şiirlerin bir kısmını besteleyip okumuştur, dedikten sonra biraz nüktedanlık sınırlarını zorlayan İbn Atik ve İbn Ömer arasında geçen bir olayı aktarır. (*el-Muhtâr*, s. 8).

Küseyyir, Cemîl ve Nusayb b. Rebâh gibi ünlü şairlerle atışmalar da yapmıştır. Bkz. Durmuş, İsmail, "Şiir" mad., *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 149; Görgün, Hilal, "Sükeyne bint Hüseyin" mad., *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 46.

²⁴⁶ **Habbâbe**: Ma'bed'in yetiştirdiği öğrencilerdendir. Yezid b. Muaviye'nin âşık olduğu cariyeye Âliye'dir. Yezid 4000 dinar mehir ödeyerek onunla evlendi. İbn Rummanebu hanımı mûsikî konusunda eğitti. Güzel yüzlü, güzel şarkı söyleyen, güzel sesli idi, ud çalardı. İbn Süreye, İbn Muhriz, Malik, Ma'bed, Cemile ve Azzetu'l-Meylâ da ders verenler arasındadır. Bkz. Günel, Fuat, "Ma'bed b. Vehb" mad., *DİA*, XXVII, 283. Ayrıca Yûnus el-Kâtib döneminin mûsikîşinaslarındandır. "Yûnus el-Kâtib" mad., *DİA*, XLIII, 608; a. mlf., *agm*, s. 240; Aycan, *agm*, s. 180-183.

2.15. İKİNCİ TABAKA MUĞANNÎLER HAKKINDADIR

İbn Hurdâzbeh, İkinci Tabaka dediği bu kısımda 16 muğanniye yer verir ve onların bir çeşit biyografilerini kaydeder. Onlarla ilgili muhteva ve hacim olarak birbirinden farklı bilgileri öne çıkarır. Bu malumatı seçerken ne gibi kıstaslar kullandığını kendisi ifade etmez. Ancak onun verdiği bilgilerden yola çıkılarak ne tür bir ölçü kullandığı nispeten tespit edilebilir. Biz burada İbn Hurdâzbeh'in bahsettiği bu muganniler hakkında onun verdiği bilgileri ancak özet mahiyetinde verebiliriz. Ama çok kısa olarak geçtiklerini olduğu gibi, orta uzunlukta olanlarını biraz kısaltarak, çok uzunlarını ise iyice kısaltarak vereceğiz. Sadece bir tanesi hakkında verdiği tüm bilgileri, onun anlatım üslubu ve muhtevasını gün yüzüne sermek amacıyla, olduğu gibi aktaracağız. Bu da ilk sırada yer alan Yûnus el-Kâtib olacaktır.

2.15.1. Yûnus el-Kâtib (يونس الكاتب)

İbn Hurdâzbeh, bu zat hakkında şunları kaydetmiştir: Bu, Ebû Suleyman b. Suleyman b. Keved b. Şehriyâr'dır. Hürmüz el-Cerî'nin çocuklarındandır. Medinelidir. Amr b. Zubeyr'in azatlısıdır. Babası bir fakihti. Yûnus, el-Erbaa'ya (dört meşhur kişiye): İbn Serî,²⁴⁷ el-Garîd,²⁴⁸ Ma'bed ve İbn Muhriz'e yetişmiştir.²⁴⁹ Medine'de divan kâtipliği yapanlardandı. Aynı zamanda şairdi. Ma'bed'in yetiştirdiği kişiler içinde ondan daha mahir kimse yoktu. Ebû Su'ûd b. Halid onun hakkında şu şiiri inşat etmiştir:

(يا يونس الكاتب يا يونس ... طاب لنا اليوم بك المجلس)

(إن المغنين إذا ما هم ... جاروك أختى بهم المقبس)

(تنشر ديباجا وأشباهه ... وهم إذا ما نشروا كزبسوا)²⁵⁰

²⁴⁷ *İbn Serî* (b. Humeyd b. 'Ubâde): Benü Sa'd kabilesinden bir şairdir. Müslüman olmadan önce şiirle işgal eden bu zat Müslüman olduktan sonra hikâyecilikle meşgul olmuştur. Basra mescidinde hikâyeciliği başlatan ilk kişinin o olduğu tesbit edilmiştir. Bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1410/1990, VII, 30.

²⁴⁸ *el-Garîd*: Mekke'de doğdu. Güzel yüzlü, çok yakışıklı olduğundan *el-Garîd* (*el-Muğannî*) lakabını almıştır. Asıl adı Abdulmelik, künyesi Ebû Yezîd veya Ebû Mervân idi. Abdullât'ın mevlası, Berber kökenlidir. İslam'ın ilk döneminde en meşhur mugannilerdendir. Gıda sanatında en mahir kişilerdendir. Mekke'ye yerleşmiş, Sekîne binti'l-Hüseyn'e ağıtlar söylemiştir. Garîd, Sekine'nin himayesinde İbn Sureyc'den dersler aldı. Daha sonra I. Velid (h.705-715) ve Süleyman dönemlerinde şöhretoldü. Hatta hocasınarakip oldu. Kendisi ud ve def çalar, kadîb ile ikâ ederdi. Hicri 95/714'te vefat etmiştir. Bkz. Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VI, 262; ez-Ziriklî, *el-Âlâm*, IV, 156; Turabi, *agm*, s. 239; Aycan, *agm*, s. 169.

²⁴⁹ Aycan, *agm*, s. 165, 69, 174, 187.

²⁵⁰ Bkz. *el-Eğamî*, IV, 390.

يا يونس الكاتب يا يونس ... طاب لنا اليوم بك المجلس
إن المغنين إذا ما هم ... جاءوك حتى يهيم الملبوس
تنشر ديباجاً وأشباهه ... وهم إذا ما نشروا كربسوا

Yûnus el-Kâtib, uzun bir ömür yaşayıp seksen yaşını geçmiştir. Sa'îd b. Hürmüz, Abdulaziz b. Ebû Seleme el-Umerî'den şunları kaydetmiştir: Dedi ki: Ben Yûnus el-Kâtib'i gördüğümde artık sesi gitmişti. Cariyelerine el işaretleriyle mûsikîyi öğretiyordu. Onlarda kendisinin ne kastettiğini anlıyorlardı. Sanki o kendi diliyle onlara konuyu anlatıyordu.

Kendisi Bağdat'ta idi. Onun kitabında kendi başına besteleyip okuduğu şarkılarını gördüm. Burada 73 (yetmiş üç) savt ona eşlik ediyordu. Kendisi bu işi irticalen yapardı. Bu ise gınadan daha aşağı bir şeydir.

Onun divanında birinci ve ikinci tabakadan 38 (otuz sekiz) muganni ve muganniye vardır. Burada onların 825 (sekiz yüz yirmi beş) savtı yer almaktadır. Bunları kendi cinslerine nispet etmemiştir. Çünkü onlar henüz İbrâhîm el-Mevsilî'nin elde ettiği bu cinsleri bilmiyorlardı. Şu kadar var ki o, onun zikretmediği kudemâdan pek çoğunu bir kenara itmiştir.²⁵¹

Yûnus'un kitabında yer alan ilk savt şöyledir:

يا دار ماويّ بذي الحبائل ... فالشط من دمدن فالقائل
صم سداها و عفا رسمها ... واستعجت عن منطق السائل
قد قررت العينان من وائل ... أمس ومن زيد ومن كامل
حلت لي الخمر وكننت امرأ ... عن شربها شغل شاغل

Bu, İmru'u'l-Kays b. Hucr'in²⁵² *Hafîf Sakîlu'l-Evvel*'idir.

²⁵¹ Bkz. Aycan, *agm*, s. 189-190. Ayrıca bkz. Güray, *Edvar Geleneği*, s. 49.

²⁵² *İmru'u'l-Kays*: Vehb (Ebu'l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkîlu'l-Murâr (v.540). Câhiliye devrinin tanınmış Arap şairi. Muhelhil b. Rebîa'dan ders almıştır. Hz. Peygamber'in İmru'u'l-Kays'ın şairliğini takdir edip onun şairlerin öncüsü ve bayraktarı olduğunu söylemesi, Hz. Ali'nin de şiirlerini beğenip övmesi şöhretini daha da arttırmıştır. İmru'u'l-Kays'ın üstünlüğünü kabul edenler, onun bir beyitte birkaç teşbih kullanmasından ve pek çok temayı ustalıklı işlemeden hayranlıkla söz etmişlerdir. Yedi meşhur muallaka arasında ilk sırayı alan uzun kasidesine iki kişiye hitapla başlaması, arkadaşlarını durdurup sevgilisinin göç ettiği yerde yok olmaya yüz tutmuş izler ve kalıntılar önünde kendisiyle birlikte ağlamaya davet etmesi İmru'u'l-Kays'tan kalma bir gelenektir. İmru'u'l-Kays'ın *Mu'allakasının* beyit sayısı 77 ile 88 arasında değişmektedir. Bkz. Savran, Ahmet, "İmru'u'l-Kays b. Hucr" mad., *DİA*, 2000, XXII, 237-238.

Yûnus, *el-Esvâtu'z-Zeyânib*'in de sahibidir. Bu, Zeynep binti 'Îkrime b. Abdurrahman b. el-Haris b. Hişâm el-Mahzûmî hakkındadır. Buradaki şiirler İbn Dehmiye (Duheyme) el-Muzeniye aittir. O da şöyledir:

(تصابيت أم هاجت لك الشوق زينب ... وكيف تصابي المرء والرأس أشيب)
(إذا قرئت زادتك شوقاً بقرئها ... وإن جانب لم يسئل عنها التجنب)
(فلا اليأس إن ألممت يبدو فترعوي ... ولا أنت مردود بما جنت تطلب)
(وفي اليأس لو يبدو لك اليأس راحة ... وفي الأرض عمّن لا يواتيك مذهب)²⁵³

(Bu) *Sakîlu's-Sânî*'dir.

Onun (şöyle bir şiiri) de vardır:

زينب ردي وصالي ... وأسمعي مني مقالي

Yine onun (şöyle bir şiiri) de vardır:

إنما زينب هي ... بأبي تلك وأمي

Bu beytin ikinci mısraında geçen: “Babam ona feda olsun, annem de” deyince öfkelenmiş ve İbn Duheyme'nin yüzüne kapısını kapattı.

Yunus'un aktardığına onun (şöyle bir şiiri) de vardır:

قولا لزينب لو رأيت ... تشوقي لك وإشتياقي

(Bu) *Hafîfu'r-Remel*'dir.

Onun (şöyle bir şiiri) de vardır:

وجد الفؤاد بزينب ... وجداً شديداً مُتعباً
يا زينب الحسنة يا زينب ... يا أكرم الناس إذا نسيته

(Bu) bir *Sakîlu'l-Evvel*'dir.

إنما زينب المنى ... وهي الهم والهوى
فليت الذي يلحى على زينب المنى ... تعلقه مما لقيت عشير

el-Lâhikî²⁵⁴ de onun hakkında şöyle demiştir:

²⁵³ Bu şiir, İshâk ve Kûfelilerin belirttiğine göre Hucciyye b. el-Midrab el-Kindî'ye aittir. Ez-Zubeyr b. Bekâr ise onu İsmail b. Yesâr'a izafe etmiştir. Başkaları ise bu onun kardeşi Ahmed b. Yesâr'a aittir diye kaydetmiştir. Bu gına Yûnus el-Kâtib'e ve lahni ise Mâlik'in veya Ma'bed'indir. Bkz. *el-Eğânî*, XX, 328-329.

²⁵⁴ *el-Lâhikî er-Rekkâşî* (v. 200/815-16) *Ebân b. Abdulhamîd b. Lâhik b. 'Ufeyr*: Fars asıllı Abbâsî şairi. 135 (752) de Basra'da doğdu. Sanatkâr bir aileden gelen Ebân'ın dedesi Lâhik, babası Abdülhamîd, kardeşi Abdullah ve oğlu Hamdân ile torunu Ebân b. Hamdân da edip ve şairdi. Basralı Kadı Sevvâr b. Abdullah'a yazdığı mersiye, onun iki kasidesinden biridir. Ebân çocuklar için didaktik şiirler yazmıştır. O, özellikle bu yönüyle ve bu tür eserlerinin en önemlisi olan Kelîle ve Dimne ile tanınmıştır. Ebân

يَوْمَ نُبَدِّي لَنَا قُنَيْلَةً عَنْ جَيْدٍ ... تَلِيَعِ تَرْيِنَهُ الْأَطْوَأُ
وَشَتَيْتِ كَالْأَفْحُوَانِ جَلَاهُ الطَّلُّ ... فِيهِ غُذُوبَةٌ وَأَسَاقُ

(Bu Benî) Kays'ın A'sâ'sına²⁵⁵ ait bir *Sakîlu'l-Evvel*'dir. (*el-Muhtâr*, s. 8-9)

2.15.2. el-Ebcer (الأبجر)

İbn Hurdâzbeh, bu zat hakkında derli toplu bilgi verir. Buna o, İbn Sureyc'in kölesi olup adı Ubeyd b. el-Kasr, (künyesi) Ebû Zabye, lakabı ise el-Hashâs olan süse düşkün bir Mekkelidir. Benî Leys'in mevlâsı, Atâ b. Ebû Rebâh'ın yetimidir. İbn Hurdâzbeh'e göre Mekke'de el-Ebcer'den daha temiz giyimli, daha güzel yapılı bir kişi yoktu ve onun giydiği elbise yüz dinarlık olduğu gibi, bindiği at da yüz dinarlıktı. Ayrıca o, insanların en güzel ahlaklı olanıydı. Sesini bir kere duyan onu dinlemeden edemezdi.²⁵⁶ Buna bir misal olarak İbn Hurdâzbeh, el-Velîd b. Yezîd'in ordusu geçerken söylediği ve çok dikkat çeken bir savtını kaydeder ve onunla ilgili bir olayı aktararak sonunda bunun bir *Tavîl Hafîfu'r-Remel* olduğunu söyler.²⁵⁷

Bundan ayrı olarak onun Mısır'da öldüğünü, 35 (otuz beş) savtını gördüğünü, Yûnus'un kitabında ise onun tek başına besteleyip söylediği, kendisinin ona ortak olduğu 11 (on bir) savtını bulduğunu aktarır ve (bu) Mûsâ b. İbrâhîm b. Talha'nın bir *Hafîf Sakîlu'l-Evvel* 'idir, diye ekler. (*el-Muhtâr*, s. 9).

"Kasîdetü's-Sıyâm ve'z-Zekât" adıyla da bir kaside yazmıştır. Ebân, Pehlevî dilinde ve Sanskritçe yazılmış eserleri manzum olarak Arapça'ya nakleden bir şairdir. Kitâbü Mezdek, Kitâbü Sindbâd, Sîretü Erdeşîr, Sîretü Enûşîrvân, Belevher, Yudâsef (Budâsef) ve Hulümü'l-Hind bu tür eserlerdir. Bkz. Kara, Necati, "Ebân b. Abdulhamîd" mad., *DİA*, 1994, X, 65-66.

²⁵⁵ **A'sâ:** Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî (v. 7/629). Câhiliye devri şairlerindedir. Gözündeki görme zayıflığı sebebiyle A'sâ lakabıyla anılmıştır. Yine aynı sebeple Ebû Basîr künyesini almış, A'sâ adlı diğer şairlerden ayırmak için de kendisine el-A'sâ el-Ekber veya A'sâ Bekr denilmiştir. Hîre Meliki İyâs b. Kabîsa, Hadramut'ta Kays b. Ma'dikerib, Yemâme Meliki Hevze b. Ali ve daha pek çok ünlü kimseler için kasideler söyledi ve onların ihsanlarına nâil oldu. "Dâliyye" adıyla bilinen ve Hz. Peygamber'in methine dair olan bir kasidesi vardır. Bkz. Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I, 339-365. A'sâ, kasidelerinde klasik formu koruyan bir şairdir. O, daha çok şarkı formunda kullanılan kısa bahirleri benimsemiştir. Şiirinin âhenkli ve akıcı olması sebebiyle kendisine Arap Çençisi anlamında "Sannâcetü'l-Arab" denmiştir. Övdüğünü göklere çıkaran, hicvettiğini yere batıran A'sâ methiye, hicviye, fahriye ve gazel türündeki şiirlerde son derece başarılı olmuştur. Bkz. Tülücü, Süleyman, "A'sâ" mad., Meymûn b. Kays mad., *DİA*, İstanbul 1991, III, 544-545.

²⁵⁶ Bkz. İbn Fadlullah el-Umerî, *Mesâlik el-Ebsâr fî Memâlik el-Emsâr*, X, 79. DİA'da "el-Ebcer" maddesi yer almamıştır.

²⁵⁷ Bu şiir için bkz. *el-Eğânî*, III, 342 vd.

2.15.3. Medâr (مدار)

İbn Hurdâzbeh'in tespitine göre o, Benî Mahzûm'un bir mevlası olan Mekkeli bir muhannestir. Onunla ilgili verdiği bilgiler şunlardan ibarettir: İbrâhîm'in kitabında onun 15 (on beş) savtını gördüm. Yûnus'un kitabında ise onun tek başına besteleyip icra ettiği ve ona ortak olduğu 10 (on) savt buldum. Onlardan birini aktarıp sonunda: (bu) el-Arcî el-Osmânî'nin bir *Sakîlu's-Sânî*'sidir, der.²⁵⁸ (*el-Muhtâr*, s. 9).

2.15.4- İbn Sâhib el-Vedû' (ابن صاحب الوضوء)

Bu şahıs hakkında İbn Hurdâzbeh'nin verdiği bilgiler onun adının Muhammed, (künyesinin) Ebû Abdullah olduğu, Medineli olup Ebû Bekr'in azatlısı ve zamanının en iyi çalgıcısı olduğundan ibarettir. Kendisi İbrâhîm'in kitabında ve Yûnus'un kitabında 12 (onun iki) savtını bulduğunu belirterek birini aktarıp (bu) en-Nâbiğa ez-Zubyânî'nin²⁵⁹ bir *Haffî Sakîlu's-Sânî*'sidir, demektedir. (*el-Muhtâr*, s. 9).

2.15.5. Sinân el-Kâtib (سنان الكاتب)

Bu şahıs hakkında onun Medineli olup şâir ed-Dârimî'nin²⁶⁰ dostu olduğunu aktaran İbn Hurdâzbeh, bu dostluk hatırına onun tüccar bir arkadaşına yardım etmek için ed-Dârimî'den destek almasına ilişkin bir anekdotu da burada kaydeder. Buna göre o, ed-Dârimî'ye ait bir *Sakîlu'l-Evvel*'i bestelemiş ve teşvik bağlamında okumuştur. (*el-Muhtâr*, s. 9-10).

2.15.6. Umar el-Vâdî (عمر الوادي)

İbn Hurdâzbeh, bu kişinin Ömer b. Davûd b. Râzân olup Amr b. Usmân b. Affân'ın mevlası ve Vâdî'l-Kurâ ehlinden olduğunu belirtir. Bu zat bir mühendis idi. Ūd falan da çalmazdı. el-Velîd b. Yezîd ile beraber Ma'bed'i ve Mâlik'i izlerdi. İbn

²⁵⁸ Şiirin gıması Abdullah b. el-Abbâs er-Rebî'î'ye aittir. Bunun üzerinde Yahyâ el-Mekkî, Ma'bed, İbn Sureyc, Garîd ve başkaları da çalışmıştır. Bkz. Ebû'l-Ferec, *el-Eğânî*, XIX, 229-237.

²⁵⁹ *en-Nâbiğa ez-Zubyânî* (v.604) *Ebû Ūmâme Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb*: Câhiliye devri şairidir. Nâbiğa lakabı "her tarafta tanınan, güzel ve parlak şiirleri olan büyük şair" demektir. Genellikle medih, hiciv, tasvir ve hikemiyat temalarında şiir yazmış olup mersiyeleri nâdirdir. Nâbiğa'nın, beş i'tizâr kasidesi (el-İ'tizâriyyât) şiirlerinin en güzeli olarak kabul edilmiştir. Dîvân'ı vardır. Ayrıca Gassânî Hükümdarı Hâris el-A'rec için yazdığı *Mensûr Medhiyye*'si, kısa fıkralı secilerle İslâm'dan önceki Arap sanatlı nesrinin başarılı örneklerinden birini teşkil eder. Bkz. Tülücü, Süleyman, "Nâbiğa ez-Zubyânî" mad., *DİA*, 2006, XXXII, 262-263.

²⁶⁰ İshâk el-Mevsilî onun hakkında "*Ahbâru İbn Sâhib el-Vedû*" adını taşıyan bir eser yazmıştır. Bkz. Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VIII, 255; Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II, 615.

Hurdâzbeh, el-Velîd ona: “Tüm lezzetlerimi bir araya getiren ve tarabımı (mûsikîmi) ihya eden kişi” adını verdiğini bildirir. Buna o, el-Velîd’in şiirlerini besteleyip söylerdi.

Onun 53 (elli üç) savtını bulduğunu, Yûnus’un kitabında başkasının da ortak olduğu 6 (altı) savtı olduğunu söyleyen İbn Hurdâzbeh, onun Hafîf gınasından birini aktarıp (bu) el-Velîd b. Yezîd’e ait bir şiirdir, beyanında bulunur. (*el-Muhtâr*, s. 10).

2.15.7. Huneyn b. Belû‘ (حنين بن بلوع)

Bu zatın, Ebû'l-Esved el-Hîrî (v.718) ve Hıristiyan bir deveci ve bir ‘Abâdî olduğunu²⁶¹ belirten İbn Hurdâzbeh, onun Benî el-Hâris b. Ka‘b’den olduğu da söylenmiştir²⁶² diye ekler. Onun bazı şiirlerinden misaller veren İbn Hurdâzbeh, onun kendi şiirlerini besteleyip okuduğunu da ifade eder.

İbn Hurdâzbeh, burada Hâlid b. Abdullah el-Kasrî’nin,²⁶³ gıneyi yasaklamasını sadece bir gün ona izin verişini ve bugünde de Huneyn’in onun huzuruna varıp maruzatta bulunuşunu, kendisinin iâşesini sağlayan mesleğinden men etmemesini rica edişini ve kendisinin icra ettiği ûd eşliğindeki şarkısını dinledikten sonra kendisine şartlı izin verişine ilişkin hikâyeyi de kaydeder. Daha sonra burada icra ettiği şarkıyı aktarıp (bu) Adiy b. Yezîd’e²⁶⁴ ait bir şiir olduğunu belirtir.

Onun 30 (otuz) savtını gördüğünü, Yûnus’un kitabın da ise kendi başına icra ettiği ve başkasının da ortak kullandığı 15 (on beş) savtın yer aldığını aktarıp onlardan mutekârib olan bir şiiri verip (bu) bir *Sakîlu ’l-Evvel*’dir, değerlendirmesinde bulunur. (*el-Muhtâr*, s. 10).

²⁶¹ Bkz. İbn Fadlullah el-Umerî, *Mesâlik el-Emsâr*, IX, 409.

²⁶² Bkz. Aycan, *agm*, s. 187-188.

²⁶³ *Ebû Yezîd* (v.126/743): *Ebu ’l-Kâsım, Ebu ’l-Heysen Hâlid b. Abdullâh b. Yezîd b. Esed b. Kurz el-Becelî el-Kasrî*: Emevîler’in Mekke ve Irak valilerinden. Hâlid sözünü esirgemeyen, fesahat ve belâgatıyla meşhur bir hatip ve cömert bir vali idi. Bkz. Özeydin, Abdülkerim, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî" mad., *DİA*, 1997, IV, 281-282, K. V. Zetterstéen, "Hâlid", *İA*, V/1, s. 141-142.

²⁶⁴ *Adiy b. Yezîd*: İlgili eserler bu zatın ismini “Adiy b. Zeyd” şeklinde kaydederler. Bu zat, çok ünlü bir cahiliye şairidir. Fuhûl-i Erbaa’dan biriydi. Nisbesi el-Abâdî, et-Temimî şeklindedir. Hristiyan’dı. Hem farsça hem de Rumca’yı çok iyi öğrenmişti. Kısra Ebreviz’in kâtibiydi. Kısra onu sever ve saygı duyardı. İstese onu Hire hükümdarı yapardı. Ancak kendisi av ve eğlenceye düşküdü. Ülke idaresinden hazzetmezdi. Munzir b. Munzir ölünce 12 erkek çocuğu içinde Numan b. Munzir’in hükümdar olmasında etkisi büyük oldu. Numan, onu kıskançlık yüzünden hapsetti; Kısra istediğinde ise hapiste öldürttü. Kısra, onun intikamını alarak Lahmîlerin hükümdarlığına son verdi. Hz. Muhammed’ten önce veya Râşid Halifeler döneminde vefat ettiği düşünülmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, *eş-Şi’ru ve ’ş-Şuarâ*, s. 40; Ebû Ubeydullah Muhammed el-Merzubânî, *Mu’cemu ’ş-Şuarâ*, s. 249; Zemaşşerî, *Rebîu ’l-Ebrâr*, I, 475.

2.15.8. Dahmân el-Eşkar (دحمان الأشقر)

İbn Hurdâzbeh “Dahmân” hakkında şu bilgileri verir: Adı Abdurrahman, künyesi Ebû Amr’dır. Medinelidir. Benî Leys b. Bekr b. Abdullah b. Kinâne’nin mevlâsıdır. Babası deveciydi. Üd çalardı. Her sene hacca gider ve gazveye çıkardı. Harun Reşid’in dönemine kadar hayatta kaldı. 182 (Yüz seksen iki) senesinde el-Envâ’da öldü.²⁶⁵

İbn Hurdâzbeh, Dahman’ın Abdulazîz b. el-Muttalib b. Hanteb el-Mahzûmî’nin huzurunda Iraklı bir adama karşı bir davada şahitlik yaptığını ve şahitliğinin kabul edilmesine itiraz edildiğini²⁶⁶ ama yargıcının bu isteği reddettiğini ve onun sayesinde adaletin tahakkuk etmesinde bir sakınca görmediğini de aktarır.

Ayrıca Dahmân’ın: *Biz asla gınâ kadar hakka benzeyen bir batıl görmemiştir*, şeklindeki sözünü de aktaran İbn Hurdâzbeh, şairlerin onun hakkında takdîrîkâr şiirler yazdıklarını belirtip bunlardan birkaçını misal verir. Bunlardan biri de Benî Suleym’in A’şâ’sı²⁶⁷ tarafından yazılan önemli bir şiirdir.

İbn Hurdâzbeh, İbrâhîm’in kitabında onun 281 (iki yüz seksen bir) savtını, Yûnus’un kitabında ise onun sadece bir savtını gördüğünü, el-Garîd’in²⁶⁸ de bunda ona ortak olduğunu belirtip “(bu) Cerîr’in²⁶⁹ bir *Remel*’idir. Onda Garîd’in de (emeği) vardır” der. (*el-Muhtâr*, s. 10).

²⁶⁵ Diyanet İslam Ansiklopedisinde “Dahmân el-Eşkar” maddesi yer almaz.

²⁶⁶ Dahman eli yüzü düzgün bir cariye gördüğünde onu satın alıp şarkı öğretir ve satardı. Bir keresinde 200 dinara satın aldığı bir cariye, şarkı öğrettikten sonra Velid b. Yezid’e 10.000 dinara satmıştır. Medine valisi, Velid ile arası iyiydi. Ona şarkı söylerdi. Bkz. Aycan, *agm.*, s. 191.

²⁶⁷ *A’şâu Benî Suleym* diye tanınan ve Beşşâr b. Burd ile karşılıklı hicivleri bulunan Ebû Amr Süleyman (II/VIII. yy.). Bkz. Kılıç, Hulûsi, “A’şâ” mad., *DİA*, İstanbul 1991, III, 544.

²⁶⁸ Hem “Garîd” hem de “el-Garîd” olarak kullanılır. “Garîd” maddesi *DİA*’da yer almaz.

²⁶⁹ *Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeýfe) et-Temîmî* (v.110/728): Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biridir. Annesinin ona hamile iken gördüğü bir rüya üzerine “ip” anlamına gelen “Cerîr” adını vermiştir (Ebu’l-Ferec el-İsfahânî, VIII, 49). Şair Ferezdak ile yıllarca süren hiciv yarışması yapmıştır. Cerîr, genellikle methettiğini hicvetmeyen, hicvettiğini de methetmeyen, zarif, dindar, aynı zamanda mağrur ve mücadeleyi seven bir şairdir. Üslûbu sağlam, dili açık, tekellüften uzak ve âhenkli olduğundan şiirleri kolayca ezberlenir ve dillerden düşmezdi. Hicivleri hakaret dolu, kaba ve serttir. Bu yüzden devrinin diğer şairleriyle arasında birçok hadise cereyan etmiştir. Buna karşılık gazelleri son derece nezih, methiyeleri dine aykırı düşmeyecek mahiyettedir. Hanımı Hâlîde hakkında yazdığı “Kasîdetü’n-Nûniyye”si ve onun ölümü üzerine yazdığı mersiyesi çok duygulu ve etkileyicidir. Cerîr’in divanı, kavminin başarıları ile düşmanlarının yenilgileri hususunda tarihî bir belge niteliğindedir. Geniş bilgi için bkz. Tüccar, Zülfikar, “Cerîr b. Atıyye” mad., *DİA*, 1993, V, 412-413.

2.15.9. Zekîr (veya Zukeyr) b. Yezîd (زكير بن يزيد)

İbn Hurdâzbeh, İbrâhîm'in kitabında onun 7 (yedi) savtını gördüğünü, Yûnus'un kitabında ise sadece bir savtına rastladığı, onun da Tavîl olduğunu belirtmekle yetinir. Bundan başka bilgi kaydetmez. (*el-Muhtâr*, s. 10-11).

2.15.10. Hâlid el-Muravvik (خالد المروك)

İbn Hurdâzbeh, bu kişi hakkındaki bilgileri de kısa tutar. Burada onun Ensâr'ın mevlası olup Medinelî olduğunu belirtir. İbrâhîm'in kitabında 20 (yirmi) savtını gördüğünü, Yûnus'un kitabında ise sadece bir savtını bulduğunu belirtip bu savtı kaydeder. (*el-Muhtâr*, s. 11).

2.15.11. Hişâm b. el-Murriyye (هشام بن المرّية)

İbn Hurdâzbeh, bu kişi hakkında: (Murriyye) onun annesidir. Kendisi Medinelidir. Mahzûm'un mevlasıydı, dedikten sonra: “O, Kudemaya yetişmiş ve onlarla gına yapmıştır. Bu alanda mâhirdi. Hicâz ehlini çok iyi bilirdi. Ayrıca nüktedandı” diye ekler. Ayrıca Yûnus'un kitabında onun 2 (iki) savtını buldum. Onların birinde kendisi de ona ortaklık etmiştir, demektedir. Son olarak da: “(Bu) Guzeyl b. el-Ferac'a aittir” der. (*el-Muhtâr*, s. 11).

2.15.12. ed-Dârimî (الدارمي)

Bu zat hakkında “Adı Sa'îd'tir. Mekkelidir. Şair ve nüktedandı. Savurgandı. Çok güzel şarkıları, çok iyi Remelleri, çok şirin Hezece²⁷⁰ vardı” diyen İbn Hurdâzbeh, ayrıca onun bir kölesine söylediği nükteli bir sözünü aktarır. Bunun yanında: “İbrâhîm'in kitabında onun 16 (on altı) savtını buldum. Yûnus'un kitabında ise sadece şu savtını gördüm. (Bu) şiir onun bir *Remel* 'idir” şeklindeki tespitlerini de kaydeder. (*el-Muhtâr*, s. 11).

²⁷⁰ *Hezec*: “Usûl ya bitişik (muvassal) yahut da ayn (mufassal) olur. Eğer vuruşlar eşit zamanlarda peşpeşe geliyorsa muvassal olup buna “hezec” adı verilir. Hezec usûlünün zamanları “Hafifu'r-remel” usûlünün zamanlarına eşittir. Peşpeşe gelen iki veted'den oluşur. Her iki veted bir devir kabul edilir. Te nen te nen gibi. Azerbaycanlılar ve özellikle Tebrizliler buna “çenber” adını vermişlerdir. Demir, Arif, *Osmanlı Padişahı II. Mehmet'e Sunulan Mûsikî Risalesi (Fatih Anonimi)*, s. 144, 150.

2.15.13. İbn Necâd el-A‘mâ (ابن نجاد الأعمي)

İbn Hurdâzbeh, bu kişinin adı hakkındaki ihtilafa değinir. “Bir görüşe göre adı Yahyâ’dır, Mekkelidir. el-Garîd’in dostları olan el-Abedellât’ın kölesiydi” dedikten sonra onun mûsikî çalışmalarına değinir. Bu konuda: “İbrâhîm’in kitabında ve Yûnus’un kitabında onun şu savtını gördüm. (Bu) İbn ‘Âzer et-Tâî’ye aittir” şeklindeki tespitlerine yer verir. Ayrıca İbrâhîm’in kitabında 5 (beş) savtını gördüğünü, Yûnus’un kitabında ise sadece bir savtını bulduğunu, bunda Abdullah el-Huzelî’nin²⁷¹ de ona ortak olduğunu ifade eder. (*el-Muhtâr*, s. 11).

2.15.14. İbn Ebû Kabâha (ابن أبي قباحة)

İbn Hurdâzbeh, bu kişi hakkında kısa bilgi vermekle yetinir. Buna göre: “O, Abdurrahman b. Avf ez-Zuhrîdir, İbn Sureyc’in mezhebini benimsemiştir. Nüktedanlığı ve hikâyeciliğı meşhurdur.” Kendisi İkâ’mı bir çubukla icra ederdi, Ma‘bed’in gınasını elde edip en iyi icra eden kişilerden biri oldu gibi değerlendirmede bulunan İbn Hurdazbe, sonunda: “İbrâhîm’in kitabında onun 2 (iki) savtını gördüm, birisi şöyledir” deyip bunun el-Muhâribiye’ye ait olduğunu ifade eder. (*el-Muhtâr*, s. 11).

2.15.15. el-Efrek (الأفرک)

Biyografisini kısa tuttuğı kişilerden biri de Vâdî’l-Kurâ ehlinden olan el-Efrek’tir. Onun “el-Efrek” lakabı, biraz topallayarak yürüyüşünden geldiğini belirten İbn Hurdâzbeh, onun sevimli, nüktedan, fıkra sanatında uzman biri olduğunu kaydeder ve onun bir savtını misal olarak verir.²⁷² (*el-Muhtâr*, s. 11).

2.15.16. ed-Ducâmî (الدجاني)

İbn Hurdâzbeh “Adı ‘Âsım olup Ebû Ducâne el-Ensârî’nin çocuklarındandır. Kendisi şair olduğu halde harika dans ederdi; çok hareketli ve atikti” diye hakkında kısa

²⁷¹ **Abdullah el-Huzelî:** Bu kişi hadis ravileri arasında geçmektedir. Hâkim onun hakkında: Ebû’l-Muleyh’ten acayip rivayetleri vardır der. Buhârî de onun hakkında “Munkeru’l-Hadîs” şeklinde bir hükme varır. Kimi yerde adı Ubeydullah diye de geçmektedir. Basralıdır. Bkz. Buhârî, *Vudu’* 57, *Edeb* 35; Müslim, *Taharet* (I, 236-237); Ebû Nuaym, *Târîhu Asbehân*, I, 85. “Huzelî” diye bilinen iki müzisyen kardeş vardır. Birinin adı Said, diğerinin Abdullah’tır. Ebu Kubeys dağında taş işlemekle meşgul oluyordu. Kureyş gençleri her akşam onun yanına gelirler, onu alırlar ve Kureyş meydanıÂdenilen yere gelirler, otururlardı. Said, onlara şarkısöylardı. Bkz. Aycan, *agm*, s. 191.

²⁷² İbn Dâvûd el-Asbehânî, *ez-Zehre*, s. 74.

bilgi verdiği ed-Ducânî'nin bir savtını misal vererek bu konuyu tamamlar. (*el-Muhtâr*, s. 11).

2.16. Semâ', Gınâ ve Tarab Hakkında Birkaç Özlü Söz

İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* kitabının sonlarına doğru özel bir konu açar. Burada kadîm felsefecilerden bazılarının görüşlerini aktarır. Buna göre koku duyusunu yitiren kişinin koku almaması, ilim ehli olmayanın hem ilim ehline hem ilme düşmanlık etme alışkanlığı, gökkuşağına ve onun renklerine bakan kişinin eğer bununla mutlu ve sevinçli olmazsa, onun hissini yitirdiği ile müziğin değerini anlamayan kişinin durumunu kıyaslar ve onlar arasında benzerlikleri gösterir. (*el-Muhtâr*, s. 11).

İkinci sırada Perslerin görüşlerine değinen İbn Hurdâzbeh, onlara göre günah üzerinde ısrar eden ve insanları kıskanandan başkası güzel semâ'dan ve hareketli sestene nefret etmez, der. Fars Ehline göre, güzel bir gına ile güzel bir yüz bir araya geldiğinde insanın kanını kaynatır ve onu harekete geçirir. Güzel bir cariye'nin ağzından çıkan bir şarkının beyaz bir inci, kıpkırmızı bir yakut gibi olduğunu ifade eder. Burada İbn Hurdâzbeh, Ukâşe b. Abdussamed'in (el-'Ammî, v.175)²⁷³ şiirini takdir eder. Dârâ el-Fârisî ile Verkâ' b. Zuheyr el-Kerdem'in şiirini tenkit eder.

Ayrıca Gavvâre el-Hayyât, bu tabakanın ehlinden olan Ebû's-Sumî (Semh)²⁷⁴ el-Muğannî hakkındaki bir şiirini nakleden İbn Hurdâzbeh, İshâk b. İbrâhîm el-Mevsilî'nin de güzel gördüğü cariye Mulâhız hakkındaki düşüncelerini ifade ettiği bir şiirini misal olarak kaydeder.²⁷⁵ (*el-Muhtâr*, s. 11).

2.17. Gınâ ve Cinslerinde İkâ'

Kitabının son sayfasında gına ve türlerine değinen İbn Hurdâzbeh, öncelikle İshâk b. İbrâhîm el-Mevsilî'nin: "Gınâda İkâ', şiirdeki arûz mesabesindedir" sözüne yer verir.

²⁷³ Bkz. Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XX, 36.

²⁷⁴ Muğanniler arasında bu tür bir isme rastlanmamıştır. "Mâlik b. Ebû's-Semh "vardır. Mûsikîyi Cemile ve Ma'bed'ten öğrenmiştir. Vaktinin çoğunu Abdullah b. Ca'fer ile geçirirdi. Malik, beste ile ilgilenmezdi. O başkalarının şarkılarını alır, uzatır-kısaltır, halk da bu şarkılarına atfederdi. Bkz. Aycan, *agm*, s. 190.

²⁷⁵ Ebû'l-Ferec, *el-Eğânî*, V, 410. Ayrıca bkz. Ebû Alî İsmail b. el-Kâsim el-Kâlî el-Bağdâdî, *el-Emâlî fi Luğati'l-Arab*, thk. DKİ, Beyrut 1398/1978, III, 17.

Bundan sonra İbrâhîm el-Mevsilî'nin, [İkâ'] hakkında tespitler ve açıklamalar yaptığını, onun türlerini tespit ederek bunların her birine yeni isimler verdiğini beyan eden İbn Hurdâzbeh, burada onun beyan ettiği sekiz ikâ' cinsinin adlarını kaydeder.

Bunlar: 1. Sakîlu'l-Evvel ve 2. Hafîfu'l-Evvel, 3. Sakîlu's-Sânî ve 4. Hafîfu's-Sânî, buna el-Mâhûrî de denir. 5. Remelu'l-Evvel, 6. Remelu'l-Hafîf, 7. Hezec, 8. Hezecu'l-Hafîf. (*el-Muhtâr*, s. 11).

Ardından İshâk'ın: “*el-İykâ'* (الإيقاع), *vezindir. Evka'a* (أوقع) ölçüye riayet etti, demektir. *Lem yûki* (لم يُوقِع) ise ölçünün dışına çıktı, manasına gelir. Ölçünün dışına çıkış ise veznin gerisinde kalmak veya ondan hızlı gitmektir, şeklindeki sözüne yer verdikten sonra Fend (Find) er-Rûmî'nin görüşlerine geçer. (*el-Muhtâr*, s. 11).

Find er-Rûmî şöyle der: Bir kişinin: “Bu savt, veterin içindedir; veterin dışındadır” şeklindeki sözleri: “sayının içindedir” veya “sayının dışındadır” manasına gelir. Çünkü öyle boğazlar vardır ki sıkıntılıdır. Tüm adetlerin miktarlarını kabul etmezler. Bu konuda muganniye lazım olanlar ise dört şeydir: Nağme, ikâ', kismet ve te'lif'tir.²⁷⁶

Burada Aristo'nun görüşüne değinen İbn Hurdâzbeh, onun şu sözünü nakleder: “Bazen bir adamı görürsün, mûsikîşinas hangi organlarını hareket ettirirse o da onun gibi hareket eder. (O demiş ki): Peki, bu ikisi arasında bir fark görmeyeyim mi? Onlar arasında uyuşmayan bir durum söz konusu değil midir? Birinin hareketi diğerinin hareketinin önünde değil midir?” (*el-Muhtâr*, s. 11).

İbn Hurdâzbeh, ardından İshâk'ın şu cümleleriyle kitabını tamamlar: “Maharetli muganni; nefeslerini istediği gibi kullanabilen, onları alıp verirken yumuşak davranan ve ecnâsını (benzerlerini) detaylı uygulayabilen kişidir.

Muganni dört şeye muhtaçtır. Bunların ikisi onun lehinde, diğer ikisi ise onun aleyhindedir. Onun lehinde olan ikisinden birisi güzel bir boğaz, diğeri iyi bir tabiattır. Bunların her ikisi hakkında kimse bir şey yapamaz. Onları kazanmak için çaba sarf etmek anlamsızdır. Onun aleyhinde olan diğer ikisi ise edâ ve rivâyettir. Kişi bu her ikisi hakkında emek verebilir ve çaba göstererek onları elde edebilir.” (*el-Muhtâr*, s. 11-12).

Kitabın son cümleleri şöyledir:

²⁷⁶ *Te'lif*: İnsan tabiatının kabul ettiği, tiz ve pest çeşitli nağmelerdeki seslerin birbirleriyle uyumunu ve güzel bir kompozisyon oluşturmalarını ele almaktadır. Genel olarak konusu nağme olan te'lif'te nağmelerin uyumlu ve uyumsuz halleri incelenir. Demir, Arif, *Osmanlı Padişahı II. Mehmet'e Sunulan Mûsikî Risalesi (Fatih Anonimi)*, s. 141; Turabi, Ahmet Hakkı “İlk Dönem İslam Dünyası Mûsikî Çalışmalarına Bakış”, s. 225.

“*el-Muhtâr* (kitabı burada) tamam oldu. Allah’a hamd ederiz. Onun yardımını ve güzel tevfikını dileriz. Efendimiz Muhammed’e ve âline salâtu selam ederiz. Allah onun şerefini arttırsın ve kendisini onurlandırsın.” (*el-Muhtâr*, s. 12).

BÖLÜM 3

KARŞILAŞTIRMALAR

BİRİNCİ KARŞILAŞTIRMA

3.1. el-Mufaddal b. Seleme'nin (v.290 ila 300) *el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli'l-Mûsikâ* adlı eseri ile İbn Hurdâzbeh'in *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*'sinin Muhteva Açısından Karşılaştırılması

Bu tezde neden İbn Hurdâzbeh'in *el-Muhtâr* risalesi, el-Mufaddal b. Seleme'nin *el-Melâhî*²⁷⁷ adlı risalesiyle karşılaştırılmıştır? Burada birçok neden sayılabilir. Ancak en makul olanı çağdaş, aynı kuşağa mensup, müzik ve aletleriyle ilgili köklü bilgiye sahip olmalarıdır. Görüş ve düşüncelerinde kimi farklılıklar olsa da her ikisinin mûsikî anlayışının, çoğun, örtüşüyor olması da bu tercihte etkili olmuştur. Bu sayede konunun etraflıca gözlemlenmesi ve çağın fotoğrafının daha açık seçik gözler önüne serilmesi sağlanmak istenmiştir.

3.1.1. İsimlerdeki Benzerlik ve Farklılıklar

3.1.1.1. Benzerlikler

Her iki kitabın başlığında “*el-Melâhî*” kavramı geçmektedir. Bu *müzik aletleri* manasına gelen bir kelimedir. Bundan başka isimlerde ortak bir yön mevcut değildir.

el-Mufaddal'ın kitap için kullandığı başlıkta ilk kelime “Kitâb” sözcüğüdür. Bu aynen Türkçedeki *kitap* manasındadır. Bu sözcük İbn Hurdâzbeh'in eserinin başlığında ikinci sırada yer alır.

Her iki müellifin kitabı *besele* ile başlar.

Her iki müellif de gına ve mûsikînin ruhsat verilen bir sanat olduğunu, dinin bu konuda serbestlik tanıdığını ve herhangi bir haram işle iştigalle bir ilgisi bulunmadığını izah eden bir açıklama yapma gereği duymuştur. Bu konuda el-Mufaddal'ın hadis ve

²⁷⁷ Bu eserin yazma nüshası Mu'tasım'ın azatlısı Yâkût er-Rûmî'nin hattıyla Mısır Milli Kütüphanesinde (Funûn Cemîle), 533 numarada (44 varaka, her sayfası 7 satır, her satırda 6-7 kelime) kayıtlıdır. Ayrıca Abbâs el-'Azzâvî'nin, *el-Mûsikâ'l-İrâkiyye fî 'Ahdî'l-Muğûlve't-Turkmân* adlı eserinin ekinde 1951'de yayımlanmıştır. Bir de İngilizce çevirisi vardır: Robson, James, *The Kitâb al-Melâhî of Ebu Talib al-Mufaddal İbn Salama*, The Civic Pres, Glasgow 1938. Bkz. İbn Seleme, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 3-5.

rivayetleri daha geniş yer tuttuğu gözlenmektedir.²⁷⁸ Burada o, delillerini daha derli toplu ve dört başı mamur bir şekilde vermeye çalışmıştır. Delillerinin sonunda o da İbn Hurdâzbeh'in kullandığı cümleye benzer bir ifade kullanır:

“Benim bu risaleden amacım müzik aletleridir. Gınaya gelince bu konudaki ruhsatlar pek çoktur. Eğer onların hepsini vermeye kalkarsam, kitap uzayıp gider. Benim tek amacım melâhîyi (müzik aletlerini) zikretmektir. Ben burada o aletlerden söz edeceğim ve bunlar inşallah ikna edecek dereceye ulaşacaktır.”²⁷⁹

Her iki müellif de kullandıkları rivayet ve hadisleri kritik etmez. Bu nedenle aktardıkları rivayetlerin sıhhat dereceleri hakkında bir fikir vermezler. Onun için verdikleri rivayetler ve kullandıkları hadisler, erbabınca makbul addedilmemiş olabilir.

İki müellifimiz de mûsikîye ılımlı bakan, ona ruhsat veren ve helal olduğunu ifade eden hadis ve rivayetleri ve onlara dayalı görüş ve düşünceleri seçip alır. Bu konuya başka açıdan, bu işle iştiğal etmenin insanın değerini düşüren, saygınlığına gölge düşüren bir tarafı olduğundan söz eden yaklaşımlara hiç değinmezler veya onları tenkit bağlamında bir değerlendirmede bulunmazlar.²⁸⁰ Bu da onların peşinen bu tür kültürel etkinlikleri kabul ettiklerini ve aşırı tepki veren çevrelere cevap vermek için emek harcama ihtiyacı duymadıklarını ima etmektedir.

Bu iki yazar, “ûd”u ilk yapan kişinin Hz. Âdem’in torunu, Hz. Nuh’un babası Lâmek b. Mettûşîl olduğunda ittifak ederler ve bu kişinin ûdu nasıl bulup ortaya çıkardığına ilişkin Tevrat rivayetine yer verirler.²⁸¹

İki müellifin, *tabl*²⁸² kimin icat ettiğine dair görüşleri de birbirine yakındır. Mufaddal’a göre, *me’âzîfi* ve *tubûlu* Lâmek’in iki kızından biri olan Silâ icat etmiştir.²⁸³ İbn Hurdâzbeh’e göre ise, *tabllar* ve *defleri* Lâmek’in oğlu Tevbel icat etmiş, kızı Silâ ise sadece *me’âzîfi* yapmıştır.²⁸⁴ Mufaddal ise, *defleri* ilk yapanların Araplar olduğunu düşünür.²⁸⁵

²⁷⁸ Bkz. el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 8-13. Bkz. Farmer, Henri, *Mesâdiru’l-Mûsikâ’l-Arabiyye*, trc. Huseyn Nassâr, Mektebetu Mısır, Kahire 1951, s. 65.

²⁷⁹ Bkz. el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 63.

²⁸⁰ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1-2.

²⁸¹ el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 14, 29; İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

²⁸² “*Tabl* (طبل) : Büyük ve enlice bir kasnağın iki yanına deri geçirilerek yapılan tokmak ve değnekle çalınan çalgı aleti. Bateria.

²⁸³ el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 14, 27.

²⁸⁴ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

²⁸⁵ el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 15, 27.

Her iki müellifimiz *Tanbûrun* Lût kavmi tarafından yapıldığında ve bunları oğlanlara meylederken kullandıkları konusunda söz birliği ederler.²⁸⁶ Mufaddal, “tanbûru” *dirrîc* ve *elvân* diye tanımlar. Ancak bu tanım doğru gözüküyor. Zira tambur, ud türünden bir alettir; her ikisinde uzun bir kol vardır. Üzerinde teller bulunur ve bunlar parmaklarla kontrol edilir. *Dirrîc* ve *elvân* ise, kadim bir isimlendirme olup mutlak manada telli çalgılar demektir. Bunlarda her bir telin kendisine mahsus nağmesi diğerlerinkinden farklıdır. Bu nedenle *dirrîc*, ufak çekiçlerle çalınan telleri madenden yapılan, şekil itibariyle kânuna benzeyen bir çalgı aleti olup Hintçe, Farsça ve Türkçede *kadim santur* denen alet (dulcimer) olmalıdır. Macarlar ona *cimbalom* derler. *Elvân* ise, farsça bir kelime olup venç demektir. Bu telli sancın²⁸⁷ çeşitlerinden biri olup “harp” diye adlandırılmıştır.²⁸⁸

Mizmâr ise, tüm üflemeli çalgıların genel adıdır.²⁸⁹ Temel özelliği içi boş bir kamıştan yapılması ve üzerine birkaç delik açılmasıdır. Pek çok çeşidi vardır. Buna farklı yapılaş ve özelliklerine göre mizmer, zimmâre, ney, kirân, kussâb (delikli mizmar), miştak, yerâ, zenbak, henbeka gibi isimler verilmiştir.²⁹⁰ Bunların ney, kaval, çifte, çığırıtma, sipsi, flüt, zurna, klarnet, obua, fagot, saksofon gibi kamış veya tahta nefesli çalgılar olduğu düşünülmektedir.

Mufaddal, bunu ilk icat edip kullananların İsrail oğulları olduğunu kaydeder. Onların, (Hz.) Dâvûd’un ses dalgalarını kemiyet ve keyfiyette ölçü alarak bunu elde ettiklerini ifade eder.²⁹¹

İbn Hurdâzbeh ise: “Dâvûd Nebî’nin (as) bir çalgı aleti (ma’zife) vardı. Ağlamak istediğinde onu çalardı. O da onun sesini yankılatırdı; kendisi ağlamaya başlar ve ağlatırdı” rivayetine yer verir.²⁹² Ayrıca, Dâvûd’un Zebûr’u otuz makamda okuduğunu, gecenin geç vakitlerine kalıp kendi kendisiyle başbaşa kalarak ağladığında ise, etrafında bulunan her canlının ağladığı, Benî İsrâîl’in Kralına sinir ve öfke krizleri geldiğinde bir mizmar çalarak onu sakinleştirdiği rivayetlerini de özetler.²⁹³

²⁸⁶ el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 14; İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

²⁸⁷ Sanc (الصنج): Farsçadan alınma bir sözcüktür. En önemlileri ikâ sancıdır. Bu da ortaları çukur iki daire şeklinde iki metal sini şeklinde olup birbirlerine vurularak istenen ses elde edilir. Tellî sanç ise, sert madeni telleri olan çenk manasındadır. Bkz. el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 24.

²⁸⁸ Bkz. el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 23.

²⁸⁹ el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 15.

²⁹⁰ el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 25.

²⁹¹ el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 15.

²⁹² İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 3; Kılıç, *agm.*, s. 405.

²⁹³ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 6. Ayrıca bkz. Kılıç, *Mustafa, agm.*, s. 434.

Üflenen kamış (kaval, flüt) meselesinde de her iki müellifimiz birbirine yakın görüşler dile getirir ve bunu ilk yapanların Kürtler olduğunda ittifak ederler. İbn Hurdâzbeh, Kürtlerden önce koyun çobanlarını zikreder. Koyunları yayılırken dağıldıklarında onları toplamak için kaval çaldıklarını ve koyunlarının hemen toplanmaya başladığını ifade eder.²⁹⁴

İlk “kayne” (القينة) sahibi (Arab-ı) ‘Âribe’den olan bir adamdı. İki kaynesi vardı. Onlara “Cerâdetân” (الجرادتان) denirdi. Bu ikisi Araplarda ilk gına yapan kişilerdir.²⁹⁵ Sonra çok güzel sesi olan bu nedenle “mustalık” diye adlandırılan Cuzeyme (Cezîme) b. Sa’d el-Huzâî gına yapmıştır. Yemen ehlinde ilk gına yapan Benî Himyer’den olup güzel sesinden “Zû Ceden” diye anılan *Abes* adındaki kişidir. Bunlar Mufaddal’ın görüşleridir.²⁹⁶ İbn Hurdâzbeh ise, bunları ilk edinenlerin Yesrib (hicretten sonra Medîne adını almıştır) ehali olduğunu ve bu işi Âd’ın kalıntılarında elde ettiklerini dile getirir.²⁹⁷

Araplar öteden beri eğlence ve gazele düşkün idiler. Semâ’ı sever ve ona meylederlerdi. Onlar “kayne”yi, *kerine*, “ûd”u ise *kirân*, *mizher*,²⁹⁸ *barbat*²⁹⁹ ve *muvetter* diye isimlendirirlerdi. Tüm bu isimler onların edebiyat ve şiirlerinde mevcuttur. Bir de “arbata”³⁰⁰ adını verdikleri bir çalgı aletleri vardı.³⁰¹ Bu Mufaddal’ın beyanıdır. İbn Hurdâzbeh ise bu konuda: “en-Nadr b. el-Hâris’ten önce Kureyş’in nasb’den başka gınası

²⁹⁴ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

²⁹⁵ Bu iki cariye için bkz. İbnü’l-Esîr, *Usdu’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, I, 599.

²⁹⁶ el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 15.

²⁹⁷ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 3.

²⁹⁸ *Mizher* (المزهر): Burada söz konusu aletin yüzü deriden yapılan kadim tambur olduğu düşünülmektedir. Bir tarafına ince deri geçirilmiş ahşap dairedir. Turabi, “İlk Dönem İslam Dünyası Müsiki Çalışmalarına Bakış”, s. 232.

²⁹⁹ *Barbat* (البربط): Farsça kadim bir sözcüktür. *Ördek göğsü* manasına geldiği tahmin edilmektedir. Fârisilerin müsikilerinde kullandıkları bir enstrümandır. Arapların ona “ûd” adı verdikleri ama onların çalgı aletlerinden biri olmadığı düşünülmektedir. Doğrusu, barbatın tambur türünden bir alet olduğudur. Bu, yüzü deriden yapılan kadim farisi tamburdur. *Defli tambur* manasında “bârbâtra” sözcüğünden türemiş olabilir. *Tabl* gibi, silindir şeklindedir. Sandukası küçüktür. Bir kısmı deri diğer kısmı ahşap ile kaplıdır. Hepsî bütün bir parçadır. İçi oyularak yapılır. Günümüzde “acem tamburu” diye bilinir. Buna göre barbat veya tambur, ûda göre daha kadimdir. Kol uzunluğu, ûdunkinin yaklaşık dört katıdır. Üzerinde pek çok akort düğmesi vardır. En meşhur telleri *bam* ve *zîr*’dir. el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 11.

³⁰⁰ *Artabe veya Urtabe* (العرطبة): Gmada kullanılan bir eğlence enstrümanıdır. Bunun bir ud ve tambur ismi veya Habeş tabl’ı olduğu düşünülmektedir. Ortası sarılı bulunan ve kadim zamanlarda çocukların ve muhanneslerin kullandığı bir tabl olduğu görüşü ağır basmaktadır. Bkz. Mahmûd b. Umar ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî Garibi’l-Hadîs*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Marife, Lubnan, II, 412; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 440; el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 16.

³⁰¹ el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 16.

yoktu. O, bir ara Irak'a gitti. Hîre'de ûd çalmayı ve Abbâdîn gınasını öğrendi. Mekke'ye geldi; öğrendiklerini Mekkelilere öğretti. Onlar da "kayne" edinmeye başladılar" demektedir.³⁰²

Hudâ, ilk olarak Mudar b. Nizâr tarafından icat edildi. O, deveden düşünce eli incidi ve develeri dağıldı: Yanık sesiyle: *Ay elim! Ay elim!* diye bağırmaya başladı. Bunun üzerine develeri tekrar toplandı. Araplar bunu misal alarak "huda" yapmaya başladılar. Bu Mufaddal'ın anlatımıdır. İbn Hurdâzbeh, bu hikâyeyi biraz farklı anlatır. Ona göre bu şekilde bağırarak develeri dağıttığı için efendisinden dayak yiyen kölesidir.³⁰³

Araplarda önce "huda" ortaya çıkmıştır. Bu nedenle onlarda ilk semâ' ve tercî' huda olmuştur. Daha sonra Habbâb b. Abdullah el-Kelbî gınayı, hudadan türetmiş ve nasb ile gına yapmıştır. Onların nasb şeklinde gınası da üç çeşitti: Rukbânî, sinâd-ı sekîl ve hezec-i hafif.³⁰⁴

İbn Hurdâzbeh'in vefat tarihi ile el-Mufaddal'ın vefatı arasında çok büyük bir zaman dilimi yoktur. Sadece aralarında 10 yıllık bir fark vardır. Çoğu biyografi yazarı el-Mufaddal'ın vefat tarihi için 290 ila 300 hicri yılına işaret ederken, İbn Hurdâzbeh için gösterilen vefat tarihini 280 ila 300 hicri yılını gösterirler.³⁰⁵ Bu da her iki müellifin aynı dönemde yaşadıklarını, başkent içinde veya çevresinde bulduklarını belki de kimi zaman görüşüp ilim verişlerinde bulduklarını gösterir.

3.1.1.2. Farklılıklar

Mufaddal'ın başlığında üçüncü sözcük "*ve Esmâuhâ*" kelimesidir. Bu da (müzik aletlerinin) *isimleri* manasına gelir. Bu sözcük İbn Hurdâzbeh'in eserinin başlığında yer almaz.

Mufaddal'ın Başlığında yer alan dördüncü ifade "*min Kibeli'l-Mûsikâ*" şeklindedir. Bu da *mûsikî açısından* anlamına gelir. Bu ifade de İbn Hurdâzbeh'in eserinin başlığında yer almaz.

İbn Hurdâzbeh'in eserinde başlık "*el-Muhtâr*" sözcüğüyle başlar. Bu *seçilmiş, seçki* anlamındadır. Bu da bize eserin aslının Kitâbi'l-Lehvi *ve'l-Melâhî* olduğunu,

³⁰² İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 5.

³⁰³ el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 29; İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 4.

³⁰⁴ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 3.

³⁰⁵ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 50; İbnü'l-Fakîh, *el-Buldân*, s. 20; Ebû'l-Hasan Eslem Sehl Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 278; Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 278; ez-Ziriklî, *el-Alâm*, IV, 190; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, VI, 236.

müellifin kendi eserinden bir seçki yaptığını ima etmektedir. Ama bu mutlak manada böyle anlaşılacak zorunda değildir. Zira bizim kültür tarihimizde “el-Muhtâr” adıyla çok çeşitli alanlarda kitaplar yazılmıştır ve bunların çoğu müstakil eserlerdir.³⁰⁶

Bu kavram el-Mufaddal’ın eserinin başlığında yer almaz.

İbn Hurdâzbeh’in başlığında “*el-Lehv*” kavramı yer alır. Bu mutlak manada *eğlence* demektir. Bu kavram da el-Mufaddal’ın eserinin başlığında yer almaz.

Kitapların başlıklarından yola çıkılarak bir muhteva değerlendirilmesine gidildiğinde netleşen durum şöylece özetlenebilir:

Mufaddal b. Seleme, kitabını *müzik aletleri* üzerinde yoğunlaştırmıştır. Onun başlıca hedefi müzik aletlerinin isimlerini derli toplu ortaya koymaktır. İkinci hedefi de belki bunların özelliklerini, kimler tarafından icat edildiklerini ve hangi amaçlarla, nerelerde kullanıldıklarını tespit etmektir.

İbn Hurdâzbeh ise, genel manada eğlenceyi, müzik, müzik aletlerini ele alan bir kitaptan özlü bilgiler ortaya koymayı hedeflemiştir. O, el-Mufaddal gibi, sadece müzik aletleriyle ilgilenmemiş, bunun yanında eğlencenin ve aletlerinin tamamıyla, işin ruhsal, psikolojik, tarihi, sosyal, kültürel ve felsefi boyutlarıyla da ilgilenmiştir. Müzisyenleri ve onların tabakalarını, muğanni ve muğanniyeleri, muhannesleri, her birinin özelliklerini, kimliklerini ve yeteneklerini özetlemeye çalışmıştır. Bu açıdan bir kıyaslama yapıldığında el-Mufaddal’ın ilgilendiği alan İbn Hurdâzbeh’inki ile kıyaslandığında çok sınırlı bir inceleme olarak kalmaktadır.

İkinci bir hususiyet de Mufaddal’ın kendisini Araplar tarafından icat edilen veya kullanılan müzik aletlerine hasretmesidir. O, özellikle Arapların kullandığı müzik aletleriyle ilgilenmiştir. Bunların isimlerini tespit edip cahiliye şiirlerinde onların kullanıldıklarına dair çok sayıda beyti şahit olarak göstermiştir. Üstelik bunda şahit olarak gösterdiği şiirlerin, kitabın ispata çalıştığı tezin gölgesinde kalmasına yol açacak derecede abartıya gitmiştir. Cahiliye şiirden getirilen şahitler o kadar çoktur ki, çoğun, okurun kitabın ana fikrinden kopmasına yol açmaktadır. Belki de bu nedenle Muhammed b. İshâk en-Nedîm (v.380/990) *el-Fihrist* adlı eserinde el-Mufaddal’ın bu kitabının adını “*el-Ûd ve ’l-Melâhî*” diye kaydetmiştir. Henri Farmer de bu isimlendirmeyi benimseyip tercih etmiştir.³⁰⁷

³⁰⁶ Bu konuda Tezimizin 19-20. sayfalarına bakınız.

³⁰⁷ Bkz. en-Nedîm, *el-Fihrist li-İbn en-Nedîm*, Dâru’l-Marife, Beyrut 1398/1978, s. 109-110.

Mufaddal *bismeleden* sonra *hamdeleye* geçer ve “Dilediği kimseye fehm/anlayış bağışında bulunan Allah’a hamd olsun” dedikten sonra: “İyi bilmediğim bir şeyi - bildiğimi- iddia etmekten Allah’a sığınırım” diye ilave eder. Ayrıca bunun kötü bir şey olduğunu gösteren bir hadis ve bir şiiri de delil getirir.³⁰⁸

İbn Hurdâzbeh ise, *bismeleden* sonra *salveleye* geçer ve: “Allah, Efendimiz Muhammed’e ve bütün âline salât/rahmet eylesin” dua cümlesiyle devam eder.³⁰⁹

Mufaddal eserinin girişinde daha *salveleye* geçmeden hemen söze girer ve: “İlim ehli havasında olan bazılarının şöyle bir iddia ortaya attıkları bana aktarıldı: *Araplar Ūd’u bilmez, onların sözlerinde (edebiyat, yazın) onun telleri ve aletlerinin isimlerine ilişkin herhangi bir şey de yer almaz.* Bunun üzerine ben de Ūdun durumunu ve onun parçalarına ilişkin isimlerini ortaya koymayı azmettim. Bu sayede bu konuda bilgiye ihtiyacı olanlara bir nebze yardımcı olmak istedim.”³¹⁰

Bu cümleler, Mufaddal’ın bu risaleyi yazmasındaki hedef kitleyi ve yazılış amacını ayan beyan ortaya koymaktadır. Onun amacı, ūd meselesini halletmek ve onun Arap edebiyatındaki yerini gösterip, Arapların mûsikî aletlerinden bihaber asırlar geçirdikleri şeklindeki iddiayı çürütmektir. Diğer çalgı aletlerini ise o kadar merkeze almaz. Bu nedenle Mufaddal’a göre mi’zefe (kanun, santur gibi telli çalgı) Araplarda çok yoktur. Onun için tek ismi vardır. Ona göre mi’zefeyi özellikle San’â’, Cened, Negrân, Tebâle ve Cüreş hükümdarlarından olan Yemenliler kullanır.³¹¹

İbn Hurdâzbeh ise, bu tür gergin bir havadan uzak olarak eserini kaleme almıştır. O, *salveleden* sonra düşünleri sesli ilan yapmayı ve def çalmayı tebcil eden rivayet ile söze başlar. Ayrıca bayram günlerinde Ensâr’ın cahiliye döneminde Bu’âs Günündeki şiirleri terennüm ederek şarkı söyleyen iki cariyenin Resûlullah’ın (sas) evinde gına yaptıklarını anlatan habere yer verir. Ebû Bekr (ra) bunu görünce: “Resûlullah’ın evinde şeytanın çalgısı mı” deyip onları azarlayama yeltenirken Onun: “Ey Ebû Bekr; her kavmin bir bayramı vardır; bu da bizim bayramımızdır” diyerek müdahale ettiğini bildiren Hz. Âişe rivayetini kaydeder. Ardından eş-Şa’bî’den Ashâb-ı Denkele’nin oyun sergilemelerine ilişkin birkaç rivayeti verdikten sonra sözünü şu sözlerle noktalar:

³⁰⁸ Bkz.el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 7.

³⁰⁹ Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

³¹⁰ Bkz.el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 7.

³¹¹ el-Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, s. 29.

“Gınaya ilişkin ruhsatları ifade eden çok şey var; eğer uzatma endişesi olmasaydı, onların hepsini burada serdederdim.”³¹²

Sonra İbn Hurdâzbeh felsefede şarkıların yerini, Büyük İskenderin mûsikîşinaslara nasıl davrandığını, Kisra Ebreviz’in mûsikîşinaslarla ilgili hikâyesini ve onları ne ölçüde koruduğunu, gınanın faziletlerini, teğanninin nasıl ortaya çıktığını anlatır. Rûm, Grek, Hint, Fars ve Arap kültürlerinde nasıl doğduğunu ve bu diyarlarda mûsikînin nasıl değer kazandığını Aristo’dan Câlînûs’a Erfârus’tan Miyâgûrus’a kadar birçok bilim adamı ve filozoftan tespitler getirerek üstünlüğünü ortaya koymaya çalışır. Ardından gınanın tesirini izah etmeye geçer.³¹³

İbn Hurdâzbeh bunun ardından Araplardaki *kıyâna* (kadın şarkıcılar) geçer. Burada Araplardaki mûsikî tarihini özetler. Ardından hayvanlardaki müzik dünyasına geçer. Onların seslerine ve şarkılarına değinir. Bu arada müziğin tesirini anlatan bir özet geçer. Bundan muğannilerin tabakalarına geçer. Onların biyografilerine, sanatlarına ve icralarına ilişkin bilgiler verir. Sonra kadın muğannileri tanıtmaya ve onların çalışmalarını sergilemeye yönelir. Daha sonra, gına ve tarab hakkında birtakım görüşlere yer verir. En son olarak gına ve çeşitlerinde ikâ‘ın değeri ve özellikleri hakkında bir başlık açar. Burada İshâk b. İbrahim el-Mevsilî, Find er-Rûmî ve Aristo’nun görüş ve düşüncelerini özetler.³¹⁴

Mufaddal’in ise, böyle kapsamlı bir planı yoktur. O, tek bir konuyla ilgilenmiş ve Araplarda çalgı aletleri ve özellikle ûd üzerinde durmuştur.

³¹² İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

³¹³ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1, 2, 3, 4.

³¹⁴ Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 5, 6, 7, 8, 9, 11, 16, 19, 27-28.

İKİNCİ KARŞILAŞTIRMA

3.2. İbn Hurdâzbeh'in *el-Mes'ûdî Tarafından Nakledilen el-Mu'temid'le Muhâveresi* ile *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve 'l-Melâhî*'sinin Muhteva Açısından Karşılaştırılması

3.2.1. Hacim Açısından

İbn Hurdâzbeh'in *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve 'l-Melâhî* adındaki eseri bilgisayar sözcük sayımına göre 6869 (altı bin sekiz yüz altmış dokuz) kelimedenden oluşmaktadır. Müellifin *el-Mes'ûdî* (v.345/956) tarafından *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher* adlı eserinde kaydedilen Risâlesi (Muhâvere)³¹⁵ ise 1505 (Bin beş yüz beş) sözcükten meydana gelmektedir. Bu da bize bu iki risalenin muhtevalarının karşılaştırılması açısından bir fikir verebilir. Metin eserin 1283'te gerçekleştirilen Bûlâk baskısından alınmıştır. Burada *Muhâvere* yaklaşık dört sayfadır.

3.2.2. Muhteva Açısından

Ebü'l-Hasan el-Mes'ûdî, Mu'temid Billah (d.870-892) dönemini anlatırken şunları kaydetmektedir:

“Mu'temid, müziğe çok düşküdü. Eğlenceye ve müzik aletlerine karşı özel ilgisi vardı. Abdullah b. Hurdâzbeh anlatır: Bir gün onun yanına gittim. Mecliste pek çok nedim vardı. Bunlar seçkin akıl, bilgi ve zekâ sahibi kişilerdi.

Mu'temid: *Bana ûdu ilk kimin edinmiş olduğunu (ûdu kim icat etmiştir?) haber ver* diye sordu.

İbn Hurdâzbeh cevaben dedi ki: Ey Müminlerin Emîri; bu konuda birçok görüş ileri sürülmüştür. Lehv (eğlence, müzik) ile ilk ilgilenen Lâmek b. Mettûşîl b. Mehvâvîl b. Âd b. Hanûh b. Kâyîn b. Âdem'dir.³¹⁶

³¹⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 132-135.

³¹⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 132

Burada olayın nasıl olduğuna dair hikâyeyi anlatır. Çok sevdiği oğlunun ölümü, naaşının başında bekleyişi, ahşaptan bir parça alması ve onun üzerinde çalışarak oğlunun bedenine benzetmesi, sonra da bir alet olarak ona üflemesi...³¹⁷

Burada anlatılan hikâye bütün ayrıntılarıyla *el-Muhtâr*'daki hikâyenin aynısıdır. Hatta İshâk el-Mevsilî'nin çağdağı olup h. 254'te vefat eden el-Hamdûnî'nin şiiri de yine burada aynen zikredilmiştir.³¹⁸

Tevbel b. Lâmek'in tabl ve defleri icat etmesi, Lâmek'in kızı Sılâ'nın me'âzif'i³¹⁹ yapması, Lût kavminin oğlanlara ilişmek için tamburları edinmeleri, Bedevilerin ve Kürtlerin koyunları derli toplu hale getirmek için buldukları üflemeli aletlere (mizmar, kaval, flüt) ilişkin açıklamalar olduğu gibi *el-Muhtâr*'da mevcuttur.³²⁰

Ardından Farisilerin ud için ney, tambur için dûneyi, tabl için surneyi, sanç için de şenci icat etmeleri, Fursun gınasının udlarla ve sançlarla oluşu, nağmeler ve îkâlar, kâti' ve tarâik-i mulûkiyye gibi yedi makam ve îkâyı elde etmelerinden söz eder. Bu alanda gelişmeler sağlamalarına ilişkin malumat verir. Bu yedi makamı sukan, nevehâr, emrada, madarusnan, saykâr, seysîm ve huveyrân şeklinde sayar. Bunlar da *el-Muhtâr*'daki bilgilerle birebir örtüşmektedir.³²¹

Sonra: “Horasan ve çevresindekilerin gınası sanc olup üzerinde yedi tel vardı. Onun îkâ'ı da sancın îkâ'ına benzer. Nabat ve Cerâmika'nın gınası ise gayrvârât (gandûrat) olurdu. Bunların îkâ'ı ise tamburların îkâ'ına yakındı” diyerek devam eder. Bu bilgilerin tamamı kimi nüanslarla *el-Muhtâr*'da mevcuttur.³²²

Fenderus (Feyderus: Kanderus) er-Rûmî'nin dört tel, insanın dört tabiatına karşılıktır. *Zîr*--safra, *mesnâ*--kan, *mesles*--balgam ve *bam*--dalak ile eşleşir ve onun karşılığıdır, şeklindeki söz ve görüşünü nakleder. Bu açıklama da *el-Muhtâr*'da detaylı biçimde yer almıştır.³²³

Yunan marifetiyle yapılan güçlü bir sesi olan ve üzerinde 16 tel bulunan argûl (argon) da Rumların çalgı aletlerinden biridir. 24 telli ve toplamda 1000 ses çıkarabilen selbân

³¹⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 132

³¹⁸ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

³¹⁹ **Me'âzif** (المعازف): Mi'zefe'nin çoğuludur. Mi'zefe ise kanun ve santur gibi çok telli çalgı manasına gelir. Burada her bir tel, bir nağmenin çıkarılması için tasarlanmıştır.” Bkz. el-Mufaddal, *el-Melâhî*, s. 9.

³²⁰ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1. Bu hikâye az farkla Tevrat'ta da yer almıştır. Bkz. Tekvin, İshâh 4.

³²¹ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 133. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

³²² Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 133. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 2

³²³ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 133. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

(selyânî), 5 telli ahşap rebap demek olan lûrâ, 12 telli gitar, buzağı derisinden yapılan selenc, hem deriden hem de demirden yapılan birden çok üfleme noktası bulunan ergon da onların çalgılarından. Hintlilerin tek telli olup ud ve sanç gibi kullanılan kenkelesi (kerkele) vardır. Burada verilen aletler ve özellikleri de *el-Muhtâr*'da bulunabilecek beyanlardır.³²⁴

Araplarda huda, gınadan önce vardı. Bunun ortaya çıkışına ilişkin Mudar b. Nizâr b. Ma'd'in devesinden düşüp elinin kırılması ve can havlıyla: Vay iki elim! Vay iki elim! diye bağırması üzerine develerinin etrafına toplanması, bu olayın misal alınarak develeri toplamak için huda'ın kullanılmaya başlamasına ilişkin hikaye, Araplarda ilk semâ' ve tercî'in huda ile başladığı sonraları ondan gınâ'ın türetildiği, Arap kadınların ölümlerinde ağıtlar yaktıkları, Fâris ve Rûmlardan sonra eğlence ve müziğe Araplar kadar düşkün bir ümmet olmadığı türünden açıklama ve tespitler de *el-Muhtâr*'da detaylıca yer alan açıklamalardır.³²⁵

Arapların, nasb diye tanımlanan gınâları rukbânî, sinâd-ı sakîl ve hezec-i hafif olmak üzere üç çeşitti.³²⁶ Araplarda ilk gınâ'ı Cerâdetân icra etmiştir. Bunlar Âd döneminde yaşayan Muâviye b. Bekr el-'Amlakî'ye ait iki cariyeydi. Bu kavim, "kayne"ye (cariye) "kerîne" [muganniye], ûd'a ise "mizmer" derdi. Yemenliler de gınâ ise, (kanun, santur gibi telli çalgılar demek olan) me'âzifti. Onların îkâ'ı bir cins, gınaları ise Hanefî ve Himyerî olmak üzere iki cinstir. Bu türden açıklamalar, *el-Muhtâr*'da yeterince yer alan beyanlardır.³²⁷

Kureyş ise gına konusunda nasabdan başkasını bilmezdi. Bu durum en-Nadr b. el-Hâris³²⁸ b. Kelede b. Alkame b. Abdumenâf b. Abduddâr b. Kusay, Hîre'de bulunan Kisrâ'ya

³²⁴ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 133. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 2.

³²⁵ Bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 227; II, 133. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 2-3.

³²⁶ Ebû'l-Munzir Hişâm el-Kelbî der ki: "Gına üç çeşittir. Nasab, Senâd ve Hezec. *Nasab*: Süvariler ve kadın şarkıcıların gınasıydı. *Senâd*: Ağır, dönüşlüydü, çok nağmeliydi. *Hezec* ise, tamamı hafif olan bir gınaydı. Bu gönülleri harekete geçiren, halim-selim kişileri bile heyecanlandıran bir gına çeşidiydi. Gınanın aslı ve madeni Arap ülkelerinin Medîne, Tâif, Hayber, Vâdî'l-Kurâ, Dümetu'l-Cendel ve Yemâme gibi ana kentlerindeydi. Bunlar aynı zamanda Arapların büyük pazarları ve panayrlarıydı." Bkz. İbn Abd Rabbih, Ebû Umar Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed el-Endelusî, *el-'İkdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1404, VII, 29.

³²⁷ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 133. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 3.

³²⁸ *en-Nadr b. el-Hâris*: (b. Alkame b. Kelede el-Kureşî (v.2/624). Hz. Peygamber'in en azılı düşmanlarından biriydi. Mekke müşrikleri içinde İslâm'a karşı çıkanların başında geliyordu; sazımı ve sözünü Resûlullah'ı (sas) ve onun dinini kötümeye hasretmişti. Kureyş'in zenginlerinden olup ticaret için Hîre'ye ve İran'a giderdi. Bu seyahatleri sırasında Fars sanat ve kültürüyle ilgilenerek ud çalmayı ve şarkı söylemeyi öğrenmiş, oralardan Mekke'ye şarkıcı kadınlar getirmişti. Kureyş'in müslümanlara uyguladığı ambargo kararının alınmasında ve acımasız uygulanmasında da rol almış, bir rivayete göre bu kararın yazılı bir metin haline getirilmesini o sağlamıştı. Hicret öncesinde Hz. Peygamber'i öldürmek amacıyla evini kuşatanlar arasında onun da yer aldığı bilinmektedir. Nadr b. Hâris, Bedir Gazvesi'nde müşriklerin sancağını taşıırken Müslümanlara esir düşmüş ve Resûlullah'ın emriyle savaş dönüşü Safrâ

elçi olarak Irak'a gidene kadar devam etti. Kendisi Hîre de ud çalmayı ve bu esnada gına yapmayı öğrendi. Mekke'ye geldiğinde bunu ahaliye öğretti. Bunun üzerine onlarda kadın şarkıcılar edinmeye başladılar. Bu çeşit beyanlar, *el-Muhtâr*'da da yer alır.³²⁹

3.2.3. Gınânın Tesiri/Etkisi

Bu kısımda el-Mes'ûdî'deki muhâvrede, *el-Muhtâr*'da olduğu gibi bir başlık yer almıştır. Burada konuşma şöyle devam eder: Gına, zihni berraklaştırır, tabiatı yumuşatır, gönle heyecan verir ve onu sevindirir. Ayrıca o korkağı cesaretlendirir, cimriyi cömertleştirir. O nebiz (boza) ile beraber olduğunda bedeni çökerten hüzne karşı ona yardımcı olur. İkisi birlikte onu neşelendirir ve kişinin sıkıntısını giderir. Gına, tek başına bunların hepsini yapar. Bu türden açıklamalar da, *el-Muhtâr*'da yer alan açıklamalardır.³³⁰

Ayrıca, gınanın mantık üzerindeki üstünlüğü, konuşabilenin dilsiz üzerindeki üstünlüğü, sağlıklı adamın hasta adam üzerindeki üstünlüğü gibidir. Bravo, onu ilk elde eden bilgeye ve onu ortaya çıkaran filozofa! O ne de önemli bir sırrı ve ne de gizli bir duyguyu keşfetmiştir. Önemli mi önemli bir gömüyü ve değerli mi değerli ama saklı bulunan bir hazineyi göstermiştir. Bu sayede çok önemli bir ilme ve fazilete öncülük etmiştir. İşte o çağının en büyük buluşcusu ve zamanının en büyük efendisidir. Buna benzer beyanlar da, *el-Muhtâr*'da yeterince yer alan açıklamalardır.³³¹

Krallar mutluluk damarlarına işlesin diye gına dinleyerek uyurlardı. Acem kralları hareketli bir şarkı veya lezzetli bir gece sohbeti geçirmeden uyumazlardı. Arap kadınları, ağlayan çocuklarını uyutmazlardı. Bu şekilde üzüntünün onun içine işleyeceğini ve damarlarına sirayet edeceğini düşünürlerdi. Onun için üzülen çocukla ilgilenir. Üzüntüsü alıp gülücükler saçmasını sağlayana kadar onu sever, okşar öyle uyuturlardı. Böylece sevinç içinde ve mutlu olarak uyumuş, bedeni rahatlayıp yayılmış, rengi ve kanı temizlenmiş, akli arınmış olurdu. Çocuk, gına'ı dinlediğinde içi açılır, ağlamayı bırakır, gülmeye başlar. Buna benzer izahlar *el-Muhtâr*'da çok kısa olarak yer alır.³³²

denilen yerde Hz. Ali tarafından öldürülmüştür. Bkz. Aycan, İrfan, "Nadr b. Hâris", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 280-281.

³²⁹ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 133. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 13

³³⁰ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 133. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 3.

³³¹ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 133. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 1.

³³² Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 133. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 2-3.

İbn Hurdâzbeh, sözünü Yahya b. Hâlid b. Bermek'in: Gınâ, seni coşturup oynatan, duygulandırıp ağlatan şeydir. Bunun dışındakiler ise beladır ve üzüntüden ibarettir, demekle noktalar. *el-Muhtâr*'da bu ifadelerin benzerleri yer almıştır.³³³

Buraya kadar ki açıklamalarla, İbn Hurdâzbeh, Mu'temid'in birinci sorusunu cevaplamış olur. Cevabının sonunda hükümdar onun bilgi, yaklaşım ve yorumunu beğenir ve takdir sadedinde şöyle der:

“Sen, güzel söyledin. Tasvirin kusursuzdu. Sen bu sözlerinle bugün bizim için bir gına pazarı açtın. Her çeşit çalgı aletine de bir bayram günü yaşattın. Sözlerin nakışlı bir elbise gibiydi. İçinde kırmızı, sarı, yeşil ve diğer sair renklerin hepsi ahenk içinde işlenmişti.”

Böylece verilen cevabı çok beğenen el-Mu'temed önemseydiği başka bir konuyu da sorma gereği duyar ve: *Peki, usta muğannînin özellikleri nelerdir?*” der.

İbn Hurdâzbeh şöyle cevap verir: Ey Müminlerin Emîri, maharetli muganni; nefeslerini istediği gibi kullanabilen, onları alıp verirken yumuşak davranan ve ecnâsını (benzerlerini) detaylı uygulayabilen kişidir. Bu ifadenin tıpkısı *el-Muhtâr*'da da yer almıştır.³³⁴

3.2.4. Tarab'ın Çeşitleri

Devam eden diyalogda el-Mu'temid bu sefer: *Tarabın kaç çeşidi vardır? Kaça ayrılır?* diye sordu.

İbn Hurdâzbeh şu cevabı verdi:

(1) *Tarabın bir çeşidi harekete geçirici, hafifleticidir.* Dinlendiği zaman gönlü coşturur, kasvetli havasını dağıtır.

(2) *Bir tarab da üzüntü ve hüznün havasındadır.* Bu tür tarab, özellikle gınada kullanılan şiir, gençlik yıllarını, vatan hasretini, sevdiklerinin ayrılığına dayanamayan kişilerin bu hallerini tasvir eden mersiyelerden seçildiğinde daha çok etkili olur.

(3) *Bir tarab, gönül arındırma ve his letafetine yöneliktir.* Özellikle bestesi mükemmel ve icrası kusursuz olduğunda çok etkili olur. Her şeye rağmen onu bilmeyen ve

³³³ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 134. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 4.

³³⁴ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 134. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 12. Bu sorunun İbn Sureyc el-Muğannî'ye sorulduğu düşünüldüğünde ondan çok detaylı, mahirane derli toplu ifade edilmiş bir şekli için bkz. Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Eğâni*, I, 243-249 (*İbn Sureyc el-Muğannî* biyografisi).

anlamayan kişi onunla mutlu olmaz aksine onu bırakır başka şeylere dalar. Bu sert taş ve sert cansızlar gibidir. Onun için varlığı da yokluğu da fark etmez. Bu ifadelerin bir benzeri *el-Muhtâr*'da da yer almıştır.³³⁵

Ey Müminlerin Emrîri, kadim felsefecilerin büyük çoğunluğu ve kadim Yunan bilgelerinin geneli şöyle demişlerdir:

*“Koku alma duyusunda bir arıza meydana gelen kişi, güzel kokudan nefret eder. Hissi katılaştan kişi gınâ sesinden hoşlanmaz. Bu nedenle onu ayıplar ve karalayıp bir kenara iter; başka şeylerle meşgul olmaya başlar.”*³³⁶

3.2.5. İkâ‘ın Yeri ve İsimleri

Diyalogun devamında el-Mu‘temid şu soruyu sordu: *Peki, ikâ‘ın yeri nedir? Turûk (Usûl) çeşitleri ve nağme sanatları nelerdir?*

İbn Hurdâzbeh cevaben şöyle izah etti: Ey Müminlerin Emîri, bizden önce gelenler şunları tespit etmişler: *“Şiirde aruz neyse gınada da ikâ odur.”* Onlar ikâ‘ı da açıklamışlar, her bir çeşidine ayrı bir isim, her bir türüne ayrı bir lakap vermişlerdir.

İkâ‘ çeşitleri de dört tanedir:

1. Sakîl-i evvel ve Hafîf-i sakîl-i evvel.
2. Sakîl-i sâni ve Hafîf-i sakîl-i sâni.
3. Remel-i evvel ve Hafîf-i remel.
4. Hezec ve Hafîf-i hezec.

(İbn Hurdâzbeh) dedi ki: (الإيقاع) *el-İkâ‘*, vezindir. (أوقع) *Evka‘a*: ölçüye riayet etti demektir. (لم يؤقِع) *Lem yûki‘*: yani ölçünün dışına çıktı. (الخروج) *Çıkış* ise veznin gerisinde kalmak veya hızlı gitmektir. Bu başlık altında yer verilen bilgiler, *el-Muhtâr*'da aynen vardır.³³⁷

[İkâ‘-Vuruş- Çeşitleri]

1.1. Sakîl-i evvelin vuruşu

Üç vuruş, üç vuruş, iki sakil yavaş vuruş sonra sakîl sakîn bir vuruş.

1.2. [Hafîf-i sakîl-i evvel vuruşu]

³³⁵ Bkz. el-Mes‘ûdî, *Murûcu‘z-Zeheb*, II, 134. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 4.

³³⁶ Bkz. el-Mes‘ûdî, *Murûcu‘z-Zeheb*, II, 134. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 11.

³³⁷ Bkz. el-Mes‘ûdî, *Murûcu‘z-Zeheb*, II, 134. Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, s. 12.

Üç vuruştur [sakîl-i evvel ahenginde ve daha hafif bir değerde]

2.1. Sakîl-i sâni vuruşu

İki vuruş (art arda), bir vuruş (yavaş), iki vuruş (tekrarlanır).

2.2. [Hafîf-i sakîl-i sâni vuruşu

Buna “Mâhûrî” adı verilir.

İki vuruş (çift), sonra bir vuruş (sâkin; sakîl-i sâni'den daha hafif bir değerde)

3.1. [Remel vuruşu

Bir vuruş; tek başına sakin. Sonra iki vuruş (art arda). Her devirdeki her üç vuruşun arasında bir duruş vardır.]

3.2. Hafîf-i remel vuruşu

İkişer ikişer vuruş (çift); Her bir çift vuruş arasında bir duruş vardır.

4.1. Hezec vuruşu

Teker teker birbirine eşit iki mümseke vuruş.

4.2. Hafîf-i hezec vuruşu

Teker teker birbirine eşit aynı ahenkte iki vuruş. Ölçü olarak Hezecedden daha hafif.³³⁸

Muhaverenin bu başlığı altında verilen bilgiler, *el-Muhtâr*'da yer almaz.

3.2.6. Tarîkler (Usûller)

İbn Hurdâzbeh, el-Mu‘temid’in sorduğu sorulara cevap verirken açıklamasını şu meyanda sürdürür:

Tarîkler (Usuller) de sekiz tanedir

Sakîl-i evvel, Sakîl-i sâni, Hafîf-i evvel, Hafîf-i sâni, Hafîf-i sakîl-i evvel. Bu sonuncusu “el-mâhûrî” diye adlandırılır. Zira Fars evladından İbrahim b. Meymûn el-Mevsilî (v.804) Musul’a yerleşmiş ve bu usulle çok gınâ yapmıştır. Bir de Remel ve Hafif remel vardır. Bu Tarîklerin heri “mezmûm” “mutlak” şeklinde bölümlere ayrılır. Parmakların buldukları yerlere göre birbirinden farklı isimler ve onunla bilinir. Mesela: *Ma’sûr, mahbûl, mahsûs, mahdû*’ ve *edrâc* gibi.³³⁹

³³⁸ Bkz. el-Mes‘ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, II, 134.

³³⁹ Bkz. el-Mes‘ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, II, 134.

Bu başlık altında yer verilen bilgiler de, *el-Muhtâr*'da yer almaz. Bunlar ya onda yer alıyordu sonraları hazf edildi ya da orada bu konulara hiç girilmedi.

İbn Hurdâzbeh, el-Mu'demid'e verdiği cevaplarda ud konusuna da değinmiş ve şöyle bir açıklama yapmıştır: Ūd ise, pek çok ümmete ve bilgelerin büyük çoğunluğuna göre Yunanlılara aittir. Hendeseciler onu insan tabiatını model alarak yapmışlardır. Telleri yüksek ölçülerde dengeye getirilebilirse, insan tabiatıyla aynı frekansa girer ve onu harekete geçirir. Tarab ise, gönlü aniden doğal haline dönderir.

Her tel, kendisinden sonra gelen tel ve onun üçte biri gibidir. Bunların benzeri diğer üç tel ve ūdun burnuna yakın olan perde her bir telden dokuzda bir hat (koma) üzere konulmuştur.

Ey Müminlerin Emîri! İşte bunlarîkâ'ın belli başlı nitelikleri ve tanımlarının son sınırlarıdır.³⁴⁰

Hükümdar el-Mu'temid (d.870-892), bugün çok ferahladı; İbn Hurdâzbeh'e ve onunla beraber bu mecliste bulunan diğer nedimlerine bağışta bulundu ama onu diğerlerinden üstün tuttu. Bu, bir eğlence ve sevinç günüydü.³⁴¹

Burada İbn Hurdâzbeh, ūdun detaylarına girmiş bulunuyor. Onun bu başlık altında verdiği bilgiler, *el-Muhtâr*'da yer almaz.

Sonuç olarak *el-Muhtâr Risâlesi* ile el-Mes'ûdî tarafından *Murûcu'z-Zeheb*'te kaydedilen ve *Muhâvere* adını verdiğimiz metinler kısmen örtüşen yönleri olsa da birbirinden farklı metinlerdir.

³⁴⁰ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 134.

³⁴¹ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 134.

SONUÇ

İbn Hurdâzbeh'in Mûsikî Risâleleri Üstüne Mukayeseli Bir Çalışma adını taşıyan araştırmamız burada sona ermiştir. Bu tezde çalışmamız üç temel konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar her biri ilk dönem Dini Mûsikî açısından çok önem atfedilen üç mûsikî risâlesidir.

Birincisi İbn Hurdâzbeh'in (v.300/913) *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* (Eğlence ve Müzik Aletleri Antolojisi) adlı eseri olup matbudur.

İkinci Risale Mufaddal b. Seleme'nin (v.290/903) *Kitab el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli'l-Mûsikâ* (Müzik Aletleri Risâlesi) adıyla yayınlanan ve özellikle müzik aletleriyle ilgili olan eseridir.

Üçüncü Risale ise, Ebû'l-Hasan el-Mes'ûdî (v.345/956) tarafından *Murûcu'z-Zeheb* adlı eserinde (II, 132-135) kaydedilen ve bizim tez boyunca "*Muhâvere*" (Müzik Diyalogu) adıyla andığımız yaklaşık 4 sayfalık metindir.

İnceleme neticesinde Muhammed b. İshâk en-Nedîm'in (v.280/990) *el-Fihrist* ve es-Safedî'nin (v.764) *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* adlı eserinde İbn Hurdâzbeh'in kitabını Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî şeklinde kaydeder. Biz incelememiz neticesinde bu eserin, İbn Hurdâzbeh'in *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*'den farklı olmadığı kanaatine ulaşmış bulunuyoruz. Zira müellifler ve eserleri hakkında kitap yazan musannıflar, kimi zaman isimlerde tasarruf yönüne gidebilmişlerdir. Onlar eserin adını kaydederken "*el-Muhtâr min Kitâb*" kısmını geçerek kısaca "*el-Lehv ve'l-Melâhî*" demiş olabilirler. Öyle anlaşılıyor ki, bundan sonra gelen müellifler de söz konusu eseri bu isimle anmaya devam etmişlerdir.

el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî ismini taşıyan bu eserin muhteva ve iç dizaynı ise, birtakım sorunlar taşımaktadır. Mesela muğannilerin tabakaları sayılırken "Üçüncü Tabaka" kitapta yer almaz. "İkinci Tabaka"dan "Dördüncü Tabaka"ya geçilir. Bu konuda bir sağlama yapılmak istendiğinde *el-Muhtâr*'da söz konusu edilen bilgiler, alanla ilgili kitapların muhtevalarıyla karşılaştırıldığında meseleler vuzuha kavuşmaktadır. Özellikle Ebû'l-Ferec el-İsfehânî tarafından kaleme alınan ve bu alanın

en önemli başyapıtı sayılan *el-Eğâni*'de yer alan bilgilerle bu beyanlar kıyaslandığında pek çok sorunlu ifade, muğlak cümle ve isimlerde meydana gelen tashif rahatlıkla anlaşılabilir. Bu eseri (*el-Muhtâr*) yayınlayan ve yazma nüshasında okuyan kişilerin de burada kimi kusurlarından söz edilebilir.

Araştırma ve karşılaştırma neticesinde ulaşılan kanaat, el-Mes'ûdî tarafından *Murûcu'z-Zehab*'te aktarılan 4 (dört) sayfalık metnin, çok az bir kısmı benzerlik arz etse de, "*el-Muhtâr*" diye bilinen kitaptan çok farklı olduğu şeklinde özetlenebilir.

Bu incelemede öncelikle *el-Muhtâr* adlı eserin metni, benzer metinlerden destek alınarak sağlıklı biçimde tetkik ve tashih edilmiştir. Ardından metin muhteva açısından analize tabi tutulmuştur. Burada eserin kimi eksiklerine rağmen, mûsikî tarihi açısından çok değerli bilgileri ihtiva ettiği gözlenmiştir. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren müziğin nasıl hayat içinde yer aldığı, kimlerin ona ne tür katkılar sağladığı, hangi şahıs veya milletlerin ne tür müzik aletlerinde öncü oldukları müşahede edilmiştir. Farklı müzik enstümanlarının kavimler ve kültürlere nasıl taksim olunduğu tespit edilmiştir. Müzisyenlerin tabakaları, kadın müzisyenler, şarkıcılar, şairlerin güfte olarak kullanılan şiirleri, sesler, perdeler, vuruşlar, nakaratlar ve bu konularda eser veren müellifler, müziğin doğallığı, ferahlatıcılığı, tedavi eden yönü, dinlendiren özellikleri vs. gibi konular özlü biçimde verilmiştir. Ayrıca semâ' ve gınanın tarihsel gelişimi, önemi ve değeri hakkındaki tespitler, aforizmalar ve düşünceler derli toplu özetlenmiştir.

Birinci karşılaştırma, Mufaddal b. Seleme'nin *Kitab el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli'l-Mûsikâ (Müzik Aletleri Risâlesi)* ile İbn Hurdâzbeh'in *el-Muhtâr* kitabının karşılaştırıldığı kısımdır. Burada birinci kitabın sadece müzik aletlerine tahsis edildiği ve asıl amacının ise Araplarda bazı müzik aletlerinin kadim zamanlardan beri yaygın biçimde istimal edildiğine dair bir tezi ispata hasredildiği tespit edilmiştir.

İkinci kitap olan *el-Muhtâr*'ın ise müziği bir bütün olarak aldığı ve bilinen dünyanın her tarafından bütün çalışma ve ürünleri kuşatmayı hedeflediği gözlenmiştir. Bu amaçla belli başlı müzisyenler tabakalar halinde ele alınmış, kadim dönem müzisyen kadınları ve yakın dönemin kadın şarkıcıları ile muhannesleri, hayat hikâyeleri, sesleri, öne çıkan hususiyetleri, besteledikleri şiirler, bu şarkıların makamları açıklanmıştır. Ayrıca Yunan, Rûm, Fars, Arap ve Hint kültürlerindeki tüm nefesli, telli ve vürmalî müzik aletleri, şekilleri, telleri, vuruşları, makamları, perdeleri vs. ele alınmıştır.

İkinci karşılaştırmada *el-Muhtâr* ve *el-Muhâvere* ele alınmıştır. Burada ise, *el-Muhtâr*'ın az önce kısmen işaret edilen zengin ve çeşitli muhtevasına oranla *el-Muhâvere*'nin sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Öncelikle her iki metnin hacim olarak çok farklı olduğu gözlenmiştir. Mesela *el-Muhtâr*, 6869 (*altı bin sekiz yüz altmış dokuz*) kelimededen oluşur, el-Mes'ûdî tarafından *Murûcu'z-Zeheb* adlı eserde kaydedilen *Muhâvere* ise 1505 (*Bin beş yüz beş*) sözcükten meydana gelmektedir. Burada Hükümdar el-Mu'temid, İbn Hurdâzbeh'e sorar: *Ûdu ilk olarak kim icat etmiş ve kullanmıştır?* İkinci sorusu: *Tarab kaçça ayrılır (kaç çeşittir)?* Üçüncü sorusu şöyledir: *Îkâ'ın konumu, vuruş çeşitleri ve nağme sanatları nelerdir?* İbn Hurdâzbeh de, birinci soruya geniş biçimde (44 satır) cevap vermiş, ikincisine kısa (5,5 satır), üçüncüsüne ise normal (13 satır) bir cevap vermiştir.

Neticede el-Mu'temid, İbn Hurdâzbeh'in cevaplarını çok beğenmiş, o gün mutlu olmuş ve onu mecliste takdir edip hem kendisine hem de meclise katılanlara önemli ediyeler vermiştir. Bu da İbn Hurdâzbeh'in kerameti kendinden menkul türünden bir müellif olmadığı, mesleğin erbabı arasında da saygın bir yeri olduğunu göstermektedir.

Bu tezde her üç risâlede yer alan bilgilerin örtüşen ve ayrışan yönlerine dikkat çekilmiş ve her biri muteva açısından çözümlenmiştir. Her üç risâlede yer alan bilgilerin kendilerine özgü çok büyük önem atfedilen tespitler olduğu ve ilk dönem Dini Mûsikî alanına önemli katkılar sağladıkları müşahede edilmiştir. Derlitoplu olması ve özlü bilgiler vermesi, bir de işi herhangi bir kavim veya konuyla sınırlamadığı için daha çaplı bir eser özelliği taşıması nedeniyle *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* türü içinde daha fazla dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

Abdu'l-Ğanî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Bağdâdî, *Tekmiletu'l-İkmâl*, thk. Abdu'l-Kayyûm Abdu Rabbi'n-Nebî, Câmîatu Ummu'l-Kurâ (Mekke el-Mukerreme) 1410.

Abdulazîz Ahmed-Nebîl Muhammed, *et-Tarab ve Âlatuh fi Asri'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, Kahire 1980, Mektebetu'l-Enclû el-Misriyye.

Ağarı, Murat, “Irak Ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubî ve İstahrî”, *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34, Erzurum 2007.

_____, “İbn Hurdâzbih'in el-Mesâlik ve'l-Memalik'i ve İçerdiği Coğrafi ve Kültürel Motifler”, *Dini Araştırmalar*; VII, 237-263.

Ahmad, Sayyid Maqbul, “İbn Hurdâzbih”, mad. *DİA.*, Türkiye Diyanet Vafkı Yay., İstanbul 1999.

Ahmed b. Hanbel (v.241), *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Erneût- Âdil Murşid ve diğerleri, edit: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, 1. Basım, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1421/2001.

Akdoğan, Bayram, “Hüccetü's-Semâ' Adlı Mûsikî Risâlesi ve Ankaravî İsmail b. Ahmed'in Mûsikî Anlayışı, *AÜİFD.*, Cilt: XXXV, ss. 477-505.

_____, “Bazı Ayet ve Hadisler Doğrultusunda İslam Açısından Mûsikî Sanatının Değerlendirilmesi”, *AÜİFD*, Cilt: XXXIX, ss. 379-392.

Aktan, Ali, “Mu'temid-Alellah” mad. *DİA.* , TDV. Yay., İstanbul 2006.

Âmilî, Ali Useyli, *el-Gına fi'l-İslâm Târîhuhu Eseruhu Ahkâmuhu ale'l-Mezahibi'l-Hamse*, Beyrut 1984.

Arendonk, C. V. “İbn Hurdâzbih” mad. *İA.*, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, V/II, 755.

Arslan, Fazlı, “Medine, Medeniyet ve Mûsikî Üstüne Bazı Düşünceler”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, No. 3, Haziran 2015, ss. 33-48.

_____, “Müslüman Mûsikîsinin Monotonluğu İddiasına Şirazî Notosyonunun Verdiği Cevap”, *İlahiyat Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, Haziran 2014, ss. 49-64.

Arslan, Fazlı - Erkoçoğlu, Fatih, “Endülüs’ün *Sanat Güneşi* Ziryab”, *İstem*, Yıl:7, Sayı:14 (2009), ss. 261- 281.

İsfehânî, (v. 356/967), Ebû'l-Ferac, *el-Eğânî*, şerh: Abd Muhennâ – Semîr Câbir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1407.

‘Avvâd (v.1978), Ebû Suheyl Kûrkîs b. Hannâ, “İbn Hurdâzbeh I”, *Mecelletu'r-Risâle*, sayı: 454 (16-03-1942), s. 325-326.

_____, “İbn Hurdâzbeh II”, *Mecelletu'r-Risâle*, sayı: 455 (23-03-1942).

_____, “İbn Hurdâzbeh III”, *Mecelletu'r-Risâle*, sayı: 456 (30-03-1942).

Aycan, İrfan, "Nadr b. Hâris" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2006.

_____, “İslâm Toplumunda Eğlence Sektörü Ortaya Çıkışı”, *AÜİFD*, 28. Cilt, s. 157.

Azzâvî, Abbâs b. Muhammed b. Sâmir el-Abbâs, *el-Mûsika'l-Irakıyye fî Ahdi'l-Muğûl ve't-Turkmân min Sene 656 h.-1258 m. ilâ Sene 941*, Şeriketu't-Ticâre ve't-Tibâa el-Mahdûde, Bağdad 1370/1951.

Bâbânî (v.1399), İsmâil b. Muhammed Emîn, *Hediyyetu'l-'Arifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, MEB Yay. İstanbul 1951.

Bahşel, Ebû'l-Hasan Eslem b. Sehl el-Vâsıtî (v.292), *Târîhu Vâsıt*, thk. Kurkîs Avvad, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1406.

Belâzuri, *Futûhu'l-Buldân*, Matbatu Lecneti'l-Beyânî'l-Arabî, Kahire trz.

Beşşârî el-Makdisî (v.380), Ebû Abdullah Şemsuddîn b. Ahmed, *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, III. Baskı, Mektebetu Medyûlî, Kahire 1411/1991.

Bosworth (v.1915), Clifford Edmund, "Ebn Khordadbeh" mad., *The Encyclopaedia Iranica (EIR)*, California 1998.

Bozkurt, Nebi 'Def', mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1994.

_____, “Davul” mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1994, IX, 53.

Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, trc. Abdulhalim en-Neccâr, 5. B., Dâru'l-Meârif, Kahire 1083.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Deyb el-Buğâ, 3. Basım, Dâru İbn Kesîr, el-Yemâme/Beyrut 1407/1987.

Cevâd Alî, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 4. B., Dâru's-Sâkî, 1422/2001.

Çakan, İsmail Lütfi, "Abdullah b. Büdeyl" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1988, I, 89.

Çetin, Nihat M. *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991.

_____, "Arûz", mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 430.

Demir, Arif, *Osmanlı Padişahı II. Mehmet'e Sunulan Mûsikî Risalesi (Fatih Anonimi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, (Basılmamış Doktora Tezi).

_____, "Sultan II. Mehmed Han'a Sunulan Anonim Mûsikî Risalesi (Fatih Anonimi) ve XV. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatındaki Yeri", Çukurova Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, Ocak-Haziran 2010, ss. 207-232.

_____, İslam Tasavvuf Kültüründe Mûsikî Âdâbı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:2 (2010), ss. 367-388.

Durmuş, İsmail, "Mizah" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2005, XXX, 205-206.

_____, "Şiir" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 144-154.

Düzenli, Behlül, *İslam Kültür Tarihinde Mûsikî* (yayımlanmamış monografi, İstanbul 1998, İSAM Kütüphanesi, eser numarası: 140989)

Ebû'l-Ferec el-İsfehânî (v.357/967), Alî b. el-Huseyn, *Kitabu'l-Eğânî*, thk. Semîr Câbir, 2. B., Dâru'l-Fikr, Beyrut.

Ebû'l-Hasan el-Basrî (v.659), Alî b. Ebû'l-Ferec, *el-Hamâse el-Basriyye*, thk. Muhtâruddîn Ahmed, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, ts.

Ebû'l-Hasan el-Mağribî (v.685), Alî b. Mûsâ el-Endelusî, *el-Murakkısât ve'l-Mutribât*, 1. Basım, Matbaatu âtuf, Mısır, trz.

Elmalı, Hüseyin, "Hassan b. Sâbit" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1997, XVI, 399-402.

Er, Rahmi, "Ömer b. Ebû Rebîa" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 57.

Ergin, Ali Şakir, "İbn Kays er-Rukayyat" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1999, XX, 108-109.

el-Ezherî (v.370), Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luġa*, thk. Abdusselâm Hârûn ve diġer. Kahire 1964 ilâ 1975.

Farabî (v.950), Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluġ, *Kitabu'l-Mûsika'l-Kebîr*, edit. Eckhard Neubaues, Me'had Tarih el-ULûm el-Arabiyye ve'l-İslâmiye 1998.

Farmer (v.1965), Henry George, *el-Mesâdir el-Mûsikâ el-Arabiyye*, trc: Huseyn Nassar, Mektebet el-Mısır, Kahire 1385/1965.

_____, *Mesâdiru'l-Mûsikâ'l-Arabiyye*, trc. Huseyn Nassâr, Mektebetu Mısır, Kahire 1951.

_____, "Mûsikî" mad., (*İA*), İstanbul 1993, VIII, 679.

_____, "Ġinâ" mad., (*İA*), IV, 777.

Farûkî, İsmail Raci-Luis Lamia, *İslam Kültür Atlası*, çev: M. O. Kibaroġlu- Z. Kibaroġlu, İstanbul, 1991.

Fayda, Mustafa, "Cebele b. el-Eyhem" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1993, V, 184-185.

Ferrûh, Umar, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 5. B., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1984.

Feyrûzâbâdî (v.817/1415), Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *Tertîb el-Kâmûs el-Muhît*, nşr. et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Dâru'l-Kutub, Mısır 1391/1971.

_____, *el-Bulġa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nuhv ve'l-Luġa*, thk. M. el-Mısırî, Merkezu'l-Mahtûtât ve't-Turâs, Kuveyt 1407.

Gazimihal, Mahmut Ragıp, *Mûsikî Sözlüġü*, İstanbul 1961.

Görgün, Hilal, "Sükeyne bint Hüseyin" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 45-46.

Günaltay, M. Şemsettin, *İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler*, haz: Y. Kanar, İstanbul: Endülüs Yay., 1991.

Günel, Fuat, "Delâl" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1994, IX, 118.

_____, "Ma'bed b. Vehb" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2003, XXVII, 283.

Güray, Cenk, "Semâ'dan Semâh'a Bir Sonsuz Devir", *Türk Kültür Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2010/56, s.119-152.

_____, *Bin Yılın Mirası Makamı Var Eden Döngü: Edvar Geleneği*, Pan Yay. İstanbul 2012.

Hâcî Halîfe (v.1067/1657), Mustafa b. Abdullah (Kâtib Celebî), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî el-Kutub ve'l-Funûn* (Üç kitap: 1-2. ciltler *Keşf ez-Zunûn*, 3-4. ciltler *İydâh el-Meknûn*, 5-6. ciltler *Hidâyet el-'Ârifîn*), Mekebetu'l-Musennâ, Bağdât 1941.

Haffner, A. "Abîd" mad., *İA.*, Eskişehir 1997.

Halaçoğlu, Yusuf, "Fersah" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XII, 412.

Harmancı, Ayşe Başak İlhan, *Klasik Türk Müsikisinde İkâ Kavramı*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Hatîb el-Bağdâdî (v.463), Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Târîhu Bağdâd ve Zuyûluh* (Dört Zeyli ile birlikte), thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1417.

Hibetullah et-Tarâblûsî (v.515), Emînu'd-Devle Ebû Ca'fer Muhammed, *el-Mecmu'u'l-Lefîf*, Dâr el-Garb el-İslâmî, Beyrut 1425.

Hinz, Walter, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev: A. Sevim, İstanbul 1990.

Hitti, Philip, *Siyasal ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul 1980.

Huveynî, Ebû İshâk el-Eserî Hicâzî Muhammed Şerîf, *Bezlu'l-İhsân bi-Takrîb Sunen en-Nesâî Ebû Abdurrahman*, Mektebe et-Terbiyye el-İslâmiyye li-İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire 1410/1990.

İbn 'Abdu'l-Berr (v.463), Ebû Umar Yûsuf el-Kurtubî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ceyl, Beyrût 1412/1992.

İbn Abd Rabbih (v.328/940), Ebû Umar Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed el-Endelusî *el-'İkdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1404.

İbn Arrâk (v.963), Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Kenânî, *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ehâdîsi'ş-Şenîati'l-Mevdûa*, thk. Abdulvahhâb Abdullatif, Abdullah b. Muhammed el-Ğumârî,

İbn Asâkir (v.571), Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan, *Tarihu Medîneti Dimesk*, thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1419/1998.

İbn Dâvûd b. Alî el-Asbehânî (v.297), *ez-Zehre*: <http://www.alwarraq.com>. elektronik kitap.

İbn Dureyd (v.321), *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzi Ba'lebekkî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.

İbn Ebû Hâtîm (v.327), Ebû Muhammed Abdurrahman, *el-'İel l'ibni Ebî Hâtîm*

İbn Fadlullah el-Umerî (v.749), Ahmed b. Yahyâ, *Mesâlik el-Ebsâr fî Memâlik el-Emsâr*, 1. Basım, el-Mecmeu's-Sekâfî, Ebû Zaby, 1423.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (v.852), *Lisânu'l-Mizân*, thk. Adbu'l-Fettâh Ebû Gudde, Daru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 1. Basım, 2002.

_____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî, 1. Basım, Dâru'l-Ciyl, Beyrut 1412.

_____, *el-Metâlibu'l-'Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânîdi'l-Semâniye*, thk. Sa'd b. Nasır, 1. Basım, Dâru'l-'Âsime, es-Suûdiyye 1419.

_____, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî-Muhibbuddîn el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1379.

_____, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Sûriyâ 1406/1986.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed (v.681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrût 1978.

İbn Hamdûn (v.562), Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. el-Hasan, *et-Tezkire el-Hamduniyye*, 1. Basım, Dâru Sâdır, Beyrut 1417.

İbn Havkal, Ebû'l-Kâsim Muhammed el-Bağdâdî (v.367), *Sûretu'l-Ard*, Dâru Sâdır, Beyrut 1938.

İbn Hurdâzbeh (v.280 ila 300), Ebu'l-Kasim Ubeydullah b. Abdullah, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, thk: M. Mahrum, Beyrut 1988.

_____, *Kitabu'l-Memâlik ve'l-Mesâlik*, thk: F. Sezgin, Leiden 1889 (Frankfurt 1992).

_____, *Mûcez min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*, thk. Gattâs Abdulmelik el-Haşabe, el-Heyetü'l-Mısıryyetü'l-Amme li'l-Kitab, Kahire 1984.

İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yay. İstanbul 2008.

İbn Kesîr (v.774), Ebû'l-Fidâ İsmail b. Umar ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Alî Şîrî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1408/1988.

İbn Kuteybe (v.276), Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî, *el-Envâ fî Mevâsimi'l-Arab*, Batbatu Daireti'l-Ma'arifi'l-Osmaniyye, Hindistan, 1375.

_____, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire 1992.

_____, *Edeb el-Kâtib ev Edebu'l-Kuttâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, 4. Basım, el-Mektebetu't-Ticâriyye, Mısır 1963.

_____, *eş-Şi'ru ve 'ş-Şuarâ*, Dâru'l-Hadîd, Kahire 1423.

İbn Kutlûbuğâ, *Tâcu'l-Terâcim*, thk. M. Hayr Ramadân Yûsuf, Dâru'l-Kalem, Dimeşk-Beyrut, 1413.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sunenu İbn Mâce*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut (el-Elbânî'nin hadisler hakkındaki değerlendirmeleri ile).

İbn Mâkûlâ (v.475), Ebû Nasr Alî b. Hibetullah, *İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb an el-Mu'telef ve'l-Muhtelef fî'l-Esmâ ve'l-Kunâ ve'n-Ensâb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1411/1990.

İbn Menzûr (v.711), Ebû'l-Fadl Muhammed b. el-Mukrim el-İfrîkî, *Muhtasarü Târîhi Dimeşk li'bni Asâkir*, thk. Ravhiyye en-Nahhâs- Riyâd Abdulhamîd, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1402/1984.

İbn Rusteh, *Kitâbu'l-A'lâku'n-Nefise*, tashih: Ebû Alî Ahmed b. Umar, thk: F. Sezgin, Leiden 1891(Frankfurt 1992).

İbn Sa'd (v.230), Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1410/1990.

İbn Seleme, Ebû Tâlib Mufaddal b. Seleme b. Âsım Mufaddal (v.290/903), *Kitab el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli'l-Mûsîkâ*, thk. Gattâs Abdulmelik Haşebe, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1984.

İbn Sîde (v.458), Ebû'l-Hasan Alî b. İsmâil, *el-Muhassas*, thk. Halîl İbrâhîm, 1. Basım, DİTA, Beyrût 1417/1996.

İbn Tağrîberdî (v.874), Abdullah, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, Mısır 1963.

İbn Ye'îş veya İbn es-Sâni' (v.643), Ebû'l-Bekâ Ye'îş b. Alî b. Ye'îş, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemâhşerî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.

İbnu'l-İmâd (v.1089), Ebû'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Erneût ve Mahmûd el-Erneût, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1406.

İbnu'l-Cevzî (v.597), Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman, *Garîbu'l-Hadîs*, thk. Abdulmu'tî Emîn, DKİ, Beyrut 1405/1985.

İbnu'l-Esîr (v.630), Ebû'l-Hasen İzzuddîn Alî b. Ebû'l-Kerem, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Alî Muhammed Mu'avvid- Âdil Ahmed Abdulmevcûd, DKİ, Beyrut 1415/1994.

_____, *en-Nihâye*, Kahire 1385/1965.

İbnu'l-Fakîh (v.365), Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî, *el-Buldân*, thk. Yûsuf el-Hâdî, Alemu'l-Kutub, Beyrut 1416/1996.

İbnu'l-Mustevfî (v.637), Ebû'l-Berekât Şerefiddin Mubarek b. Ahmed el-Erbilî, *Târîhu Erbil*, thk. Sâmî b. Seyyid es-Sakkâr, İzâretu's-Sakafe ve'l-İ'lâm, Irak 1980.

İbnu'l-Verdî (v.749), Zeynuddîn Umar b. Muzaffer, *Târîhu İbn el-Verdî*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.

İbnu'l-Verdî (v.861/1457), Sirâcuddîn, *Acâibu'l-Buldân min Hilâl Mahtût Harîdetu'l-Garâib ve Ferîdetu'l-Acâib*, thk. Enver Mahmûd Zenâtî, Câmiatu Ayn Şems.

İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî (v.643), Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd, *Zeylu Târîhi Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kitubi'l-İlmiyye, Beyrût 1417/1997.

İbnu'l-'Acemî (v.884), Ahmed b. İbrâhim b. Muhammed, *Kunûzu'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, Daru'l-Kalem, Halep 1417.

İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vesît*, Mektebetu'Şurûk ed-Devliyye, 2004.

İdrîsî (v.560), Muhammed b. Muhammed eş-Şerîf, *Nuzhet el-Muštâk fî İhtirâk el-Âfâk*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1409.

Kalender, Ruhi "XV. Yüzyıla Kadar Arap, İran ve Türk Mûsikîsinin Kısa Tarihçesi", Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, XXXIX, 256.

Kâlî (v.356), Ebû Alî İsmail b. el-Kâsim el-Bağdâdî, *el-Emâlî fî Luğati'l-Arab*, thk. DKİ, Beyrut 1398/1978

Kalkaşandî (v.821), Ahmed b. Alî, *Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ*, thk. Muhammed b. Huseyn, 1. Basım, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1407.

Kara, Necati, "Ebân b. Abdulhamîd" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1994, X, 65-66.

Karaaslan, Nasuhî Ünal, "Ebû Nuvas" mad., *DİA.*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, X, 205-207.

Karakaya, Fikret, "Nüzhe" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2007, XXX, 307.

_____, "Rebâb" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 493.

_____, "Nakkâre" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2006, XXXII, 326.

_____, "Tambur" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 553-556.

Kaya, Mahmut, "Aristo" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 375-378.

Kannûcî, Sîddîk b. Hasan, *Ebcedu'l-Ulûm el-Veşyu'l-Merkûm fî Beyâni Ahvâli'l-Ulûm*, thk. Abdulcebbâr Zekkâr, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût 1978.

Kaysî, İbn Nâsiruddîn Şemsuddîn Muhammed, *Tavdîh el-Muştebeh fî Dabt Esmâ er-Ruvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Kunâhum*, thk. M. Nuaym el-Araksûsî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1993.

Kehhâle (v.1987), Ömer Rıdâ, *Mu'cemu'l-Muellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kutubi'l-Arabîyye*, Tab'u't-Terakkî, Dimeşk 1377.

_____, *A'lâmu'n-Nisâ*, 3. B., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1397.

Kılıç, Hulûsi, "A'şâ" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 544.

Kılıç, Mahmut Erol, "Hermes" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1998, XVII, 228-233.

Kılıç, Mahmut, "İslam Kültür Tarihinde Mûsikî Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar", Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, XXXI, 1989, s.425

Kılıç, Mustafa, "İslam Kültür Tarihinde Mûsikî: Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar", *AÜİFD*, cilt: 31, s. 399-451.

Kılıçlı, Mustafa, *Sadrul islam ve Emeviler Devrinde Gına*, Erzurum 1993, Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri.

Krichovsky, İgnati Ulianovich, *Târîhu'l-Edebi'l-Cûğrâfi'l-Arabî*, Arapçaya çev: Selahuddîn Osman Hâşim, Kahire 1963, I, 255.

el-Kureşî, (v.170), Ebû Zeyd M. b. Ebû'l-Hattâb el-Mahzûmî el-Kûfî, *Cemheretu Eş'âri'l-Arab*, thk. Alî M. el-Becâdî, Nehdatu Mısır.

Kurt, Hasan, "Mesleme b. Abdülmelik" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2004, XXIX, 318-319.

- Kurtuluş**, Rıza, "Kerbelâ" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2002, XXV, 272-274.
- Kutluer**, İlhan, "Câlinûs" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1993, V, 32-34.
- Lebîd b. Rabîa**, *Dîvânu Lebîd b. Rabî'a el-Âmirî*, thk. İhsan Abbâs, Vizâretu'l-İrşâd ve'l-Enbâ, Kuveyt 1962.
- Mahfuz**, Huseyn Alî, *Kâmûs el-Mûsîka el-Arabiyye*, Bağdâd 1977.
- Mahmûd** Hamdî, Sayanat, *Târîhu Aleti'l-Ûd ve Sinaatih*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Makrîzî** (v.845), Ebu'l- Abbas Ahmed b. Ali, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418.
- Merâkeşî** (v.647), Abdulvâhid Ali, *el-Mu'ceb fî Telhîsi Ahbâr el-Mağrib min Ledun Fethi'l-Endelus ilâ Ahiri Asr el-Muvahhidîn*, thk. Selahuddîn el-Hivârî, el-Mektebe el-Asriyye, Saydâ/Beyrut 1426/2006.
- Merzubânî** (v.384), Ebû Ubeydullah Muhammed, *Mu'cemu's-Şuarâ*, thk. Sa'd b. Abdullah – Hâlid b. Abdurrahman, 1. Basım, Metâbiu'l-Humeydî, 1427/2006.
- Mes'ûdî** (v.345/956), Ebû'l-Hasan Ali b. el-Huseyn, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, Dârü'l-Marife, Beyrut 1403/1982.
- Meydânî** (v.518), Ebû'l-Fadl Ahmed en-Neysâbûrî, *Mecmeu'l-Emsâl*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire 1977.
- Muhammed** b. Şakir b. Ahmed (v.764), *el-Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrût 1973.
- Muhammed İsâ Sâlihiyye**, *el-Mu'cemu's-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabî el-Matbu'*, Kahire, 1993.
- Muhammed Mes'ûd**, *el-Ehrâm Gazetesi*, tarih: 28.6.1935.
- Muslim** (v.262), b. el-Haccâc, *Sahîhu Muslim*, Çağrı Yay. İstanbul 1981.
- Muttakî el-Hindî** (v.975) Alî b. Husâmuddîn, *Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl.*, thk. Bekrî Hayâtî-Safvet es-Sekâ, 5. Basım, Muessetu'r-Risâle, Beyrut 1401/1981.
- Natur**, Şahade Alî, "İslam'a Göre Ses ve Mûsikî Sanatı", çev.: Ruhi Kalender, Adem Akın, *AÜİFD.*, Ankara, XXIII, 187-201.
- Nedîm** (v.380/990), Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *Kitâb el-Fihrist*, Matbaatu'r-Rahmâniyye, 1929.
- _____, *Kitâb el-Fihrist*, thk. Eymen Fuâd Seyyid, London 1430/2009.

- _____, *el-Fihrist li-İbn en-Nedîm*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1398/1978.
- _____, *Kitab el-Fihrist fi Ahbari'l-Ulemai'l-Musannifin Mine'l-Kudema ve'l-Muhaddisin ve Esmâi'l-Kutubihim*, Neşr: Rıda Teceddud, Tahran 1971.
- Nesâî** (v.373), Ahmed b. Şuayb, *Sunenu'n-Nesâî'l-Kubrâ*, 1. Basım, DKİ, Beyrut 1411/1991.
- Nuveyrî**, *Nihayetu'l-Ereb*, Beyrut 1424/2004
- Özaydın**, Abdülkerim, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 1997, IV, 281-282.
- Özcan**, Nuri, "*Türk Din Mûsikîsi Ders Notları*", İstanbul 2001.
- Özkan**, İsmail Hakkı, "İkâ" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2000, XXII, 13.
- _____, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri*, 8. baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- Öztuna**, Yılmaz, *Türk Mûsikî Ansiklopedisi*, İstanbul 1974.
- Rhodokanakis**, N. "İbn Kaysu'r-Rukayyât" mad., *İA.*, V/2, s. 760-761.
- Ribera**, Julian, *Tarihu'l-Mûsikî fi'l-Cezireti'l-Arabiyye ve'l-Endelüs*, trc. Huseyn el-Hasan, Ebû Zaby 2008.
- Richardson**, *Persian – Arabic - English Dictionary*, London, 1829.
- Robson**, James, *The Kitab al-Melâhî of Ebu Talib al-Mufaddal İbn Salama*, Glasgow 1938, The Civic Pres.
- Sadak**, M. Hadj, "İbn Khurradabih" mad., *The Encyclopaedia of İslam (EI)*, Leiden, 1954, III, 839.
- Safedî** (v.764), Salâhuddîn Halîl b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Ernâût ve Turkî Mustafâ, Daru İhyâi't-Turâs, Beyrut 1420/2000.
- Savran**, Ahmet, "İmru'u'l-Kays b. Hucr" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2000, XXII, 237-238.
- Sehâvî** (v.902), Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed es-, *et-Tuhfetu'l-Letîfe fi Târîhi'l-Medîneti's-Şerîfe*, el-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1993.
- Sûlî** (v.325), Ebû Bekr Muhammed b. Yahya, *el-Evrâk Kısmı Ahbâr eş-Şuarâ*, Şirketu Emel, Kahire 1425.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman (v.911), *Sahîhu ve Daîfu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdâtuh*, (M. Nâsiruddîn el-Elbânî'nin deęerlendirmeleriyle beraber: 14.587 Hadis) Elektronik kitap.

_____, *Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Mektebetu'l-Asriyye, Saydâ/Beyrut, ts.

Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafiyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1985.

Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Daru'l-Meârif, Kahire 1966-1980.

Taberî (v.310), Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr *Târîhu't-Taberî*, 2. Basım, Dâru't-Turâs, Beyrut 1387.

Tevrat, Tekvin: İshâh 4.

Tirmizî (v.279), Muhammed b. İsa, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. A. M. Şakir, M. F. Abdulbâkî, İbrahim Atve, 2. Basım, Mustafa el-Bâbî, Mısır 1395/1975.

Topuzođlu, Tefvik Rüştü, "Hezec" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1998, XVII, 302-303.

Turabi, Ahmet Hakkı "İlk Dönem İslam Dünyası Mûsikî Çalışmalarına Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 13-14-15, 1995-1996-1997, s. 225-248.

_____, *el-Kindi'nin Mûsikî Risaleleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

_____, *Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi ve Mûsikî Risâlesi*, Rağbet Yay., İstanbul 2005.

_____, "Hekim Şuûrî Hasan Efendi ve Ta'dîlü'l-Emzice Adlı Eserinde Müzikle Tedavi Bölümü", *MÜİFD*, 40 (2011/1), s. 153-166.

_____, "İbn Câmî" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1999, XIX, 385-386.

_____, Turabi, "Tuveys" Mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2012, XLI, 449-450.

_____, "Medîneli Efemine Şarkıcı Tuveys", cilt 10, sayı 1 (2010), s. 41-65.

_____, "Yûnus el-Kâtib" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2013, XLIII, 607-608.

_____, "İbrâhîm el-Mevsilî" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul-2000, XXI, 322-323.

_____, "İshâk el-Mevsilî" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2000, XXII, 536-537.

- Tüccar**, Zülfikar, "Hutay'e" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 1998, XVIII, 424.
- _____, "Seyyid el-Himyerî" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 2009, XXXVII, 62-63.
- _____, "Kutâmî" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 2002, XXVI, 481-482.
- _____, "Cerîr b. Atiyye" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 1993, V, 412-413.
- Tülücü**, Süleyman, "İbnu'l-Ahnef" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 1999, XX, 481-482.
- _____, "Lebîd b. Rebîa" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 2003, XXVII, 121-122.
- _____, A'sâ, Meymûn b. Kays mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 544-545.
- _____, "Nâbiğa ez-Zübyânî" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 2006, XXXII, 262-263.
- Tülücü**, Süleyman, "Mufaddal b. Seleme" mad., *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2005, XXX, 365.
- Uludağ**, Süleyman, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'*, İrfan Yay., İstanbul 1976.
- Uygun**, Mehmet Nuri, "Safiyuddin el-Urmevî" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 2008, XXXV, 479-480.
- Uz**, Kâzım, *Mûsikî Istılahatı*, Ankara 1946.
- Üçok**, Bahriye "İslam'da Mûsikî Üzerine", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara-1967.
- Ya'kûbî**, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, <http://www.alwarraq.com>. Elektronik kitap.
- Yahşi**, Turgut, *Mufaddal B. Seleme'nin Kitabü'l-Melâhi ve Esmâiha Adli Eserinin İncelenmesi*, Marmara Üniv. SBE, İstanbul 2013 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yâkût** (v.626), Şihâbuddîn Ebu Abdullah er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ': İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsân Abbâs, 1. B., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1414/1993.
- _____, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trz.
- Yıldız**, Hakkı Dursun, "Abbasiler" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 1988, I, 31-48.
- Yıldız**, Musa, "Şebîb b. Şeybe" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 2010, XXXVIII, 392-393.
- Yiğit**, İsmail, "Kuteybe b. Müslim" mad., *DİA.*, TDV. Yay., 2002, XXVI, 490-491.

Yüksel, Azmi, “Abîd b. Ebras” mad., *DİA.*, TDV. Yay., 1988, I, 308-309.

Zebîdî (v.1205/1791), Ebû'l-Feyd Muhammed b. Muhammed Murtedâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, XXXII, 295; XXXV, 508.

Zehbî (v.748), Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Kâymâz, *el-İber fî Haberi men Gaber*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Se'îd b. Besyûn, DKİ, Beyrût, trs.

_____, *Siyer A'lâm en-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Ernâût ve diğ., Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985.

_____, *Târîh el-İslâm ve Vefeyât el-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Umar Abdusselâm et-Tedmurî, 2. B., DKA, Beyrut 1413/1993.

Zemahşerî, (v.538), Mahmûd b. Umar ez-, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Marife, Lubnan

Zeydan, Corci (v.1914), *İslam Medeniyeti Tarihi*, Fatih Yay. İstanbul 1976.

Zirikî (v.1396), Hayruddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm: Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Muste'rabîn ve'l-Musteşrikîn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâîn, 15. B. 2002.

Ziryâb, Sâlih Mehdî, *el-Mûsikâ el-Arabiyye fî Numuvviha ve Tatavvuriha: Tarihan ve Edeben ve Bahsen*, Dâru'ş-Şark el-Arabi, Beyrut 2003.

TEZ'İN EKİ 1:

İBN HURDÂZBEH'İN EL-MUHTÂR MİN KİTÂBİ'L-LEHVİ VE'L-MELÂHÎ ADLI ESERİNİN ÇEVİRİSİ

Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah "İbn Hurdâzbeh" diye tanınmıştır.

Hicri 280 senesinde vefat etmiştir.

Rahmân Rahîm Allah Adıyla

(Yüce) Allah, Efendimiz Muhammed'e ve Âlinin (aile efrâdının) tamamına salât (rahmet) eylesin.

Muhammed b. Hâtıb'tan rivayet edilmiştir ki, Resûlullah sallâllâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Helal ve haramı birbirinden ayıran, ses ve def (tef) çalmazdır.*”³⁴²

Hiz. Âişe'den (v.58) rivayet edildiğine göre o şöyle anlatmıştır: (Hz.) Ebû Bekr (v.13/634) bizim eve geldi. Bu esnada benim yanımda Ensâr'ın cariyelerinden iki cariye şarkı söylüyorlardı. Şarkılarında Ensâr'ın Bu'âs Günü birbirlerine karşı söyledikleri şiirleri teganni ediyorlardı. Ebû Bekr: “*Resûlullâh'ın evinde Şeytân'ın mazmûru (mizmârı) ha?*” dedi. Bu, bir bayram günüydü. Bunun üzerine Resûlullâh: “*Ey Ebû Bekr; her kavmin bir bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır*” buyurdu.³⁴³

eş-Şa'bî'den (v.104/722) rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: Resûlullâh (sas), Ashâb-ı Direkle'ye uğradı. Onlar oynuyorlardı. (Resûlullâh:) “*Devam edin; ey Benî Erfide, ta ki Yahudiler ve Hıristiyanlar bizim dinimizde genişlik (rahatlık) olduğunu öğrensinler*” buyurdu.³⁴⁴

³⁴² Bu hadis, Tirmizî (III, 398; Hn: 1088), Neseî (III, 332; XI, 28, 96; Hn: 3316, 3382), İbn Mâce (VI, 8; 91; Hn: 1896, 1971) ve Ahmed b. Hanbel (*Musned*, III, 418; Hn: 18469; IV, 259; Hn: 18468) tarafından tahrîç edilmiştir.

³⁴³ Bkz. *Sahîhu Müslim*, I, 608; en-Natur, “*İslam'a Göre Ses ve Mûsikî Sanatı*”, XXIII, 187-201.

³⁴⁴ Bu hadisin metni şöyledir: عَنْ الشَّعْبِيِّ رَفَعَهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى أَصْحَابِ الدَّرَكَلَةِ قَالَ خُذُوا يَا بَنِي أَرْفَدَةَ حَتَّى يَعْلَمَ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى أَنَّ فِي دِينِنَا فَسْحَةً قَالَ قَبِينَمَا هُمْ كَذَلِكَ إِذْ جَاءَ عُمَرُ فَلَمَّا رَأَوْهُ انْدَعَرُوا.

Onlar da oynamaya başladılar. Şarkılarında: “*Ebû'l-Kâsim et-Tayyib, Ebû'l-Kâsim et-Tayyib*” diyorlardı.

Bu esnada (Hz.) Ömer (v.24) çıkageldi. Onlar kendisini gördüklerinde hemen çil yavrusu gibi dağılıp kaçtılar.³⁴⁵

İkrime'den (v.105/723) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Abdullah b. Abbâs (v.68/687) oğullarını sünnet ettiriyordu. Bana emretti. Ona dört dirheme oyuncular kiraladım.

İshâk dedi ki: (Hârûn) er-Reşîd: “İbrâhîm b. Sa'd ez-Zuhrî'ye, Medîne'de gınânın haram kılınmasını talep eden bir kişinin bu talebi yerinde midir?” diye sordu.

O da dedi ki: “O, Allah'ın utanmaya (rezil rüsva olmaya) kanaat getirttiği bir kişidir.”

(Hârûn er-Reşîd) dedi ki: “Evet, bu Mâlik b. Enes'tir (v.179/795).”

O da dedi ki: Benim onun aleyhinde tanıklığım vardır. Ben duydum ki, o, bir düğünde Mâlik İbn Hanzala'nınseslendirdiği şu gınayı (şarkıyı) dinlemiştir:

سليمى أجمعت بينا ... فأين تقوله أينا

Süleymâ, bir araya toplamış ... Nerede sadece sözünü etmiş nerede?

Atâ'dan (v.114/732)rivayet edildiğine göre o: “İhramda olan kişi için gınâ ve hudâ'da bir sakınca yoktur” demiştir. (Bir ara) gınâdan söz edildi. Amr b. Ubeyd (v.144/761) bu konuda şiddetli tepki gösterdi. İbn Cureyc (v.150/767) ise bu konuda ruhsat (izin) verdi.

Amr kendi görüşünü şöyle temellendirdi: “(Yüce) Allah: Ne söz söylerse söylesin, onun önünde mutlaka Rakîb ve Atîd vardır.” Buna göre (gına sözlerini) hangisi yazacak? Yemîn sahibi mi yoksa şimâl sahibi mi?

Bunun üzerine İbn Cureyc şöyle dedi: “O ikisinden hiçbiri onu yazmayacaktır. Çünkü o lağv'dır. Ne güzel bir şeydir ki onu sâhibu'l-yemîn yazsın, ne de kötü bir şeydir ki onu sâhibu'ş-şimâl yazsın.”

116; Hn:24899; İbn Ebû Hâtim, *İlelu'l-Hadîs*, II, 297; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 444; es-Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*, Hn: 3896; el-Munâvî, *el-Feydu'l-Kadîr*; Ebû Ubeyd de ta'lîkan tahric etmiştir. Bkz. *Garîbu'l-Hadîs*, II, 10-11; ez-Zehebî, *el-Mîzân*, IV, 258 (Abdurrahman b. İshâk'ın hal tercemesinde).

³⁴⁵ Bkz. es-Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*, Hn: 3896; el-Munâvî, *el-Feydu'l-Kadîr*; Ebû Ubeyd de ta'lîkan tahric etmiştir. *Garîbu'l-Hadîs*, II, 10-11; ez-Zehebî, *el-Mîzân*, IV, 258.

Gına konusunda ruhsat verenler pek çoktur. Eğer sözü uzatmaktan korkmasaydım, onların hepsini burada kaydederdim.

Eğânî bilgisi, dört felsefeden biridir. Bunlar da mantığın tanımları, tıp bilgisi, yıldızlar ilmi (astronomi/astroloji) ve mûsikâ'dır. Bu ise, elhân'dır.

Evâil (kadîm bilginler) bu işe çok büyük önem atfederlerdi. Bu bağlamda Büyük İskender'in (mv.356-323) huzuruna bir mûsikîşinas çıkmıştı. Ona büyük hürmet etti. Onunla birlikte mecliste oturan yakınları: *Sen bu adama nasıl bu kadar büyük saygıda bulunursun?* dediler. Dedi ki: *Ben bu adama saygıda bulunmadım. Ben yalnız mûsikîye saygıda bulundum.*

(Büyük) İskender: *Kim elhânı anlarsa, tüm lezzetlerden istiğna eder,* demiştir.

Felsefeciler ise bu konuda şöyle demişlerdir: *Nağmeler ve eğânî (şarkılar) çok değerli bir erdemdir. Bunlar mantığa (konuşmaya), onun gücü kapsamında olmadığından gizli kalmış, bu nedenle onu ortaya çıkaramamıştır. Onu ancak nefes, elhân (nağmeler) şeklinde çıkarabilmiştir. Bunlar zuhur edince onunla sevinmiş ve onlara âşık olup onun için oynamaya başlamıştır.*

Hukemâ (bilgeler) de şöyle demişlerdir: Mûsikî, felsefecilerin çocuklarını geliştirir ve onları diğer ilimlere sevk eder. Zira onun batını akılların lehvi (eğlencesi), zahiri ise havâsın (duyuların) lehvidir.

(Yüce) Allah, her bir hasseye (duyu organına) hareketini izleme özelliği vermiştir. Duyma hariç. (Yüce) Allah, ona hareket ve yardım olmaksızın sırf sesin gelmesiyle faaliyete geçme özelliği vermiştir. Bu nedenle ûdların telleriyle uyumlu güzel nağmeleri dinlemek gönle en uygun gelen şeydir.

1- GİNÂ'NIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Ginâ'nın konuşmaya üstünlüğü, konuşmanın dilsizliğe, sağlığın hastalığa, dînârın (altın para) dirheme (gümüş para) üstünlüğü gibidir. Êd'un diğer eğlendirici aletlere üstünlüğü ise, mümeyyiz insanın diğer tüm hayvanlara üstünlüğü gibidir.

Êd'u ilk icad eden ise Lâmek b. Mettûşîl b. Mehvâvîl b. Abred b. Uhnûh b. Kaynân b. Âdem'dir. Onun şöyle (güzel, iyi, mükemmel) bir oğlu vardı. Onu çok mu çok seviyordu. Oğlu öldü. Onu bir ağaca astı ve: *Sonsuza dek ona bakıp duracağım,* dedi. Burada onun bütün eklemleri birbirinde ayrıldı. Sadece bacağı, baldırı, ayağı ve parmakları kaldı. Bir ağaç parçası aldı. Onu iyice inceltti ve ona yapıştırdı. Böylece o bir

ûd şeklini aldı, bacak gibi. Boynu da baldır gibi, pençek de ayak gibi, melâvî de parmaklar gibi, teller ise sinirler gibi oldu. Sonra onu çalmaya başladı ve üzerinde ağıt yaktı. O zaman ûd konuşmaya başladı. el-Hamdevî (v.260) dedi ki:

وناطقٍ بلسانٍ لا ضميرَ له . . . كأنه فخذٌ نيطنُ إلى قَدَمٍ
يُؤدي ضميرَ سِوَاهُ للقلوبِ كما . . . بيدي ضميرِ سِوَاهُ منطقِ القلمِ

Konuşan bir lisan ile hiçbir kalbi olmayan

Sanki bir bacaktır ayağa yapıştırılan

Sözde ondan başka bir kalp ortaya çıkar

Ondan başka bir kalp ortaya çıkar kalemi konuşuran.

Tevbel b. Lâmek, davulları ve defleri icat etti. Lâmek'in kızı Silâ ise çalgı aletlerini icat etti. Sonra Lût kavmi tamburları icat etti. Bunlarla oğlanlara meylediyorlardı. Sonra çobanlar ve Kürtler birçok çalgı aletini (kaval, düdük, flüt) edindiler. Koyunları dağıldığı zaman onları çalarlardı. Böylece koyunları toplanırdı.

Sonra felsefeciler ûdu geliştirdiler. Feyzerus er-Rûmî der ki: Üdün dört telini felsefeciler insandaki tabâ'i-i erbe'a (dört tabiatın) yerine koymuşlardır. Mesela *zîr*'i safra suyu yerine, *mesnâyı* kan yerine, *musellesi* (Misles) balgam yerine ve *bammı* ise dalak yerine koymuşlardır. *Zîr* serçe parmağına aittir. *Mesnâ* yüzük parmağına aittir. Ölçüsü *zîr*'in ölçüsünün bir katıdır. *Misles* ise orta parmağına aittir. Ölçüsü ise *zîr*'in ölçüsünün iki katıdır. *Bam* ise işaret parmağına aittir. Ölçüsü ise *zîr*'in ölçüsünün üç katıdır.

Fârisiler ise ûda ney'i, tambura zinâmî'yi, davula serna'yı, sanc'a da metc'i eklediler. Fârisilerin gınası ûdlar ve sunûcla birlikte icra ediliyordu. Bu onlara mahsustur. Onların nameleri, îkâ'ları (ritmik model, usul) ve maktaları ve kurûfu de vardır. Bunlar sekiz tanedir:

1- *Bendestân*. Sonra,

2- *Behâr*: Bu en fasih olanıdır. Sonra,

3- *İbrîn*: Bu alt teller için en çok kullanılanıdır. Sonra,

4- *Ebrîne*: Bu nağmelerin güzelliklerini en derli toplu icra eden, en çok yükselebilen ve bir tabakadan diğerine en hızlı geçebilenidir. Sonra,

5- *Mâzervâsbân*: Bu da en ağır ve bir nağmeden diğerine çıkarken en yavaş olanıdır. Sonra,

6- *Şisem*: Bu parmaklarla karışık icra edilen musakkal bir makamdır. Sonra,

7- *Kubbe*: Bu duyguların ahenginde başladığı yere dönen idrâc ile çalınması teşvik edilen bir makamdır. Sonra,

8- *Esberâs*: Bu da kendi nağmeleri üzerinde duran bir muderrecdir.

Krallar mutluluk damarlarına işlesin diye gına dinleyerek uyurlardı. Bu konuda şair der ki:

و غناء مُسْمِعَةٌ تَعَلَّنَا ... حَتَّى نَنَامَ تَنَاوِمَ الْعَجْمِ

Ve yüksek sesli bir gına başucumuzda çalınır,

Biz uyuyana kadar; Acemlerin uyukladıkları gibi.

Kisrâ der ki: Ûd eğlence aletlerinin en kıymetli olanıdır. Ben onu çalabilmek için yüz bin dirhem vermeyi çok isterdim.

Fârisîlerin venci vardır. Üzerinde yedi tel bulunur. Onun îkâ'ı sanc'ın îkâ'ına benzer. Horasan ahali ve çevresi de bununla gına yapardı.

Rey, Taberistan ve Deylem halkının gınası ise tamburlarla icra edilir. Farslar ise tamburu pek çok çalgı aletine tercih ederler.

Nabat ve Cerâmika'nın gınası ise gandûrât ile icra edilirdi. Onların îkâ'ıda tamburların îkâ'ına benzer.

Kisrâ Ebreviz döneminde Farslıların en büyük ismi [ve Ûd ustası] Behlebez idi. Kendisi Merv'dendi. Ûd çalardı. Mahir ve üstün yetenekli bir müzisyendi. Vezinli sözlerle şarkı söylerdi. Onun için elhan düzenlenirdi. Kâtipler ve haberlerle ilgili yetkililer krala ulaştırmaktan endişe ettikleri bir olay meydana geldiğinde ona bildirirlerdi. O bu konuda bir gına yapar ve onun üzerine öfkeyi dindiren bir beste yapar çalardı. Onun bu türden yaptığı gınayı, medih ve tehniye (kutlama) vb. konusundaki ünlenmiş savtları yetmiş beş savta ulaşıyordu. Bunlardan biri de onun şu savtıdır:

عسا زيارة قيصر و خاقان كسرى أبرويز

قيصر ماه مانذ و خاقان خرشيد

أي قيصر يشبه القمر و خاقان الشمس

إن من خذاي أدرا ما نذكا مغاران

أي الذي هو مولاي يشبه الغيم المتمكن

كخاهذ ماه بوشد كخاهذ خرشيد

Umulur ki Kayser ve Hâkân, Kisrâ Ebreviz'i ziyaret eder.

Kayser Mah-i Manz ve Hâkân Hurşîd

Yani Kayser Ay'a benzemektedir. Hâkân ise Güneş'e.

În min huzây edrimâ nezkâ megârân

Yani benim efendim yoğun buluta benzemektedir.

Kehâhiz mâh bûşed kehâhiz hurşîd

Yani istediğinde Ay'ı örter, dilerse Güneş'i de.³⁴⁶

O (Behlebez) gınasının yanında nüktedanlığı ve edebiyatıyla da meşhurdu. Soğuk bir gecede Ebrevîz ona bir müzik şöleni hazırladı. O da kendisini çağırdı. Yanında Sîrîn de vardı.

Ona dedi ki: Seni özledim. Bu geceyi sana ayırmak istedim. İki birlikte içtiler ve gına yaptılar. Behlebez sarhoş olana kadar. Bir ara bevl için dışarı çıktı. Bir sidre ağacının dibine düştü ve orada uyudu. Ebrevîz, Sîrîn'e dedi ki: Bizim misafirimiz gecikti. Dışarı çıktı, onu uyurken gördü. Onun üzerine kendisinin üzerindeki samur (kuduz) kürkünü örttü. Sabaha doğru Ebrevîz, Sîrîn'e dedi ki: Sence şu anda bizim misafirimiz ne yapmaktadır? Dedi ki: Kral daha iyi bilir.

Dedi ki: Ben onun uykusundan uyandığını, benim elbisemin kendisi üzerinde olduğunu gördüğünü ve onu tanıdığını, ona saygı duyduğunu ve onu üzerinden aldığını, kendi kabanını çıkardığını, onu yere serdiğini, elbisemi onun üzerine koyduğunu ve kendisinin de onun yanında ayakta beklediğini düşünüyorum.

Sîrîn dedi ki: Eğer bu tahminin doğru çıkarsa demek ki kral Allah'ın nuruyla bakıyor.

Dedi ki: Kalk (gidelim). İki beraber kalktılar ve onu yukarıda tasvir edilen şekilde gördüler. Bunun üzerine ona (büyük) bir mal verilmesini emretti. Ayrıca ona Rûz'un arazilerini ve Rey'deki birkaç araziye tahsis etti.

Bir ara Ebrevîz yoldu gidiyordu. Şerkâs (Serkîs) adını taşıyan Farisî bir çocuğu gördü. Yanında gübre taşıyan bir inek vardı. Kendisi ise şarkı söylüyordu. Onun güzel yaratılışını beğendi. Onu Behlebez'e emanet etti ve ona gınayı öğretmesini emretti. Çocuk bu konuda maharet kazandı ve ustasını geçti. Behlebez onu çekemedi ve kendisini öldürdü. Bunun üzerine Ebrevîz onu çağırdı. Kendisinin hasta olduğunu söyledi. Sonra ona gerçek haberi ulaştı. Bunun üzerine Behlebez'e: Göğsündeki kıskançlık ve

³⁴⁶ Bu şiir için bkz. Hibetullah et-Tarâblûsî, *el-Mecmu'u'l-Lefîf*, s. 331.

karnındaki hainlik sana onu öldürmekten başka çare bırakmadı değil mi? Hâlbuki sen biliyordun ki onun sayesinde sen olmadığında ben onunla ferahlıyordum. O olmadığında ise seninle. Sen benim müziğimin yarısını heba ettin, dedi ve onu fillerin ayakları altına atılmasını emretti.

Dedi ki: Ey kral! Mademki ben senin müziğinin yarısını öldürdüysem sende beni öldürdüğünde müziğinin diğer yarısını öldürmüş olmayacak mısın? O zaman senin kendi müziğine karşı işlediğin cinayet benim cinayetimden daha çok (büyük) olmayacak mı?

Kisrâ dedi ki: Onun bu sözü söylemesini gösteren Allah'ın onun için belirlemiş olduğu müddetten başkası değildir. Sonra onun tahliyesini emretti. Behlebez, Kisrâ'dan sonra da uzun bir süre yaşadı.³⁴⁷

Rûm'ların (Bizans) müzik aletleri ise argon'dur. Üzerinde on altı tel vardır. Onun sesi uzağa gider (uzaktan duyulur). Yunanlılar tarafından yapılmış bir enstrumandır.

Bir de Selyânî'leri vardır. Bununda yirmi dört teli mevcuttur. Açıklaması 1000 (bin) ses demektir.

Onların Lûrâ'sı da vardır. Bu da rebaptır. Bu ahşaptan yapılır ve beş teli bulunur.

Onların bir de gitarları vardır. Bunun on iki teli vardır.

Onların Selenc'leri de bulunur. Bu buzağuların derilerinden yapılır.

Bunların hepsi değişik şekilleri bulunan çalgı aletleridir.

Hintlilerin ise Kerkele'leri vardır. Bu tek telli bir enstrumandır. Bir Kar'â'nın üzerine uzatılır. Bu şekliyle ud ve sancın yerini tutar.

Araplarda ise gınadan önce hudâ' vardı. Rivayete göre Mudar b. Nizâr kendi malını (hayvanlarını) kontrole çıktı. Baktı ki gulamının (kölesi) etrafındaki develerin her biri bir tarafa dağılmış. Onun üzerine yürüdü. Bir sopayla eline vurdu.

Gulam feryat ederek kaçarken şöyle inliyordu:

Vay iki elim! Vay iki elim!

Develer onun sesini duyduklarında ona acıdılar ve etrafına toplandılar. Bunun üzerine Mudar dedi ki: Eğer buna benzer sözler türetilip derlense o zaman develerin etrafında toplanacağı bir beste meydana gelir.

³⁴⁷ Bu hikâye için bkz. Hibetullah et-Tarâblûsî, *el-Mecmu'u'l-Lefîf*, s. 331.

Bu Gulâm'ın: “Vay iki elim! Vay iki elim!” sözü üzerine hudâ' o zamandan itibaren yavaş yavaş türemeye başladı. Böylece Hudâ' Araplarda *semâ'* ve *tercî'*in ilk basamağını oluşturdu.

Bundan sonra Habbâb b. Abdullah el-Kelbî hudâ'dan gınayı türetti. İlk olarak o, nasab'ı gına eyledi. Arap kadınları da kendi ölümleri üzerine ağıt yaktılar.

Ben, Fars ve Rûmlardan sonra eğlenceye ve çalgı aletlerine Araplardan daha düşkün bir ümmet (kavim, toplum, millet) görmedim. Onların gınaları olan nasab da üç çeşitti. Bunlar da er-Rukbânî, es-Sinâdu's-Sakîl ve el-Hezecu'l-Hafîf'ten ibaretti.

Arapların ilk gına ile meşgul olanları Arab-ı Âribe'den (Kadîm Araplar) “el-Cerâdetân” diye bilinen iki cariyedir. Bunlar ‘Âd döneminde yaşayan Mu’âviye b. Bekr el-'Amlakî'nin cariyeleriydi. Bu kavim, “kayne”ye (cariyeye) “kerîne” [muganniye], ûd'a ise “mizmer” derlerdi.

Bu konuda Lebîd [b. Rebî'a] şöyle demiştir:

أَعْلَى السَّبَاءِ بِكَلِّ أَدَكْنَ عَاتِقِي ... أَوْ جَوْنَةٍ قُدِّحَتْ وَفُضَّ خَتَامُهَا
بَصْبُوحِ صَافِيَةٍ وَجَدَّبِ كَرِينَةٍ ... بِمُؤْتَلِّ تَاتَالُهُ إِبْهَامُهَا

Ben fiyatının yükseldiği sırada nedimlerime en pahalı en saf kızıl içkiyi

Ya da mührü açılmış ve kadehe konmuş kızıllaşmış bir içki kabını (satın alırım)

Öğle yemeğinde saf bir içki ve muğanniye bir kadınla beraber,

Başparmağı ile kendi ûdunun tellerini düzelten (akort eden).³⁴⁸

Sonra Cezîme el-Huzâ'î b. Sa'd b. Amr b. Rebi'a b. Harise b. Ömer b. Âmir gına ile uğraşmıştır. Kendisi insanların en güzel sesli olanıydı. Bu nedenle “el-Mustalık” adını almıştır. Bu Arap dilinde en güzel yaradılış manasına gelir. Onunda gınası nasab idi.

Bundan sonra Rebi'a gına ile meşgul olmuştur. O da Debîs el-Huzâ'î b. Hazâm b. Hayşe b. Selûl b. Ka'b b. Amr b. Âmir'dir.

Sonra Zimâm b. Hitâm [en-Naddâh] el-Kelbî gına ile uğraşmıştır. Onun hakkında es-Simme el-Kuşeyrî şöyle demiştir:

دَعَوْتُ زِمَامًا لِلْهَوَى فَأَجَابَنِي ... وَأَيُّ فَتَى لِلْهَوَى بَعْدَ زِمَامِ

Zimâm'ı eğlenmek için çağırdım. Bana cevap verdi.

Eğlenmek için Zimâm'dan öte hangi genç vardır ki

³⁴⁸ Bu şiir bkz. *Dîvânu Lebîd b. Rabî'a el-Âmirî*, s. 113; el-Kureşî, *Cemheretu Eş'âri'l-Arab*, s. 261.

2- ARAPLARIN ŞARKICI KADINLARI

Araplardan ilk kadın şarkıcı edinenler Yesrib halkıdır. Onlar bunu Âd kavminin kalıntılarından (geleneklerinden, örflerinden) elde etmişlerdir.

Kureyş ise gına konusunda nasabdan başkasını bilmezdi. Bu durum en-Nadr b. el-Hâris b. Kelede b. Alkame b. Abdumenâf b. Abdu'd-Dâr b. Kusay Irak'a gidene kadar devam etti. Kendisi Hîre de ud çalmayı ve 'Abâdîlerin gınasını öğrendi. Mekke'ye geldiğinde bunu ahaliye öğretti. Bunun üzerine onlarda kadın şarkıcılar edinmeye başladılar.

Gına lezzetlerin en büyüklerindedir. Nefsi bütün şehvetlerden daha fazla mutlu eder. Zihni berraklaştırır. Tabiatı yumuşatır. Gönle heyecan verir ve onu sevince boğar. Ayrıca o korkağı cesaretlendirir, cimriyi cömertleştirir, kalbi diriltir, akli arttırır ve ufku açar. O nebiz (boza) ile beraber olduğunda bedene sirayet eden hüzne karşı yardımcı olur. İkisi birlikte onu neşelendirir ve kişinin sıkıntısını giderir. Gına tek başına bunların hepsini yapar.

Abdullah b. Ca'fer: Tarabın (müziğin) ferahlatıcı olduğu kesindir. Eğer onu dinlersen kesinlikle etkisinde kalırsın. Onun için ne isterlerse verirsin.

el-Hutay'e dedi ki: Gınayı benden uzak tutunuz. Çünkü o zinanın rukyesidir (ona götüren yoldur).

Şair der ki:

لا تبعثن إلى همومك إن ثوت ... غير المدام ونغمة الأوتار

Bravo, onu ilk elde eden bilgeye ve onu ortaya çıkaran filozofa! O nede önemli bir sırrı ve ne de gizli bir duyguyu keşfetmiştir. Nede önemli bir gömüyü ve ne de saklanmış önemli bir şeyi göstermiştir. Bu sayede çok önemli bir ilme ve fazilete öncülük etmiştir. İşte o çağının en büyük buluşcusu ve zamanının en büyük efendisidir.

Câlînûs (v.200) der ki: İşitme duyusunun eğitilmiş hoş ses ile inceltilmesi gerekir, tıpkı beden tabiatların dengelenmesine ihtiyaç duyduğu gibi. Gına işitme duyusunun gıdasıdır, tıpkı yemeğin beden gıdası olduğu gibi. Karada ve denizde çok çalışarak yorulan sanat ehlinin bıkmak ve zayıf düşmekten korktukları zaman terennüm ettiklerini, yorgunluğun verdiği acı ve sıkıntıdan kendilerini bununla meşgul ettiklerini görürüz. Aynı şekilde cesur ve savaşçı kişilerin karşılaştıkları zorlukları kolaylıkla aşmak için

çeşitli nefesli çalgılar üflediklerini ve davullar çaldıklarını görürüz. Ayrıca kendilerini ibadete verenlerin ve ruhbanların günahlarına ağlarken daima duygulandırıcı şarkılar söyleyerek kendilerini rahatlattıklarını görürüz.

el-Velid b. Seleme İbn Cerîr'den o da Ata'dan o da Ubeyd b. Umeyr el-Leysi'den hadis olarak aktarmıştır. Dedi ki: Nebi Davûd'un (as) bir çalgı aleti vardı. Ağlamak istediğinde onu çalardı. O da onun sesini yankılatır, kendisi ağlar ve ağlatırdı.

Yahya b. el-Alâ' Abdulhamîd b. Abdurrahmân'dan o da İbn Abbas'tan hadis olarak aktarmıştır. Dedi ki: Davûd Zebûr'u otuz makamda okurdu. Onların her birinden ateşli hastalar neşelenip oynarlardı. O gecenin sonuna doğru gelip kendini ağlatmak istediğinde onun etrafında bulunan bütün evcil ve yabani hayvanlarda onun ağlamasıyla ağlamaya başarlardı.

Rivayet ederler ki onun bir mizmâre'si vardı. Benî İsrâil'in kralı huzurunda çalardı. Bu sayede aklının karışıklığı ve delilik gibi halleri sükûnete ererdi.

Bizlerde bebeklerin gına ile sakinleştiklerini ve kimi zaman ağlamalarının yerini gülüşmelere bıraktıklarını görürüz. Aynı şekilde develerin de yürüyüşlerini kendilerine hudâ' okuyan biri olduğunda onun temposuna uydurduklarını görürüz. Bir koyun çobanı da koyunlarını güderken onlara seslendiğinde koyunlar onun sesine uygun şekilde yayılmaya başlarlar. Süvariler de atlarını suyun başına getirdiklerinde onlara ıslık çalarlar. Bunun üzerine hayvanlar daha ciddi olarak su içmeye yönelirler. Şair der ki:

اليوم يوم بكور ... على تمام السرور
ويوم عزف قيان ... مثل التماثيل حور
ولا تكاد جياذ ... تروا بغير صفير

Ebû Nuvâs da şöyle demiştir:

وجدتُ ألدَّ عاريةً الليالي ... قرآنَ النغم بالوتر الصحيح
ومسمعه إذا ماشئتُ غنت ... متى كان الخيام بذِي طلوح

3- ŞARKICI HAYVANLAR

Şunlar da îkâ' ile konuşan kuşlardandır: Kırlangıçlar, Fevâhit (huthutler, kanarya, kumru veya üveyik) ve bülbüller. Özellikle bu sonuncusu vurmalı, üflemeli ve eğlendirici çalgılara çok yaklaşmaktadır. Bundan daha ilginç ise betâih ehlinin (sığı suların

kıyılarında yaşayanların) suya kamiştan çitlerle çevrili kapalı alanlar yapmaları, bunlara üstten kapılar açmaları ve onları su üzerine bırakarak balıkları bu seslerle bu kapalı alana çağırmasıdır. Onlar bu çitlerle çevrili kapalı alanları suya bırakırlar, onlara otlar ve yemler gibi şeyler bırakırlar. Bir süre onlara zarar vermektan ve onları avlamaktan el çekerler. Bu şekilde kurulan ve ses veren yuvalara balıklar yavaşça yönelirler ve o yuvaları doldururlar.

Hintlilerin kayıtlarına göre bir fil yakalandığında üzüntüsünden yeme içmeden kesilir ve vatanına, alıştığı hayat tarzına içli içli ağlamaya başlar. Bunun üzerine şairler ona ağıtlar yakarlar. Şarkıcılar ona yüreklendirici, eğlendirici şarkılar söylerler. Bu böyle devam ettikçe filin içi açılmaya ve iyileşmeye başlar. Ardından da eskisi gibi yemesine içmesine bakar.

Rûmiyye ahalisinin kaydettiğine göre ise, hastalar ağırlaşır iyice zayıf düştükleri zaman onlara şarkılar söyler ve bir şeyler çalarlardı. Onların dediğine göre bu, hastanın acılarını hafifletir ve kendisine manevi güç verirdi.

(Büyük) İskender de sadece tedavi amaçlı olarak içki içerdi. Kendisi kimi savaşlarda içinden çıkamadığı bazı sorunlarla karşılaştığı zaman argon çalınmasını emrederdi. Kendisi normal haline dönüp hal çaresi sayılabilecek bir görüşe ulaştığı zaman sopasıyla önünde duran bir kalkana vururdu. Bunun üzerine mûsikâr da dururdu. O da şarkı söyleyen erkek demektir.

4- MÛSİKÂR

Aristâtâlîs (mv.384–322) bir mûsikârın gitar çaldığını ve bu sayede erdemlerle rezilliklerin birbirinden ayrıldığını duymuş ve şöyle demiştir: Eğer nefes olmasa tabiat buna ne zaman yol gösterirdi?

(Hükümdar) Meyâgûrus içki meclisine oturduğu zaman mûsikâra: Nefesi ölçülü kullan ve ona şekilleriyle gizlice fısılda ve tabiatı harekete geçirme, derdi.

Câlînûs eğlence ve çalgı meclislerine katılırdı. Ona dendi ki: Neden oraya gidiyorsun? Bu senin şanına yakışmıyor.

Dedi ki: Burada dinleyenin, görenin ve dokunanın halinde, kuvvetlerin ve tabiatların karışımını öğrenmek için.

Hikmete (bilgeliğe) misal gösterilen Hermes içki içmek üzere oturduğu zaman mûsikâra: Nefesi bağından kurtar, derdi.

Erfârus bir öğrencisiyle beraber gezintiye çıkmıştı. Bu esnada gitarın sesini duydu. Öğrencisine dedi ki: Bizi bu adamın bulunduğu yere götür. Belki ondan değerli bir makam (suret) öğreniriz. Ona yaklaştıkları zaman yüksek bir ses ve onunla uyumsuz bir te'lif duydular. Bunun üzerine Erfârus dedi ki: Kehanet ve medyumlukla uğraşanlar baykuş sesinin bir insanın ölümüne işaret ettiğini ileri sürerler. Eğer onların bu dediği gerçek ise bu adamın sesi baykuşun öldüğünü göstermektedir.

5- GINA VE ETKİSİ

Bizim zamanımızın bazı kişileri gınayı nitelemeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Yahyâ b. Hâlid. b. Bermek şöyle demiştir: Gına, çaldığında seni coşturan yada duygulandırıp ağlatan şeydir. Bunun dışındakiler ise beladır ve üzüntüden ibarettir.

İbn Câmi' (v. 192/808) ve İbrâhîm el-Mevsilî (v. 188/804) arasında gına konusunda şiddetli ihtilaf (görüş ayrılığı) vardı.

İbn Câmi' bir gün Harun Reşîd'in huzurunda İbrâhîm'e dedi ki: Eğer bana hangi gınanın daha iyi olduğunu söylersen ben onu çalacağım.

Dedi ki: Onun en iyisi ağta en çok benzeyenidir.

Dedi ki: Doğru söyledin. Böylece bu tespit konusunda aynı görüşte olduğu ortaya çıktı.

İshâk b. İbrâhîm dedi ki: Kadim gına veşy (rengarenk halı, sergi) gibidir. Sarı, kırmızı, yeşil ve diğer renkler orada bir araya gelir. Ancak aralarında çok büyük fark vardır. Her biri diğerinden uzaktır.

Yine dedi ki: Tarab üç çeşittir. Bir çeşidi insanı harekete geçiren, hafifleten çalgıdır. Bu türün özelliği gınada kullanılan şiirin, atîki (yıllanmış şarap) veya şarabın niteliklerini tasvir etmesidir. Eğer nedimlerden biri bundan daha lezzetli bir şey olduğundan söz ederse ona inanma.

Onun şu savtını buldum:

أصلح الناس كأنه قفرا ... غير معنى معارف ورسوم
أمامه من حسن ... ذلك الصفا والتنعيم

MUĞANNÎLERİN HABERLERİ

BİRİNCİ TABAKA

1- Hâbilu Ebû Dehbel

Mekkelidir. Ebû Dehbel el-Cumahî'nin kölesiydi. Aşağıdaki savta onundur. İnsanlar onu Malik'e nispet ederler.

تطاول هذا الليل لا يتبَلَّج ... وأُعييت غواشي زفرتي ما تفرّج
أبيت بهمّ لا أنام كأنما ... خلال ضلوعي جمرة تتوهّج

Bu Ebû Dehbel'in bir Sakîlû's-Sânî'sidir.

2- Ebu'l-Hazz

Sekine binti el-Huseyn'in azatlısıydı. Nuktedan biriydi. Onun evine bir gün bir hırsız girdi. Onun elbiselerini topladı ve sırtına aldı. Ebu'l-Hazz bağırarak ona seslendi. Allah aşkına söyle senin adın nedir? Dedi ki: Nâfi'dir (fayda veren).

Dedi ki: “Fayda(!), Allah'a yemin olsun ki başkasına” dedi.

Onun şu savtını buldum. Malik ve diğerleri de bu konuda ona ortak olmuştur.

كُلُّ قَوْمٍ صِغَةٌ مِنْ تَبْرِهِمْ ... وَبُنُو عَبْدِ مَنْأَفٍ مِنْ ذَهَبٍ
إِنَّمَا عَبْدُ مَنْأَفٍ جَوْهَرٌ ... زَيْنَ الْجَوْهَرِ عَبْدُ الْمُطَلِّبِ³⁴⁹

(Bu) el-Fadl b. Utbe'nin bir Hafif Sakîlû'l-Evvel'idir.

3. el-Velîd b. Yezîd

Bu kişinin adı el-Velîd b. Yezîd b. Abdulmelik b. Mervân'dır. Babası Yezîd Benî Umeyye'den bir gençti. el-Velîd ise onların Halî'i'di (dışladıkları, kabile dışı saydıkları bir kişiydi). Kendisi bir şairdi. Şarkı da söylerdi.

İshâk der ki: İlk zamanlarda gınanın hiçbir kıymeti yoktu. Onu ancak kara derililer ve sarı derililer öğrenirdi. Bu durum el-Velîd b. Yezîd iktidara gelene kadar devam etti. Bu dönemde onun sayesinde insanlar gınaya rağbet ettiler, onu güzel kadınlara öğrettiler ve ona emek verdiler.

³⁴⁹ Bu şiir el-Fadl b. el-Abbâb b. Utbe b. Ebû Leheb'e aittir. Bkz. Ebû'l-Hasan Alî b. Ebû'l-Ferec el-Basrî, *el-Hamâse el-Basriyye*, thk. Muhtâruddîn Ahmed, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, ts, I, 185.

Onun döneminde gına zirveye çıkmıştır.

4. Abdullah b. Mu‘âviye el-Bâhilî

Horasan’da Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî ile beraberdi. Evi ise Rey’deydi. Onun şu savtını gördüm.

فلما دبت الصهباء فينا ... وغرد صاحبي وخلا الوساد
شربنا من فؤاد الدن حتى ... تركنا الدن ليس له فؤاد

İKİNCİ TABAKA

Bundan sonra ikinci tabaka geldi. Bunlar Abbasi Devletine yetişenlerdir. Onlardan bazıları:

1. Siyât (el-Muğannî)

Adı Abdullah b. Vehb’dir. Mekkelidir. Huzâ’a’nın mevlâsıydı. Hasan ile iyi geçinen, ona iyilikte bulunan kişilerden biriydi. Ayrıca Yûnus’un râviyesiydi. İbrâhîm el-Mevsilî’ye müziği öğreten kişidir. İbrâhîm’in onun hakkında şu şiiri ve gınâsı vardır:

ما سمعنا منه له من غناءٍ ... لأشجاني وعاد لي وسواسي
ما أبالي إذا سمعت غناء ... لسياط ما فاتني الرواسي
غنني يا سيات قد ذهب اللي ... ل غناء يطير منه نعاسي
(ما سمعتُ الغناء إلا شجاني ... من سياتٍ وزاد في وسواسي)
(غنني يا سيات قد ذهب الليل ... غناءً يطير منه نعاسي)
(ما أبالي إذا سمعتُ غناءً ... لسياط ما فاتني للرؤاسي)

Burada (er-Ruâsî derken) kast ettiği kişi Benî Ruvâs b. Kilâb’ın mevlâsı olan Abbâs’dır (b. Minkâr). Bu son beyitteki gınâ ise, Siyât’a aittir. Kendisi uzun yaşamamıştır. İbrâhîm el-Mevsilî, Siyât’ın bir savtını gınâ yapmıştır.

Bunun üzerine oğlu: “Bu kimindir?” diye sorunca şöyle demiştir: “Bu, Allah’a yemin olsun ki, şayet yaşasaydı babanın ekmek bulamayacağı adama aittir.”

İbrâhîm’in sesinde bir kesiklik/kopukluk vardı.

Siyât’ın yirmi dört savtını buldum. Onlardan biri de şudur:

وكان من زهر الخزامي والندى ... والأقحوان عليه ريمة معرس

فإذا يريم ذبابة أصغى لها ... يوماً بسمعٍ خائفٍ متوجس

Bu, Sakîlu'l-Evvel'dir.

2. Zeyd el-Ensârî

Medinelidir. Abdullah b. Mus'ab ez-Zubeyrî, o ve Eş'ab hakkında şu şiiri söylemiştir:

إذا تمزمت صُراحيّة ... كمثل ريح المسك أو أطيّب
ثم تغنى لي بأهزاجه ... زيد أخو الأنصار أو أشعب
زيد أخو الأنصار ذاك الذي ... يعرفه مطرب من يطرب
حسبت أني ملكٌ جالس ... حقّت الأملاك والموكب
وما أبالي واله الهوى ... أشرق العالم أم غرّبا

Onun yedi savtını gördüm. Onlardan biri de şudur:

يا شبيهه الغزال رد فؤادي ... وارث للعاشق الطويل السهاد

3. Eş'ab Ebu'l-'Alâ' b. Cubeyr

Medinelidir. Abdullah b. ez-Zubeyr'in mevlasıdır. Annesi Hamdeyse, Ebu Bekr'in kızı Esmâ'nın azatlı cariyesiydi. Bu cariye peygamberin aleyhisselam hanımları arasında şarkı söylerdi. Kendisi zina yaptı, boynuna ip geçirildi ve darp edildi. Bir deveye bindirilip dolaştırıldı. Kendisi şöyle bağıırıyordu: "Beni gören asla zina yapmasın." Bunun üzerine bir kadın karşısına çıktı: "Ey kötü kadın! Cenabı Allah onu bize yasak ettiği halde onu bırakmayacağız da sen bize söylediğinde senin sözünle mi onu terk edeceğiz? Bir de sen boynuna ip geçirilmiş, zina cezasına çarptırılmış ve âleme ibret olsun diye çarşı Pazar dolaştırılmış bir kadın olduğun halde!"

Eş'ab, Âişe binti Osman'ın evinde yetişti. Mus'ab b. ez-Zubeyr ise Cubeyr'i öldürmüştü. Çünkü o el-Muhtâr Ebû Ubeyd ile birlikte isyan etmişti.

Eş‘ab dedi ki: Ben ve Ebû‘z-Ziyâd,³⁵⁰ Âişe binti Osmân‘ın evinde yetiştik.³⁵¹ O durmadan yükseliyor, ben ise boyuna alçalıyordum. Bu süreç biz bu eve gelene kadar sürdü. el-Bezz‘de, beni teslim etti. Bir sene sonra bana sordu: “Nereye ulaştın?”

Ben dedim ki: İşin yarısını öğrendim, yarısı kaldı.

Dedi ki: Nasıl?

Dedim ki: Ben yaymayı öğrendim. Şimdi katlamak kaldı.

Eş‘ab nüktedan bir kişi olarak yetişti. Tenkitte mahirdi. İnsanların en tamahkâr olanlarından biriydi.

Ona dendi ki: Senin tamahkârlığın seni nereye ulaştırmıştır?

Dedi ki: Ben komşumun dumanını gördüğümde kendimi tiride hazırlarım. Bir insan bir insanla gizli bir şey konuştuğunda onun bana bir şey hibe edeceğini zannedirim.

Bir gün kadın bir dostum bana dedi ki: Ey Eş‘ab bana yüzüğünü ver ki seni onunla hatırlayayım. Ben de ona dedim ki: Beni yüzüğümü vermemekle hatırla.

Bir gün bir bunduk yayına alıcı oldu. Sahibi, bir dinara, dedi. Dedi ki: Allah‘a yemin ederim ki, onunla bir ok atsam, o da pişmiş bir kuş olsa, iki bembeyaz ekmeğin arasına düşse bile onu bir dinara almam.

Sonunda Eş‘ab kendini ibadete verdi ve her şeyden el etek çekti.

Ona dendi ki: Fakihlere gitsen ya da hadis öğrenmeye çalışsan (daha iyi olmaz mı)?

Dedi ki: Evet. İkrime (v.105/723) bana hadis olarak bildirdi. Dedi ki: Bir müminde iki şey bir arada bulunmaz: Bunların birini İkrime unuttu, diğerini ise ben unuttum.

Eş‘as dedi ki: “Hz. Osman öldürüldüğü gün ben bir çocuktum. İnsanlara su dağıtıyordum.”

Kendisi, [Abbasi hükümdarı Muhammed] el-Mehdî‘nin (v.158/775) iktidarı döneminde er-Rebî‘ onu alıp getirene kadar yaşadı.

³⁵⁰ *Ebû Ziyâd Abîd b. el-Ebras el-Esedî* (v.555 m.): Câhiliye devri Arap şairlerinden. Câhiliye devrinin ünlü şairi Tarafê ile aynı tabakadan sayılmasına ve şiirleri bazılarınca “Muallakât” a dâhil edilmesine rağmen, günümüze kadar gelen şiirleri azdır. Otuz kasidesi ve on yediye yakın tamamlanmamış şiiri vardır. Kullandığı dil oldukça sade olup benzetmeleri, çoğun, uzun ve etkili, tasvirleri ise canlıdır. Titiz ve ince ruhlu bir şair olan Abîd, şiirlerinde kısa vezinleri tercih etmiştir. Bkz. Yüksel, Azmi, “Abîd b. Ebras” mad., *DİA*, 1988, I, 308-309; A. Haffner, “Abîd” mad., *İA*, I, 110.

³⁵¹ Bkz. Şemsuddîn Ebû‘l-Hayr Muhammed es-Sehâvî, *et-Tuhfetu‘l-Letîfe fî Târîhi‘l-Medîneti‘ş-Şerîfe*, el-Kutubu‘l-İlmiyye, Beyrut 1414/1993, I, 190.

Onun bazı savtlarını buldum. Onlardan biri de şuydu:

ألا ناد جيراننا نقصد ... نقض اللبانة أو نعهد
كأن على كبدي جمرة ... حذاراً من البين ما تيرد

4. Muhammed b. el-Ebcer

Onun şu savtını buldum:

وفي الحي من يهوى هوانا ويلتهى ... وآخر قد أبدا الكآبة مغضب
ونحن أناس عودنا عود نبعة ... إذا نسب الحيان بكر وتغلب

5. Muhammed b. es-Sâme

Medinelidir. Leys kabilesindedir. Meclisi soğuktu. Bir mecliste gına yaptı. Orada hummalı biri bulunuyordu. Hummalı adam dedi ki: “Bırak da terleyelim.” Bunun üzerine bir adam kendi kölesini çarşıya gönderdi ve “bana beş rıtıl kar satın al” dedi. Adam gitti, çarşıda İbnu’s-Sâme’ye rastladı. Onu tutup efendisine getirdi.

Dedi ki: Benden beş rıtıl istemiştin, işte sana bir deve yükü!

Musa b. es-Sâme ve onun babası es-Sâme ve annesi Fer‘a’da muğannî idiler.

Medîne Ehli onu “Beyne Defeteyi’l-Mushaf” (mushafın iki kapağı arasında) diye adlandırıyorlardı. İshâk ve Denânîr’in³⁵² kitabında onun üç savtını gördüm. Onlardan biri de şudur:

قد تمنى معشر في دراهم ... من عقار وسوام وذهب
وتمنيت سليمي أنها ... بنت عمر من لها ميم العرب

Bu, el-Fadl b. Utbe’nin, bir Hafif Sakîlu’l-Evvel’idir.

MUĞANNÎLERİN DÖRDÜNCÜ TABAKASI

Bundan sonra Dördüncü Tabaka gelir.

³⁵² *Denânîr*: İbn Câmî’in öğrencisidir. Bkz. Turabi, “İbn Câmî” mad., *DİA*, 1999, XIX, 385. Ayrıca Safiyyuddin el-Urmevî’de onun yetişmesinde büyük etkisi olmuştur. Uygun, Mehmet Nuri, “Safiyyuddin el-Urmevî” mad., *DİA*, 2008, XXXV, 479. *DİA*’da “Denânîr” maddesi yer almaz.

1- Sabbâh el-Hayyât

Onun sekiz savtını gördüm. Onlardan biri de şudur:

يا قلب ويحك لا تذهب بك الحرق ... إن الأولى كنت تهواهم قد انطلقوا
ما بالهم لم يبألوا إذ هجرتهم ... وأنت من بينهم قد كدت تحترق

Bu, İbn Kays er-Rukayyât'ın bir Hafif Sakîlu'l-Evvel'idir.

2- 'Azver

Kûfelidir. Onun şu savtını gördüm:

(يا رُبَّعَ سَلَمَى لَقَدْ هَيَّجَتْ لِي طَرَبًا ... زِدْتُ الْفَوَادَ مَا عِنْدَهُ نَصَبًا³⁵³) مخ
(رِيحٌ تَبْدَلُ مَمَّنْ كَانَ يَسْكُنُهُ ... غُفْرَ الظُّبَاءِ وَظُلْمَانًا بِهِ عُصَبًا) م

(Bu) Sakîlu'l-Evvel'dir.

3- Muhammed Na'ce

Kûfelidir. Onun dört savtını gördüm. Onlardan biri de şuydu:

ما جرت خطرة على القلب مني ... منك إلا استترت من أصحابي
من دموعٍ تجري فإن كنت وحدي ... خالياً أسعدت دموعي انتحابي

(Bu) es-Seyyid el-Himyerî'ye aittir.

4- Süleyman

Cumha'nın kardeşidir. Medinelidir. Onun iki savtını gördüm. Birisi şöyledir:

فلما بدا حرمانها الضيف لم يكن ... علي مناخ السوء ضريبة لازب
فلما تراجعنا الحديث سألناها ... من الحي قالت معشر من محارب

(Bu) el-Kutâmî'nin bir Sakîlu'l-Evvel'idir.

5- İbn Havdere

Mekkelidir. İshâk ve Ömer'in kitabında onun yirmi dört savtını gördüm. Şu savt da onlardan biridir:

لعب الحب بقلبي فاشتفى ... ومن العينين نومي قد نفى

³⁵³ İlgili kaynaklar [ما عنده نَصَبًا] yerine [على علائجه وَصَبًا] şeklinde geçer. Bkz. Ebû'l-Ferec, *el-Eğânî*, III, 52.

كدر العيش بهجران التي ... كدرت عيشتي وقد كان صفا

(Bu) Sakîlu's-Sânî'dir.

6- ed-Delâl

Medinelidir. Adı Nâfîz'dir. Künyesi ise, Ebû Zeyd'dir. Kendisi güzel bir muhannesti (çift cinsiyetli). Aslen Berberîdir. Beni Fîhr'in mevlasıydı. Def çalardı. O da İbn Hazm el-Ensârî'nin (v.120/738), Süleyman b. Abdülmelik'in (d.715-717) emriyle hadımlaştırdığı kişilerden biridir.

Bunun üzerine o şöyle demiştir: “İşte büyük sünnet olma budur.”

Süleyman kıskanç biriydi. Bir gece dinlenirken üzerinde pahalı bir elbise ve muasfer (kırmızıya boyanmış giysi) bulunan bir cariye de yanındaydı. Gece ay on dördündeydi. Bu esnada Semîr el-Eblî'nin³⁵⁴ şu savtını duydu:

محجوبة سمعت صوتي فأزقتها ... من آخر الليل لما مئها السهر
تدني على فخذها من ذي معصرها ... والحلي دان على لباتها خصر
لم يحجب الصوت أحراس ولا غلق ... فدمعها لطف العين ينحدر
في ليلة البدر ما يدري معانيها ... أوجهها عنده أبها أم القمر
لو خلّيت لمشت نحوي على قدم ... يكاد من رقة المشي تنفطر

Süleyman bu şiire anlam vermeye çalıştı ve onun bu şiiri kendi cariyesi için gına yaptığını sandı. Onu alıp getirmelerini istedi. Bir hacamat ustasını çağırdı ve onu hâdımlaştırdı. Sonra Medine'ye tüm muhannes mugannilerin hadımlaştırılmasını bildiren bir emirname gönderdi. Bir süre sonra adamı hadım ettirdiğine pişman oldu. Ona on bin dirhem verilmesini emretti. Adam bunu kabul etmedi. O zaman bir kat daha arttırdı. Adam yine kabul etmedi. Böylece arttırarak yüz bin dirheme ulaştı. Adam yine kabul etmedi.

Gencin sakalları yolundu. Dedi ki: “Allah'tan kork. Sen benim güzelliğimi elimden aldın, neslimi kuruttun ve dünyamı da yıktın. Allah'a yemin olsun ki, ben de senin ahiretini yıkacağım. Böylece ed-Delâl, Berdu'l-Fuâd, Nevmetu'd-Duhâve Tureyfe hadımlaştırıldı.”

Bunlar düğünlerde şarkı söyler ve oynarlardı.

³⁵⁴ İbn Sa'd el-Hayr (Ebû'l-Hasan Alî b. İbrahim) (v.571), *el-Kurt alâ'l-Kâmil*, s. 15. <http://www.alwarraq.com>.

İbrâhîm'in kitabında onun on yedi savtını gördüm. Yûnus'un kitabında ise onun bir savtını gördüm. Bu savtta Mâlik de ona ortak olmuştur. O da şu savttır:

لمن ربع بذات الجي ... ش أمسى دارساً خلقاً
كلفت بهم غداة غدٍ ... ومرت عيسهم حرقاً

Bu, Abdurrahman b. Hassân b. Sabit'in bir Sakîlu'l-Evvel'idir. Mâlik'in de bununla ilgili bir Hafîfu'r-Remel'i vardır.

7- Tarîfe b. (veya Tureyfa) eş-Şevterî

Medînelidir. Ensâr'ın mevlâsıdır. O da hadımlaştırılanlardandır. Bu esnada şöyle demiştir: “Bizi tekrar sünnet ettiler.”

İsmâîl b. Beşşâr, Yemen Hâtim'ini hicvederken ondan da söz etmiştir:

ولا الدلال ولا طويس ... ولا ابن الشوتري ولا الغريض
لاخت النخل خنث يحيى ... ولا حا ضواكما يحيى يحيض

8-Find (veya Fend) Ebû Zeyd

Âişe bint Saîd b. Ebû Vakkâs'ın mevlâsıydı. Medinelidir. Muhanneslerden biridir. Sanatını kadın ve erkekleri bir araya toplayarak icra ederdi.

Bu yüzden ona dendi ki: Yazıklar olsun sana! Sen kavatlık yapıyorsun ha! Kendini rezil rüsva ettiğin halde...

Dedi ki: O sadece tatlı bir ekmek, yağlı bir but, bir bardak sâfi nebiz ve arkamdan eyrin (kamışın) inmesidir. Artık onun kimin arkasına girdiği beni ilgilendirmez.

İbn Kays er-Rukayyât şu şiiri onun için söylemiştir. İbn Hadîde ve Mâlik de onu bestelemiştir.

قل لفند يشيع الأظعانا ... طال ما سرّ عيشنا وكفانا
زودتنا رقية الأحرانا ... يوم جازت حمولها السكرانا

Bu şiirde sözü edilen Find, yavaş hareket edişi darbı mesel olan kişidir. Zira Âişe onu bir ateş almaya göndermiştir. O da ateşi hızlıca getireceğim diye çabalarken koşmuş ve elindeki bütün korlar darmadağın olmuştur.

Bunun üzerine Âişe ona: “Allah, aceleciliğın canını alsın, ey Find!” demiştir.³⁵⁵

Bu konuda şair şöyle der:

ما رأينا لغراب مثلاً ... إذ بعثناه يجي بالمشمله
غير فند أرسلوه قابساً ... فتوى حولاً وسب العجله

Onun dört savtını gördüm. Onlardan biri de şuydu:

بشّر الطبي والغراب بسعدى ... مرحباً بالذي يقول الغراب
ارجعي فاقرأي السلام عليها ... ثم رُدي جوابنا يا رباب

(Bu) İbn Kays er-Rukayyât'ındır.

9- Suceyh

Muhannestir. Onun Kâmil'i vardır.

يا عمرو شيخك وهو ذو شرفٍ ... يحمي الذمار ويكرم الصّهرا
أقسمت ما أجبت حبكم ... لا ثيباً خلقت ولا بكرا

(Bu) Ebu Dehbel'in bir Hafîf Sakîlu'l-Evvel'idir.

10- Şebîb

Muhannestir. Onun Hafîf'i vardır.

يا جَوَارِي الْحَيِّ عُدْتِنِيَّةٌ ... حَجَبُوا عَنِّي مُعَلِّيَّةُ
((كَيْفَ تَلْحُونِي عَلَى رَجُلٍ ... لَوْ سَقَانِي سَمَّ سَاعَتِيَّةُ
لم أَقُلْ غِيظاً جهلت ولا ... عندها فاضتْ مَدَامِعِيَّةُ
لم أَقُلْ إِنِّي مَلَلْتُ ولا ... إِنَّ مَنْ أَهْوَاهُ مَلْنِيَّةُ
لو أَصَابَتْهُ مَنِيَّتُهُ ... شَرَقَّتْ عَيْنِي بِعَبْرَتِيَّةُ))
قربوا عوداً وباطِيَّةُ ... فبذا أذْرَكْتُ حَاجَتِيَّةُ

(Bu) Affân'ın bir Sakîlu's-Sânî'sidir.

11- Sa'ter

Muhannestir. Onun Kâmil'i vardır.

رفع الصدود يمينه ... فوجى بها أنف الوصال

³⁵⁵ Bkz. Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VII, 190-191; Aycan, *agm*, s. 162.

12- Sâlih b. Zuheyr el-Huzâ'î

Medineli bir muhannestir. Bir adamın evine girdi. Baktı ki evinde “Âdem, Havvâ ile kaynaştı” diye yazmış. Ona dedi ki: Bunu neden yazdın? Adam cevap verdi: Yazdım ki İblis bizim aramıza girmesin.

Dedi ki: Ey ahmak! O Âdem ve Havvâ cennetteyken onların yanına gitti ve ikisinin de cennetten çıkarılmasına yol açtı. O, ancak kömürle yazılmış bir yazının bulunduğu bir yere girmez.

Bir ara dağa doğru çıktı. İyice şuurunu kaybetti ve yorgunluktan bayılmış gibi düştü. Dedi ki: Ey dağ! Ben sana ne yapıyorum? Senin için dağların hallaç pamuğuna döneceği gün yetmiyor mu?

İshâk'ın kitabında onun şu savtını gördüm:

يا خليلي أبني سهدي ... لم تنم عيني ولم تكد
فشرابي لا أسيغ ولا ... أشتكي ما بي إلى أحد

(Bu) Hassan'ın kız kardeşi Fâri'a'nın bir Remel'idir. Bu konuda başkaları da vardır.

KADİM KADINLAR

1- Sîrîn

Hassân b. Sabit'in cariyesidir. O da Mariye'nin kız kardeşiydi. Kendisi çalıp söylerdi. Abdurrahman b. Hassân'ın annesidir. Ubeydullah b. Sa'd Yûnus'tan, Ebû İdrîs'ten, İkrime'den, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dedi ki: Rasulullâh sallallahu aleyhi vessellem Hassân b. Sabit'e uğradı. Onun Fatıma'nın avlusunu sulayıp serinlettiğini ve erkeklerin karşılıklı iki sıra halinde dizilip seyre daldığını gördü. Bu esnada onunla birlikte arkadaşları da vardı. Bir de yanında çalgı aleti bulunan kendisine Sîrîn adı verilen bir cariyesi vardı. Karşılıklı iki sıra halinde dizilen erkeklerin iki sırası arasında gidip geliyor, bir o tarafa bir bu tarafa dönerek şarkı söylüyordu.

Peygamber *aleyhi's-selâm* gelince onlara herhangi bir şeyi emretmedi ve onlara herhangi bir şeyi de yasaklamadı. Peygamber onların yanına vardığında o (Sîrîn) el-Muktedab olan gınasında şöyle diyordu:

هل علي ويحكما ... إن لهوٲ من حرج

Yazıklar olsun size! Bana bir günah var mıdır?

Şayet bir eğlence tertip edecek olsam?

Bunun üzerine peygamber *aleyhi's-selâm* tebessüm etti ve şöyle buyurdu: “*Sana bir günah yoktur; inşâ Allah.*”

2- Cebele b. el-Eyhem el-Gassâni'nin Cariyeleri

Bunlar on cariyeydi. Beş tanesi udlarla ve Rumca gına yaparken, diğer beş tanesi Hîre ehlinin gınasını icra ederlerdi. Bunları ona İyâs b. Kabîsa et-Tâî hediye etmişti. Onların bazı gınaları vardır. Onlardan biri de şuydu:

لله درّ عصابة نادمتم ... يوماً بجلق في الزمان الأول

يغشون حتى ما تهر كلابهم ... لا يسألون عن السواد المقبل

(Bu) Hassân b. Sabit'in bir Sakîlu'l-Evvel'idir.

3- 'Azzetu'l-Meylâ

Bu, Ensar'ın azatlı bir cariyesiydi. Medineliydi. Yürürken yürüyüşünde biraz sağa sola meylederdi. Bu nedenle ona el-Meylâ adı verildi. İnsanların en güzel yüzlü olanlarından biriydi. Çok güzel şarkı söylerdi. Çok iyi ud ve diğer çalgı aletlerini çalardı. Kendisi yaratılış itibariyle doğuştan gına sanatına yatkındı. Bir şiiri sunduğunda onunla kaynaşırđı. Neşît'in daha önce yaptıklarını bestelerdi. Ondan (Neşît'ten) Sâyibi Hâsiröğrendi. Her ikisi Azzet'in kadın şarkıcısına nağmelerini besteleyip okudular. Bu sayede çok ilginç besteler ortaya çıktı. O, Medine ehlini gına ile ilk fitneye düşürendir.

Tuveys onu çok beğenirdi. Kendisi çok iffetli bir kadındı. Abdullah b. Ca'fer ve İbn Ebû Atîk onun evine gelirlerdi. Onlara gına yapardı.

İbn Sureyc de Mekke'den kalkar onu ziyarete gelirdi. Ondan (müziği) öğrendi. Tuveys ise ondan hiç ayrılmazdı. İbn Muhriz de öyleydi. İşte bu onun Hafif'lerinden biridir:

انظر نهراً باب جلق هل ... تونس دون البلقا من أحد

لا أخذش الخدش بالنديم ولا ... يخشى نديمي إذا انتشيت يدي
أبصرت سلمى ودونها جبل الثلج عليه السحاب كالقدد

(Bu) Hassân b. Sabit'in bir Remel'idir. Bu konuda İbn Muhriz'in de bir lahni vardır.

4- Cemîle

Künyesi Ummu Amr'dır. Medinelidir. Benî Suleym'in bir azatlısıydı. Kocası Benî el-Hâris'in mevlâsıydı. En güzel kadınlardan ve en iyi edeplilerinden biriydi. Gına konusunda ise ona diyecek yoktu. Ma'bed'e, Mâlik'e, İbn Âişe'ye, Habbâbe'ye, Sellâme'ye, Huleyde'ye, el-Abbâs b. Abdulmuttalib'in mevlası Kuleyc b. Şemmâs'ın cariyesi Rubeyha eş-Şemmâsiyye'ye ve Ukayle el-Akîkiyye'ye (ders almak için) gitmişti.

Gına alanında uzmanlar, onun gınayı en iyi bilen kişi olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır. Bu konuda ne Mekkelilerden ne de Medînelilerden biri ona yakın bir düzeyde olduğunu iddia edemez. Kendisi bu bilgi ve yeteneğinin yanında müzik aletlerini de çalabiliyordu.

Cemîle der ki: Ben gınaya iştihak duyup merak sardım. Çünkü Sâib Hâsir bizim komşumuzdu. Ben de onu (merakla, iştihakla) dinlerdim. Gün geldi benim gına onun gınasından daha iyi bir düzeye çıktı.

Yûnus der ki: Cemîle, evinin dışında kimseye gına yapmamıştır.

Abdurrahman b. Ertae el-Muhâribî de onun hakkında aşağıdaki şiiri inşâd etmiş, Mâlik ise onu gına yapmıştır:

فإن الجلال وحسن الغنا ... ء وسط بيوت بني الخزرج
تكلم جميلة زين النساء ... إذا هي تزدان للمخرج

Abdullah b. Ca'fer'in gına ile ilgili esaslı bir görüşü vardı. Bir gün bir topluluğun kapısının önünden geçerken bir cariyenin şöyle bir şarkı söylediğini duydu:

قل للكرام ببابنا يلجوا ... ما في التصابي على الفتى حرج

Kapımızdaki saygıdeğer kişilere söyleyin, içeri buyursunlar.

Gençler için oyun-eğlencede sakınca yoktur.

Bunun üzerine hemen içeri girdi. Topluluk buna çok sevindi ve onu karşılamaya kalktılar ve dediler ki: Canımız sana feda olsun. Nasıl oldu da izinsiz içeri girdin?

O da cevap verdi: Siz bana kesin olarak izin verdiniz. Çünkü cariyeiniz şöyle diyordu:

“Kapımızdaki saygıdeğer kişilere söyleyin, içeri buyursunlar.”

5- Selâme

Ebu'n-Neffâ'ın cariyesidir. Yûnus'un kitabında onun şu savtını buldum:

من لقلبي يجول بين التراقي ... مستخفاً يتوق كل متاق
حذراً أن تبين دار سليمي ... أو يصيح الداعي لها بفراق

6- Sellâme el-Kass

Yezîd b. Abdumelik'in cariyesidir. Medinelidir. Önceleri Sehl b. Abdurrahman b. Avf'a aitti. Yezîd onu dört bin dinara satın aldı. el-Kass ise, Âbit olan Abdurrahman b. Abdullah b. Ebû 'Âd el-Cuşemî'dir.

Ona el-Kass denmesinin nedeni kendisini ibadete vermiş olmasındandır. İbadete düşkünlüğü ve onu her şeye tercih etmesi nedeniyle kendisi ibadete nispet edilmiştir. Bu konuda el-Kass der ki:

قد لامني فيك أقوام أجالسهم ... فما أبالي أطار اللوم أم وقعا

Yine bu konuda İbn Kays er-Rukayyât şu şiiri inşad etmiştir. Mâlik de onu gına yapmıştır.

لقد فتنت رياء وسلامة القسا ... فلم تترك للمقسي عقلاً ولا نفساً

7- Reyyâ

Sellâme'nin kız kardeşidir. Onun şu savtını buldum:

أسلام هل لميتم تنويل ... أم قد صرمت وغال وصلك غول
لا تصرفني عني دلالك إنه ... حسن لدي وإن بخلت جميل

(Bu) el-Ahvas'ın bir Hafif Sakîlu'l-Evvel'idir.

8- Habbâbe

Yezîd b. el-Velid b. Abdumelik'in cariyesidir. Medinelidir. Önceleri İbn Mesâ'ya aitti. Onu Yezîd hükümdar olmadan önce beş bin dinar vererek satın almak istemişti. Sonra onu satın almaktan vazgeçti. Sonraları hükümdar olunca bu cariye onun için satın

alındı. Onun yanında epey bir değer kazandı. Hiçbir cariyenin ulaşamadığı bir konuma yükseldi. Yezîd artık ondan başka hiçbir şeyle ilgilenmez oldu. Bunun üzerine Mesleme b. Abdulmelik³⁵⁶ onu kınadı ve azarladı. Bunu, Ömer b. Abdulaziz'in yerine geçen biri nasıl yapar?

O da onunla ilişkisini azalttı. Bunun üzerine Habbâbe, el-Ahvas'e haber gönderdi. Benim hakkımda öyle bir şiir yaz ki bu sayede ben önceki konumuma tekrar geleyim. O da kendisi hakkında şu şiiri yazdı:

ألا لا تلمه اليوم أن يتبلدا ... فقد غلب المحزون أن يتجلدا
فما العيش إلى ما تلذ وتشتهي ... وإن لام فيه ذو الشنان وفندا

Ayrıca Sa'îd'e de haber göndererek bu şiiri besteleyip okumasını istedi. O da bunu şarkı yapıp söyledi. Ben bunu Yûnus'un kitabında Sakîlu'l-Evvel, İshâk'ın kitabında ise Remel olarak gördüm. Kendisi bu konuda tüm yolları deneyerek sonunda (bu besteyi) ona duyurdu.

(Yezîd) Dedi ki: Allah Mesleme'ye lanet etsin. Tekrar Habbâbe ile arasını düzeltti ve onunla beraber olmaya başladı. Ne kadar muganni varsa onları topladı.

ez-Zubeyr b. Bekkâr, Muhammed b. Mesleme'den, o da İbn Mâkiye'den aktardı. Dedi ki: Zû Haşab ehlinden bir adam bana haber verdi. Dedi ki: Ben Zû Haşab'a çıktım. Mehîd'a vardığımda hurma kütüğü üzerinde bir kubbe gördüm. Kubbenin etrafında pek çok insan vardı. Birden bire bir udun sesi ve cariyenin şarkısını duydum. O zamana kadar bu kadar güzel sesli bir kişiyi görmemiştim-duymamıştım. Onun okuduğu şarkısı şuydu:

سلكوا بطن محيض ... ثم ولوا أجمعونا
أورثوني حين ولوا ... طول حزن وأنينا

Sonra onun kubbesinin altında bulunanlara bin dirhem verilmesini emrettim.

Dedim ki: Bu kimdir?

Dediler ki: Yezîd b. Abdulmelik'in cariyesi Habbâbe'dir.

9- Sa'de

Kadim kadınların en güzellerinden biridir. Onun şu (savtı) vardır:

³⁵⁶ Ebû Sa'îd (Ebu'l-Asbağ) Mesleme b. Abdulmelik b. Mervân b. el-Hakem el-Umevî (v.121/739). Emevî valisi. 63'te (682) Medine'de doğdu. Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın oğludur. "el-Cerâdetü's-Safîrâ" (sarı çekirge) lakabıyla tanınır. Bkz. Kurt, Hasan, "Mesleme b. Abdülmelik" mad., *DİA*, 2004, XXIX, 318-319.

قد أرسلوا كي يعزوني فقلت لهم ... كيف العزاء وقد سارت بها الرفق
استهدت الريم عينيه فجادلها ... بمقلتيه ولم يترك له عنق

(Bu) Veddâhu'l-Yemen'e aittir.

10- İbn Ebû 'Atîk'ın Hanımının Cariyesi

Medinelidir. Hanım efendisi 'Âtike binti Abdurrahman el-Mahzûmiyye'nin, İbn Ebû 'Atîk hakkında yazdığı şiirlerin bir kısmını besteleyip okumuştur:

ذهب الإله بما تعيش به ... وقمرت لبد أيما قمر
أنفقت مالك غير محتشم ... في كل زانية وفي الخمر

Bu şiir İbn 'Atîk'e ulaşmıştır. O da bunu bir ara rastladığı Abdullah b. Ömer'e okumuş ve şöyle sormuştur: Ey Ebû Abdurrahman! Beni bu şiirle hicveden bir insan hakkında ne dersin?

O da şöyle demiştir: Ben onu affetmeni ve kendisine iyi davranmanı öneririm.

O da dedi ki: Allah'a yemin ederim ki, eğer ona rastlarsam onu mutlaka yapacağım.

Bunun üzerine İbn Ömer elini yüzünün üzerine koydu ve dedi ki: İnnâ lillâh! Sen bundan utanmıyor musun?

Sonra bir ara tekrar karşılaştılar. Bu sefer İbn Ömer ondan yüz çevirdi.

Dedi ki: Ey Ebû Abdurrahmân! Ben o insanla karşılaştım ve Allah şahittir onu yaptım.

Bunun üzerine İbn Ömer bayıldı. İbn Ebû 'Atîk ona yanaştı ve: O benim hanımımıdır, dedi. Bunun üzerine İbn Ömer kalktı ve onun alnından öptü.

MUGANNİLERİN İKİNCİ TABAKASI

1- Yûnus el-Kâtib

Ebû Suleyman b. Suleyman b. Keved b. Şehriyâr. Hürmüz el-Cerî'nin çocuklarındandır. Medinelidir. Amr b. Zubeyr'in azatlısıdır. Babası bir fakihti. Yûnus, el-Erbâa'ya (dört meşhur kişiye): İbn Serî', el-Garîd, Ma'bed ve İbn Muhriz'e yetişmiştir. Medine'de divan kâtipliği yapanlardandı. Aynı zamanda şairdi. Ma'bed'in yetiştirdiği

kişiler içinde ondan daha mahir kimse yoktu. Ebû Su‘ûd b. Halid onun hakkında şu şiiri inşad etmiştir:

(يا يونسُ الكاتبُ يا يونسُ ... طاب لنا اليوم بك المجلس)

(إنَّ المغنِّين إذا ما هُم ... جازوك أحنى بهم المقبس)

(تنشر ديباجاً وأشباهه ... وهم إذا ما نشروا كربسوا)³⁵⁷

يا يونس الكاتب يا يونس ... طاب لنا اليوم بك المجلس

إن المغنِّين إذا ما هم ... جاءوك حتى يهم الملبوس

تنشر ديباجاً وأشباهه ... وهم إذا ما نشروا كربسوا

Yûnus, uzun bir ömür yaşamıştır. Seksen yaşını geçmiştir. Sa‘îd b. Hüzmüz, Abdulazîz b. Ebû Seleme el-‘Umerî’den şunları kaydetmiştir: Dedi ki: Ben Yûnus el-Kâtib’i gördüğümde artık sesi gitmişti. Cariyelerine el işaretleriyle öğretiyordu. Onlarda kendisinin ne kastettiğini anlıyorlardı. Sanki o kendi diliyle onlara konuyu anlatıyordu.

Kendisi Bağdat’ta idi. Onun kitabında kendi başına besteleyip okuduğu şarkılarını gördüm. Burada yetmiş üç savt ona eşlik ediyordu. Kendisi bu işi irticalen yapardı. Bu ise gınadan daha aşağı bir şeydir.

Onun divanında birinci ve ikinci tabakadan otuz sekiz muganni ve muganniye vardır. Burada onların sekiz yüz yirmi beş savtı yer almaktadır. Bunları kendi cinslerine nispet etmemiştir. Çünkü onlar henüz İbrâhîm el-Mevsilî’nin elde ettiği bu cinsleri bilmiyorlardı. Şu kadar var ki o, onun zikretmediği kudemadan pek çoğunu bir kenara itmiştir.

Yûnus’un kitabında yer alan ilk savt şöyledir:

يا دار ماويّ بذي الحبال ... فالشط من دمدن فالقائل

صم سداها وعفا رسمها ... واستعجمت عن منطق السائل

قد قررت العينان من وائل ... أمس ومن زيد ومن كامل

حلت لي الخمر وكنت امرأاً ... عن شربها شغل شاغل

Bu, İmru’u’l-Kays b. Hucr’in Haffî Sakîlu’l-Evvel’idir. Yûnus el-Esvâtu’z-Zeyânib’in de sahibidir. Bu, Zeynep binti ‘İkrime b. Abdurrahman b. el-Haris b. Hişâm

³⁵⁷ Bkz. *el-Eğamî*, IV, 390.

el-Mahzûmî hakkındadır. Buradaki şiirler İbn Dehmiye (Duheyne) el-Muzeniye aittir. O da şöyledir:

تصابيت أم هاجت لك الشوق زينب ... وكيف تصابي المرء والرأس أشيب
(تصابيت أم هاجت لك الشوق زينب ... وكيف تصابي المرء والرأس أشيب)
(إذا قربت زادتك شوقاً بقربها ... وإن جانب لم يسئل عنها التجنب)
(فلا اليأس إن ألممت يبدو فترعوي ... ولا أنت مردود بما جنت تطلب)
(وفي اليأس لو يبدو لك اليأس راحة ... وفي الأرض عمّن لا يواتيك مذهب)³⁵⁸

(Bu) Sakilu's-Sânî'dir.

Onun (şöyle bir şiiri de) vardır:

زينب ردي وصالي ... وأسمعي مني مقالي

Yine onun (şöyle bir şiiri de) vardır:

إنما زينب هي ... بأبي تلك وأمي

Bu beytin ikinci mısrasında geçen: “Babam ona feda olsun, annem de” deyince öfkelenmiş ve İbn Duheyne'nin yüzüne kapısını kapattı.

Yûnus'un aktardığına göre onun (şöyle bir şiiri de) vardır:

قولا لزينب لو رأيت ... تشوقي لك وإشتياقي

(Bu) Hafîfu'r-Remel'dir.

Onun (şöyle bir şiiri de) vardır:

وجد الفؤاد بزينب ... وجداً شديداً متعباً
يا زينب الحسناء يا زينب ... يا أكرم الناس إذا نسيته

(Bu) bir Sakîlu'l-Evvel'dir.

إنما زينب المنى ... وهي الهم والهوى
فليت الذي يلحى على زينب المنى ... تعلقه مما ألقيت عشير

el-Lâhikî de onun hakkında şöyle demiştir:

يوم تُبدي لنا قُتَيْلَةً عن جِدِّ ... تليح تزينه الأطواق

³⁵⁸ Bu şiir, İshâk ve Kûfelilerin beyanına göre Hucciyye b. el-Mudrib el-Kindî'ye aittir. Ancak ez-Zubeyr b. Bekâr onun İsmâil b. Yesâr'a ait olduğunu zikreder. Kimisi ise bu şiirin, onun kardeşi Ahmed b. Yesâr'a ait olduğunu kaydetmiştir. Gına ise Yûnus el-Kâtib'e, lahnı ise serçe parmağı mecrasında teli serbest bırakmakla es-Sekîlu's-Sânî'dir. Serçe parmağıyla onu Sekîl-i evvel yapanlar da vardır. Habeş, onun Mâlik'e ait olduğunu belirtmiş, başkası ise onu Ma'bed'e mal etmiştir. Bkz. Ebû'l-Ferec, el-Eğânî, XX, 328-329.

وَشَتَّيْتِ كَالأَفْحُوَانِ جَلَاهُ الطَّلُّ ... فِيهِ غُذُوبَةٌ وَأَتَّسَاقُ

(Bu Benî) Kays'ın A'sâ'sına ait bir Sakîlu'l-Evvel'dir.

2- el-Ebcer

İbn Sureyc'in kölesidir. Adı, Ubeyd b. el-Kasr, (künyesi) Ebû Zabye'dir. Lakabı ise el-Hashâs'tır. Süse düşkün bir Mekkeliydi. Benî Leys'in mevlâsıydı. 'Atâ b. Ebû Rebâh'ın yetimiydi. Mekke'de el-Ebcer'den daha temiz giyimli, daha güzel yapılı bir kişi yoktu. Onun giydiği elbise yüz dinarlık olduğu gibi bindiği at da yüz dinarlıktı. İnsanların en güzel ahlaklı olanıydı. İki dağ arasındaki bir dar geçitte durur, sesini yükseltir ve şarkı söylemeye başlardı. Böylece gelen durur gider dururdu. Öyle ki birbirini ezecek duruma gelirlerdi.

Zû'l-Hicce ayının yedinci gecesinde en-Ne'îm'e yakın bir yere oturmuştu. Bu esnada el-Velîd b. Yezîd'in ordusu geçiyordu. İçinde keskin kılıçlar, cins kısıraklar ve asil savaş atları vardı. Kendisi öne atıldı ve şarkı söylemeye başladı.

(عَرَفْتُ دِيَارَ الْحَيِّ خَالِيَةً قَفْرًا ... كَأَنَّ بِهَا لَمَّا تَوَهَّمْتُهَا سَطْرًا) م
(وَقَفْتُ بِهَا كَيْمَا تَرَدَّ جَوَابُهَا ... فَمَا بَيَّنَّتْ لِي الدَّارُ عَنْ أَهْلِهَا خُبْرًا)

(Bu) bir Tavîl Hafîfu'r-Remel'dir.³⁵⁹

Bu savtı duyan birisi: "Allah aşkına bu savtı bir kere daha söyle" diye uzaktan bağırdı. O şöyle cevap verdi:

"Vallahi, olmaz! Ancak cins bir savaş atı ve dört yüz dinar verirsen o başka."

Adam onun evinin bilgilerini aldı. Ertesi gün onun istediklerini ve dokuma elbiselerle dolu bir sandığı kendisine gönderdi. Sonra kendisi kalkıp ona gitti.³⁶⁰

Mısır'da ölmüştür. Onun otuz beş savtını gördüm.

Yûnus'un kitabında ise onun tek başına besteleyip söylediği ve kendisinin ona ortak olduğu on bir savt buldum. Onlardan biri de şudur:

سَأَلَنِي النَّاسُ أَيْنَ يَغْمَدُ بِهَذَا ... قَلَّتْ يَأْتِي فِي الدَّارِ قَرْمًا سَرِيًّا
مَا قَطَعْتَ الْبِلَادَ أَسْمُو وَلَا أُمَمٌ ... ت إِلَّا إِلَيْكَ يَا زَكْرِيَّا

(Bu) Mûsâ b. İbrâhîm b. Talha'nın bir Hafîf Sakîlu'l-Evvel'idir.

³⁵⁹ Bu şiir için bkz. *el-Eğani*, III, 342 vd.

³⁶⁰ Bu hikâye için bkz. en-Nuveyrî, *Nihayetu'l-Ereb*, Beyrut 1424/2004, IV, 298.

3- Medâr

Mekkeli bir muhannestir. Benî Mahzûm'un bir mevlasıydı. İbrâhîm'in kitabında onun on beş savtını gördüm. Yûnus'un kitabında ise onun tek başına besteleyip icra ettiği ve ona ortak olduğu on savt buldum. Onlardan biri de şudur:

1- (أَمَاطَتْ مِيسَاءَ الْخَزَّ عَنْ حَرِّ وَجْهَهَا ... وَأَدْنَتْ عَلَى الْخَدَّيْنِ بُرْدًا مُهْلَهَلًا) م

(من اللَّاءِ لَمْ يَحْجُجَنَّ يَبْغِينِ حِسْبَةً ... وَلَكِنْ يُقَتِّلَنَّ الْبَرِيءَ الْمُعْقَلًا)

2- (رَأَيْتِي خَضِيبَ الرَّأْسِ شَمَرْتُ مِنْزَرِي ... وَقَدْ عَهَدْتَنِي أَسْوَدَ الرَّأْسِ مُسَبِلًا) م

3- (خَطُّوْا إِلَى اللَّذَاتِ أَجْرَزْتُ مِنْزَرِي ... كَأَجْرَارِكَ الْحَبْلَ الْجَوَادِ الْمُحَجَّلًا) م

(صَرِيحَ الْهَوَى لَا يَبْرَحُ الْحَبُّ قَائِدِي ... بِشَرِّ فَلَمْ أَعْدِلْ عَنِ الشَّرِّ مَعْدَلًا)

(لَدَى الْجَمْرَةِ الْقُصْوَى فَرِيَعَتْ وَهَلَّتْ ... وَمَنْ رِيَعٌ فِي حَجٍّ مِنَ النَّاسِ هَلَّلًا)

(Bu) el-Arcî el-Osmânî'nin bir Sakîlu's-Sânî'sidir.

4- İbn Sâhib el-Vedû'

Adı Muhammed, (künyesi) Ebû Abdullah'tır. Medinelidir. Ebû Bekr'in azatlısıdır. Zamanının en iyi çalgıcısıydı. İbrâhîm'in kitabında ve Yûnus'un kitabında onun iki savtını buldum. Onlardan birisi şuydu:

خطاطيف حُجْنٌ فِي حَبَالٍ مَتِينَةٍ ... تَمَدَّ بِهَا أَيْدِي إِلَيْكَ نَوَازِعِ

فَإِنْ كُنْتَ لَا ذَا الضَّغْنِ عَنِّي مَكْذِبًا ... فَلَا حَلْفِي يَوْمًا عَلَى الْبِرِّ نَافِعِ

(Bu) en-Nâbiğa ez-Zubyânî'nin bir Hafîf Sakîlu's-Sânî'sidir.

5- Sinân el-Kâtib

Medinelidir. Yûnus'un kitabında onun tek başına besteleyip okuduğu ve onun ortak kullandığı on sekiz savtını gördüm.

Bir ara Medîne'ye bir tüccar gelmişti. Başörtülerini satıyordu. Onların hepsini sattı; siyah olanlar hariç. Kendisi Şâir ed-Dârimî'nin dostuydu. ed-Dârimî ise şiir ve gımaya tövbe etmişti. "Sana bir hal çaresi bulacağım" dedi. Bir şiir inşad etti. Sinân'dan da onu besteleyip şarkı olarak söylemesini istedi. Sinân da onun bu isteğini yerine getirdi. O da şu şiirdi:

قُلْ لِلْمَلِيحَةِ فِي الْخَمَارِ الْأَسْوَدِ ... مَاذَا صَنَعْتَ بِرَاهِبٍ مَتَعَبِدٍ

قَدْ كَانَ شَمْرًا لِلصَّلَاةِ أَرْزُهُ ... حَتَّى عَرَضْتَ لَهُ بَبَابَ الْمَسْجِدِ

(Bu) ed-Dârimî'ye ait bir Sakîlu'l-Evvel'dir. Bunu duyan her zarif kadın siyah bir başörtüsü talep etti. Bu sayede söz konusu tüccar tüm siyah başörtülerini sattı ve çekip gitti. Bunun üzerine ed-Dârimî de tekrar ibadetine döndü.

6- Umar el-Vâdî

O, Ömer b. Davûd b. Râzân'dır. Amr b. Osman b. Affan'ın mevlasıydı. Vâdî'l-Kura ehlindedir. Kendisi Medine'nin Şam tarafında beş günlük mesafe bulunan bir bölgesindedir. O mühendis idi. Ud falan da çalmazdı. el-Velîd b. Yezîd ile beraber Ma'bed'i yanında Malik bulunduğu halde izlerdi. el-Velîd ona: "Tüm lezzetlerimi bir araya getiren ve tarabımı (mûsikîmi) ihya eden kişi" adını verirdi. Kendisi el-Velîd'in şiirlerini besteleyip söylerdi. Abbasi döneminin başladığı zamana kadar hayatta kalmıştır.

Onun elli üç savtını buldum. Yûnus'un kitabında başkasının da ortak olduğu altı savtı vardır. Onun Hafif gınasından biri şöyledir:

سليمى يسلم سلمي ... كنت للقلب عذابا
سليمى ابنة عمي ... برد الليل وطابا
أيما وايش وشى بي ... فاملني فاه شرابا
ريقها في الصبح مسك ... باشرت عذبا رضابا

(Bu) el-Velîd b. Yezîd'e ait bir şiirdir.

7- Huneyn b. Belû'

Ebû'l-Esved el-Hiyerî. Hıristiyan bir deveciydi. Develeri kiralardı. Kendisi bir Abâdî idi. Onun Benî el-Hâris b. Ka'b'den olduğu da söylenmiştir. Aşağıdaki şiir ona aittir. Kendisi onu hem gına yapmıştır:

أنا حنين ومنزلي النجف ... وما نديمي إلا الفتى النصف
أغرف بالطاس وسط باطية ... مترعة تارة واغترف
من قهوة باكر التجار بها ... بنت يهود قرارها الخزف
فالعيش غض ومنزلي خصب ... لم تغرني شقوة ولا عنف

(Bu), Huneyn'e ait bir Hafif Sakîlu'l-Evvel'dir.

Hâlid b. Abdullah el-Kasrî, gınayı haram kılmıştır (yasaklamıştır). Bununla beraber bir gün insanlara bu konuda izin vermiştir. Bu esnada Huneyn onun huzuruna

varmış ve Allah, Emîri ıslah etsin, demiştir. Benim bir mesleğim vardı. Onunla kazanıp çoluk çocuğumu gül gibi geçindiriyordum. Sen onu haram kıldın (yasakladın).

Dedi ki: Senin sanatın neydi?

O da sakladığı ûdunu çıkarıp gösterdi.

Dedi ki: Şarkımı söyle bakalım. O da tellerine dokunup şu şarkıyı söyledi:

أَيُّهَا الشَّامِثُ الْمَعِيرُ بِالذَّهِّ ... رِ أَنْتَ الْمَبْرَأُ الْمُؤْفُورُ
أَمْ لَدَيْكَ الْعَهْدُ الْوَثِيقُ مِنَ الْ... أَيَّامٍ أَمْ أَنْتَ جَاهِلٌ مَعْرُورُ
مَنْ رَأَيْتَ الْمُنُونَ خَلَّدَنَ أَمْ مَنْ ... ذَا عَلَيْهِ مِنْ أَنْ يُضَامَ خَفِيرُ
أَيْنَ كِسْرَى كِسْرَى الْمُلُوكِ أَبُو سَا ... سَانَ أَمْ أَيْنَ قَبْلَهُ سَابُورُ
وَبَنُو الْأَصْفَرِ الْكِرَامِ مُلُوكُ الْ... رُومِ لَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ مَذْكُورُ

(Bu) Adiy b. Yezîd'e ait bir şiirdir.

Bunun üzerine Hâlid oturup ağladı ve şöyle dedi: Sana izin verdim. Ama sen de sakın bir irbîd (kavgacı, belalı) ile ve bir sefîh (aklı kıt, anlayışı kıt) ile oturma.

Bu nedenle Huneyn icrâ-i sanat için bir yere çağrıldığında her şeyden önce şöyle sorardı:

“İçinizde bir sefîh, bir irbîd var mıdır?”

Onlar ancak “yok” dedikleri zaman içeri girer ve sanatını icra ederdi.

Onun otuz bir savtını gördüm. Yûnus'un kitabın da ise kendi başına icra ettiği ve başkasının da ortak kullandığı on beş savtı vardır. Onlardan biri mutekârib olan şu şiirdir:

أَنْكَرْتُ مِنْ بَعْدِ عِرْفَانِكَ ... مَنَازِلَ كَانَتْ لَجِيرَانِكَ
مَنَازِلَ بِيضًا كَانَتْ تَكُونُ ... لَسْرَ هَوَاكَ وَإِعْلَانِكَ

(Bu) bir Sakîlu'l-Evvel'dir.

8- Dahmân el-Eşkar

Dahmân, (onun lakabıdır). Adı Abdurrahman, künyesi ise Ebû Amr'dır. Medinelidir. Benî Leys b. Bekr b. Abdullah b. Kinâne'nin mevlâsıdır. Babası deveciydi. Üd çalardı. Her sene hacca gider ve gazveye çıkardı. Abdulazîz b. el-Muttalib b. Hanteb el-Mahzûmî'nin huzurunda Iraklı bir adama karşı tanıklık ve onu adil olmaya sevk etti.

Iraklı adam dedi ki: (Bu kişi) Dahmân'dır (onu tanıyor musunuz?).

(Kadı) Dedi ki: Onu tanıyorum; eğer tanımasaydım, kim olduğunu sorardım.

Iraklı: “O, bir muğannîdir; cariyelere gına öğretmektedir” dedi.

(Kadı) Dedi ki: Allah seni affetsin; hangimiz teğannî yapmaz ki.

Dahmân, şöyle diyen adamdır: Biz asla gınâ kadar hakka benzeyen bir batıl görmemiştir.

Bir ara üzerinde tarîf (yepyeni, değerli) bir ridâ (dış elbise, manto) olduğu halde yoluna giderken ona:

“Bu ridâyı kaçta aldın?” diye sordular.

“Komşularımıza, zarar veren bir şeyle” diye cevap verdi.³⁶¹

Şair şöyle demiştir:

إذا ما هزج الواد ... ي أو ثقل دحمان
فهذا الشدو من هذا ... ومن هذا بميزان
فهذا سيد الأتس ... وهذا سيد الجان

Benî Suleym’in A’şâ’sı da onun hakkında şöyle demiştir:

قل لذي اللهو في الأفاق كلهم ... أعطوا المقاده أهل الفضل دحمانا
قرماً من البزل جرجاراً يحطمكم ... كما يحطم ليث الغاب أقرانا
كنت فحولاً فصرتم يوم حلبتكم ... لماً انبرى لكم دحمان خصيانا
بل أبلغوه عن الأعشى مقالته ... أعشى سليم أبو عمرو سليمانا
قولوا يقول أبو عمرو لصحبته يا ... ليت دحمان قبل الموت غنّانا

Harun Reşid’in dönemine kadar hayatta kaldı. Yüz seksen iki senesinde el-Envâ’da öldü.

İbrâhîm’in kitabında onun iki yüz seksen bir savtını gördüm. Yûnus’un kitabında ise onun sadece bir savtını gördüm. el-Garîd (el-Muğannî) de bunda ona ortak olmuştur.

أبا كرة في الظاعنين رميم ... ولم تشف متبول الفؤاد سقيم
وقالت لأتراب لها شبه الدما ... يبكين شجوا والدموع شجوم

(Bu) Cerîr’in bir Remel’idir. Onda Garîd’in de (emeği) vardır.

³⁶¹ Bkz. İbn Fadlullah el-Umerî, *Mesâliku’l-Ebsâr*, X, 109.

9- Zekîr (veya Zukeyr) b. Yezîd

İbrâhîm'in kitabında onun yedi savtını gördüm. Yûnus'un kitabında ise sadece bir savtına rastladım. O da Tavîl idi:

تأوبني هم نخل فاسهدا ... فبت كاني بت للحنن أرمدا
أراعي نجوم التاليات كاني ... أخو حية أو مدنف بات مسهدا

10- Hâlid el-Muravvik (veya el-Muravvak)

Ensâr'ın mevlasıydı. Medinelidir. İbrâhîm'in kitabında yirmi savtını gördüm. Yûnus'un kitabında ise sadece bir savtını buldum. O da şudur:

زَمَّ الخليط الجمال فانجردوا ... بل ليت شعري لاية قصدوا
الغور أهوى بمن كلفت به ... أو نحو نجد أظنهم عمدوا

11- Hişâm b. Murriyye

(Murriyye) Onun annesidir. Medinelidir. Mahzûm'un mevlasıydı. Kudemaya yetişmiş ve onlarla gına yapmıştır. Bu alanda mâhirdi. Hicâz ehlini çok iyi bilirdi. Ayrıca nüktedandı. Yûnus'un kitabında onun iki savtını buldum. Onların birinde kendisi de ona ortaklık etmiştir. O da şudur:

فإن تك من شيبان أمي فإني ... لأبيض عجلي عريض المفارق
وكيف بذكري أم هارون بعدما ... خبطن بأيديهن رمل الشقائق
على عهد ذي القرنين وابني محرق ... وابن أبي قابوس ملك المشارق

(Bu) Guzeyl b. el-Ferac'a aittir.

12- ed-Dârimî

Adı Sa'îd'tir. Mekkelidir. Şairdi. Nüktedandı. Savurgandı. Çok güzel şarkıları, çok iyi Remelleri, çok şirin hezeceği vardı. Onun bir kölesi vardı. Bir keresinde ona dedi ki: Ben seni azat etmeyi ve senin gözünü bir tane ile aydınlatmayı dilerdim. İbrâhîm'in kitabında onun on altı savtını buldum. Yûnus'un kitabında ise sadece şu savtını gördüm:

يا من لهم أمسى يؤرقني ... حتى مضى شطر ليله الجهني
عني ولم أدر أنها حضرت ... كذاك من كان شجوه شجني

(Bu) şiir onun bir Remel'idir.

13- İbn Necâd el-A‘mâ

İbrâhîm’in kitabında ve Yûnus’un kitabında şu savtını gördüm. Yûnus da bunda ona ortak olmuştur:

ولقد رضيت بعيشنا ... إذ نحن بين عواتق
الآن أبصرت الهدى ... وعلا المشيب مفارقي

(Bu) İbn ‘Âzer et-Tâî’ye aittir.

Bir görüşe göre adı Yahyâ’dır. Mekkelidir. el-Garîd’in dostları olan el-Abedellât’ın kölesiydi. Onun zamanında kendisiyle beraberdi. İbrâhîm’in kitabında beş savtını gördüm. Yûnus’un kitabında ise sadece şu savtını buldum. Bunda Abdullah el-Huzelî de ona ortak olmuştur:

اعتادها حزنها بل عاودت سهدا ... من ذكر هذا الذي لا يتقني أبداً

14- İbn Ebû Kabâha

Abdurrahman b. Avf ez-Zuhrî. Kendisi İbn Sureyc’in mezhebini benimsemiştir. Nüktedanlığı ve hikâyeciliğı meşhurdur. İkâ‘ını bir çubukla icra ederdi. Ma‘bed’in gımasını elde edip en iyi icra eden kişilerden biriydi. İbrâhîm’in kitabında onun iki savtını gördüm. Birisi şöyledir:

أتهمج من تحب بغير ذنب ... أسأت إذا وكنت له ظلومُ
تورقتي الهموم وأنت خلواً ... لعمرك ما تورقك الهموم

(Bu) el-Muhâribiye’ye aittir.

15- el-Efrek

Vâdî’l-Kurâ ehlindedir. Onun “el-Efrek” lakabı, biraz topallayarak yürüyor oluşundandır. Nüktedandı, fıkra sanatında uzmanlaşmıştı. (Şu savt) ona aittir:

إن لم يكن علق الهوى بفؤاده ... فلقد أخذت من الهوى بنصيب
فعلمت أن أشدَّ كلِّ مصيبة ... نزلت على أحد فراق حبيب
(مَنْ كَانَ لَمْ يَذُقِ الْهَوَىٰ أَوْ ذَاقَهُ ... فَلَقَدْ أَخَذْتُ مِنَ الْهَوَىٰ بِنَصِيبٍ
فَرَأَيْتُ أَنَّ أَشَدَّ كُلِّ بَلِيَّةٍ ... فَضِيتُ عَلَىٰ أَحَدٍ فِرَاقُ حَبِيبٍ))³⁶²

³⁶² İbn Dâvûd el-Asbehânî, ez-Zehre, s. 74.

16- ed-Ducânî

Adı ‘Âsım’ dır. Ebu Ducâne el-Ensârî’nin çocuklarındandır. Kendisi şairdi. Harika dans ederdi; çok hareketli ve atikti. (Şu savt) ona aittir:

دارت عليه فزادت في شمانله ... لين القضيب ولحظ الشادن الغرد
مشته لما تمشت في مفاصله ... لعب الرياح بغصن البانة الخضد

SEMÂ‘, GINÂ VE TARAB HAKKINDA BİRKAÇ ÖZLÜ SÖZ

Kadîm felsefecilerden bazısı şöyle demiştir: Koku alma duyusunda bir arıza meydana gelen kişi, güzel kokudan nefret eder. Hissi katılaştan kişi gınâyı duymaktan hoşlanmaz. Bu nedenle onu bir kenara itip başka şeylerle meşgul olmaya başlar. Zira ilim sahibi olmayanların alışkanlığı hem ilim ehline hem ilme düşmanlık etmektir. Aynı şekilde, gökkuşağına ve onun ışıklarının renklerine bakan kişi eğer bununla mutlu ve sevinçli olmazsa, onun hissini yitirdiği ve gönlünün hasta olduğu söylenebilir.

Persler de şöyle derler: Günah üzerinde ısrar eden ve insanları kıskanandan başkası güzel semâdan ve hareketli sestem nefret etmez. Ne zaman güzel bir gına ile beraber güzel bir yüz bir araya gelirse bu senin hareketliliğini artırır. Güzel bir cariyeğin ağzından çıkan bir şarkı, sanki beyaz bir inciden veya kıpkırmızı bir yakuttan çıkmış gibi olmaz mı? Bu seni Ukâşe b. Abdussamed’in (el-’Ammî, v.175)³⁶³ şiirini köleler için seslendiren eğitimsiz bir ağızdan müstağni kılmaz mı?

سقىا لمجلسنا الذي كُنَّا به ... يوم الخميس عشية أجابا
في مجلس مطرت سماوة سقفه ... ثمر النعيم تخاله زريابا
من كفت جارية كأنَّ بنانه ... من فضة قد طرفت عنابا
وكان يمناها إذا نطقت به ... ألقنت على يدها اليسار حسابا

Bu, senin için saçı sakalı birbirine karışmış, yanakları çökmüş, dişleri seyrelmiş, yüzü sararmış Dârâ el-Fârisî gibi bir ihtiyarın ağzından Verkâ’ b. Zuheyr el-Kerdem’in (kısa boylu şişman) şiirini şarkı olarak söylemesinden daha iyi gelecektir.

رأيت زهيراً تحت كل كل خالدٍ ... فاقبلت أسعى كالعجول أبادر

(Bu) bir Hafîf Sakîlu’l-Evvel’dir.

³⁶³ Bkz. Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, XX, 36.

Gavvâre el-Hayyât, bu tabakanın ehlinden olan Ebû's-Sumî el-Muğannî hakkında şöyle demiştir:

كأن أبا السمي إذا تغنى ... يحاكي عاطساً في عين شمس
يلوك بلحنه طوراً وطوراً ... كان بلحنه ضربان ضرس

İshâk b. İbrâhîm el-Mevsilî de güzel gördüğü cariye Mulâhız hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

سأشرب ما دامت تغني ملاحظ ... وإن كان لي في الشيب عن ذاك واعظ
وفي بعض هذا القول مني مساءة ... وغيظ شديد للمغنين غانظ
ملاحظ غنينا بعيشك وليكن ... عليك لما استحسنته منك حافظ
فأقسم ما غنى غناءك حافظ ... مجيد ولم يلفظ كلفظك لا فظ
(سأشرب ما دامت تغني ملاحظ ... وإن كان لي في الشيب عن ذاك واعظ)
(ملاحظ غنينا بعيشك وليكن ... عليك لما استحفظته منك حافظ)
(فأقسم ما غنى غناءك محسن ... مجيد ولم يلفظ كلفظك لا فظ)
(وفي بعض هذا القول مني مساءة ... وغيظ شديد للمغنين غانظ)³⁶⁴

³⁶⁴ Ebû'l-Ferec, *el-Eğânî*, V, 410. Ayrıca bkz. Ebû Alî İsmail b. el-Kâsim el-Kâlî el-Bağdâdî, *el-Emâlî fi Luğati'l-Arab*, thk. DKİ, Beyrut 1398/1978, III, 17.

GINÂ VE CİNSLERİNDE İKÂ‘

İshâk b. İbrâhîm el-Mevsilî dedi ki: Gınâda ikâ‘, şiirdeki arûz mesabesindedir.

İbrâhîm el-Mevsilî, ikâ‘ hakkında açıklama yapmış ve onun türlerine yeni isimler vermiştir. Bunlar da sekiz cinstir (ecnâstır):

1. Sakîlu’l-Evvel ve 2. Hafîfu’l-Evvel, 3. Sakîlu’s-Sânî ve 4. Hafîfu’s-Sânî, buna el-Mâhûrî de denir. 5. Remelu’l-Evvel, 6. Remelu’l-Hafîf, 7. Hezec, 8. Hezecu’l-Hafîf.

İshâk dedi ki: *el-Îkâ‘* (الإيقاع), vezindir. *Evka‘a* (أوقع): ölçüye riayet etti demektir. *Lem yûki‘* (لم يُوقِعْ): İse ölçünün dışına çıktı, manasına gelir. Ölçünün dışına *çıkış* ise veznin gerisinde kalmak veya ondan hızlı gitmektir.

Find er-Rûmî ise şöyle der: Bir kişinin: “Bu savt, veterin içindedir; veterin dışındadır” şeklindeki sözleri: “sayının içindedir” veya “sayının dışındadır” manasına gelir. Çünkü öyle boğazlar vardır ki sıkıntılıdır. Tüm adetlerin miktarlarını kabul etmezler. Bu konuda muganniye lazım olanlar ise dört şeydir: Nağme, ikâ‘, kısmet ve te’lif’tir.

Aristo’ya demişler ki: Bazen bir adamı görürsün, mûsikîşinâs hangi organlarını hareket ettirirse o da onun gibi hareket eder. (O demiş ki): Peki, bu ikisi arasında bir fark görmeyeyim mi? Onlar arasında uyuşmayan bir durum söz konusu değil midir? Birinin hareketi diğerrinin hareketinin önünde değil midir?

İshâk dedi ki: Maharetli muganni; nefeslerini istediği gibi kullanabilen, onları alıp verirken yumuşak davranan ve ecnâsını (benzerlerini) detaylı uygulayabilen kişidir.

Muganni dört şeye muhtaçtır. Bunların ikisi onun lehinde, diğerr ikisi ise onun aleyhindedir. Onun lehinde olan ikisinden birisi güzel bir boğaz, diğerr iyi bir tabiattır. Bunların her ikisi hakkında kimse bir şey yapamaz. Onları kazanmak için çaba sarf etmek anlamsızdır. Onun aleyhinde olan diğerr ikisi ise edâ ve rivâyettir. Kişi bu her ikisi hakkında emek verebilir ve çaba göstererek onları elde edebilir.

el-Muhtâr (kitabı burada) tamam oldu. Allah’a hamd ederiz. Onun yardımını ve güzel tevfiğini dileriz. Efendimiz Muhammed’e ve âline salâtu selam ederiz. Allah onun şerefini arttırsın ve kendisini onurlandırsın.

TEZİN EKİ 2:

EL-MUHTÂR MİN KİTÂBİ'L-LEHVİ VE'L-MELÂHÎ ADLI ESERİN ARAPÇA METNİ

المُخْتَار مِنْ كِتَابِ اللّهُو وَالْمَلَاهِي

لابن خُرْدَادْبَه

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَصَلَّى اللّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

رُوي عن محمد بن حاطبٍ أنّ رسولَ الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال: فصلٌ ما بين الحلالِ والحرامِ، الصَّوْتُ
وَضَرْبُ الدُّقِّ.³⁶⁵

وعن عائشة قالت: دخلَ أبو بكرٍ رضي الله عنه وعندي جاريتان من جَواري الأنصارِ تُعْتَبَانِ بما تَقَاوَلَتْ به
الأنصارُ يومَ بُعَاثٍ³⁶⁶ فقال أبو بكرٍ: بِمَزْمُورٍ [أَبْمَزْمُورٍ] الشَّيْطَانِ فِي بَيْتِ رَسُولِ اللّهِ [!؟]. وذلك يومَ عيِّدِ. فقال النبيُّ
صلى الله عليه وسلم: يا أبا بكرٍ إنّ لِكُلِّ قَوْمٍ عِيْدًا وهذا عيْدُنَا. وعن الشَّعْبِيِّ قال: مرَّ رسولُ الله صلى الله عليه وسلم
بأصحابِ الدَّنَكَلِ³⁶⁷ وهُم يَلْعَبُونَ فقال: خُدُوا يا بني أُرْفِدَةَ³⁶⁸ حتى تَعَلَّمَ اليهودُ والنصارى أنّ في ديننا فُسْحَةً³⁶⁹. فأخذوا
يلعبون ويقولون أبو القاسمِ [القاسمِ] الطَّيِّبُ أبو القاسمِ الطَّيِّبُ؛ فجاء عُمَرُ فلَمَّا رَأَوْهُ تَدَاعَرُوا³⁷⁰.

³⁶⁵ ونقل الإمام الشوكاني في نيل الأوطار : 222/6 ، وفي حديث (باب الدف واللّهو في النكاح 2766 عن محمد بن حاطب قال : قال رسول

الله صلى الله عليه وسلم : فصلٌ ما بين الحلال والحرام الدُّقُّ والصَّوْتُ في النِّكاح [رواه الخمسة إلا أبا داود.]

⁶ بُعَاثُ : اسم موضع قرب مكة ، وفيه جرت آخر حرب بين الأوس والخزرج . وقُرئَ بِالْمَنْعِ مِنَ الصَّرْفِ : يَوْمَ بُعَاثِ

³⁶⁷ الدَّنَكَلَةُ ' الدَّنَكَلَةُ : ضَرْبٌ مِنَ لَعِبِ الصِّبْيَانِ . وفي القاموس المحيط للفيروز آبادي : 999/1 : الدَّنَكَلَةُ لُغْبَةٌ لِلعَجَمِ ، أو ضَرْبٌ مِنَ الرُّقْصِ .
(وهي لَعِبُ الدَّرَقِ والجِرَابِ) والدَّرَقَةُ النَّرْسُ إذا كان من جلد ليس فيه خشب ولا عصب.

³⁶⁸ وفي فتح الباري للعسقلاني : 2 / 444 : بَنِي أُرْفِدَةَ يَفْتَحُ الْهَمْزَةَ وَسُكُونُ الرَّاءِ وَكَسْرُ الْفَاءِ وَقَدْ تَفْتَحُ قِيلَ هُوَ لَقَبٌ لِلْحَبَشَةِ وَقِيلَ هُوَ اسْمُ جَنْسٍ
لَهُمْ وَقِيلَ اسْمُ جَدِّهِمُ الْأَكْبَرِ .

³⁶⁹ أخرجه أبو عبيدة في الغريب ، والخرانطي في اعتلال القلوب عن الشعبي . وأورده السيوطي في الجامع الصغير رقم 3896 وقال المناوي
في الفيض 436/3 وأخرجه أبو نعيم و الديلمي من حديث الشعبي عن عائشة.

³⁷⁰ ابذعروا : تفرقوا ، غريب الحديث للقاسم بن سلام : 220/2 . وفي المطالب العلية للعسقلاني ، عن دار العاصمة : 376/8 ، وروايات
أخرى : اندعروا : أي خافوا وفرعوا.

وعن عكرمة قال: حَنَّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ بَنِيهِ فَأَمَرَنِي فَاسْتَأْجَرْتُ لَهُ لَعَابِينَ بِأَرْبَعَةِ دَرَاهِمٍ.
 وَقَالَ إِسْحَقُ: سَأَلَ الرَّشِيدُ إِبْرَاهِيمَ بْنَ سَعْدِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مَنْ بِالْمَدِينَةِ يَطْلُبُ تَحْرِيمَ الْغِنَاءِ. فَقَالَ: مَنْ قَنَعَهُ اللَّهُ
 بِخَزْيِهِ.³⁷¹ فَقَالَ: بَلَى، مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، فَقَالَ شَهَادَتِي عَلَيْهِ أَنَّهُ سَمِعَ فِي عُرْسِ مَالِكِ ابْنَ حَنْظَلَةَ يُعَنِّي³⁷².
 - سَلِيمِي أَجْمَعَتْ بَيْنَا .. فَأَيْنَ تَقُولُهُ أَيْنَا³⁷³.

وعن عطاء قال: لا بأس بالغناء والحداء للمحرم. ودَكَرَ الغناء فشدَّ فيه عمرو ابن [بن] عبَّيدٍ، ورخص فيه ابن
 جريج، فقال عمرو: إنَّ الله يقول: (ما يُلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ)³⁷⁴ فأخبرني مَنْ يَكْتُبُهُ؟ أصحابُ اليمين أم
 أصحابُ الشمال؟ قال ابن جريج: لا يَكْتُبُهُ واحدٌ منهما، لأنَّه لَعُوٌّ ليس بحسنة فيكتبها صاحبُ اليمين ولا بسينة فيكتبها
 صاحبُ الشمال.

والرخص في الغناء كثيرة ولولا مخافة التطويل لا تبيث [لأتبيث] على ذلك.
 ومعرفة الأغاني أحد [إحدى] الفلسفة [الفلسفات] الأربعة [الأربع] وهي: حدود المنطق ومعرفة الطبِّ وعلم
 النجوم والموسيقى وهو الألحان.

وكانت الأوائل تُعظَّمُ هذا الشأن. فدخل على الإسكندر رجُلٌ موسيقي فأظهر إكرامه، فقال له جُلساؤه: كيف
 أكرمت هذا هذه الكرامة؟ فقال: ليس الرجلُ أكرمتُ ولكنَّ الموسيقى [الموسيقى] أكرمتُ.
 وقال الإسكندر: مَنْ فِهمَ اللحن استغنا [استغنى] عن سائر اللذات.
 وقالت الفلاسفة: إنَّ النعم والأغاني فضيلة شريفة كانت خفيت عن المنطق [و] ليست في قدرته، فلم يفو على
 إخراجها. فأخرجتها النفس أحياناً. فلما ظهرت سرَّت بها وعشقتها وطربت لها.
 وقالت الحكماء: الموسيقى يُدرج أبناء الفلاسفة ويسوقهم إلى سائر العلوم لأنَّ باطنه لهُم العقول وظاهره لهُم
 الحواس. وجعل الله كلَّ حاسة تتعب بحركتها غير السمع، فإنَّه خصَّه الله بوزود الصوت عليه من غير حركة ولا
 مؤونة. فألوم [أقوم] الأمور للنفس سماع النعم الجسان الممازج لأوتار العيوان.

فَضْلُ الْغِنَاءِ

فضل الغناء على المنطق كفضل المنطق على الخرس، والبرؤ [البؤء] على السقم، والدينار على الدرهم، وفضل
 العود على جميع الملاهي كفضل الإنسان المُمَيَّر على سائر الحيوان.

7 أي مَنْ قَنَعَهُ اللَّهُ بِنَفْسٍ مُخْزِيَةٍ، والضمير في (بخزيه) يعود على مَنْ. وفي نهاية الأرب للنويري: 230/4: مَنْ قَنَعَهُ اللَّهُ خَزْيَهُ

³⁷² وفي العقد الفريد لابن عبد ربه: 13/7. وكتاب هارون الرشيد الخليفة المظلوم للشيخ القطان ص: 224. بلغني أن مالك بن أنس يحرمه:
 شهادتي على أبي أنه سمع مالكا في عرس ابن حنظلة الغسيل يتغنى ...

³⁷³ وفي الأغاني: 231/2: فأين تقولها. والعقد الفريد لابن عبد ربه: 13/7. وهارون الرشيد الخليفة المظلوم للشيخ القطان ص: 224.
 سليمان أزمعت بينا فأين بوصلها أينا. وأيضاً في العقد الفريد. أنقل لكم ما جاء في كتاب الأغاني للأصفهاني 185/1 186. كان مالك بن أنس
 يكره الغناء: أخبرني الحسين بن يحيى ومحمد بن مزيد قالا حدثنا حماد بن إسحاق عن أبيه قال: سمعت إبراهيم بن سعد يحلف للرشيد وقد سأله
 عن المدينة يكره الغناء، فقال: من قنعه الله بخزيه مالك بن أنس، ثم حلف له إنه سمع مالكا يغني: "سليمي أزمعت بيننا". فأين تقولها
 أينا. "في عرس رجل من أهل المدينة يكنى أبا حنظلة.

³⁷⁴ الآية 18 من سورة ق.

وأول من اتخذ العود لَمَك³⁷⁵ بن مَنُوشَيْلَ بن مَحْوَيْل³⁷⁶ بن عُبْرَدَ بن أَخْنُوخَ بن قَيْنَانَ بن آدم. كان له ابناً [ابن] كذا [كان] يُحِبُّهُ حُبًّا شَدِيداً فَمَاتَ. فَعَلَّقَهُ بِشَجَرَةٍ وَقَالَ: أَنْظِرْ إِلَيْهِ أَبَداً، فَتَقَطَّعْتَ أَوْصَالَهُ حَتَّى بَقِيَ مِنْهُ فَخْدُهُ وَالسَّاقُ وَالْقَدَمُ وَالْأَصَابِعُ. فَأَخَذَ خَشْباً فَرَفَّقَهُ وَالزَّرْقَةَ (الصَّغَةَ) فَجَعَلَ صُورَةَ الْعُودِ كَالْفَخِذِ، وَعَنْقَهُ كَالسَّاقِ، وَالْبَنْجَكَ³⁷⁷ كَالْقَدَمِ، وَالْمَلَاوِي³⁷⁸ كَالْأَصَابِعِ، وَالْأُوتَارَ كَالْعُرُوقِ، ثُمَّ صَرَبَ بِهِ وَنَاحَ عَلَيْهِ فَنَطَقَ الْعُودُ. قَالَ الْحَمْدَوِيُّ³⁷⁹:
وَنَاطِقٍ يَلْسَانٍ لَا ضَمِيرَ لَهُ *** كَأَنَّهُ فَخِذٌ نِيْطُتُ³⁸⁰ إِلَى قَدَمِ³⁸¹
يُبْدِي ضَمِيرَ سِوَاهُ فِي الْحَدِيثِ *** يُبْدِي ضَمِيرَ سِوَاهُ مَنْطِقَ الْقَلَمِ
وَعَمِلَ ثُوْبِيلُ ابْنُ لَامِكِ [بَن لَمَكِ] الطُّبُولُ وَالذُّفَّةُ³⁸² وَعَمِلَتْ صَلا³⁸³ ابْنَةُ لَمَكِ الْمَعَارِفِ³⁸⁴ ثُمَّ اتَّخَذَ الرُّعَا³⁸⁵
وَالْأَكْرَادُ أَنْوَاعاً مِمَّا يُصَفَّرُ بِهِ [بِهَا]³⁸⁶، كَانَتْ أَعْنَامُهُمْ إِذَا تَفَرَّقَتْ صَفَّرُوا لَهَا فَاجْتَمَعَتْ.
ثُمَّ سَوَّتِ الْفَلَّاسَةُ الْعُودَ.

قال فينر³⁸⁷ (fathers) الرومي: جُعِلَتِ الْأُوتَارُ الْأَرْبَعَةُ بِإِزَاءِ [بِإِزَاءِ] الطَّبَائِعِ الْأَرْبَعَةِ. فَجُعِلَ الرَّيْزُ³⁸⁸ بِإِزَاءِ الْمِرَّةِ³⁸⁹ الصَّفْرَاءِ وَالْمَتْنَى³⁹⁰ بِإِزَاءِ الدَّمِّ وَالْمَتْلُثُ³⁹¹ بِإِزَاءِ الْبَلْغَمِ وَالْبِمُّ³⁹² بِإِزَاءِ [الْمِرَّةِ] السُّودَاءِ³⁹³.

³⁷⁵ لَمَكُ أَوْ لَمَكِ

³⁷⁶ مَحْوَيْلُ . وَفِي الْأَغَانِي ، عَنْ صَادِرٍ : 32/1 : مَهْلَايِلُ أَوْ مَهْوَايِلُ . مَنُوشَيْلُ : مَنُوشَيْلُج

³⁷⁷ الْبَنْجَكَ أَوْ الْبَنْجَقُ : وَهُوَ الْقِسْمُ الْعُلَوِيُّ مِنَ الْعُودِ وَتَرْتَبُ عَلَيْهِ الْمَلَاوِيُّ (الْمَفَاتِيحُ) .

³⁷⁸ الْمَلَاوِيُّ : الْمَفَاتِيحُ .

³⁷⁹ وَهُوَ إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ حَمْدَوِيهِ ، وَحَمْدَوِيهِ جَدُّهُ وَهُوَ الَّذِي كَانَ يَقْتُلُ الزَّنَادِقَةَ ، الْأَغَانِي ، دَارُ الْفِكْرِ : 261/13 .

³⁸⁰ نِيْطُتُ : أَوْصَلَتْ .

³⁸¹ هَكَذَا فِي عَيُونِ الْأَخْبَارِ لِابْنِ قَتَيْبَةَ : 88/4 . وَالْعَقْدُ الْفَرِيدُ لِابْنِ عَبْدِ رَبِّهِ : 79/7 . مَنْطِقُ الْكَلِمِ ، وَفِي أَمَالِي الْقَالِيِّ : 231/1 . وَالتَّنْكَرَةُ

الْحَمْدُونِيَّةُ لِابْنِ حَمْدُونَ : 427/5 . وَنَهَايَةُ الْأَرْبِ لِلنَّوِيرِيِّ : الْخَطُّ بِالْقَلَمِ .

³⁸² الدُّفُّ : جُ دُفُوفٌ وَليْسَ دُفَّةً .

³⁸³ وَفِي مَرْوَجِ الذَّهَبِ لِلْمَسْعُودِيِّ : 133/2 : ضَلَالٌ .

³⁸⁴ وَالْمَعَارِفُ : الْأَتَاتُ مُوسِيقِيَّةٌ ذَاتُ أُوتَارٍ كَالْعُودِ وَالطَّنْبُورِ وَالْكَمَّانِ مَفْرَدًا : مِعْرَافٌ .

³⁸⁵ الرُّعَاةُ ، مَرْوَجُ الذَّهَبِ لِلْمَسْعُودِيِّ : 132/2 .

³⁸⁶ يُصَفَّرُ : يُصْدِرُ صَوْتًا فِيهِ صَفِيرٌ لَجْمَعِ الْحَيَوَانَاتِ .

³⁸⁷ وَفِي مَرْوَجِ الذَّهَبِ لِلْمَسْعُودِيِّ : 133/2 : فَنَدْرُوسُ الرَّوْمِيِّ .

³⁸⁸ الرَّيْزُ : الْوَتْرُ الدَّقِيقُ الَّذِي يُقَابَلُ الْبِمِّ .

³⁸⁹ الْمِرَّةُ : جَلْطٌ مِنْ أَخْلَاطِ الْبَدَنِ وَهُوَ الْمُسَمَّى : الْمِرْجَاجُ .

³⁹⁰ السَّمْتَنَى : أُوتَارُ الْعُودِ مَا بَعْدَ الْأُولِ .

³⁹¹ الْمَتْلُثُ : أُوتَارُ الْعُودِ بَعْدَ الثَّانِي .

³⁹² الْبِمُّ : أَعْظَمُ أُوتَارِ الْعُودِ وَيُقَابَلُهُ فِي الْعُودِ الْحَدِيثِ الْغَثِيرَانُ .

³⁹³ وَفِي ثَمَرَاتِ الْأَوْرَاقِ فِي الْمَحَاضِرَاتِ لِابْنِ حِجَّةٍ : 105/1 : وَجُعِلَتْ أُوتَارُهُ أَرْبَعَةً بِإِزَاءِ الطَّبَائِعِ الْأَرْبَعِ فَالزَّيْرُ بِإِزَاءِ السُّودَاءِ وَالْبِمُّ بِإِزَاءِ

الصَّفْرَاءِ وَالْمَتْنَى بِإِزَاءِ الدَّمِّ وَالْمَتْلُثُ بِإِزَاءِ الْبَلْغَمِ .

قَالَزَيْرُ لِلْخَنَصِرِ وَالْمَثْنَى لِلْبِنَصِرِ وَوَزْنُهُ ضِعْفُ وَزْنِ الرَّيْرِ وَالْمَثَلْتُ لِلْوَسْطَى³⁹⁴ وَوَزْنُهُ ضِعْفًا وَزْنِ الرَّيْرِ وَالْبَبْمُ
لِلْسَبَابَةِ وَوَزْنُهُ ثَلَاثَةُ أَضْعَافِ وَزْنِ الرَّيْرِ.

وَاتَّخَذَتِ الْفَرْسُ النَّايَ لِلْعُودِ وَالرُّنَامِيَّ³⁹⁵ لِلطَّنْبُورِ وَالسُّرْنَايَ³⁹⁶ لِلطَّبْلِ وَالْمَتَجَّ³⁹⁷ لِلصَّنَجِ. ³⁹⁸ وَكَانَ غِنَاءُ الْفَرْسِ
بِالْعِيدَانِ وَالصَّنُوجِ وَهِيَ لَهُمْ، وَلَهُمُ النَّعْمُ وَالْإِيقَاعَاتُ وَالْمَقَاطِغُ وَالْكُرُوفُ³⁹⁹ وَهِيَ تَمَانِيَّةٌ:

1- بندستان [bandstan] (دستان) ⁴⁰⁰ ثم

2- بهار [behar] وهو أفصحها ثم

3- أبرين ⁴⁰¹ [أوبراين] وهو أكثرها استعمالاً لسفلى (Birinci sayfa sonu) الأوتار ثم

4- أبرينه [abrynh] وهو أجمعها لمحاسن النغم وأكثرها تصعيداً وتحدراً من طبقة إلى طبقة ثم

5- ماذر وأسبان [Mazrvasban] وهو أثقلها وأشدّها تأنيلاً وخروجاً من نغمة إلى أخرى. ثم

6- شسم [shsm] ⁴⁰² وهو المختلس بالأصابع المقتل ثم

7- القبة وهو المخبث بالإدراج، المستدير في معاطف ألحانه ثم

8- أسبراس [Asbras] وهو المذرج الموقوف على نغمه

وكانت الملوك تنام على الغناء [الغناء] ليسري السور في عروقيها قال الشاعر:

وَغِنَاءُ مُسْمِعَةٍ نُعَلِّنَا *** حَتَّى نَنَامَ تَنَاوُمَ الْعَجْمِ⁴⁰³

³⁹⁴ الوسطى: هي النغمة التي تتوسط بالقوة نغم الجمع التام، لأنه لما كانت الجماعة التامة تحيط بها النسبة بالحددين: (4/1) بين الطرفين الثقيل

والأحد، فإن النغمة الوسطى بالقوة بين هذين هي التي يقابلها العدد وهو الوسط الهندسي المتوالية بالحدود (4/2/1)

³⁹⁵ الرنّامي: هي آلة نفخ ابتكرها زنام الزامر، وقيل زولام، وهو تحريف زنام. الدياتي، مروج الذهب: 133/2 وكذلك: 75/5.

³⁹⁶ إحدى طبقات الغناء السرياني، في مروج الذهب: 133/2. وقيل السورناي: أي الناي الطويل، وهي آلة تركية الأصل.

³⁹⁷ المستج أو الونج والسنج في مروج الذهب: 175/5.

³⁹⁸ آلات إيقاعية مصنوعة من الصفر أو النحاس.

³⁹⁹ الأوكتاف، الموسيقى الكبيرص: 138-140. الطروق الملوكية، مروج الذهب: 133/2. فيما هي عند المسعودي في مروج الذهب:

133/2. واتخذ الفرس الناي للعود والدياتي للطنبور والسرياني للطبل والسنج للصنج. وفي كتاب المخصّص لابن سيدة: 11/4. الطروق و

الطروق: هي ضرب من أصوات العود.

⁴⁰⁰ وفي العهد الأموي مال عرب الحجاز إلى الألحان الفارسية، فقيس العرب كلمات وألفاظ فارسية عدة، مثل كلمة «دستان» وجمعها

«دساتين» وهي تسمية لمواضع الأصابع على أوتار العود والطنبور. وكلمة «بم» اسم الوتر الأعلى في العود، وكلمة «زير» تعني اسم الوتر

الأول من الأسفل، بينما احتفظوا باسم «المثنى والمثلث» اللذين أطلقوهما على الوترين الثاني والثالث - من الأعلى إلى الأسفل في العود (بم،

مثنى، مثلث، زير) وفي الرسالة الفتحية لمحمد اللانقي، الدساتين: هي العلامات التي تستعرض عُقُقُ العود وما جائسه من الآلات لتعيين

أماكن النغم، وفي العربية: العتب والجمع: دساتين.

⁴⁰¹ وفي مفاتيح العلوم للخوارزمي: 261/2 «الابريق».

⁴⁰² سيسم، مروج الذهب: 219/2.

⁴⁰³ وفي المؤلف والمختلف للقيصري، موقع الوراق ص: 69. والأبدي، موقع مشكاة الإسلامية ص: 106. والمؤتلف والمختلف في

أسماء الشعراء للأمدى ص: 204. وفي البيان والتبيين للجاحظ: 195/1. الشاعر حرمله بن حكيم: «وغناء مسمعة تعللنا... حتى تؤوب

تناووم العجم» وتناووم سماع مدجنة تعللنا حتى ننام تناووم العجم للشاعر ابن عسلة الشيباني واسمه عبد

المسيح.

وقال كِسْرَى: العُودُ أَجَلُ المَلاهي وودتُ [وودتُ] أَنِّي أَفْتَدِيْتُ إِصْلَاحَهُ⁴⁰⁴ بِمِائَةِ [بمِائَةِ] أَلْفِ دِرْهَمٍ. وَلِلْفُرْسِ الوَنَجُ وَعَلَيْهِ سَبْعَةُ أوتارٍ وَإِيقَاعُهُ يُشْبِهُ إِيقَاعَ الصَّنَجِ وَبِهِ كَانُ غِنَاءُ أَهْلِ خُرَاسَانَ وَمَا وَالِاهَا وَكَانَ غِنَاءُ أَهْلِ الرِّيِّ وَطَبْرِسْتَانَ وَالدِّيْلَمِ⁴⁰⁵ بِالطَّنَابِيرِ وَكَانَتِ الْفُرْسُ تُقَدِّمُ الطَّنْبُورَ عَلَى كَثِيرٍ مِنَ المَلاهي وَكَانَ غِنَاءُ النُّبْطِ وَالجَرَامِقَةِ⁴⁰⁶ بِالغَنْدُورَاتِ⁴⁰⁷ وَإِيقَاعُهَا يُشْبِهُ إِيقَاعَ الطَّنَابِيرِ.

وَكَانَ أَكْبَرُ مُعْنٍ لِلْفُرْسِ أَيَّامَ كِسْرَى أَبُو رِيْزٍ بَهْلَبُذٌ وَكَانَ مَرُوزِيًّا ضَارِبًا بِالْعُودِ حَادِقًا فَأَيَّقًا⁴⁰⁸ يُعْنِي بِكالمِ [بِكالمِ] مُؤَزُونٍ يُرَكِّبُ لَهُ الأَلْحَانَ وَكَانَ إِذَا حَدَّثَ مَا يُجِبُّنُ الكُتَّابَ وَأَصْحَابَ الأَخْبَارِ عَن أَنهائِهِ⁴⁰⁹ إِلَى المَلِكِ، أَعْلَمُوهُ فَعَنَى فِيهِ وَضَرَبَ عَلَيْهِ ضَرْبًا يُسَكِّنُ مِنَ العَضَبِ. وَكَانَ مَا عَنَاهُ مِنْ هَذَا الضَّرْبِ وَمِنْ أَصْوَاتِهِ المَعْرُوفَةِ فِي المَدِيحِ وَفِي النَّهْنِيَّةِ [النَّهْنِيَّةِ] وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ خَمْسَةٌ وَسَبْعُونَ صَوْتًا مِنْهَا صَوْتُهُ.

عَسَا زِيَارَةَ قَيْصَرَ وَخَاقَانَ كِسْرَى أَبُو رِيْزٍ *** قَيْصَرُ مَاةٍ مَائِدٌ وَخَاقَانُ خُرَشِيدُ

أَيُّ قَيْصَرَ يُشْبِهُ القَمَرَ وَخَاقَانَ الشَّمْسَ *** إِنْ مِنْ خُدَّايِ أَدْرِمَا نَذَكَا مَغَارَانَ⁴¹⁰

أَيُّ الَّذِي هُوَ مَوْلَايِ يُشْبِهُ العَيْمَ المُتَمَكِّنَ *** كَخَاهِذِ مَاةٍ بُوَشْدِ كَخَاهِذِ خُرَشِيدِ

أَيُّ إِذَا شَاءَ عَطَا القَمَرَ وَإِذَا شَاءَ الشَّمْسَ.

وَكَانَ لَهُ مَعَ غِنَائِهِ طَرْفٌ⁴¹¹ وَأَدَبٌ؛ فَطَرِبَ لَهُ أَبُو رِيْزٍ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ، فَذَعَا بِهِ وَعِنْدَهُ ابْنُ سَبِيرِينَ؛ فَقَالَ لَهُ: اسْتَنْقِثْ إِلَيْكَ وَأَحْبَبْتُ أَنْ أَقْطَعَ بِكَ لَيْلَتِي فَشَرِبْنَا وَغَنَّا [عَنَى] حَتَّى سَكَرَ بَهْلَبُذٌ وَخَرَجَ لِيُبُولَ فَسَقَطَ عِنْدَ أَصْلِ سِدْرَةٍ⁴¹² فَنَامَ فَقَالَ أَبُو رِيْزٍ لِسَبِيرِينَ: قَدْ أَبْطَأَ [أَبْطَأَ] ضَيْفُنَا وَخَرَجَ فَرَأَهُ نَائِمًا [نَائِمًا] فَطَرَحَ عَلَيْهِ جَزْرًا سَمُورٍ كَانَ عَلَيْهِ؛ فَلَمَّا كَانَ وَجْهُ الصُّبْحِ قَالَ أَبُو رِيْزٍ لِسَبِيرِينَ: مَا تَرَيْنَ حَالَ ضَيْفِنَا. قَالَتْ: المَلِكُ أَعْلَمُ. قَالَ: أَرَاهُ هَبَّ مِنْ نَوْمِهِ فَرَأَى ثَوْبِي عَلَيْهِ فَعَرَفَهُ

⁴⁰⁴ إِصْلَاحُهُ : مَعْرِفَةُ العَرَفِ أَوْ الضَّرْبِ عَلَيْهِ.

⁴⁰⁵ الدِّيْلَمِ : قَوْمٌ مِنَ العَجَمِ يَسْكُنُونَ أذربيجَانَ .

⁴⁰⁶ الجَرَامِقَةُ : قَوْمٌ مِنَ العَجَمِ سَكَنُوا المَوْصَلَ نِسْبَةً إِلَى جَرْمَقِ . اللِّسَانُ لِابْنِ مَنْظُورٍ : 35/10 . وَكَذَلِكَ فِي بَاقِي مَعَالِمِ اللُّغَةِ .

⁴⁰⁷ القَنْدُورَةُ وَبِالْفَاءِ أَيْضًا . وَفِي كِتَابِ النُّخَيْرَةِ فِي مَحَاسِنِ أَهْلِ الجَزِيرَةِ لِلشَّنْتَرِيِّ : 913/6 . الفِيدُورَةُ ، وَفِي المَرْوَجِ : 133/2 : ”

الغَيْرُورَاتِ“

⁴⁰⁸ فَانِقًا : يَقِطًا وَنَشِيطًا . مَرُوزِيٌّ : نِسْبَةٌ إِلَى مَدِينَةِ مَرُو فِي بِلَادِ فَارَسَ فِي اللِّسَانِ . وَالجَوْهَرِيُّ : عَلَى غَيْرِ قِيَاسٍ .

⁴⁰⁹ إِنهَائِهِ : أَيُّ إِصْلَاحِهِ إِلَى المَلِكِ . الصَّوْتُ : اللُّحْنُ

⁴¹⁰ وَفِي المَجْمُوعِ اللِّغِيِّفِ : 331/1 . قَيْصَرُ مَاةٍ مَائِدٌ خَاقَانُ خُرَشِيدِ إِنْ مِنْ خُدَّايِ مَا نَكَا مَغَارَانَ كَجَا هَدِ مَا يُوْشَدُ كَجَا هَدِ مَا خُرَشِيدِ .

وَفِي دِيْوَانِ الشَّاعِرِ مَهْدِيِّ فَتُوْحِي فِي الشُّطْرِ الثَّانِي مِنَ البَيْتِ الثَّانِي : أَمْرٌ مَائِدٌ كَامَغَارَانَ أَيُّ : العَيْمُ الَّذِي يُعْطَى المَطْلُوبِ .

⁴¹¹ ظَرْفٌ : بِلَاقَةٌ وَأَنَاقَةٌ . رَجُلٌ ظَرْيْفٌ : أُنِيقٌ وَلَيْقٌ .

⁴¹² سِدْرَةٌ : شَجَرَةُ النَّبْقِ . جَزْرٌ سَمُورٌ : رِداءٌ مَصْنُوعٌ مِنَ جِلْدِ السَّمُورِ (حَيْوَانٌ ثَدِيٌّ أَلْيِيٌّ)

فَأَجَلَهُ⁴¹³ فَنَزَعَهُ وَنَزَعَ قَبَاهُ⁴¹⁴ فَبَسَطَهُ وَوَضَعَ ثُوبِي عَلَيْهِ وَكَفَّرَ⁴¹⁵ قَائِمًا [نَائِمًا] عِنْدَهُ. فَقَالَتْ سِيرِينُ إِنْ كَانَ هَذَا فَالْمَلِكُ يَنْظُرُ بِئُورِ اللَّهِ. قَالَ: فُؤْمِي فَقَامَا فَوَجَدَاهُ كَذَلِكَ، فَأَمَرَ لَهُ بِمَالٍ وَأَقْطَعَهُ بَرَازَ الرُّوزِ⁴¹⁶ وَقَطَاعًا [قَطَاعًا] بِالرَّيِّ⁴¹⁷ ثُمَّ مَرَّ أَبُو رُوَيْزُ فِي طَرِيقٍ فَرَأَى غُلَامًا فَارْسِيًّا يُقَالُ لَهُ شَرِكَاثُ [سَرَكِيسُ] مَعَهُ بَقْرَةٌ عَلَيْهَا سَمَادٌ⁴¹⁸ وَهُوَ يُعَيِّي فَأَعْجَبَهُ حُسْنُ خَلْقِهِ فَضَمَّهُ إِلَى بَهْلَبَذٍ وَأَمَرَ بِتَعْلِيمِهِ الْغِنَاءَ فَحَدِّقَ وَفَاقَهُ فَحَسَدَهُ بَهْلَبَذُ فَقَتَلَهُ. وَدَعَا بِهِ أَبُو رُوَيْزُ قَالَ: هُوَ عَلِيٌّ، ثُمَّ بَلَغَهُ خَبْرُهُ فَقَالَ لِبَهْلَبَذٍ: أَبِي⁴¹⁹ حَسَدُ صَدْرِكَ وَنَعْلُ⁴²⁰ جَوْفِكَ إِلَّا قَتَلْتَهُ وَقَدْ عَلِمْتُ أَنِّي كُنْتُ أَسْتَرِيحُ مِنْكَ إِلَيْهِ وَمِنْهُ إِلَيْكَ، فَذَهَبَتْ بِشَطْرِ طَرَبِي. وَأَمَرَ بِالْقَائِمِ تَحْتَ الْفَيْلَةِ فَقَالَ: أَيُّهَا الْمَلِكُ إِذَا قَتَلْتُ أَنَا شَطْرَ طَرَبِكَ وَقَتَلْتَنِي؛ فَقَتَلْتِ أَنْتِ الشَطْرَ الْآخَرَ؛ أَلَا تَكُونُ جِنَائِتُكَ عَلَى طَرَبِكَ أَكْثَرَ مِنْ جِنَائِتِي؟ فَقَالَ كِسْرَى: مَا دَلُّهُ عَلَى هَذَا الْكَلَامِ إِلَّا مَا جَعَلَ اللَّهُ لَهُ مِنَ الْمُدَّةِ. وَأَمَرَ بِتَخْلِيَّتِهِ وَبَقِيَ [بَقِيَ] بَهْلَبَذُ بَعْدَ كِسْرَى دَهْرًا.

وَالرُّوزُ مِنَ الْمَلَاهِي الْأَرْغُنُ⁴²¹ وَعَلَيْهِ سِتَّةٌ عَشَرَ وَتَرًّا وَلَهُ صَوْتٌ بَعِيدُ الْمَذْهَبِ وَهُوَ مِنْ صَنْعَةِ الْيُونَانِ وَالسَّلْيَانِيِّ⁴²² وَلَهُ أَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ وَتَرًّا وَتَفْسِيرُهُ أَلْفٌ صَوْتٍ. وَلَهُمُ اللَّوْزَا وَهِيَ الرَّبَابُ وَهُوَ مِنْ خَشَبِ وَلَهُ خَمْسَةٌ أَوْتَارٍ وَلَهُمُ الْفَيْثَارَةُ وَلَهَا اثْنَا عَشَرَ وَتَرًّا وَلَهُمُ الصَّلَنْجُ مِنْ جُلُودِ الْعَجَاجِيلِ⁴²³ وَكُلُّ هَذِهِ مَعَارِفُ مُخْتَلِفَةِ الصَّنْعَةِ. وَلِلْهِنْدِ الْكَرْكَلَةُ⁴²⁴ وَهِيَ وَتَرٌ وَاحِدٌ يُمَدُّ عَلَى قُرْعَةٍ⁴²⁵؛ فَيَقُومُ مَقَامَ الْعُودِ وَالصَّنْجِ، وَكَانَ الْخُدَاءُ فِي الْعَرَبِ قَبْلَ الْغِنَاءِ.

413 أَجَلَهُ : قَدَسَهُ.

414 الْقَبَّةُ : طَوْقُ الثُّوبِ الَّذِي يُحِيطُ بِالْعُنُقِ .

415 كَفَرٌ : غَطَّى وَسَتَّرَ .

416 بَرَازُ الرُّوزِ أَوْ بَرَازُ الرُّودِ :اسم موضع . وفي تاريخ خليفة بن خياط ص : 421 . ومعجم البلدان لياقوت الحموي : 314/4 . بلدة في العراق على خط 32،43 / شمال و45،04 / جنوب وتسمى (بَلْدَرُوز) الآن.

417 الرَّيُّ : هي مدينة تاريخية تقع بالقرب من طهران في إيران . فُتِحَتْ الرَّيُّ فِي عهد الخليفة الثاني عمر بن الخطاب وذلك بقيادة نُعَيْمِ بْنِ مُقَرَّنٍ ، ويُقَالُ إِنَّ زَرَادَشْتًا قَدْ خَرَجَ مِنْهَا . كما ينسب إليها عدد من علماء المسلمين ومنهم فخر الدين الرازي صاحب تفسير مفاتيح الغيب ، والكيميائي محمد بن زكريا الرازي . (ويكيبيديا)

418 سَمَادٌ : مُرَكَّبَاتٌ كِيمِيَائِيَّةٌ تُوضَعُ فِي الْأَرْضِ لِتَجُودَ زَرْعُهَا جَمْعُهَا : أَسْمِدَةٌ.

419 أَبِي : رَفُضٌ

420 النَّعْلُ : الْحِفْدُ وَالْبُعْضُ .

421 أَرْغُلٌ ، مَرُوجُ الذَّهَبِ : 133/2 : مِزْمَارٌ ذُو قَصَبَتَيْنِ مُتَقَبَّطَيْنِ إِحْدَاهُمَا أَطْوَلُ مِنَ الْآخَرَى . آلة موسيقية ذات مفتاح واحد والجمع : أَرَاغِيلٌ ، المعجم الوسيط .

422 السِّلْبَانُ ، مَرُوجُ الذَّهَبِ مِ الْوَرَاقِ : 132/2 .

423 الْعَجَاجِيلُ : جَمْعُ عَجْوُلٍ ، وَهُوَ ابْنُ الْبَقْرِ . وَالْعَجْوَلُ جَمْعُ عَجَلٍ . وَهُوَ أَيْضًا ابْنُ الْبَقْرِ .

424 الْكَنْكَلَةُ : فِي مَرُوجِ الذَّهَبِ ، عَنْ مَوْقِعِ الْوَرَاقِ : 133/2 . وَفِي الرِّسَالَةِ السِّيَاسِيَّةِ لِلْجَاحِظِ : 556/1 . وَالرِّسَالَةُ لِلْجَاحِظِ : 223/1 . وَالْحُورُ الْعَيْنُ لِابْنِ سَعِيدِ الْحَمِيرِيِّ الْيَمَنِيِّ : 227/1 (الكنكلة) . وَفِي مَحَاضِرَاتِ الْأَدْبَاءِ لِلْأَصْفَهَانِيِّ : 194/1 (الحنكلة) . وَفِي الْوَافِي بِالْوَفَايَاتِ لِلصَّفَدِيِّ : 123/17 . الْكَنْكَلَةُ : طَنْبُورٌ بِثَلَاثَةِ أَوْتَارٍ .

425 الْقَرْعُ : جِنْسٌ مِنْ نَبَاتَاتِ زُرَاعِيَّةٍ مِنَ الْفَصِيلَةِ الْقَرْعِيَّةِ ، فِيهِ أَنْوَاعٌ تَزْرَعُ لِثَمَارِهَا ، وَأَصْنَافٌ تَزْرَعُ لِلتَّرْبِيَةِ وَاحِدَتُهُ : قَرْعَةٌ وَأَكْثَرُ مَا تَسْمِيهِ

الْعَرَبُ : الدُّبَاءُ

رُوي أَنَّ مُصَرَّ ابْنَ زِيَارٍ خَرَجَ فِي مَالٍ لَهُ فَوَجَدَ غُلَامَهُ قَدْ تَفَرَّقَتْ عَنْهُ الْإِبِلُ فَشَدَّ عَلَيْهِ فَضَرَبَهُ عَلَى يَدِهِ بِعَصَا فَعَدَا⁴²⁶ الْغُلَامُ وَهُوَ يَصِيحُ: وَإِيَادَهُ وَإِيَادَهُ. فَسَمِعَتِ الْإِبِلُ صَوْتَهُ فَتَعَطَّفَتْ عَلَيْهِ. فَقَالَ مُصَرُّ: لَوْ اسْتَقْتُ مِنْ الْكَلَامِ مِثْلَ هَذَا لَكَانَ يِشَا [شَيْئًا] تَجْتَمِعُ عَلَيْهِ الْإِبِلُ. (İkinci sayfa sonu)

فَاسْتَقَى حِينِنْدَ الْخُدَا [الْخُدَا] هَادِيًا عَلَى قَوْلِهِ وَإِيَادَهُ وَإِيَادَهُ. فَكَانَ الْحَدَا أَوَّلَ السَّمَاعِ وَالتَّرَجِيعِ فِي الْعَرَبِ. ثُمَّ اسْتَقَى الْغِنَاءَ مِنَ الْخُدَا حُبَابُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْكَلْبِيِّ؛ فَغَنَى النَّصْبَ وَتَمَنَّى⁴²⁷ نِسَاءَ الْعَرَبِ عَلَى مَوْتَاهُنَّ وَلَمْ أَرِ أُمَّةً بَعْدَ الْفُرْسِ وَالرُّومِ أَوْلَعَ بِالْمَلَاهِي وَلَا أَطْرَبَ مِنَ الْعَرَبِ.

وَكَانَ غِنَاءُ هُمْ [غِنَاؤُهُمْ] النَّصْبَ ثَلَاثَةَ أَجْنَاسٍ: الرِّكْبَانِيُّ وَالسِّنَادُ الثَّقِيلُ وَالْهَزَجُ⁴²⁸ الْخَفِيفُ. فَأَوَّلُ مَنْ غَنَى مِنَ الْعَرَبِ الْعَرَبِيَّةَ الْجَرَادَتَانِ وَكَانَتَا قَيْنَتَيْنِ عَلَى عَهْدِ عَادٍ لِمُعَوِيَةَ [مُعَاوِيَةَ] بْنِ بَكْرِ الْعَمَلْقِيِّ وَكَانَتْ تُسَمَّى الْقَيْنَةَ الْكْرِينَةَ⁴²⁹ وَالْعُودُ الْمَزْهَرُ. قَالَ لَيْبِدٌ:

أَعْلَى السَّبِيَاءِ بِكُلِّ أَدَكَنْ عَاتِقِي *** أَوْ جَوْنَةٍ فُذِحَتْ وَفُضْنَ خِتَامُهَا⁴³⁰
بِصَبُوحِ صَافِيَةٍ وَجَذْبِ كَرِينَةٍ *** بِمُوتَرٍ تَأْتَالُهُ إِبِهَامُهَا⁴³¹

ثُمَّ غَنَى جَذِيمَةُ الْخُرَاعِيُّ بْنُ سَعْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ رَبِيعَةَ بْنِ حَارِثَةَ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَامِرٍ وَكَانَ مِنْ أَحْسَنِ النَّاسِ صَوْتًا فَسَمِيَ الْمُصْطَلِقَ وَهُوَ الْحَسَنُ الْخَلْقُ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ غِنَاءَ النَّصْبِ. ثُمَّ غَنَى بَعْدَهُ رَبِيعَةُ، وَهُوَ ضَبِيبُ الْخُرَاعِيُّ بْنُ حَزَامِ بْنِ حَبِشَةَ⁴³² بْنِ سُلُولِ بْنِ كَعْبِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَامِرٍ. ثُمَّ غَنَى زَمَامُ بْنُ خَطِيمِ الْكَلْبِيِّ الَّذِي يَقُولُ فِيهِ الصِّمَّةُ الْقُشَيْرِيُّ:

دَعَوْتُ زَمَامًا لِلْهَوَى فَأَجَابَنِي *** وَأَيُّ فَنَى لِلْهَوَى بَعْدَ زَمَامِ⁴³³

الْقِيَانُ عِنْدَ الْعَرَبِ

وَأَوَّلُ مَنْ اتَّخَذَ الْقِيَانَ مِنَ الْعَرَبِ أَهْلُ يَثْرِبَ أَخَذُوا ذَلِكَ مِنْ بَقَايَا عَادٍ.

⁴²⁶ عَدَا يَعْدُو : رَكَّضَ.

⁴²⁷ تَمَنَّى : نَاحَ بِنُوحٍ نُوْحًا وَ نُوْحًا : الْبِكَاةَ عَلَى الْمَتِّتِ بِصِيَاغِ وَعْيُولِ .

⁴²⁸ الْهَزَجُ : نَوْعٌ مِنَ الْأَغَانِي وَفِيهِ تَرْتُّمٌ.

⁴²⁹ الْكْرِينَةُ الْمَغْنِيَّةُ الضَّارِبَةُ بِالْعُودِ أَوْ الصَّنُجِ . وَفِي حَدِيثِ حَمْزَةَ ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : فَغَنَّنَتْهُ الْكْرِينَةَ أَيِ الْمَغْنِيَّةَ الضَّارِبَةَ بِالْكِرَانِ ، وَالْكِنَارَةُ نَحْوُ مِنْهُ . اللَّسَانُ ، مَادَّةُ : كَرْنِ .

⁴³⁰ أَعْلَى : أَشْتَرِي الْخَمْرَ غَالِيًا . أَدَكَنْ : مَيْلَانُ اللَّوْنِ إِلَى السَّوَادِ . عَاتِقِي : شَرَابٌ جَيِّدٌ مَعْتَقٌ . الْجَوْنَةُ : خَابِيَّةٌ سُودَاءُ . قَدِحَتْ : شَرِبَ مِنْهَا . فَضْنَ خِتَامُهَا : كَثِيفٌ أَوْ كُسِرَ غَطَاؤُهَا .

⁴³¹ صَبُوحٌ : مَا يُشْرَبُ فِي الصَّبَاحِ . كَرِينَةٌ : مُغْنِيَةٌ أَوْ جَارِيَةٌ . مُوتَرٌ : آلَةٌ وَتَرْيَّةٌ ، كَالْعُودِ . تَأْتَالُهُ : تَعَالَجُهُ . وَفِي كِتَابِ سِرِّ صِنَاعَةِ الْإِعْرَابِ لِابْنِ جَنِي : 277/2 . وَكِتَابِ أَسْرَارِ الْعَرَبِيَّةِ لِابْنِ الْأَنْبَارِيِّ ص : 219 . وَلِسَانُ الْعَرَبِ لِابْنِ مَنْظُورٍ : 557/2 . وَدِيْوَانُ لَيْبِدٍ ، شَرْحُ الزُّوْرَنِيِّ ص : 193 . أَعْلَى .

⁴³² فِي كِتَابِ أَسَدِ الْغَابَةِ فِي مَعْرِفَةِ الصَّحَابَةِ لِابْنِ الْأَثِيرِ : 451/1 خُبُشِيَّةٌ .

⁴³³ كَذَا فِي كِتَابِ الْمَفْصَلِ فِي تَارِيخِ الْعَرَبِ قَبْلَ الْإِسْلَامِ لِجُوَادِ عَلِيِّ : 113/9 . وَفِي كِتَابِ أَنْسَابِ الْأَشْرَافِ لِلْبَلَاذُرِيِّ : 243/12 . وَأَيُّ فَنَى مَا يَدْعِيَنَّ زَمَامًا .

وَأَمْ تَكُنْ فُرَيْشٌ تَعْرِفُ مِنَ الْغِنَاءِ [الغناء] إِلَّا النَّصَبَ⁴³⁴ حَتَّى قَدِمَ النَّضْرُ بِنُ الْحَرِثِ [الحارث] بِنِ كِلْدَةَ بِنِ عَلْقَمَةَ
بِنِ عَبْدِ مَنْفِ بْنِ عَبْدِ الدَّارِ بِنِ قُصَيِّ الْعِرَاقِ فَتَعَلَّمَ بِالْحَيْرَةِ ضَرْبَ الْعُودِ وَغِنَاءَ الْعَبَادِينِ⁴³⁵ فَقَدِمَ مَكَّةَ فَعَلَّمَ أَهْلَهَا فَاتَّخَذُوا
الْقِيَانَ.

والغناء من أكبر اللذات وأسرُّ للنفس من جميع الشّهوات يُرِقُّ الدّهْن ويُلِينُ العَرِيكَة⁴³⁶ وَيُهَيِّجُ النَّفْسَ وَيَسْرُّهَا
وَيُسَجِّعُ الْجَبَانَ وَيُسَخِّي الْبَخِيلَ وَيُحْيِي [يُحْيِي] الْقَلْبَ وَيَزِيدُ فِي الْعَقْلِ وَيَفْتَحُ فِي الرَّأْيِ وَلَهُ مَعَ النَّبِيذِ تَعَاوُنٌ عَلَى
الْحُزْنِ الْمَادِّ لِلْبَدَنِ يُحْدِثَانِ لَهُ نَشَاطًا وَيُفَرِّجَانِ لِلْكَرْبِ. والغناء على الإفراد يُفَعِّلُ ذَلِكَ.

قال عبدالله بن جعفر: أَنَّ [إِنَّ] لِلطَّرَبِ لَأَرْحِيحَةً لَوْ لَقِيتُ عِنْدَهَا لِأَبْلِيثٌ وَلَوْ سَأَلْتُ [سُئِلْتُ] لِأَعْطَيْتُ.

قال الحُطَيْبِيُّ: جَبَّيُونِي⁴³⁷ الْغِنَاءَ فَإِنَّهُ رُقِيَةٌ لِلرِّزَا.

قال الشاعر :

لَا تَبْعَنَّ إِلَى هُمُومِكَ إِنْ تَوْتُ *** غَيْرَ الْمُدَامِ وَنَعْمَةَ الْأَوْتَارِ⁴³⁸

فَلِلَّهِ دَرْ حَكِيمٍ اسْتَنْبَطَهُ وَفِيلسُوفٍ اسْتَخْرَجَهُ. أَيِّ غَامِضٍ وَمَكْنُونٍ كَشَفَتْ وَعَلَى أَيِّ دَفِينٍ وَمَكْتُومٍ دَلَّ وَإِلَى أَيِّ عِلْمٍ
وَفَضِيلَةٍ سَبَقَ فَذَلِكَ نَشِيحٌ [نَسِيحٌ] وَحَدَهُ وَقَرِيحٌ دَهْرُهُ.

وقال جالينوس: يَحْتَاجُ السَّمْعُ أَنْ يَرِقَّ بِالصَّوْتِ الْمُؤْتَقِ⁴³⁹ كَمَا يَحْتَاجُ الْبَدَنُ إِلَى اغْتِدَالِ الطَّبَّانِعِ، وَالْغِنَاءُ غِذَاءُ
السَّمْعِ كَمَا أَنَّ الطَّعَامَ غِذَاءُ الْبَدَنِ؛ فَقَدْ تَرَى أَهْلَ الصَّنَاعَاتِ الَّذِينَ يَكْدُونُ بَرًا وَبَحْرًا إِذَا خَافُوا الْمَلَالَةَ وَالْفُتُورَ تَرْتَمُوا
(تَعَنَّنُوا) وَشَغَلُوا أَنْفُسَهُمْ بِذَلِكَ عَنِ أَلَمِ التَّعَبِ. وَتَرَى الشُّجْعَانَ [الشُّجْعَانَ] وَأَبْنَاءَ الْحَرْبِ قَدْ احْتَالُوا بِنَفْخِ أَنْوَاعِ الْبُوقَاتِ
(الْأَبْوَاقِ) وَقَرَعُوا الطُّبُولَ لِتَهْوَنَ عَلَيْهِمُ الشَّدَائِدُ. وَتَرَى بِالْمَدْرِ [الْمَدْرَ]⁴⁴⁰ أَهْلَ الْعِبَادَةِ وَالرَّهْبَانِيَّةِ يَبْكُونَ عَلَى خَطَايَاهُمْ
بِالْأَلْحَانِ الشُّجِيَّةِ⁴⁴¹ يَسْتَرِيحُونَ إِلَى ذَلِكَ.

وَقَدْ حَدَّثَ الْوَالِدُ بْنُ سَلَمَةَ عَنِ ابْنِ جَرِيرٍ عَنِ عَطَاءٍ عَنِ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرِ اللَّيْثِيِّ قَالَ: كَانَتْ لِدَاوُدَ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ
مِعْرَافَةٌ فَكَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَبْكِيَ ضَرْبَ بِهَا، فَزَدَّ صَوْتَهُ فَبَكَأَ [بَكَى] وَأَبْكَى.

434 النَّصَبُ : نَوْعٌ رَفِيقٌ مِنَ الْغِنَاءِ .

435 الْعِبَادُ : قِبَالٌ شَنَّى مِنْ بَطُونِ الْعَرَبِ اجْتَمَعُوا عَلَى النَّصْرَانِيَّةِ وَنَزَلُوا بِالْحَيْرَةِ .

436 الْعَرِيكَةُ : الطَّبِيعَةُ وَالنَّفْسُ .

437 جَبَّيُونِي : أَبْعَدُونِي عَنْهُ ، أَوْ نَجُّونِي مِنْهُ .

438 وَفِي مَرْوَجِ الذَّهَبِ لِلْمَسْعُودِيِّ ، مَوْقِعُ الْوَرَاقِ : 137 132/2 . لَا تَبْعَنَّ عَلَى هُمُومِكَ إِذْ تَوْتُ .

439 جَالِينُوسُ : طَبِيبٌ يُونَانِيٌّ تَوَفَّى 199 ق.م . الْمُؤْتَقُ : الْأَنْبِيُّ وَالدَّبِيعُ . وَفِي كِتَابِ الْمَحَاضِرَاتِ وَالْمَحَاوِرَاتِ لِلْسَيُوطِيِّ ص : 403 : قَالَ
جَالِينُوسُ : "يَحْتَاجُ السَّمْعُ أَنْ يَغْدَى بِالصَّوْتِ الْحَسَنِ ، كَمَا يَحْتَاجُ الْبَدَنُ إِلَى الْغِذَاءِ بِالطَّعَامِ ، وَقَدْ تَرَى أَهْلَ الصَّنَاعَاتِ الَّذِينَ يَكْدُونُ بَرًا وَبَحْرًا ،
إِذَا خَافُوا الْمَلَالَةَ وَالْفُتُورَ ، تَرْتَمُوا وَشَغَلُوا أَنْفُسَهُمْ بِذَلِكَ عَنِ أَلَمِ التَّعَبِ ، وَتَرَى الشُّجْعَانَ أَبْنَاءَ الْحُرُوبِ ، قَدْ احْتَالُوا بِنَفْخِ أَصْنَافِ الْبِرَاعَاتِ ،
وَقَرَعُوا الطُّبُولَ ، لِتَهْوَنَ عَلَيْهِمُ الشَّدَائِدُ ، وَتَرَى الْإِبِلَ يَحْدُو بِهَا الْحَادِي ، فَيَمْعَنُ فِي سِيرِهَا ، وَيَصْفَرُ لِلدَّوَابِ ، فَتَرُدُّ الْمَاءَ وَتَشْرَبُ عَلَى الصَّفِيرِ" .

440 يَرِيدُ بِأَهْلِ الْمَدْرِ أَهْلَ الْفُرَى وَالْأَمْصَارِ . اللِّسَانُ بَابُ : مَدْرُ

441 الشُّجِيَّةُ : الْحَزْبِيَّةُ وَالْمَهْمُومَةُ .

وَحَدَّثَ يَحْيَى بْنُ الْعَلَاءِ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ دَاوُدُ يَقْرَأُ الرَّبُورَ ثَلَاثِينَ صَوْتًا⁴⁴² يَطْرُبُ مِنْهُنَّ الْمَحْمُومَ⁴⁴³. وَكَانَ إِذَا كَانَ آخِرُ [أَخْرُ] اللَّيْلِ فَأَرَادَ أَنْ يَبْكِيَ نَفْسَهُ لَمْ يَبْقَ حَوْلَهُ دَابَّةٌ وَلَا وَحْشٌ إِلَّا بَكَى لِبُكَائِهِ. وَرَوَا أَنَّهُ كَانَ يَزْمُرُ بِمِزْمَارَةٍ [أَوْ بِمِزْمَارِهِ] عِنْدَ مَلِكِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَيَسْكُنُ مَا كَانَ بِهِ مِنَ الْخَبَلِ وَالْمَسِّ.⁴⁴⁴ وَنَرَى الطِّفْلَ يَرْتَاخُ لِلْغِنَاءِ. وَسَيَبْدُلُ بِبُكَائِهِ ضِحْكَاً. وَنَرَى الْإِبِلَ يَخْدُوا [يَحْدُو] بِهَا الْحَادِيَّ فَنُتَمَعِنُ فِي سَيْرِهَا. وَنَرَى الرَّاعِيَ يَرْفَعُ يِرَاعَهُ⁴⁴⁵ فَتَجِدُ الشَّاهُ فِي رَعِيهَا وَتُصَفَّرُ [بُصْفَر] الْفُرْسَانُ فِي الْمَشَارِعِ⁴⁴⁶ فَتَجِدُ الدَّوَابَّ فِي شُرْبِهَا.

قَالَ الشَّاعِرُ: أَبُو الطَّيِّبِ الْمُصْعَبِيُّ مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ:

الْيَوْمُ يَوْمٌ بُكُورٍ *** عَلَى تَمَامِ السُّرُورِ
وَيَوْمٌ عَزْفِ قِيَانٍ *** مِثْلُ التَّمَائِيلِ حُورٍ⁴⁴⁷
وَلَا تَكَادُ جِيَادٌ *** تُرْوَا [تُرْوَى] بِغَيْرِ صَفِيرٍ

وقال أبو نُوَاسٍ:

وَجَدْتُ أَلَدًا عَارِيَةَ اللَّيَالِي *** قِرَانَ النِّعَمِ بِالْوَتْرِ الصَّحِيحِ⁴⁴⁸
وَمُسْمِعَهُ إِذَا مَا شَبْتُ غَنَّتْ *** مَتَى كَانَ الْخِيَامُ بِذِي طُلُوحٍ⁴⁴⁹

الْحَيَوَانُ الطَّرُوبُ

(Üçüncü sayfa sonu) وَمِنَ الطَّيْرِ النَّوَاطِقُ الَّتِي تُوقِعُ، الْخَطَّاطِيفُ⁴⁵⁰ وَالْفَوَاجِثُ⁴⁵¹ وَالْهَزَارُ دَسْتَانُ⁴⁵² فَائَتْهُ خَاصَّةً يَدْنُوا (يَدْنُو) مِنَ الصَّرْبِ وَالزَّمْرِ وَالْمُلْهَيْنِ⁴⁵³ وَأَعْجَبُ مِنْ هَذَا، اتَّخَذَ أَهْلُ الْبَطَائِحِ⁴⁵⁴ حَطَائِرَ الْقَصَبِ فِي

⁴⁴² الصَّوْتُ : اللَّحْنُ.

⁴⁴³ الْمَحْمُومُ : الْمُصَابُ بِمَرَضِ الْحُمَى.

⁴⁴⁴ الْمَسَّ : مَنِ أَصَابَهُ الْجُنُونُ ، أَوْ مَسَّهُ الْجَنُّ .

⁴⁴⁵ الْيِرَاعُ : الْقَصَبُ ، وَهُوَ مِزْمَارُ الرَّاعِي.

⁴⁴⁶ الْمَشَارِعُ : الْبِنَابِيْعُ وَمَوَارِدُ الْمِيَاهِ .

⁴⁴⁷ جِيَادٌ : جَمْعُ جَوَادٍ وَهُوَ الْخَيْلُ أَوْ الْفَرَسُ . تُرْوَى : تَسْقِي الْمَاءِ . وَفِي قِرَى الضَّيْفِ لَابِنِ قَيْسٍ : 91/4 . وَيَتِيمَةُ الدَّهْرِ لِلنَّعَالِيِّ : 91/4 . وَكَذَلِكَ ، 1/2 . وَكِتَابُ الْمُحَمَّدُونَ مِنَ الشُّعْرَاءِ لَابِنِ الْقَفْطِيِّ : 60/1 عَلَى نِظَامِ السُّرُورِ .

⁴⁴⁸ وَفِي تَارِيخِ دِمَشْقَ لَابِنِ عَسَاكِرَ : 441/13 . وَكِتَابُ الصَّنَاعَتَيْنِ لِأَبِي هَلَالِ الْعَسْكَرِيِّ ص : 292 . وَالتَّمثِيلُ وَالْمَحَاضِرَةُ لِلنَّعَالِيِّ ص : 208 . وَغَيْرُهَا مِنَ الْمَصَادِرِ : الْوَتْرُ الْفَصِيحُ .

⁴⁴⁹ ذِي طُلُوحٍ : اسْمُ مَوْضِعٍ . وَفِي كِتَابِ الْوَسَاطَةِ بَيْنَ الْمُتَنَبِّيِّ وَخَصُومِهِ لِلْقَاضِي الْجُرْجَانِيِّ ص : 197 . وَمُسْمِعَةٌ : بِالنَّصْبِ . وَفِي التَّنْذِيرَةِ الْفَخْرِيَّةِ لِأَبِي الْفَتْحِ الْأَرْبَلِيِّ : وَمُسْمِعَةٌ إِذَا مَا شَبْتُ غَنَّتْ . بَفَتْحِ شَبْتُ .

⁴⁵⁰ السُّنُونُوُ : ضَرْبٌ مِنَ الطُّيُورِ الْقَوَاطِعِ ، غَرِيضُ الْمِنْقَارِ ، طَوِيلُ الْجَنَاحِ ، مُتَشَعِّبُ الذَّيْلِ ، سَرِيْعُ الطَّيْرِانِ .

⁴⁵¹ الْفَوَاجِثُ : نَوْعٌ مِنَ الْحَمَامِ .

⁴⁵² الْهَزَارُ دَسْتَانُ : لِأَنَّهُ يُعْنِي أَلْحَانًا كَثِيرَةً ، وَهَزَارُ يَعْنِي أَلْفَ (1000) بِالْفَارْسِيَّةِ، وَالْهَزَارُ : الْعَنْدَلِيبُ أَوْ الْبُلْبُلُ .

⁴⁵³ الْمُلْهَيْنِ : الضَّارِبِينَ الطُّيُورِ ، وَقِيلَ الطُّيُورِ نَفْسِهَا .

⁴⁵⁴ الْبَطَائِحُ : الْأَرْضُ السَّهْلَةُ الْمُنْبَسِطَةُ ، مَفْرَدُهَا : الْبَطْحَاءُ . وَهِيَ صِفَةٌ .

الماء وتزكهن لها أبواباً وصعودهم يُنادون السمك يدعونها إلى تلك الحظائر ويعُدونها⁴⁵⁵ مرعاً [مرعى] وعلفاً وكفاً عن الإضرار والصديد، فتجتمع إلى ذلك الصوت حتى تمتلي [تمتلئ] الحظائر [الخطائر].
 وذكرت الهند أن الفيل إذا أخذ امتنع عن العلف⁴⁵⁶ والشرب وبكا [بكى] حنيناً إلى الوطن والألف⁴⁵⁷ فتعزبه الشعراء وتغنيه المغنون الألمان الشجية الملهية، حتى تطيب نفسه ويعتلف ويشرب.
 وذكروا أن أهل الرومية إذا ثقل عندهم المريض وضعف أسمعوه أحياناً وضرباً وقالوا أن (إن) ذلك يخفف وجعه ويقويه.

وكان الإسكندر لا يشرب الشراب إلا للعلاج وكان إذا التأت⁴⁵⁸ عليه الرأي في بعض الحروب أمر بتحريك الأرعين، فإذا مضت نفسه في الفطرة وتوجه له الرأي ضرب بعموده [بعوده] ترساً بين يديه فيمسك الموسيقى وهو المغني.

الموسيقار

وسمع أرسطاطاليس⁴⁵⁹ موسيقاراً يضرب بالقيثارة ضرباً يميز به الفضائل من الرذائل. فقال: متى كانت الطبيعة تهدي لهذا لولا النفس [؟].
 وكان المياغورس إذا جلس على الشراب قال للموسيقار حاسب النفس على المقادير ونهجها بأشكالها ولا تخفل بالطبيعة.

وكان جالينوس يحضر مجالس الإلهاء والطرب فقبل له: لم تحضرها وليست من شأنك؟ قال: لا عرف [أعرف] مزاج القوي⁴⁶⁰ والطباع في حال مستمع ومنظر ومجس⁴⁶¹. وكان هز من المتلث بالحكمة⁴⁶² إذا جلس على الشراب قال للموسيقار "أطلق النفس من رباطها".

455 يعدونها : يحسبونها . مرعى : مكان رعى .

456 العلف : مصدر : علف ، أي أكل العلف ، وهو طعام الحيوان . وفي محاضرات الأدباء ومحاورات الشعراء والبلغاء للراغب الأصفهاني : 817/1 . حكى أهل الهند أن الزنديل . وهو الفيل الضخم .

457 الألف و الإلف : هو الصاحب .

458 التأت : اختلط والتبس .

459 أرسطاطاليس [أرسطوطاليس أرسطو] المياغورس ، جالينوس ، أرفارس : أطباء وعلماء وفلاسفة يونانيون عاشوا قبل الميلاد بقرون عدة .

460 القوى : جمع قوة .

461 مجس : مراقب أو متابع .

462 في كتاب إخبار العلماء بأخبار الحكماء لابن القفطي ص : 259 . وتاريخ مختصر الدول لابن العبري : 7/1 : (سمي المتلث بالحكمة لأنه جاء ثلث الحكماء الهرامسة) . وفي تاج العروس لمرتضى الزبيدي : 84/34 . ومعجم البلدان لياقوت الحموي : 402/5 . ونهاية الأرب في فنون الأدب للنويري : 388/1 . وهو الذي يسميه الجيرانيون أخنوخ وهو (النبي إدريس عليه السلام) .

وَحَرَجَ أَرْفَارِسَ وَمَعَهُ تَلْمِيذُهُ فَسَمِعَ صَوْتِ الْقِيثَارَةِ فَقَالَ لِتَلْمِيذِهِ: امْضِ بِنَا عَلَى هَذَا لَعَلَّنَا نُفِيدُ مِنْهُ صُورَةَ شَرِيفَةٍ فَلَمَّا قَرَّبَا مِنْهُ سَمِعَا صَوْتًا نَدِيًّا وَتَأْلِيمًا غَيْرَ مُتَّفِقٍ، فَقَالَ أَرْفَارِسُ: " يَزْعُمُ أَهْلُ الْكِهَانَةِ وَالزَّجْرُ أَنَّ صَوْتِ الْبُومَةِ⁴⁶³ يَدُلُّ عَلَى مَوْتِ إِنْسَانٍ، فَإِنْ كَانَ مَا قَالُوا حَقًّا؛ فَصَوْتُ هَذَا يَدُلُّ عَلَى مَوْتِ الْبُومَةِ "

الغناء وأثره

وقد وصفت الغناء قومٌ من أهل زماننا. فقال يحيى بن خالد بن برمك: " الغناء ما أطرب⁴⁶⁴ فأرقصك أو أشجأك⁴⁶⁵ فأبكك وما سيوى ذلك قبلاءً وهم ". وكان بين ابن جامع وإبراهيم الموصلي اختلافٌ شديدٌ في الغناء وقال ابن جامع لإبراهيم يوماً بين يدي الرشيدي: إن خبرتني أي الغناء أحسن فإني فاعله. فقال: أحسنه ما أشبه النوح⁴⁶⁶. قال: صدقت ووافقته في هذه الصفة. وقال إسحق بن إبراهيم: الغناء القديم مثل الوشي⁴⁶⁷ يجمع الأصفر والأحمر والأخضر وسائر الألوان وبينها بونٌ بعيد الثفاوت.

قال الطرب: على ثلاثة أوجه: طربٌ محرّكٌ مستخفٍ وذلك إذا كان شعراً الغناء في العتيق⁴⁶⁸ أو نعتِ الشرابِ وإن ذكر أحدٌ من الندامى⁴⁶⁹ أن في الدنيا لذة هي أكثر من هذا فلا تُصدق. وجدتُ له هذا الصوت:

أصلح الناس كأنه قفرا *** غير معنى معازف ورسوم⁴⁷⁰
أمامه من حُسنٍ *** ذلك الصفا والتنعيم⁴⁷¹

أخبار المغنين الطبقة الأولى

حابل أبي دهب

مكي وكان غلاماً لأبي دهب الجمحي. له هذا الصوت والناس ينسبونه إلى مالك:

⁴⁶³ البوم والبومة: طيرٌ من فصيلة البوميات، من جوارح الليل، يسكن الأماكن الخربة، ينقض على الجردان والفئران، يضرب به المثل في الشؤم.

⁴⁶⁴ وفي مروج الذهب للمسعودي، 134/2. الغناء ما أطربك فأرقصك.

⁴⁶⁵ الشجوة: الحزن والههم والغم.

⁴⁶⁶ النوح: البكاء على الميت.

⁴⁶⁷ الوشي: المنقوشة بالألوان.

⁴⁶⁸ العتيق: القديم من كل شيء، والقصد هنا: الخمر العتيقة: التي عتقت زماناً حتى عتقت

⁴⁶⁹ الندامى: جمع نديم: وهو المصاحب في الشراب والمسامر.

⁴⁷⁰ الأرض القفر: التي لا ماء ولا كلاً ولا ناس فيها.

⁴⁷¹ الصفا: جبل الصفا في الحرم المكي، والتنعيم موضع قرب مكة يحرم منه المعتمرون. لكني ما وجدت أثراً لهذين البيتين في مصدر آخر.

⁴⁷² ما يتبجح: ما يُشرك ويضيء.

تَطَاوَلَ هَذَا اللَّيْلُ لَا يَتَبَلَّجُ⁴⁷² *** وَأَعْيَتْ غَوَاشِي زَفْرَتِي مَا تَفَرَّجُ⁴⁷³

أَبَيْتُ بِهِمْ لَا أَنَامُ كَأَنَّمَا *** خِلَالَ ضُلُوعِي جَمْرَةٌ تَتَوَهَّجُ⁴⁷⁴

لأبي دَهْبَلٍ ثَقِيلِ الثَّانِي.

أبو الخَزَرِ⁴⁷⁵

مولى سُكَيْنَةَ بِنْتِ الحُسَيْنِ. كَانَ ظَرِيفًا وَدَخَلَ عَلَيْهِ لِصِّ فَكَوَّرَ⁴⁷⁶ ثِيَابَهُ وَحَمَلَهَا فَصَاحَ أَبُو الخَزَرِ: بِأَيِّ مَا اسْمُكَ؟

قَالَ: نَافِعٌ. فَقَالَ: نَفَعٌ وَاللَّهِ لِعَجْرِي. وَجَدْتُ لَهُ هَذَا الصَّوْتِ وَقَدْ شَارَكَ فِيهِ مَالِكٌ وَغَيْرُهُ:

كُلُّ قَوْمٍ صَيْعَةٌ مِنْ تَبْرَهُمْ *** وَبَنِي عَبْدِ مَنَافٍ مِنْ ذَهَبٍ

إِنَّمَا عَبْدُ مَنَافٍ جَوْهَرٌ *** زَيْنَ الجَوْهَرِ عَبْدُ الْمُطَلِّبِ⁴⁷⁷

لِلْفَضْلِ ابْنِ عُثْبَةَ خَفِيفِ ثَقِيلِ الأوَّلِ.

الوَالِدُ بْنُ يَزِيدَ

بَنِ [ابن] عَبْدِ المَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ وَكَانَ يَزِيدُ أَبُوهُ فَتَى مِنْ بَنِي أُمَيَّةَ وَالوَالِدُ خَلِيْعُهُمْ⁴⁷⁸ وَكَانَ شَاعِرًا يَغْنَى. قَالَ إِسْحَقُ:

وَلَمْ يَكُنْ لِلْغَنَاءِ فِي أوَّلِ الزَّمَانِ قَدْرًا⁴⁷⁹ [قَدْرٌ]، إِنَّمَا كَانَتْ تُعَلِّمُهُ السُّودَا وَالصُّفْرَا⁴⁸⁰ حَتَّى وُلِيَ [وَلِيَ] الوَالِدُ بْنُ يَزِيدَ،

فَرَعِبَ فِيهِ (فِي عَهْدِهِ) النَّاسُ فِيهِ (الْغَنَاءُ)

فَعَلَّمُوهُ الجِسَانَ وَاعْرَقُوا [أَعْرَقُوا]⁴⁸¹ فِيهِ، فِي أَيَّامِهِ بَلَغَ الْغَنَاءُ غَايَتَهُ.

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَعَاوِيَةَ الْبَاهِلِيِّ

كَانَ مَعَ قُنَيْبَةَ بِنِ مُسْلِمِ الْبَاهِلِيِّ بِخُرَاسَانَ وَكَانَ مَنزِلُهُ بِالرَّيِّ. وَجَدْتُ لَهُ هَذَا الصَّوْتِ:

فَلَمَّا دَبَّتِ الصَّهْبَاءُ فِيْنَا *** وَغَرَدَ صَاجِبِي وَخَلَا الوَسَادُ

⁴⁷³ وَ فِي الْأَغَانِي لِلأَصْفَهَانِي، دَارُ صَادِرٍ: 89/7 عِبْرَتِي وَبِتُّ كُنَيْبًا مَا أَنَامُ كَأَنَّمَا. رَوَايَةُ الْأَغَانِي لِلأَصْفَهَانِي: 77/5 (مَا يَتَبَلَّجُ سَكَرَتِي. مَا أَنَامُ).

⁴⁷⁴ (وَفِي رَوَايَةِ دِيوَانَ أَبُو دَهْبَلِ الْجَمْحِيِّ) أَبَيْتُ كُنَيْبًا لِلْهُمُومِ كَأَنَّمَا. وَرَوَايَةُ الشُّعْرِ وَالشُّعْرَاءِ لِابْنِ قَتَيْبَةَ: 602/2. وَأَعْيَتْ غَوَاشِي الْهَمِّ. وَبِتُّ مُبِينًا مَا أَنَامُ كَأَنَّمَا.

وَفِي الْأَغَانِي لِلأَصْفَهَانِي، عَنِ دَارِ الْفِكْرِ: 153/7. غَوَاشِي عِبْرَتِي مَا تَفَرَّجُ. وَفِي تَخْلِيفِ الشُّوَاهِدِ وَتَخْلِيفِ الْفَوَائِدِ لِابْنِ هِشَامِ الْأَنْصَارِيِّ ص: 313. غَوَاشِي الْهَمِّ.

⁴⁷⁵ الْخَزَرُ: أَحْسَنُ أَنْوَاعِ الْخَرِيرِ. كَوَّرَ الثِّيَابَ: لَفَّهَا

⁴⁷⁶ وَفِي لِسَانِ الْعَرَبِ لِابْنِ مَنْظُورٍ: 88/4. وَبَنُو.

⁴⁷⁷ وَفِي تَارِيخِ دِمَشْقَ لِابْنِ عَسَاكِرٍ: 337/48 كُلُّ حَيٍّ. وَفِي الْأَغَانِي، عَنِ دَارِ الْفِكْرِ: 182/16 (كُلُّ قَوْمٍ صَيْعَةٌ مِنْ صَيْعَةِ وَبَنُو فَضَّةٍ)

⁴⁷⁸ الْخَلِيعُ: الْمَفْصُولُ وَالْمَطْرُودُ وَالْمَبْرُؤُ مِنْهُ.

⁴⁷⁹ الْقَدْرُ: الْقِيَمَةُ وَالْأَهْمِيَّةُ.

⁴⁸⁰ السُّودَاءُ وَالصُّفْرَاءُ (الْعَبِيدُ وَالرُّومُ)

⁴⁸¹ أَعْرَقُوا: امْتَدَّتْ غُرُوقُهُمْ وَجُدُّورَهُمْ فِيهِ.

شَرَبْنَا مِنْ فُؤَادِ الدَّنِّ حَتَّى *** تَرَكَنَا الدَّنَّ لَيْسَ لَهُ فُؤَادٌ⁴⁸²

الطبقة الثانية

(Dördüncü sayfa sonu) ثم كانت الطبقة الثانية وقد أدركوا⁴⁸³ دولة بني العباس منهم:

1- سِيَاظُ

واسمُهُ عبدالله بن وَهَبٍ. مَكِّي مَوْلَى لِحُزَاعَةَ، أَحَدُ الْمُحْسِنِينَ مَعَ حَسَنِ. وَكَانَ رَوَايَةً [رَاوِيَةً] يُؤَنَسَ وَهُوَ عَلَّمَ
إِبْرَاهِيمَ الْمُؤَصِّلِيَّ. وَإِبْرَاهِيمَ فِيهِ هَذَا الشِّعْرُ وَالْغِنَاءُ:

مَا سَمِعْنَا مِنْهُ لَهْ مِنْ غِنَاءٍ *** لِأَشْجَانِي وَعَادَ لِي وَسَوَاسِي

مَا أَبَالِي إِذَا سَمِعْتُ غِنَاءً *** لِسِيَاظِ مَا فَاتَنِي الرَّوَاسِي⁴⁸⁴

عَنِّي يَا سِيَاظُ قَدْ ذَهَبَ اللَّي *** لُ غِنَاءَ يَطِيرُ مِنْهُ نُعَاسِي

يعني عباس مولى بني روايس ابن [بن] كلاب. والغناء في هذا البيت الأخير لسياظ، ولم يُعَمَّرْ طويلاً، وعنى
إبراهيم المؤصلي صوتاً لسياظ فقال له ابنه: لمن هذا؟ فقال: هذا والله لمن لو عاش ما وجد أبوك الخبز، وكان في
صوت إبراهيم انقطاع. وحدث لسياظ أربعة وعشرين صوتاً منها:

وَكأنَّ مِنْ زَهْرِ الحُزَامِي [الحُزَامِي] وَالنَّدَى *** وَالأفْحْوَانِ عَلَيْهِ رَيْطَةٌ مُغْرَسٌ⁴⁸⁵

فَإِذَا يَرِيمُ ذُبَابَةً أَصغَى لَهَا *** يَوْمًا بِسَمْعِ خَائِفٍ مُتَوَجِّسٍ⁴⁸⁶

تَقِيلُ الأَوَّلِ.

2- زَيْدُ الأَنْصَارِيِّ

مَدَنِيٌّ، وَهُوَ الَّذِي يَقُولُ فِيهِ وَفِي أَشْعَبِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُصْعَبِ الرُّبَيْرِيِّ:

إِذَا تَمَرَّمَتْ صُرَاحِيَّةٌ *** كَمَثَلِ رِيحِ المِسْكِ أَوْ أَطْيَبُ⁴⁸⁷

ثُمَّ تَغَنَّى لِي بِأَهْرَاجِهِ *** زَيْدُ الأَخُو الأَنْصَارِ أَوْ أَشْعَبُ⁴⁸⁸

⁴⁸² وفي الموسوعة العالمية للشعر العربي برقم (8595) منسوبة إلى الشاعر العباسي بشار بن برد ت 168 هـ بهذه الرواية:

فَلَمَّا حَتَّتِ الصَّهْبَاءُ فِينَا ... وَغَرَّدَ صَاحِبِي وَخَلَا المِيسَادُ

شَرَبْنَا مِنْ بَنَاتِ الدَّنِّ ... حَتَّى تَرَكَنَا الدَّنَّ لَيْسَ لَهُ فُؤَادُ

⁴⁸³ أدرك عصرًا: عاش فيه فترة من الزمن.

⁴⁸⁴ الرواسي يُقصد عبدالله بن مُقَار من بني الرواس (المكتبة الشاملة)

وفي الأغاني للأصفهاني، دار الفكر: 161/6. (ما سمعتُ الغناء إلا شجاني ... من سياظ وزاد في وسواسي/للرواسي)

⁴⁸⁵ الحُزَامِي: نباتٌ طَيِّب الرائحة له أزهار ملونة. الأفْحْوَان: نباتٌ ذو رائحة طيبة، له زهر أبيض وريحٌ أصفر، والجمع أَفْحَج. الرَيْطَةُ: العباءة إذا كانت قطعة واحدة. النَّدَى: المطر الخفيف أو رذاذُه.

1 وفي البيان والتبيين للجاحظ: 197/2. ريطلة برنس، فإذا ترنم حوله ذبانه، أصغى تسمع خائف متوجس. ترنم المغني: رد صوته،
والذبانة: الشفة الدابلة من العطش وغيره. وفي التشبيهات لابن أبي عون ص: 85: وإذا ترنم حوله ذبانه ... أصغى إليه كخائف متوجس.

⁴⁸⁷ الصُراحيّة: أصفى وأخلص أنواع الخمر.

⁴⁸⁸ الأهراج: نوع من الغناء، مفردُه: هَرَج، وهو اسم لبحر من بحور الشعر العربي، وعددها ستة عشر بحرًا.

رَيْدٌ أَخُو الْأَنْصَارِ ذَاكَ الَّذِي *** يَعْرِفُهُ مُطْرَبٌ مَنْ يَطْرَبُ

حَسِبْتُ أَنِّي مَلِكٌ جَالِسٌ *** حَفَّتْ بِهِ الْأَمْلاكُ وَالْمَوْكِبُ⁴⁸⁹

وما أبالي وإله الهوى *** أشرق العالم أم غربوا⁴⁹⁰

وَجَدْتُ لَهُ سَبْعَةَ أَصْوَاتٍ مِنْهَا:

يَا شَبِيهَ الْغَزَالِ رُدَّ فَوَادِي *** وَارِثَ لِعَاشِقِ الطَّوِيلِ السُّهَادِ⁴⁹¹

3- أشعب أبو الغلاء بن جبير

مدني. مولى لعبدالله بن الزبير، وأمه حمدة مولاة لأسماء ابنة [بنة] أبي بكر كانت تُعري⁴⁹² بين أزواج النبي عليه الصلاة والسلام، وكانت بعت، فخلقت وضربت وطيف بها على جمل تنادي: من راني فلا يزني، فأشرفت عليها امرأة فقالت: يا فاعلة⁴⁹³ نهانا الله فلننا ندعه ونريد أن ندعه بقولك وأنت مخلوقة مجلودة⁴⁹⁴ يطاف بك [!].

وكان أشعب نشأ في حجر عائشة بنت عثمان وكان مصعب بن الزبير قتل جبيراً لخروجه مع المختار أبي غبيد. فقال أشعب: نشأت أنا وأبو الزبير⁴⁹⁵ في حجر عائشة بنت عثمان فلم يرل يعلوا [يعلوا] وأسفل حتى بلغنا هذه المنزلة وأسلمتني في البر⁴⁹⁶ فسألتنني بعد سنة: أين بلغت؟ فقلت: قد تعلمت نصف العمل وبقي نصفه. قالت: وكيف؟ قلت: قد تعلمت النسر وبقي الطي.

فخرج أشعب طريقاً مندداً⁴⁹⁷ وكان من أطمع الناس فقيل له: ما بلغ من طمعك؟ قال: أرى دحان جاري فأترد⁴⁹⁸ أنا وما سار⁴⁹⁹ إنسان إنساناً إلا ظننته يهب لي شيباً، وقالت صديقة لي يوماً: يا أشعب هب لي خاتمك أذكرك به. قلت: أذكرني بالمنع. وسأوم بقوس بندق⁵⁰⁰ فقال صاحبها: بدنيار. فقال: والله لو كانت إذا رميت عنها طائراً [طائراً] خر مشوياً بين رغيقين حوارى لم أشرها بدنيار. ثم نسك أشعب وعري [أعري]⁵⁰¹؛ فقيل له: قد أقيت الفقهاء فلو تحدثت

489 حفت: أحاطت به.

490 أبالي: أهتم. في نهاية الأرب في فنون الأدب للنويري: 26/4. تمرزت: حفت به، وما أبالي وإله الغلاء. وفي كتاب سمط اللالي في أمالي أبي الفالي لأبي عبيد البكري: 959/1. تمرزت: حفت به، فما أبالي وإله الزرى. وكذلك في الحماسة البصرية لأبي الحسن البصري: 389/1. فما أبالي. وفي الأغاني للأصفهاني، دار الفكر: 29/15. فلا أبالي لكني ما وجدت أثراً للبيت الثالث مع هذه الأبيات.

491 الرثاء: مدح الرجل بعد الوفاة. السهاد: السهر وعدم النوم.

492 تُعري: تُفسد. بعت: ارتكبت فاجشة الزنا. خلقت: خلق شعرها. طيف: من فعل: طاف يطوف، طوافاً، مَبْنِيٍّ لِلْمَجْهُولِ.

493 فاعلة الزنا: ندعوه: نطلبه.

494 مخلوقة: اسم مفعول من خلق، ومجلودة: اسم مفعول من جلد. يعني عقوبة الجلد للزاني أو الزانية.

495 الجرج: الحزن والكف. وفي الأغاني، عن دار الفكر: 145/19. في لسان الميزان لابن حجر العسقلاني، والزاهر في معاني كلمات الناس لأبي بكر الأنباري: 216/2. والتحفة اللطيفة في تاريخ المدينة الشريفة للسخاوي 127/1. وغيرها من المصادر: أبو الزناد.

496 البز: الثوب البراز: باغ الثياب، نشر الثوب: بسطه ومدّه، وعكسه طواه.

497 مُنْدِدٌ: يَكْشِفُ عِيوبَ النَّاسِ.

498 التريد: نوع من الطعام فيه قطع من اللحم. السمنع: الرفض. الحوارى: الدقيق الأبيض المنزوع النخالة. أعري: ترك القوم واعتزل.

499 سار: تحدث له سراً.

500 ساوم: فازض وجادل في الشراء. قوس بندق: قوس يستعمل للحرب أو الصيد بمثابة البندقية. خر: سقط.

501 أعري: اعتزل الناس.

قال: نعم حدثني عكرمة قال: خَلَّتَانِ 502 لَا تَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنٍ نَسِيَ عِكْرَمَةَ وَاجِدَةً وَنَسِيَتْ الأُخْرَى. قال أشعب: كنتُ يومَ قُتِلَ عُثْمَانُ غُلَامًا أُسْقِيَ النَّاسَ المَاءَ وَبَقِيَ إِلَى أَنْ أَتَى بِهِ الرَّبِيعُ فِي خِلَافَةِ المَهْدِيِّ. وَجَدْتُ لَهُ أَصْوَاتًا مِنْهَا:
أَلَا نَادِ جِيرَانَنَا نَقْصِدُ *** نَقْضُ اللَّبَانَةَ أَوْ نَعْهَدُ 503
كَأَنَّ عَلَى كَيْدِي جَمْرَةً *** حَذَارًا مِنَ البَيْتِ مَا تَبْرُدُ

4- مُحَمَّدُ بْنُ الأَبْجَرِ

وَجَدْتُ لَهُ هَذَا الصَّوْتِ

وَفِي الحَيِّ مَنْ يَهْوَى هَوَانًا وَيَلْتَهِي *** وَآخِرُ قَدِ أبْدَا الكَابَةَ مُغْضِبُ 504
وَنَحْنُ أَنَاسٌ عُوْدُنَا عُوْدُ تَبْعَةٍ *** إِذَا نَسَبَ الحَيَّانَ بَكَرٌ وَتَغْلِبُ 505

5- مُحَمَّدُ بْنُ الصَّامَةِ

مَدَنِيٌّ أَيْثِيٌّ. وَكَانَ بَارِدَ المَجْلِسِ 506. فَعَنَى فِي مَجْلِسٍ فِيهِ مَحْمُومٌ 507 فَقَالَ المَحْمُومُ: دَعْنَا نَعْرِقُ 508. وَبَعَثَ رَجُلٌ غُلَامَهُ إِلَى السُّوقِ فَقَالَ: اشْتَرِ لِي خَمْسَةَ أَرْطَالٍ 509 تُلْجُ [تُلْجًا]. فَلَقِيَ ابْنَ الصَّامَةِ فَأَدْخَلَهُ عَلَى مَوْلَاهُ. فَقَالَ: طَلَبْتَ خَمْسَةَ أَرْطَالٍ وَهَذَا جِمْلٌ، وَكَانَ مُوسَى بْنُ الصَّامَةِ وَالصَّامَةُ أَبُوهُ وَأُمُّهُ فَرَعَةُ مُعْتَبِينَ وَكَانَ أَهْلُ المَدِينَةِ يُسَمُّونَهُ بَيْنَ دَقَّتِي المُصْحَفِ 510 وَجَدْتُ لَهُ فِي كِتَابِ اسْحَقَ [إِسْحَاقَ] وَدَنَائِيرَ ثَلَاثَةَ أَصْوَاتٍ مِنْهَا:

قَدِ تَمَتَّى مَعْشَرٌ فِي دَرَاهِمٍ *** مِنْ عَقَارٍ وَسَوَامٍ وَذَهَبِ 511
وَتَمَتَّتِ سُلَيْمَى أَنْتَهَا *** بِنْتُ عُمَرَ مِنَ لَهَامِيمِ العَرَبِ 512

502 خَلَّتَانِ : خَصَّتَانِ.

143 اللَّبَانَةُ : الحَاجَةُ . جَمْرَةٌ : قِطْعَةٌ مَلْتَهَبَةٌ مِنَ النَّارِ . فِي الأَغَانِي لِلأَصْفَهَانِي ، دَارُ الفِكْرِ : 143/19 : أَلَا نَادِ جِيرَانَنَا يَقْصِدُوا ... فَنَقْضِي . اللَّبَانَةُ أَوْ نَعْدُ . وَفِي مَسَالِكِ الأَبْصَارِ فِي مَمَالِكِ الأَمْصَارِ لِأَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى القُرَشِيِّ 232/10 : أَلَا نَادِ جِيرَانَنَا نَقْصِدُ فَنَقْضِي اللَّبَانَةَ . 504 يَهْوَى : يُحِبُّ . يَلْتَهِي : يَلْعَبُ . أَبْدَا : أَظْهَرَ . الكَابَةُ : الحُزْنُ .

505 فِي المَوْسُوعَةِ العَالِمِيَّةِ لِلشَّعْرِ العَرَبِيِّ ، مَنْسُوبَةٌ إِلَى الأَعْشَى رَقْمُ 17254 . وَكَذَلِكَ فِي دِيْوَانِهِ (وَفِي الحَيِّ مِنْ يَهْوَى لِقَانَا وَيَشْتَهِي وَآخِرُ مِنْ أَبْدَى العِدَاوَةِ مُغْضِبُ / وَنَحْنُ أَنَاسٌ ... إِذَا انْتَسَبَ الحَيَّانَ) وَفِي الجَلِيسِ الصَّالِحِ الكَافِي وَالأَنْبِيَسِ النَّاصِحِ الشَّافِي لِأَبِي الفَرَجِ المُعَاوِيَةِ بْنِ زَكْرِيَا النَهْرَوَانِيِّ ص : 196 : (إِذَا افْتَخَرَ الحَيَّانَ)

506 بَارِدُ المَجْلِسِ : هَادِي الطَّبَعِ سَاكِنٌ ، لَا يَسْتَجِيبُ بِسُرْعَةٍ .

507 المَحْمُومُ : المُصَابُ بِمَرَضِ الحُمَّى .

508 نَعْرِقُ : أَي تَرْتَفِعُ حَرَارَةُ جِسْمِنَا فَيَنْزِلُ مِنْهُ العَرَقُ .

509 الرُّطْلُ : مِغْيَارٌ أَوْ مَكْيَالٌ لِلوُزْنِ .

510 دَقَّتَا الشَّيْءُ : طَرَفَاهُ ، وَبَيْنَ دَقَّتِي المُصْحَفِ : سُورٌ وَأَيَاتُ القُرْآنِ الكَرِيمِ (وَهَذَا مِنْ بَابِ التَّكْرِيمِ لَهُ لِأَنَّ دَقَّتِيهِ أَي وَالدِّيَةَ مُعْتَبِينَ)

511 العَقَارُ : الأَمْوَالُ الخَاصَّةُ كالأَرْضِ وَالبُيُوتِ وَالدَّكَائِنِ . السَّوَامُ : المَاشِيَةُ وَالأَبْلُ الرَّاعِيَةُ .

512 وَفِي الأَغَانِي ، دَارُ الفِكْرِ : 50/7 . قَدِ تَمَنَى مَعْشَرٌ إِذَا أُطْرِبُوا ... مِنْ عَقَارٍ (بِضَمِّ العَيْنِ : الخَمْرُ ، أَوْ الخَالِصُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ) وَسَوَامٍ وَذَهَبٍ فَتَمَتَّتِ سُلَيْمَى إِنْتَهَا بِنْتُ عَمِّي مِنَ لَهَامِيمِ العَرَبِ . وَقَدْ نَسَبَهَا بَعْضُهُمْ إِلَى الوَلِيدِ بْنِ يَزِيدَ بِهَذِهِ الرِّوَايَةِ :

قَدِ تَمَنَى مَعْشَرٌ إِذَا أُطْرِبُوا ... مِنْ عَقَارٍ وَسَوَامٍ وَذَهَبٍ

ثُمَّ قَالُوا لِي تَمَنِّ وَاسْتَمِعْ ... كَيْفَ نَنحُو فِي الأَمَانِيِّ وَالمَطْلَبِ

خَفِيفُ ثَقِيلِ الْأَوَّلِ لِلْفَضْلِ بْنِ عُثْبَةَ.

الطَّبَقَةُ الرَّابِعَةُ مِنَ الْمُعْتَبَرِينَ

ثم كانتِ الطَّبَقَةُ الرَّابِعَةُ

1- صَبَاحُ الْخَيَّاطِ

وجدتُ له ثمانيةَ أصواتٍ مِنْهَا الصَّوْتُ (Beşinci sayfa sonu)

يَا قَلْبُ وَيَحَاكَ لَا تَذْهَبْ بِكَ الْخُرْقُ *** إِنَّ الْأَوَّلَى كُنْتَ تَهَوَاهُمْ قَدْ انْطَلَقُوا⁵¹³

مَا بِالْهَمِّ لَمْ يُبَالُوا إِذْ هَجَرْتَهُمْ *** وَأَنْتَ مِنْ بَيْنِهِمْ قَدْ كِدْتَ تَحْتَرِقُ⁵¹⁴

لابن قيس الرقيات خفيف ثقیل الأول

2- عَزْرُور⁵¹⁵

كوفيٌّ. وجدتُ له هذا الصوتَ

يَا رُبَّعَ سَلَمَى لَقَدْ هَيَّجْتَ لِي طَرِبًا *** زِدْتَ الْفُؤَادَ عَلَى مَا عِنْدَهُ نَصَبًا⁵¹⁶

رُبَّعٌ تَبَدَّلَ مِمَّنْ كَانَ يَسْكُنُهُ *** غُفِرَ الطِّبَاءِ وَظُلْمَانًا بِهِ غُصْبًا⁵¹⁷

ثَقِيلُ الْأَوَّلِ.

فتمنيت سليمي إنها ... بنت عمي من لهاميم العرب

الهاميم : الجيش العظيم أو الكثير الخير أو العدد الكثير مفردا (لهموم) وقد نسبها بعضهم في (شعر الديوان العربي) إلى وضاح اليمن بهذه الرواية :

يَا قَلْبُ وَيَحَاكَ لَا تَذْهَبْ بِكَ الْخُرْقُ ... إِنَّ الْأَوَّلَى كُنْتَ تَهَوَاهُمْ قَدْ انْطَلَقُوا

مَا بِالْهَمِّ لَمْ يُبَالُوا إِذْ هَجَرْتَهُمْ ... وَأَنْتَ مِنْ هَجْرِهِمْ كِدْتَ تَحْتَرِقُ.

وفي الأغاني : 110/5 : 220/6. عن دار الفكر : الخُرْقُ ، 220/6 : الخُرْقُ .

⁵¹³ الألى : الذين . تهوَاهم : تحبهم . وفي البلاغة الواضحة لعلي الجارم ومصطفى أمين ، عن تراجم شعراء موقع أدب 185/91 :

يَا قَلْبُ وَيَحَاكَ لَا تَذْهَبْ بِكَ الْخُرْقُ إِنَّ الْأَوَّلَى كُنْتَ تَهَوَاهُمْ قَدْ انْطَلَقُوا.

⁵¹⁵ ما بالهم : ما شأئهم . لم يبالوا : لم يهتموا . البين : الفراق والهجر .

⁵¹⁶ وفي الأغاني : 38/3 : عزرون (بالزاي المشددة والنون)

⁵¹⁷ هَيَّجْتَ : أثرت . النَّصَبُ : التعب

⁵¹⁷ العُصْبَةُ والعِصَابَةُ : الجماعة . وفي الأغاني : 37/3 . هكذا في رواية عمرو الشيباني . وكتاب تاريخ الإسلام لشمس الدين الذهبي :

358/17 . والأغاني للأصفهاني ، دار الفكر : 350/18 : على علاته وصبا وظلمانا بكسر الظاء . وكذلك في نهاية الأرب في فنون الأدب

للنويري : 288/4 . وفي تاريخ دمشق لابن عساكر : 134/57 : على علاته نصبا . (الظلم ذكر النعام ج : ظلمان وظلمان وأظلمة : لسان

العرب لابن منظور : 379/12) . الغفر من الطبء : التي يعلو بياضها حُمرةٌ ، وهي أضغفُ الطبء عدواً ، لسان العرب ،

الصاح في اللغة مادة عَفَرَ.

3- مُحَمَّد نَعَجَه

كُوفِي. وَجَدْتُ لَهُ أَرْبَعَةَ أَصْوَاتٍ مِنْهَا

مَا جَرَتْ خَطْرَةٌ عَلَى الْقَلْبِ مَيِّ *** مِنْكَ إِلَّا اسْتَنْزَتْ مِنْ أَصْحَابِي
مِنْ دُمُوعِ تَجْرِي فَإِنْ كُنْتُ وَحْدِي *** خَالِيًا أَسْعَدَتْ دُمُوعِي انْتِحَابِي⁵¹⁸

للسَّيِّدِ الْجَمِيرِي.

4- سُلَيْمَانُ

أخُو جُمَحَةَ: مَدَنِيٌّ. وَجَدْتُ لَهُ صَوْتَيْنِ. أَحَدُهُمَا:

فَلَمَّا بَدَأَ جِرْمَانُهَا الضَّيْفَ لَمْ يَكُنْ *** عَلَيَّ مُنَاخُ السَّوَاءِ ضَرْبَةً لِأَرْبِ
- فَلَمَّا تَرَجَعْنَا الْحَدِيثَ سَأَلْتُهَا *** مَنِ الْحَيُّ [؟] قَالَتْ مَعَشَرٌ مِنْ مُحَارِبِ⁵²⁰

لِلْقَطَامِيِّ⁵²¹ تَقِيْلُ الْأَوَّلِ.

5- ابْنُ حَوْدَرَةَ⁵²²

مَكِّيٌّ. وَجَدْتُ لَهُ فِي كِتَابِ إِسْحَاقَ وَعُمَرَ أَرْبَعَةَ وَعِشْرِينَ صَوْتًا مِنْهَا هَذَا الصَّوْتُ:

لَعِبَ الْحُبُّ بِقَلْبِي فَاشْتَفَى *** وَمِنَ الْعَيْتَيْنِ نَوْمِي قَدْ نَفَى
كَدَرَ الْعَيْشِ بِهَجْرَانِ التِّي *** كَدَرَتْ عَيْشِي وَقَدْ كَانَ صَفَا⁵²³

ثَقِيْلُ الثَّانِي

6- الدَّلَالُ

مَدَنِيٌّ. اسْمُهُ نَافِذٌ وَكُنْيَتُهُ أَبُو زَيْدٍ كَانَ مُحَنَّئًا جَمِيلًا بَرَبْرِيًّا مَوْلَى لَبْنِي فِهْرِ. وَكَانَ يُنْفَرُ بِالذُّفِّ وَكَانَ مِمَّنْ خَصَّاهُ⁵²⁴

ابْنُ حَزْمِ الْأَنْصَارِيِّ بِأَمْرِ سُلَيْمَانَ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ فَقَالَ: هَذَا الْجِتَانُ الْأَكْبَرُ.

⁵¹⁸ وفي الأغاني، 247/7. فيك إلاً وكذلك في: 285/8 عن المصدر نفسه صوت من المائة المختارة من رواية جحظة منسوبة إلى السيد

الحميري وغناء محمد نعجه: ما جرث خطرة على القلب مئي فيك إلاً استنرت عن أصحابي. وفي كتاب البلدان لابن الفقيه ص: 102. أتبع الديموع انتحابي.

⁵¹⁹ اللازب: الثابت المستمكن

⁵²⁰ هكذا في أمالي ابن الشجري: 271/2. وفي معاهد التنصيص على شواهد التلخيص للشيخ عبدالرحيم بن أحمد العباسي: 182/1.

والأغاني للأصفهاني، عن دار الفكر: 23/24. وفي الحماسة البصرية لأبي الحسن البصري: 254/2. في العقد الفريد لابن عبد ربه: 211/7. وزهر الأداب وتمز الألباب لأبي إسحاق الفيرواني: 709/3. مبيت السوء تنازعنا الحديث.

⁵²¹ والقطامي: بالصم أوبالفتح، وهو الصفر.

⁵²² ما عثرت على هذا الاسم وربما يكون الحادرة أو الخويصرة: بمعنى الضخم، واسمه قطبة بن أوس وهو شاعر جاهلي. الأغاني للأصفهاني، دار صادر: 190/3. وكذلك في طبقات فحول الشعراء لابن سلام: 186/1.

⁵²³ لكني ما رأيت أثرًا لهذين البيتين في ديوان الحادرة عن الأصمعي: حق: ناصر الدين الأسد.

⁵²⁴ وفي الأغاني، دار الفكر: 266/4. وكذلك في نهاية الأرب للنويري: 298/4. اسمه ناقد، وكنيته أبو زيد. خصاه: نزع خصيته.

الجتان: موضع القطع من عضو الذكر والأنثى. "إذا التقى الجتان وجب الغسل" حديث شريف أخرجه البغوي في "شرح السنة" (298)

وكان سليمانُ غُيوراً. فَسَمِعَ لَيْلَةً وَجَارِيَةً عِنْدَهُ عَلَيْهَا حُلْيٌ وَمُعَصْفَرٌ فِي لَيْلَةٍ بَدْرٍ هَذَا الصَّوْتِ مِنْ سُمَيْرِ الْأَبْلِيِّ⁵²⁵.

مَحْجُوبَةٌ سَمِعَتْ صَوْتِي فَأَرَقَهَا *** مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ لَمَّا مَلَّهَا السَّهْرُ

تُدْنِي عَلَى فَخِذِهَا مِنْ ذِي مُعَصْفَرِهَا *** وَالْحَلْيُ دَانَ عَلَى لَبَاتِهَا خَصِرُ⁵²⁶

لَمْ يَحْجُبِ الصَّوْتِ أَحْرَاسٌ وَلَا غَلَقٌ *** فَدَمَعُهَا لَطْرَفِ الْعَيْنِ يَنْحَدِرُ⁵²⁷

فِي لَيْلَةِ الْبَدْرِ مَا يُدْرِي مَعَانِيهَا *** أَوْجُهِهَا عِنْدَهُ أَبْهَى [أَبْهَى] أُمِ الْقَمَرِ⁵²⁸

لَوْ حُلَيْتُ لَمَشَّتْ نَحْوِي عَلَى قَدَمٍ *** يَكَادُ مِنْ رِقَّةِ الْمَشْيِ تَنْفَطِرُ⁵²⁹

فتفهم سليمانُ الشَّعرَ، وظَنَّ أَنَّهُ يُعْنِي فِي جَارِيَتِهِ، فَبَعَثَ فِي طَلَبِهِ، فَأَتَى [فَأَتَى] بِهِ فَأَمَرَ حَجَّامًا فَخَصَّاهُ وَكَتَبَ إِلَى

الْمَدِينَةِ فِي إِخْصَاءِ الْمُخَنَّثِينَ الْمُعْنِينَ، ثُمَّ نَدِمَ عَلَى إِخْصَاءِ الرَّجُلِ، فَأَمَرَ لَهُ بِعَشْرَةِ آلَافِ دِرْهَمٍ فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَهَا،

فَصَاعَقَهَا لَهُ فَلَمْ يَقْبَلْ، فَلَمْ يَزَلْ يَزِيدُهُ حَتَّى بَلَغَ إِلَى مِائَةِ آلَافِ دِرْهَمٍ فَأَبَى أَنْ يَقْبَلْ، فَأَنْتَثَرَتْ لِحْيَةُ الْفَتَى؛⁵³⁰ فقال: الله

من طريق يزيد بن هارون ، بهذا الإسناد . وأخرجه مسلم (288) (107) ، والنسائي في "المجتبى" 156/1 157 ، وابن الجارود في "المنتقى"

(136) ، وابن خزيمة (288) ، وابن حبان (1380) من طرق عن هشام بن حسان ، ومسند أحمد 393 /2 وفي صحيح البخاري 291

والدارمي 1/194/1 وكذلك في الموطأ وسنن ابن ماجه ، وجميع كتب ومصادر الحديث الشريف .

⁵²⁵ في كتاب الفُرط على الكامل لابن سعد الخير ص : 158 . سُمَيْرِ الإِبِلِي : وهو عم ابن خرداذبه ، وفي الأغاني : 194/4 : سُمَيْرِ الأيَلِي .

⁵²⁶ دَانَ : يَنْزِلُ مِنْ غُلْوٍ . اللَّبَّةُ : مَوْضِعُ الْفَلَادَةِ فِي الْعُنُقِ . الْخَصِرُ : وَسَطُ الْإِنْسَانِ .

⁵²⁷ يَحْجُبُ : يَسْتُرُ وَيُخْفِي . يَنْحَدِرُ : يَنْزِلُ .

⁵²⁸ أَبْهَى : أَنْوَرُ أَوْ أَكْثَرُ ضِيَاءً .

5 الرَّقَّةُ : اللَّطْفُ وَالْحَنَانُ وَاللَّيُونَةُ . تَنْفَطِرُ : تَنْشَقُّ . ولهذ الأبيات أكثر من عشرين رواية مختلفة منها : في الأغاني ، عن دار الفكر :

272/4 (حتى شقها السهر ، تدني على جيدها ثنيي مُعَصْفَرَةٍ ، والحلي منها على لباتها خَصِرُ . في ليلة النصف ما يدري مضاجعها لو حُلَيْتُ

لمَشَّتْ نحوي على قدم تكاد من رِقَّةِ المشي تنفطر) وفي مصارع العشاق للسراج القاري : 79/1

مَحْجُوبَةٌ سَمِعَتْ صَوْتِي فَأَرَقَهَا .. فِي آخِرِ اللَّيْلِ لَمَّا بَلَّهَا السَّحَرُ

تُنْنِي عَلَى فَخِذِهَا مُتْنِي مُعَصْفَرَةً .. وَالْحَلْيُ مِنْهَا عَلَى لَبَاتِهَا خَصِرُ

لَمْ يَحْجُبِ الصَّوْتِ أَحْرَاسٌ وَلَا غَلَقٌ .. فَدَمَعُهَا لَطْرُوقِ الصَّوْتِ مُنْحَدِرُ

فِي لَيْلَةِ الْبَدْرِ مَا يُدْرِي مُضَاجِعَهَا .. أَوْجُهِهَا عِنْدَهُ أَبْهَى أُمِ الْقَمَرُ

و في كتاب المستطرف للأبشيبي : 402/1 بهذه الرواية:

مَحْجُوبَةٌ سَمِعَتْ صَوْتِي فَأَرَقَهَا .. مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ لَمَّا نَبَّهَ السَّحَرُ

لَمْ يَحْجُبِ الصَّوْتِ أَحْرَاسٌ وَلَا غَلَقٌ .. فَدَمَعُهَا لَطْرُوقِ الصَّوْتِ مُنْحَدِرُ

فِي لَيْلَةِ الْبَدْرِ مَا يُدْرِي مُضَاجِعَهَا .. أَوْجُهِهَا عِنْدَهُ أَبْهَى أُمِ الْقَمَرُ

لَوْ مَكَّنْتُ لَمَشَّتْ نَحْوِي عَلَى قَدَمٍ .. تَكَادُ مِنْ لَيْبِنِهَا فِي الْمَشْيِ تَنْفَطِرُ

وفي الحماسة البصرية لأبي الحسن البصري : 117/2 مَسَّهَا السَّحَرُ تُنْنِي عَلَى جِيدِهَا ثَنِيي لَطْرُوقِ الصَّوْتِ مُنْحَدِرُ . وفي أخبار النساء لابن

الجوزي : 106/1 : مَلَّهَا السَّهْرُ يَنْحَدِرُ . وفي التنكرة الحمدونية لابن حمدون : 27/9 طَلَّهَا السَّحَرُ تُنْنِي عَلَى جِيدِهَا ثَنِيي . وفي العقد الفريد لابن

عبد ربه : 73/7 طَلَّهَا السَّحَرُ تُنْنِي عَلَى الْخَدِّ وَالْحَلْيِ بِإِدِّ لَبَاتِهَا خَصِرُ وَفِي الْمَحَاسِنِ وَالْأَضْدَادِ لِلْجَاحِظِ : 264/1 بَلَّهَا السَّحَرُ تُدْنِي عَلَى الْخَدِّ مِنْهَا

مِنْ بِإِدِّ فِي لَيْلَةِ الْبَدْرِ أَبْوَابٌ وَلَا حَرَسٌ لَطْرُوقِ اللَّحْنِ يَنْحَدِرُ

⁵³⁰ أَنْتَثَرَتْ الْيَحْيَةُ : تَسَاقَطَ شَعْرُهَا .

[والله] إِنَّكَ أَذْهَبْتَ جَمَالِي وَقَطَعْتَ نَسْلِي⁵³¹ وَأَفْسَدْتَ دُنْيَايَ. لَا وَاللَّهِ إِذَا [إِذَا] أَفْسَدُ عَلَيْكَ آخِرَتَكَ،⁵³² فَخُصِي الدَّلَالُ، وَبِرْدُ الْفَوَادِ، وَنَوْمَةُ الضُّحَى، وَطَرِيقَهُ [طَرِيقَهُ] وَكَانُوا يُعْنُونَ وَيُلْعَبُونَ فِي الْأَعْرَاسِ.

وجدتُ له في كتابِ إبراهيمَ تسعةَ عشرَ صوتًا وفي كتابِ يونسَ صوتًا واحدًا شارك فيه مالكا وهو:

لِمَنْ رَبُّعُ بِذَاتِ الْجَيْ *** شِ أُمْسَى دَارِسًا خَلَقًا⁵³³

كَلِفْتُ بِهِمْ عَدَاةَ عَدٍ *** وَمَرَّتْ عَيْسُهُمْ جِرْقًا⁵³⁴

لعبدِ الرحمنِ بنِ حسانَ بنِ ثابتٍ ثَقِيلِ الأولِ وَلِمَالِكٍ فِيهِ خَفِيفِ الرَّمْلِ.

7- طَرِيقَهُ بِنُ الشَّوْتَرِيِّ

مَدَنِي مَوْلَى الْأَنْصَارِ مَمَّنْ خُصِي وَقَالَ: أَعَادُوا عَلَيْنَا الْخِنَانُ

وَقَدْ ذَكَرَهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ بَشَّارٍ حِينَ هَجَا لِحَاتِمَ يَمِينَ :

وَالدَّلَالُ وَلَا طَوَيْسٌ *** وَلَا ابْنُ الشَّوْتَرِيِّ وَلَا الْغَرِيضُ⁵³⁵

لَاخَتِ النَّخْلُ خَنَتْ يَحْيَى *** وَلَا حَاصُواكَمَا [حَاصُوا كَمَا] يَحْيَى يَحْيَى

8- فُنْدُ أَبُو زَيْدٍ

مَوْلَى عَائِشَةَ بِنْتَ سَعِيدٍ⁵³⁶ بِنِ أَبِي وَقَّاصٍ. مَدَنِيٌّ، أَحَدُ الْمُخَنَّثِينَ: وَكَانَ يَجْمَعُ بَيْنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ⁵³⁷. فَقِيلَ لَهُ: وَيْلَكَ

تَقْوُدُ⁵³⁸ وَقَدْ فَضَحْتَ نَفْسَكَ.

⁵³¹ النَّسْلُ: الدُّرْيَةُ.

⁵³² وفي مسالك الأبرار في ممالك الأمصار، لأحمد بن يحيى القرشي : 206/24 : قال : "يا سليمان ، إِنَّكَ قَطَعْتَ نَسْلِي ، وَذَهَبْتَ بِمَاءِ وَجْهِي ، وَحَرَمْتَنِي لَدَيْي ، ثُمَّ تَقُولُ: إِمَّا وَهَيْتَ فَكَأَفَأَنْسَاكَ أَوْ بَعَثْتَ فَوْقَ عَيْنَاكَ ، لَا وَاللَّهِ حَتَّى أَقْفَ بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ " .

1- ذات الجيش : موضع بين المدينة وخيبر بعد ذي الخليفة . وفي مجمع الأمثال للميداني النيسابوري : 251/1 : لمن طلل بذات الجزع

2 وفي كتاب (صوت من المائة المختارة) منسوبة إلى عمر بن أبي ربيعة بهذه الرواية :

لِمَنْ رَبُّعُ بِذَاتِ الْجَيْبِ شِ أُمْسَى دَارِسًا خَلَقًا

وَقَفْتُ بِهِ أَسَائِلَهُ وَمَرَّتْ عَيْسُهُمْ جِرْقًا

عَلُوا بِكَ ظَاهِرَ الْبَيْدَاءِ وَالْمَحْزُونِ قَدْ قَلِقًا

كذا في الأغاني للأصفهاني ، دار صادر ج 159/4 : 195 وله عن دار الفكر : 273/4 . وكذلك في كتاب تصحيقات المحدثين لأبي أحمد بن

إسماعيل العسكري : 72/1 العيس : جمع عيس وعيساء : إبل بيضٌ يُخَالِطُ بِيَاضَهَا شُقْرَةً ، وَهِيَ كِرَائِمُ الْإِبِلِ . (اللسان)

⁵³⁵ الغريض : الطَّرِيُّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ هُوَ عَبْدُ الْمَلِكِ ، مَوْلَى الْعِبِلَاتِ ، مِنْ مَوْلَدِي الْبُرَيْرِ ، مِنْ أَشْهُرِ الْمَغْنِينِ فِي صَدْرِ الْإِسْلَامِ ، كُنِيَّتُهُ أَبُو يَزِيدَ ،

لقب «لغريض» لجماله ، توفي نحو سنة 95 هـ . (الأعلام 156/4) ولم أعر على مصدر معين لهذين البيتين وربما يكون البيت الثاني على هذا

الشكل : (لَا خَنِيَتْ النَّخْلُ خَنَتْ يَحْيَى) (لأن المصدر خنث يكون مفعولاً مطلقاً ، فيكون خنثت فعلاً لذاك المصدر) وبدليل عطفه في الشطر الثاني

(ولا حاصوا، وهي تخلص الأنتى) لأن النخل هنا مؤنثة كما في قوله تعالى (وَالنَّخْلُ بِأَسْفَاطِ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ سُورَةُ ق 10)

⁵³⁶ وفي الأغاني ، دار الفكر : 280/17 ومعاهد التنصيص ص : 308 : سعد بن أبي وقاص.

⁵³⁷ يجمع بينهما في منزله.

⁵³⁸ تقود : من فواد : وهو سمسار الفاحشة أو اليعاء.

قال: إِنَّمَا هُوَ رَغِيفٌ طَيِّبٌ وَعَرَقٌ⁵³⁹ سَمِينٌ وَقَدَحٌ نَبِيذٍ صَافِي [صَافٍ] وَنُزُولُ الْأَيْرِ⁵⁴⁰ عَنْ أُسْتِي [اُسْتِي] فَلَا أُبَالِي فِي أُسْتٍ [اُسْتٍ] مَنْ وَقَعَ

وله يقول ابن قيس الرقييات⁵⁴¹ وغانه بن [ابن] حديده وملك [مالك]:

قُلْ لِفِنْدٍ يُشَيِّعُ الْأَطْعَانَا *** طَالَ مَا سَرَّ عَيْشَنَا وَكَفَانَا⁵⁴²

زَوَدْتَنَا رُقِيَّةً⁵⁴³ الْأَحْزَانَا *** يَوْمَ جَارَتْ حُمُولُهَا السَّكَرَانَا

وفند الذي يضرب به المثل في الإبطاء لأن عائشة أرسلته يأتي بنا وهو يعدوا [يعدوا]؛ فنبدد الجمر فقالت:
تَعَسَّتِ الْعَجَلَةُ⁵⁴⁴ يَا فِنْدُ. فقال الشاعر:

مَا رَأَيْنَا لُغْرَابٍ مَثَلًا *** إِذْ بَعَثْنَاهُ يَجِي بِالْمِشْمَلِهِ

غَيْرَ فِنْدٍ أَرْسَلُوهُ قَابِسًا *** فَتَوَى حَوْلًا وَسَبَّ الْعَجَلَهُ⁵⁴⁵

وجدت له أربعة أصوات منها:

بَشَّرَ الطَّنِي⁵⁴⁶ وَالْغُرَابُ بِسُغْدَى *** مَرْحَبًا بِالَّذِي يَقُولُ الْغُرَابُ⁵⁴⁷

ارْجِعِي فَاقْرَأِي السَّلَامَ عَلَيْهَا *** ثُمَّ رُدِّي جَوَابَنَا يَا رَبَابُ⁵⁴⁸

لابن قيس الرقييات.

9- سَجِيَّة [سَجِيَّة]

مُحَنَّنٌ لَهُ الْكَامِلُ. (Altıncı sayfa sonu)

⁵³⁹ العَرَقُ: قال الخليل: إذا كان العظم بلحمه فهو عرق، وفي اللسان، باب عرق: العرق، بالسكون: العظم إذا أخذ عنه معظم اللحم وهيزه وبقى عليها لحوم رقيقة.

⁵⁴⁰ الْأَيْرُ: العضو الذكري للإنسان أو الحيوان الاست هي حلقه الدُّبُر. وقع: ولج أو دخل أو وطئ.

⁵⁴¹ ابن قيس الرقييات: شاعر أموي توفي 85 هـ وسمي بالرقييات لأنه كان يتغزل بثلاث نساء اسم كل واحدة منهن رقية

⁵⁴² فند: رجل ضرب به المثل في الإبطاء أبطأ من فند. كذا في مجمع الأمثال للميداني النيسابوري: 139/1 وفي مسالك الأبصار في ممالك الأمصار لأحمد بن يحيى القرشي: 257/10: قل لفند يسير الأظعانا المسألة وفي العقد الفريد لابن عبد ربه: 38/7: قل لفند (بالقاف) ربما سر عينا وفي معجم البلدان لياقوت الحموي: 313/4: ربما سر عيشنا وكفانا وفي تاج العروس للزبيدي: 507/8: ربما سر عينا.

⁵⁴³ رُقِيَّة بنت عبد الواحد بن قيس سكران اسم لواد بيمشارف الشام من جهة نجد معجم البلدان ص: 230.

⁵⁴⁴ يَغْدُو: يركض العجلة: الإسراع والاستعجال. المشتملة: كساء يشتمل ويغطي به ومثلها رواية مجمع الأمثال للميداني النيسابوري:

139/1 وفي مسالك الأبصار في ممالك الأمصار لأحمد بن يحيى القرشي: 258/10: ما رأينا لغبيد مثلاً إذ بعثناه يجي بالمسألة وفي ديوان المعاني، لأبي هلال العسكري: 9/1 لِحَمَلِ الْمِشْمَلِ وفي مجاني الأدب في حدائق العرب لرزق الله شيخو: 67/5: غير فند أرسلته

في الأغاني، دار الفكر: 280/17 (ما رأينا لعبيد مثلاً إذ بعثناه يجي بالمسألة غير فند بعثوه ...) وفي تاج العروس من جواهر القاموس للزبيدي: 507/8 (ربما سر عينا) وفي الوافي بالوفيات للصفدي: 69/24 بعثوه وكذلك الأغاني للأصفهاني عن دار صادر: 200/17 ما رأينا لغبيد مثلاً، بعثوه

⁵⁴⁵ قابس: اسم فاعل من قيس: طلب النار. توى: بقي. سب: شتم.

⁵⁴⁶ الطَّنِي: هو جنس حيوانات من ذوات الأظلاف والمجوفات الفرون، أشهرها الطنبي العربي، ويقال له: الغزال الأعفر.

⁵⁴⁷ الغراب: جنس طير من الجواثم، يطلق على أنواع كثيرة، منها: الأسود، والأبقع، والزراع، والغداف، والأعصم.

⁵⁴⁸ هكذا في ديوان الشاعر عبيدالله بن قيس الرقييات ص15 وفي الأغاني، دار الفكر: 272/17: اذهبي فاقري السلام عليهم وفي ص275: عليها

يا عَمْرُو شَيْخُكَ وَهُوَ ذُو شَرَفٍ *** يَحْمِي الدِّمَارَ وَيُكْرِمُ الصِّهْرَا
أَفْسَمْتُ مَا أَحْبَبْتُ حُبَّكُمْ *** لَا ثِيَابًا خُلِقَتْ وَلَا يَكْرًا⁵⁴⁹

لأبي دَهْبَلٍ خفيف ثقيل الأول.

10- شَيْبٌ

مُخَنَّتٌ لَهُ الخفيفُ:

يا جَوَارِي الحَيِّ غَدْنِيَّةُ *** حَجَبُوا عَنِّي مُعَلِّيَّةُ⁵⁵⁰
قَرَّبُوا عُودًا وَبَاطِيَّةُ *** فَبَدَا أَدْرَكْتُ حَاجَتِيَّةُ⁵⁵¹

لِعَفَّانٍ ثَقِيلِ الثَّانِي.

11- صَعْتَرٌ

مُخَنَّتٌ لَهُ الكاملُ:

رَفَعَ الصُّدُودُ يَمِينُهُ *** فَوَجَى بِهَا أَنْفَ الوصالِ⁵⁵²
صَرَخَ الوصالُ وَقَالَ مَهْ *** يَا صَاحِبِنا لِلِقَتَالِ⁵⁵³

12- صالحُ بْنُ رُهَيْرِ الخُزَاعِي

مُخَنَّتٌ مُدْنِي. دَخَلَ عَلَى رَجُلٍ قَدْ كَتَبَ فِي بَيْتِهِ: أَدَمُ أَلْفٌ⁵⁵⁴ حَوَاءُ. فَقَالَ لَهُ: لِمَ كَتَبْتَ هَذَا. قَالَ: حَتَّى لَا يَدْخُلَ عَلَيْنَا
إِبْلِيسُ. قَالَ: يَا أَحْمَقُ دَخَلَ عَلَى أَدَمَ وَحَوَاءَ [حَوَاءَ] الجَنَّةَ فَأَخْرَجَهُمَا مِنْهَا، لَا يَدْخُلُ عَلَى كِتَابٍ بِفَحْمَةٍ [!] ⁵⁵⁵ وَصَعِدَ جَبَلًا
فَأَعْيَى [أَعْيَى]⁵⁵⁶ وَسَقَطَ كَالْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ تَعَبًا. فَقَالَ: يَا جَبَلُ مَا أَصْنَعُ بِكَ [؟] يَكْفِيكَ يَوْمَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ
الْمَنْفُوشِ⁵⁵⁷، وَجَدْتُ لَهُ فِي كِتَابِ إِسْحَاقَ هَذَا الصَّوْتِ :

⁵⁴⁹ الصِّهْرُ : القريبُ بالزواج . وفي الأغاني ، دار صادر: 90/7 يا عَمْرُو شَيْخُكَ وَهُوَ ذُو كَرَمٍ وَعَمْرٌ هِيَ : عَمْرَةٌ ، حذفت التاء للترخيم ، وهي امرأة أحبها أبو دَهْبَلٍ وَأَحْبَبْتُهُ ، وكانت أصيلة يجتمع إليها الرجال للمحادثة وإنشاد الشعر والأخبار ، وقد تضاربت الأخبار في زواجهما ، والغناء لِفزار المكي لحنه المختار ثقيلٌ أولٌ مطلق في مجرى الوسطى عن الهشامي وفي مجالس ثعلب ص : 81 : وهو ذو شرف ، والله ما أحببت حيكم وفي ديوان عمر بن أبي ربيعة ص : 218 : والله ما أحببتُ حُبَّكُمْ .
⁵⁵⁰ الجوارِي : الإماء حجبوا : أخفوا وسترُوا وَمَنْعُوا . في مجمع الأمثال للنيسابوري : 215/1 وفي كتاب نشوة الطرب في تاريخ جاهلية العرب لابن سعيد المغربي الأندلسي : 362/1 يا جوارِي الحي عدننيه ، أخواتي لا تلمُننيه كيف التَّدُّ الحياةَ وقد ، حَجَبُوا عني معلليه وفي الدرّة الفاخرة، لحمزة الأصبهاني : حجبوا مني.

⁵⁵¹ الباطية (معربة) : إناء وقيل هو الناجود وهو إناء تصفَى فيه الخمر ، ج نواجيد وقيل هو الخمر نفسها (معاجم اللغة).

⁵⁵² وَجَأٌ : دَفَعَهُ بِجَمْعِ كَفَّهِ فِي الصِّدْرِ أَوْ العُنُقِ .

⁵⁵³ لم أعرثر على مصدر موثوق لهذين البيتين .

⁵⁵⁴ الإالف و الألف : المؤنيس والسحاب .

⁵⁵⁵ الفحمة : قِطْعَةٌ مِنَ الفَحْمِ كُنِّيَتْ بِهَا العِبَارَةُ .

⁵⁵⁶ أَعْيَى : تَعَبَ ،

⁵⁵⁷ من سورة القارعة ، الآية 5.

يا خَلِيلِيَّ أَبْنِي سُهْدِي *** لَمْ تَنْمَ عَيْنِي وَلَمْ تَكْدُ 558
 فَشَرَّابِي لَا أُسْبِغُ وَلَا أَشْتَكِي مَا بِي إِلَى أَحَدٍ 559
 للفارعة⁵⁶⁰ أُخْتِ حَسَّانَ رَمَلٌ وَفِيهِ آخَرُ .

النساء القدماء [القديمات]

1- سيرين⁵⁶¹

جارية حسان بن ثابت وهي أخت مارية، ضاربة⁵⁶² وهي أم عبد الرحمن بن حسان. روى عبيد الله بن سعد عن يونس عن أبي إدريس عن عكرمة عن ابن عباس قال: مر رسول الله صلى الله عليه وسلم بحسان بن ثابت وقد رش فناء فاطمة [أطمه] ⁵⁶³ومعه أصحابه سباطان⁵⁶⁴ وجارية له يقال لها سيرين معها مزهرا⁵⁶⁵ تختلف به بين السباطين [و] بين القوم وتغنيهم فلما مر النبي عليه السلام لم يأمرهم ولم ينههم [ينهمهم] فأنتهى إليهم وهي تقول في غنائها المقتضب⁵⁶⁶:

هَلْ عَلَيَّ وَيَحْكَمَا *** إِنْ لَهَوْتُ مِنْ حَرَجٍ 567

فَتَبَسَّمَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقَالَ: لَا حَرَجَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.

558 أب: عاد. السهد: الأرق و غدم القوم هكذا في الأمالي لأبي علي القالي: 154/2. وفي الأغاني للأصفهاني: 26/3 والعقد الفريد لابن عبد ربه: 31/7 والأغاني للأصفهاني، دار الفكر: 34/3 (يا بني) نابني سُهْدِي. ومسالك الأبصار في ممالك الأمصار لأحمد بن يحيى المكي: 69/10. وفي كتاب شاعرات العرب والإسلام لبشير يموت: 129 نابني سهدى، أشتهى ما. وفي كتاب بلاغات النساء لابن طيفور ص: 196 لم أنم ليلي ولم أكد، غير أنني لا أشبع ولا أشتكي.

559 وفي الأغاني، دار الفكر: 33/4 وكذلك الأغاني، دار صادر: 26/3: فَشَرَّابِي مَا أُسْبِغُ وَمَا ... أَشْتَكِي مَا بِي إِلَى أَحَدٍ .
 560 وقيل لحوالة (العقد الفريد: 31/7).

561 في سيرة ابن هشام، والسيرة النبوية لابن كثير، والسيرة النبوية للإمام الذهبي، وكتاب نثر الدر: (سيرين) بالشين.

562 ضاربة: على آلة موسيقية كالدف أو العود.

563 رش فناء أطمه: بلل ساحة بيته بالماء. الأطم: البيت المرتفع، جمعه: أطام وأطوم.

564 سباطان: صفان من الناس مفردا: سباط.

565 المزهر: آلة موسيقية كالدف أو العود.

566 المقتضب: اسم لبحر من بحور الشعر العربي البالغ عددها ستة عشر بحرا.

567 لهوت: لعبت حرج: بأس. وفي الفوائد المجموعة في الأحاديث الموضوعة للشوكاني ص: 225: أن الحديث متروك في إسناده، وقد رواه أبو نعيم من غير طريق أبي أويس، أي عن حسين نفسه، فحسين وهو المتروك، متفرد به على كل حال وفي كتاب مجلس من أمالي أبي نعيم الأصبهاني، لأبي نعيم الأصبهاني 13/65 «حدثنا عبد الله بن محمد بن جعفر ثنا عبد الله بن أحمد بن أسد ثنا أحمد بن منصور ثنا يونس بن محمد ثنا أبو أويس عن الحسن بن عبد الله عن عكرمة عن ابن عباس قال مر رسول الله صلى الله عليه وسلم بحسان بن ثابت وقد رش فناء أطمه ومعه أصحابه سباطين وجارية لهم يقال لها سيرين معها مزهرا تختلف بين السباطين بين القوم وهي تغنيهم فلما مر النبي صلى الله عليه وسلم ولم يأمرهم ولم ينههم فأنتهى إليها وهي تقول في غنائها: هل على ويحكما ... أن لهوت من حرج ... فبتسم رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال لا حرج إن شاء الله» غريب من حديث عكرمة لا أعلم رواه عنه إلا حسين وهو حسين بن عبد الله بن عبيد الله بن عباس.

2- قِيَانُ 568 جَبَلَةَ بْنِ الْأَيْهَمِ الْغَسَانِي

وَكُنْ عَشْرَ قِيَانَاتٍ. خَمْسٌ مِنْهُنَّ يُغَنِّينَ بِالرُّومِيَّةِ [الرُّومِيَّةِ] وَخَمْسٌ يُغَنِّينَ بِغِنَاءِ أَهْلِ الْحِيرَةِ أَهْدَاهُنَّ إِلَيْهِ
إِيَّاسُ بْنُ قَبِيصَةَ الطَّائِي لَهُنَّ أَغَانِي (أغانٍ) مِنْهَا :

لِلَّهِ دَرُّ عِصَابَةٍ نَادَمْتُهُمْ *** يَوْمًا بِجَلْقَ فِي الزَّمَانِ الْأَوَّلِ 569

يُغَشُّونَ حَتَّى مَا تَهْرُ كِلَابُهُمْ *** لَا يَسْأَلُونَ عَنِ السَّوَادِ الْمُقْبِلِ 570

لِحَسَّانِ بْنِ ثَابِتٍ ثَقِيلُ الْأَوَّلِ.

3- عَزَّةُ الْمَيْلَا [المَيْلَاءُ ت115هـ]

مَدَنِيَّةٌ. وَكَانَتْ مَوْلَاةً لِلْأَنْصَارِ وَكَانَتْ تَمِيلُ فِي مَشْيَتِهَا فَسُمِّيَتْ الْمَيْلَا وَكَانَتْ مِنْ أَحْسَنِ النَّاسِ وَجْهًا وَغِنَاءً وَضَرْبًا
بِعُودٍ وَمِعْرَفَةٍ وَكَانَتْ مَطْبُوعَةً عَلَى صَنْعَةِ الْغِنَاءِ مُؤَلَّفَةً لَهُ، لَمَّا قَدِمَ نَشِيطٌ 571، وَتَعَلَّمَ مِنْهُ سَابِيبُ خَائِرِ 572 وَغَنَّىا لِقِينَةَ
[لِلْقِينَةِ] عَزَّةً نَعَمَهَا. فَأَلْفَتْ أَلْحَانًا عَجِيبَةً. فَهِيَ أَوَّلُ مَنْ قَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ بِالْغِنَاءِ.

وَكَانَ طُوسِيٌّ بِهَا مُعْجَبًا. وَكَانَتْ عَفِيفَةً مَعَ ذَلِكَ. وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ وَابْنُ أَبِي عَتِيقٍ يَأْتِيَانِ مَنْزِلَهَا وَتُغَنِّيهِمَا .
وَكَانَ ابْنُ سُرَيْجٍ يَزُورُهَا مِنْ مَكَّةَ. فَتَعَلَّمَ مِنْهَا، وَطُوسِيٌّ لَا يُفَارِقُهَا وَكَذَلِكَ ابْنُ مُحْرَزٍ وَهُوَ الْخَفِيفُ :

أَنْظُرُ نَهَارًا بَابَ جَلْقَ هَلْ *** تُونَسُ دُونَ الْبَلْقَا مِنْ أَحَدِ 573

لَا أَخْدِشُ الْخَدِشَ بِالنَّدِيمِ وَلَا *** يَخْشَى نَدِيمِي إِذَا انْتَشَيْتُ يَدِي 574

أَبْصَرْتُ سَلْمَى وَدُونَهَا جَبَلُ الثَّ *** لَجَّ عَلَيْهِ السَّحَابُ كَالْقَوْدِرِ 575

لِحَسَّانِ بْنِ ثَابِتٍ رَمَلٌ وَفِيهِ لَحْنٌ لِابْنِ مُحْرَزٍ.

568 قِيَانٌ وَقِيَانَاتٌ قَيْنَةٌ : مَغْنِيَاتٌ.

569 عِصَابَةٌ : جَمَاعَةُ الرَّفَاقِ جَلْقٌ : بِكسرتين وتشديد اللام وقاف كذا ضبطه الأزهرى والجوهري ، وهي لفظة أعجمية ، ومن عَرَبِهَا قَالَ : هُوَ
مَنْ جَلَّقَ رَأْسَهُ إِذَا حَلَّقَهُ ، وَهُوَ اسْمُ لِكُورَةِ الْغُوطَةِ كُلِّهَا ، وَقِيلَ بِلِ هِيَ دِمَشْقُ نَفْسِهَا ، وَقِيلَ جَلَّقَ مَوْضِعَ بَقْرِيَّةٍ مِنْ قَرْيَةِ دِمَشْقَ ، وَقِيلَ صُورَةُ
أَمْرَةٍ يَجْرِي الْمَاءُ مِنْ فِيهَا [فَمَهَا] فِي قَرْيَةٍ مِنْ قَرْيَةِ دِمَشْقَ ، (هكذا في معجم البلدان لياقوت الحموي : 154/2) وَقِيلَ بَفَتْحِ اللَّامِ مُشَدَّدَةً .

570 يُغَشُّونَ : يُفْصَدُونَ . الْهَرِيرُ : صَوْتُ الْكَلَابِ مِنْ دُونَ نُبَاحِ لِأَنَّهَا اعْتَادَتْ عَلَى كَثْرَةِ الضِّيُوفِ السَّوَادِ الْمُقْبِلِ : مَجْمُوعَةٌ مِنَ النَّاسِ قَادِمَةٌ مِنْ
بَعِيدٍ . هَكَذَا فِي طَبَقَاتِ فُحُولِ الشُّعْرَاءِ ، لِابْنِ سَلَامٍ : 218/1 وَكَذَا فِي الْوَافِي بِالْوَفِيَّاتِ لِلصَّفَدِيِّ : 42/11 وَكَذَا فِي تَارِيخِ دِمَشْقَ ، لِابْنِ عَسَاكِرٍ :
426/12 وَكَذَلِكَ فِي كِتَابِ قَلَانْدِ الْجُمَانِ لِلْفَلَقَشَنْدِيِّ ص : 96) أَمَّا فِي الرَّوْضِ الْمَعْطَارِ فِي خَبَرِ الْأَفْطَارِ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْحَمِيرِيِّ ص : 170
وَالْأَغَانِي لِلْأَصْفَهَانِيِّ ، دَارُ الْفِكْرِ (154/15 نَادَمْتُهُا) وَأَمَّا فِي كِتَابِ وَصَايَا الْمُلُوكِ لِلشَّاعِرِ دَعْبَلِ الْخَزَاعِيِّ ص : 32 : نَادَمْتُهُا بِالزَّمَانِ الْأَطْوَلِ .
571 نَشِيطٌ : أَحَدُ الْمُغَنِّينَ الْفُرْسِ فِي الْعَصْرِ الْأُمَوِيِّ ، مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ .

572 سَائِبُ خَائِرٍ : مِنَ الْمَغَنِّينَ فِي الْعَصْرِ الْأُمَوِيِّ قَتَلَ يَوْمَ الْحَرَّةِ سَنَةَ 64 هـ 683 م ابْنَ مُحْرَزٍ : مِنَ الْمَغَنِّينَ فِي الْعَصْرِ الْعَبَّاسِيِّ .

573 الْبَلْقَاءُ : كُورَةٌ مِنْ أَعْمَالِ دِمَشْقَ بَيْنَ الشَّامِ وَوَادِي الْقَرْيَةِ مَعْمَجِ الْبَلْدَانِ (489/1) .

574 انْتَشَيْتُ : سَكَّرْتُ وَفِي سِيرِ أَعْلَامِ النَّبَلَاءِ لَشَّمْسِ الدِّينِ الذَّهَبِيِّ : 520/2 انْظُرْ خَلِيلِي بَابَ جَلْقَ . وَفِي لِسَانِ الْعَرَبِ لِابْنِ مَنْظُورٍ ، دَارُ صَادِرٍ :
582/1 : انْظُرْ خَلِيلِي بِيَطْنَ جَلْقَ الْبَلْقَاءِ ، وَلَا يَخْشَى جَلِيسِي .

575 وَفِي دِيْوَانِ حَسَّانِ ص : 57 أَنْظُرْ خَلِيلِي بِيَطْنَ جَلْقَ هَلْ ، تُونَسُ الْبَلْقَاءِ مِنْ أَحَدٍ لَا أَخْدِشُ الْخَدِشَ بِالنَّدِيمِ وَلَا يَخْشَى جَلِيسِي إِذَا انْتَشَيْتُ يَدِي
مِنْ دُونَ بُصْرَى وَخَلْفَهَا جَبَلُ النَّلْجِ عَلَيْهِ السَّحَابُ كَالْقَوْدِرِ بَصْرَى قَرْيَةٌ بِالشَّامِ مِنْ أَعْمَالِ دِمَشْقَ وَهِيَ قِصْبَةٌ كُورَةٌ حُورَانِ ، يَاقُوتُ الْحَمَوِيِّ :
مَعْمَجِ الْبَلْدَانِ : 441/1 الْفَدَّةُ : الْفَرَقَةُ مِنَ النَّاسِ .

4- جَمِيلَةٌ

أُمُّ عَمْرٍو مَدَنِيَّةٌ مَوْلَاةٌ لِبَنِي سُلَيْمٍ زَوْجُهَا مَوْلَى لِبَنِي الْحَارِثِ [الحارث] وكانت من أجمل النساء وأكثرهم [أكثرهن] أدبًا. فأما الغناء، ففأهيك أنها أتت معبدًا، ومالكًا وابن عائشة، وحبابة، وسلامة وخليدة، ورُبَيْحَةَ الشَّمَّاسِيَّةِ جَارِيَةَ قَلِيحِ بْنِ شَمَّاسٍ مَوْلَى الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمَطْلَبِ وَعُقَيْلَةَ الْعَقِيقِيَّةِ. فأجمع أهل العلم بالغناء أنها كانت أعلم الخلق بالغناء لا يدعي أحد من المكيين والمدنيين مقاربتها فيه وكانت ضاربة⁵⁷⁶. قالت جميلة: اشتهيت الغناء لأن سائب خاثر كان جازًا لنا فكُنْتُ أَسْمَعُهُ فَعَنَيْتُ فَجَاءَ غِنَائِي أَحْسَنَ مِنْ غِنَائِهِ وَقَالَ يُونُسُ: مَا عَنَّتْ جَمِيلَةٌ أَحَدًا قَطُّ إِلَّا فِي مَنْزِلِهَا وَفِيهَا يَقُولُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَرْطَاةَ الْمُحَارِبِيِّ وَغَنَاهُ مَلِكٌ [مالك]:

فَإِنَّ الْجَلَالَ وَحُسْنَ الْغِنَا *** ءِ وَسَطَ بُيُوتِ بَنِي الْخَزْرَجِ

تَكَلَّمَ جَمِيلَةٌ زَيْنَ النِّسَاءِ *** إِذَا هِيَ تَزْدَانُ لِلمَخْرَجِ⁵⁷⁷

وَكَانَ لَعْبِدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ رَأْيِي فِي الْغِنَاءِ فَمَرَّ بِبَابِ قَوْمٍ عِنْدَهُمْ جَارِيَةٌ تُعَنِّي :

قُلْ لِلْكَرَامِ بِبَابِنَا يَلْجُوا *** مَا فِي النَّصَابِيِّ عَلَى الْفَنَى حَرْجُ⁵⁷⁸

فَدَخَلَ عَلَيْهِمْ فَرَحَبُوا بِهِ وَقَامُوا إِلَيْهِ وَقَالُوا لَهُ: جُعِلَ فِدَاكَ، كَيْفَ دَخَلْتَ بَعِيرٍ إِذْنٍ [؟] فَقَالَ: قَدْ أُذِنْتُ لِي: عَنَّتِ

الْجَارِيَةُ قُلْ لِلْكَرَامِ بِبَابِنَا يَلْجُوا.

5- سَلَامَةٌ

جَارِيَةُ أَبِي نَفَّاعٍ. وَجَدْتُ لَهَا فِي كِتَابِ يُونُسَ هَذَا الصَّوْتِ:

مَنْ لِقَلْبِي يَجُولُ بَيْنَ التَّرَاقِي *** مُسْتَحْفًا يَتَوَقُّ كُلَّ مَتَاقٍ

حَدْرًا أَنْ تَبِينَ دَارُ سُلَيْمَى *** أَوْ يَصِيحُ الدَّاعِي لَهَا بِفِرَاقِ⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ ضاربة: تُضْرَبُ الْعُودَ.

⁵⁷⁷ تزدان: تَنْتَزِعُ عِنْدَ الْخُرُوجِ. وَفِي الدَّرِ الْمُنْتَوِرِ فِي طَبَقَاتِ رَبَاتِ الْخُدُورِ لَزِينِ الْعَامِلِيِّ: 125/1 وتلك الجميلة زين النساء والأغاني للأصفهاني، دار صادر: 134/8. وكذلك في الأغاني، دار الفكر: 196/8: تلك جميلة وفي نهاية الأرب في فنون الأدب للنويري: 41/5: إن الدلال وتلك جميلة.

⁵⁷⁸ يلجوا: يدخلوا. النَّصَابِيُّ: الْمَيْلُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّعِبُ كَالصَّبِيَانِ. حَرْجٌ: بِأَس.

⁵⁷⁹ هكذا في العقد الفريد لابن عبد ربه: 22/7 وفي كتاب المستطرف في كل فن مستطرف لشهاب الدين الأبيشيبي أبو الفتح ص: 395 ومختصر تاريخ دمشق لابن عساكر: 82/12 والتذكرة الحمدونية لابن حمدون: 292/2 ونثر الدر في المحاضرات لأبي سعد الأبي: 294/1 قل لكرام وفي الأغاني للأصفهاني: 64/7. وفي ديوان الوليد بن يزيد: ما لقلبي وعنه وفي مجموع شعره طبعة دار الكتاب الجديد: مَنْ لِقَلْبِي أَمْسَى كَنِييًّا حَزِينًا، مُسْتَهَامًا بَيْنَ اللَّهِ وَالتَّرَاقِي، وَتَجِيءُ الدُّنْيَا لَهَا بِفِرَاقٍ وَبِهَذِهِ الرِّوَايَةِ فِي الْأَغَانِي لِلْأَصْفَهَانِيِّ، دَارُ الْفِكْرِ: 97/7 وَلَكِنِّي وَجَدْتُهُمَا فِي تَارِيخِ دِمَشْقَ لَابِنِ عَسَاكِرَ: 263/69 وَفِي مِصَارِعِ الْعِشَاقِ لِلْسَّرَاحِ الْقَارِي: 182/2 هَذِهِ الرِّوَايَةُ:

مَنْ لِقَلْبِي يَجُولُ بَيْنَ التَّرَاقِي ... مُسْتَهَامًا، يَتَوَقُّ كُلَّ مَتَاقٍ

حَدْرًا أَنْ تَبِينَ دَارُ سُلَيْمَى ... أَوْ يَصِيحُ الصَّدَى لَهَا بِفِرَاقٍ.

6- سَلَامَةُ الْقَسِّ 580

جاريةُ يزيدَ بنِ عبدالمَلِكِ مَدَنِيَّةٌ كَانَتْ لِسَهْلِ بْنِ عَبْدِالرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ فَاشْتَرَاهَا بِأَرْبَعَةِ آلَافِ دِينَارٍ وَالْقَسُّ هُوَ عَبْدِالرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِاللَّهِ بْنِ أَبِي عَادٍ الْجُسَمِيِّ الْعَابِدُ كَانَ يُقَالُ لَهُ الْقَسُّ لِعِبَادَتِهِ فُقِّنَ بِهَا وَنُسِبَتْ إِلَيْهِ وَفِيهَا يَقُولُ الْقَسُّ :

قَدْ لَأْمَنِي فِيكَ أَقْوَامٌ أَجَالِسُهُمْ *** فَمَا أَبَالِي أَطَارَ اللَّوْمُ أَمْ وَقَعَا؟⁵⁸¹
وَفِيهَا يَقُولُ ابْنُ قَيْسِ الرُّقَيْبَاتِ. وَعَنَاهُ مَالِكٌ:

لَقَدْ فَتَنَّتْ رِيًّا وَسَلَامَةَ الْقَسَا *** فَلَمْ تَنْزُكَا لِلْمَقْسِي عَقْلًا وَلَا نَفْسًا⁵⁸²

7- رِيًّا

أَخْتُ سَلَامَةَ. وَجَدْتُ لَهَا هَذَا الصَّوْتُ :

أَسْلَامُ هَلْ لِمَيْتِمٍ تَنْوِيلُ *** أُمُّ قَدْ صَرَمْتَ وَعَالَ وَصَلَاكَ غُولُ⁵⁸³

لَا تَصْرِفِي عَنِّي دَلَالِكَ إِنَّهُ *** حَسَنٌ لَدَيَّ وَإِنْ بَخِلْتَ جَمِيلُ⁵⁸⁴

لِلْأَحْوَصِ خَفِيفُ نَقِيلِ الْأَوْلِ.

8- حَبَابَةُ

جاريةُ يزيدَ بنِ الوليدِ بنِ عبدالمَلِكِ مَدَنِيَّةٌ. كَانَتْ لِابْنِ مَسَا⁵⁸⁵ فَأَعْطَاهُ بِهَا يَزِيدُ قَبْلَ خِلَافَتِهِ خَمْسَةَ آلَافِ دِينَارٍ، ثُمَّ كَرِهَ شَرَاهَا [كَرَّرَ شِرَاءَهَا] ثُمَّ اشْتَرَيْتُ لَهُ فِي خِلَافَتِهِ فَحَظِيَّتْ عِنْدَهُ وَبَلَغَتْ مَا لَمْ تَبْلُغْهُ، جَارِيَّةٌ، وَشُغِلَ بِهَا عَنْ كَلِّ

580 سَلَامَةُ الْقَسِّ : ت نحو 130 هـ مغنية شاعرة ولدت و نشأت بالمدينة الأعلام للزركلي : 107/3 وكذلك في خزائن الأدب للبغدادي ص : 399.

581 وفي مسالك الأبصار في ممالك الأمصار لأحمد بن يحيى المكي القرشي : 256/19 : يلومني أطار اللوم وفي كتاب أخبار النساء، لجمال الدين أبو الفرج بن الجوزي : 54/1 : يلوموني ، أطار اللوم أم قصرا وفي كتاب ثمرات الأوراق في المحاضرات لابن حجة الحموي : 130/1 : أطار اللوم أم وقفا وفي الأغاني للأصفهاني، 211/4 و 133/7 ومثلها في المنتظم في تاريخ الملوك والأمم لابن الجوزي : 133/7 يلومني وفي كتاب طيب المذاق من ثمرات الأوراق لابن حجة ص : 119 : أطار اللوم أم وقفا .

582 (وفي ديوان الرقيبات ، والأغاني ، صادر : 240/8 ، وكذلك في أعلام النساء : فلم تنزكا للقسن عقلاً ولا نفساً) وفي عيون الأخبار لابن قتيبة : 132/4 ولم تنزكا للقسن عقلاً ولا نفساً) وفي الوافي بالوفيات للصفدي : 207/15 وتاريخ دمشق لابن عساكر : 232/69 وكذلك في نهاية الأرب للنويري : 54/5 : فلم ينزكا للقسن . وفي مروج الذهب للمسعودي عن موقع الوراق لقد فتن الدنيا وسلامة ، بتركها. وفي كتاب المحبب والمحبوب والمشموم والمشروب للستري بن الرقفاء ص : 24 : لقد فتنت سعدى وسلامة .

583 تنويل : منحة أو عطية . صرمت : هجرت وقطعت . غال الشيء : اغتاله الموت أو المنية من ديوان الشاعر الأحوص . والأغاني للأصفهاني، دار صادر : 242/8 : أم هل صرمت) والأغاني، دار الفكر : 351/8 : لمئتم أم هل وفي التذكرة الحمونية لابن حمدون : 143/6 : لمئتم أم هل إلي

584 وفي كتاب نهاية الأرب في فنون الأدب للنويري : 54/5 : لا تصرمي عني ولاءك .

585 وفي الكامل في التاريخ لابن عساكر : 165/4 وغيره من المصادر : حبابة من دون شدة بتخفيف الباء ؛ وكان اسمها : العالية ، فلما اشتراها الوليد بن يزيد سمّاها : حبابة . وفي الأعلام للزركلي : 163/2 : تُوُفِّيَتْ سنة 105 هـ كانت لرجلٍ من أهل المدينة يُعرف بابن رُمّانة . وفي الأغاني ، الفكر : 119/15 رُمّانة ، وقيل ابن مينا . وفي الوافي بالوفيات للصفدي : 215/11 : رُمّانة ، وقيل : مينا . وفي مختصر تاريخ دمشق لابن عساكر : 296/7 وكذلك في كتاب المرقصات والمطربات لابن سعيد المغربي الأندلسي ص : 50 : ابن رمانة وقيل ابن مينا . وفي كتاب دَمُّ الهوى لجمال الدين أبو الفرج بن الجوزي ص : 539 : حبابة . وفي نهاية الأرب في فنون الأدب للنويري : 58/5 : ابن دبابة .

شَيْءٍ فَعَاتَبَهُ مَسْلَمَةٌ بِنْتُ عَبْدِ الْمَلِكِ وَقَالَ: يُفْعَلُ هَذَا بِعَقَبِ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ. فَأَقْصَرَ فَبَعَثَتْ حَبَابَةَ إِلَى الْأَحْوَصِ أَنْ قُلْ
شِعْرًا تَرُدُّهُ بِهِ إِلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ فَقَالَ :

أَلَا لَا تَلْمُهُ السَّيَوْمَ أَنْ يَتَسَبَّأَ *** فَقَدْ غَلِبَ الْمُحْزُونُ أَنْ يَتَجَدَّأَ⁵⁸⁶

فَمَا الْعَيْشُ إِلَى مَا تَلَدُّ وَتَسْنَهِي *** وَإِنْ لَامَ فِيهِ ذُو الشَّنَانِ وَفَنَدَا⁵⁸⁷

وَبَعَثَتْ (الشَّعْرَ) إِلَى سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ فَقَعَاهُ. فَوَجَدْتُهُ فِي كِتَابِ يُونُسَ ثَقِيلِ الْأَوَّلِ فِي كِتَابِ إِسْحَاقَ رَمَلٍ [رَمَلًا].

وإحتالته حتى أسمعته إياه. فقال: لعن الله مسلمة. وعاد إلى ما كان عليه معها وجمع المغنين. فحدثني الربير بن بكار
عن محمد بن مسلمة عن ابن مافية. قال: حدثني رجل من أهل ذي حُشب. قال: صدرت إلى ذي حُشب⁵⁸⁸ فلما كنت
بمحيض إذا فبة على جمار⁵⁸⁹ وإذا حول الفبة بشير [بشر] كثير وإذا صوت عود وغناء جارية لم أسمع طلالة خلقها
لأحد قط وهي تُعني :

سَلَكُوا بَطْنَ مَحِيضٍ *** ثُمَّ وَلُوا أَجْمَعُونَ

أُورَثُونِي حِينَئِذٍ وَلَوْ *** طُولَ حُزْنٍ وَأَيْنَا⁵⁹⁰

ثُمَّ أَمَرْتُ لِمَنْ سَارَ تَحْتَ قَبَّتِهَا بِالْفِ دِرْهِمٍ. فَقُلْتُ: مَنْ هَذِهِ قَالُوا حَبَابَةَ جَارِيَةَ بِنْتُ يَزِيدِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ .

9- سَعْدُهُ

أحد [إحدى] المُخْسِنَاتِ الْقَدَمَاءِ [القديمات] لَهَا:

قَدْ أُرْسَلُوا كَيْ يُعْزُونِي فَقُلْتُ لَهُمْ *** كَيْفَ الْعِرَاءُ وَقَدْ سَارَتْ بِهَا الرُّفُقُ

اسْتَهْدَتِ الرِّيمَ عَيْنَيْهِ فَجَادَلَهَا *** بِمُقَاتَلَيْهِ وَلَمْ يُتْرَكْ لَهُ عُنُقُ⁵⁹¹

لَوْضَاحِ الْيَمَنِ.

10- جَارِيَةُ امْرَأَةِ ابْنِ أَبِي عَتِيقٍ

مدنية. لَهَا بِشِعْرٍ مَوْلَاتِهَا عَاتِكَةَ بَيْتِ [بِنْتُ] عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُحْزَرُومِيَّةِ فِي ابْنِ أَبِي عَتِيقٍ.

⁵⁸⁶ تَبَدَّدَ : أصبح كسولاً ضعيفاً المعاجم . تجدد : تصبّر وتحمل . الشَّنَانُ : البُغْضُ والحَسَدُ . قَدَّ : كَذَبَ . كذا في لسان العرب لابن منظور :
96/3 . وكذلك طبقات فحول الشعراء لابن سلام الجُمحي : 664/2 وفي مصادر أخرى كثيرة . وفي كتاب تاريخ الإسلام للذهبي : 281/7
ومصادر أخرى كثيرة : مُنِعَ المحزون .
⁵⁸⁷ وفي تاريخ دمشق لابن عساكر : 89/69 : إلا ما تحب . وفي أمالي الزجاجي ص : 75 : ذُو الشَّنَانِ وفي الشعر والشعراء لابن قتيبة :
510/1 . وكذلك الأغاني، 129/15 : وما العيش . وفي كتاب محاضرات الأدباء ومحاورات الشعراء والبلغاء للأصفهاني : 109/2 :
هل العيش إلا .
⁵⁸⁸ ذِي حُشْبٍ : اسمٌ وإد قرب المدينة ، وفي تاريخ الطبري : 356/4 : ذِي حُشْبٍ .
⁵⁸⁹ الجُمَّازَةُ : قلب النخلة وشخمتها : تاج العروس : 381/9 واللسان : 147/4 .
⁵⁹⁰ أَوْرَثُوا : تركوا لي . ولُوا : ذهبوا وأدبروا . الأئنين : صوت الجريح أو المُتَأَلِّمِ . والأغاني للأصفهاني ، الفكر : 120/15 بطن محيض
بالصاد المهملة . وفي اللسان : 321/7 : محيض بالخاء وهو اسم مكان بالقرب من المدينة . وفي تزيين الأسواق في أخبار العشاق لداوود
أنطاكي المعروف بالأكمه ص : 96 موقع الوراق بطن محيض ، راجعينا وكذلك في كتاب المرقصات والمطربات، لأبي الحسن سعيد المغربي
الأندلسي ص : 51 بطن محيض ، راجعينا.
²³¹ وفي الأغاني ، صادر : 157/8 ، وكذلك دار الفكر : 228/8 قد أرسلوني يُعزوني استهدت الريم (بفتح الميم) عينيه تُتْرَكُ)

ذَهَبَ الْإِلَهُ بِمَا نَعِيشُ بِهِ *** وَقَمَرْتَ لَبَّكَ أَيَّمَا قَمَرٍ⁵⁹²

أَنْفَقْتَ مَالَكَ غَيْرَ مُحْتَسِمٍ *** فِي كُلِّ زَانِيَةٍ وَفِي الْخَمْرِ⁵⁹³

فَبَلَغَ ابْنَ عَتِيقِ الشَّعْرِ فَلَقِيَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ فَأَنْشَدَهُ إِيَّاهُ وَقَالَ: مَا تَرَى يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ فِي إِنْسَانٍ هَجَانِي بِهَذَا الشَّعْرِ؟ فَقَالَ: أَرَى أَنْ تَعْفُو عَنْهُ وَتَصَفَّحَ. فَقَالَ: أَمَا وَاللَّهِ لَئِنْ لَقَيْتُهُ لِأَنْبِيَكُنَّهُ⁵⁹⁴. فَوَضَعَ ابْنُ عُمَرَ يَدَهُ عَلَى وَجْهِهِ وَقَالَ: إِنَّا لِلَّهِ، أَمَا تَسْتَحْيِي مِنْ هَذَا؟ ثُمَّ التَّقْيَا بَعْدُ [ذَلِكَ] فَأَعْرَضَ عَنْهُ ابْنُ عُمَرَ. فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ لَقَيْتُ ذَلِكَ الْإِنْسَانَ فَنَكَّنْتُهُ وَاللَّهِ. فَصَعِقَ ابْنُ عُمَرَ. فَدَنَا مِنْهُ ابْنُ أَبِي عَتِيقٍ فَقَالَ: إِنَّهَا امْرَأَتِي. فَقَامَ ابْنُ عُمَرَ فَقَبَّلَ وَجْهَهُ.

الطَّبَقَةُ الثَّانِيَةُ مِنَ الْمُعْتَبَرِينَ

1- يُونُسُ الْكَاتِبُ

أَبُو سُلَيْمَانَ ابْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ كَوْدِ بْنِ شَهْرِبَارٍ⁵⁹⁵ مِنْ وَلَدِ هُرْمَزِ الْجَرِّيِّ. مَدَنِيٌّ مَوْلَى لِعَمْرُو بْنِ الرَّبِيعِ وَكَانَ أَبُوهُ فَقِيهًا. أَدْرَكَ يُونُسُ الْأَرْبَعَةَ ابْنَ سَرِيحٍ [سَرِيحٍ] وَالْغَرِيضَ وَمَعْبَدَ [مَعْبَدًا] وَابْنَ مُحْرَزٍ. وَكَانَ مِنْ كُتَّابِ الدِّيَّانِ بِالْمَدِينَةِ وَكَانَ شَاعِرًا وَلَمْ يَكُنْ فِي غِلْمَانِهِ [غِلْمَانٍ] مَعْبَدٍ أَحَدٌ⁵⁹⁶ مِنْهُ. وَفِيهِ يَقُولُ أَبُو سُعُودٍ بِنُ خَلْدٍ [خَالِدٍ].

يَا يُونُسُ الْكَاتِبُ يَا يُونُسُ *** طَابَ لَنَا الْيَوْمَ بِكَ الْمَجْلِسُ

إِنَّ الْمُعْتَبَرِينَ إِذَا مَا هُمْ *** جَاءُوكَ [جَاوُوكَ] حَتَّى يَهْمَ (يَجُنُّ) الْمَلْبُوسُ

تَنْتَشِرُ دِيْبَاجًا وَأَشْبَاهَهُ *** وَهُمْ إِذَا مَا نَشَرُوا كَرَبَسُوا⁵⁹⁷

وَبَلَغَ عُمَرَا طَوِيلًا زَادَ عَلَى الثَّمَانِينَ. ذَكَرَ سَعِيدُ بْنُ هُرْمَزٍ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ الْعُمَرِيِّ قَالَ: رَأَيْتُ يُونُسَ الْكَاتِبَ وَقَدْ انْقَطَعَ صَوْتُهُ يُعَلِّمُ جَوَارِيَهُ بِإِشَارَةٍ بِيَدِهِ فَيَقْفَهُمْ عَنْهُ (مِنْهُ) مَا يُرِيدُ كَأَنَّهُ يُلْقِي عَلَيْهِمْ بِلِسَانِهِ.

(Sekizinci sayfa sonu)

وَكَانَ بِبَغْدَادَ. وَعَتَّى مَا وَجَدْتُ لَهُ فِي كِتَابِهِ مَا عَنَاهُ مُفْرَدًا وَشَارَكَ فِيهِ ثَلَاثَةٌ وَتِسْعِينَ صَوْتًا وَكَانَ مُرْتَجَلًا⁵⁹⁸ وَهُوَ دُونَ الْغَنَاءِ. فَكَانَ الَّذِي جَمَعَ دِيْوَانَهُ ثَمَانِيَةً وَثَلَاثِينَ مَغْنِي [مُغْنِيًا] وَمَغْنِيَةً مِنَ الطَّبَقَةِ الْأُولَى وَالثَّانِيَةِ [،] غَنَّاهُمْ ثَمَانَ

⁵⁹² قَمَرْتَ لَبَّكَ : رَاهَنْتُ عَقْلَكَ بِلَعُوبِ الْقَمَارِ وَفِي الْعَقْدِ الْفَرِيدِجِ 301/2 بِمَا نَعِيشُ . وَكَذَلِكَ فِي تَارِيخِ دِمَشْقَ لِابْنِ عَسَاكِرَ : 245/32 .

⁵⁹³ وَفِي تَهْذِيبِ الْكَمَالِ فِي أَسْمَاءِ الرِّجَالِ لِأَبِي مُحَمَّدٍ الْقَضَاعِيِّ الْمَزِّي : 67/16 : أَذْهَبْتَ مَالَكَ غَيْرَ مَتْرَكٍ فِي كُلِّ مُومِسَةٍ وَفِي الْخَمْرِ وَفِي التَّحْفَةِ اللَّطِيفَةِ لِلْسَخَاوِيِّ : 82/2 وَتَارِيخِ الْإِسْلَامِ لِشَمْسِ الدِّينِ الذَّهَبِيِّ : 140/7 (وَبَقِيَتْ وَحْدَكَ غَيْرَ ذِي وَفَرِ أَذْهَبْتَ مَالَكَ غَيْرَ مَتْرَكٍ فِي كُلِّ مُومِسَةٍ وَفِي الْخَمْرِ) وَفِي رِبْعِ الْأَبْرَارِ وَنُصُوصِ الْأَخْيَارِ لِلرَّمْخَسَرِيِّ : 119/5 : قَمَرْتَ لَيْلِكَ، فِي خَدْرِ زَانِيَةٍ وَفِي خَمْرِ وَفِي جَمْعِ الْجَوَاهِرِ فِي الْمَلْحِ وَالنُّوَادِرِ لِأَبِي إِسْحَاقِ الْخُصْرِيِّ ، مِنْ مَوْقِعِ مَشْكَاتِ الْإِسْلَامِيَّةِ ص : 21 وَص 21 وَقَمَرْتَ مَالَكَ غَيْرَ مَتْرَدٍ . وَفِي مَرْوَجِ الذَّهَبِ لِلْمَسْعُودِيِّ : 402/1 : وَقَمَرْتَ عَيْشَكَ أَيَّمَا قَمَرٍ .

⁵⁹⁴ صَفَّحَ عَنْهُ : عَفَا عَنْهُ وَسَامَحَهُ . لَقَيْتُهُ : قَابَلْتُهُ . نَاكَ الرَّجُلُ زَوْجَتَهُ : نَبَيْتُكَ نَيْكًا : أَيُّ جَامَعَتَهَا . وَالْفَاعِلُ : نَائِكٌ ، وَالْمَفْعُولُ بِهِ مَنِيكٌ وَمَنِيوُكٌ ، وَالْأَنْثَى مَنِيوُكَةٌ ، وَقَدْ نَاكَهَا نَبَيْكَهَا نَيْكًا . وَالنَّيَاكُ : الْكَثِيرُ النَّيْكَ ، شَدَّدَ لِلْكَثْرِ .

⁵⁹⁵ فِي الْأَعْلَامِ لِلزَّرْكَلِيِّ : 261/8 وَمَعْجَمِ الْمُؤَلِّفِينَ لِعَمْرِ كَخَالَةَ : 348/13 الْوَاثِقِيُّ بِالْوُفْيَاتِ لِلصَّفْدِيِّ 181/29 بِنُ كُرْدَ ، ت 135 هـ .
⁵⁹⁶ الْحَادِقُ : الذَّكِيُّ وَالْمَاهِرُ فِي عَمَلِهِ .

²³⁷ فِي الْأَغَانِي، 277/4 ، صَادِرٌ ، وَكَذَلِكَ دَارُ الْفِكْرِ : 390/4 (جَارُوكَ أَخْنَى بِهِمِ الْمَقْبَسِ) أَخْنَى : أَسَدَ كَرْبَسَ : مَشَى مَشْيَةَ الْمُقْبَدِ .
⁵⁹⁸ مَرْتَجَلٌ : يُلْقِيهِ فَجَاءَهُ دُونَ التَّحْضِيرِ لَهُ .

[ثَمَانِي] مائة وخمسة وعشرين صوتاً لم يُنسبها إلى أجناسهم لأنهم لم يكونوا يَعْرِفون هذه الأجناس التي لقيها إبراهيم الموصلي على أنه قد ترك من القدماء من لم يذكره. أول صوت ليونس في كتابه:

يَا دَارَ مَاوِيٍّ بِذِي الْحَيَائِلِ *** فَالْشَطِّ مِنْ دَمْدَمِ قَالِقَائِلِ⁵⁹⁹

صَمَّ صَدَاهَا وَعَفَا رَسْمُهَا *** وَاسْتَعْجَمَتْ عَنْ مَنْطِقِ السَّائِلِ⁶⁰⁰

قَدْ قَرَّرَتِ الْعَيْنَانِ مِنْ وَايِلِ *** أَمْسَ وَمِنْ زَيْدٍ وَمِنْ كَامِلِ⁶⁰¹

حَلَّتْ لِي الْخَمْرُ وَكُنْتُ امراً *** عَنْ شُرْبِهَا [فِي] شُغْلِ شَاغِلِ⁶⁰²

لامرئ القيس بن حجرٍ خفيف ثَقِيلِ الأوَّلِ.

ويونس صاحب الأصوات الزيانب في زينب بنت عكرمة بن عبد الرحمن بن الحرث بن هشام المخزومي والأشعار فيها لابن دهمية⁶⁰³ المُرْنِي وهي:

تَصَابَيْتُ أُمَّ هَاجَتْ لَكَ الشُّوقَ زَيْنَبُ *** وَكَيْفَ تَصَابِي الْمَرْءِ وَالرَّأْسِ أَشْيَبُ⁶⁰⁴

تَقِيلُ الثَّانِي وَلَهُ:

زَيْنَبُ رُدِّي وَصَالِي *** وَأَسْمَعِي [أَسْمَعِي] مَتِي مَقَالِي

وَلَهُ:

إِنَّمَا زَيْنَبُ هِيَ *** بِأَبِي تِلْكَ وَأُمِّي⁶⁰⁵

فَلَمَّا قَالَ بِأَبِي تِلْكَ وَأُمِّي غَضِبَتْ فَاحْتَجَبَتْ⁶⁰⁶ عَنْ بِنِ [ابن] دَهِيْمَةَ. وَعَنْ يُونُسَ وَلَهُ:

قُولَا لِزَيْنَبَ لَوْ رَأَيْتِ *** تَشُوقِي لَكَ وَاشْتِيَاقِي⁶⁰⁷

خَفِيْفُ الرَّمْلِ. وَلَهُ:

599 الحائل (ذي الحبال) : اسم لموضع . السهب : الأرض المستوية . الخبتين : الأرض اللينة ، وقيل ماءً لكندة . عاقل : اسم لجبل .

600 صَمَّ صَدَاهَا (هذا مثل ضربه للدار ، يقال أصم الله صدها : أي سمعه ، يريد أنها مُقْفِرَةٌ لا أنيس فيها) .

601 قَدْ قَرَّرَتْ (رأت ما كانت متشوقةً إليه) العينان من مالك ، ومن بني عمرو ومن كاهل (ومالك وعمرو و كاهل أحياء من بني أسد مِخَنَ اشتركوا في قتل والده حجر) .

602 كان قد حرم الخمر على نفسه إلا بعد الثأر لأبيه . وقد وجدت في ديوانه برواية الأصمعي نسخة الأعم الشنمري وفي ديوانه ، حق : حسن

السندوبي ، عن دار الكتب العلمية ، بيروت ص : 133 وفي الروض المعطار في خبر الأقطار لأبي عبد الله الجُمَيْرِي ص : 214 وفي تاج

العروس للزبيدي : 374/28 وفي كتاب وصايا الملوك لدعل الخزاعي ص : 38 فالخبت فالخبتين من فقعه ومن بني عمرو ومن كاهل) وفي

كتاب جمهرة الأمتال لأبي هلال العسكري : 432/2 قد قررت العينان من مالك ومن بني غنم . والمعجم المفصل في شواهد العربية لإميل

يعقوب، 535/6 : فالفرد فالخبتين) وفي جميع المصادر : يا دار ماوية بالحائل)

603 الأغاني ، دار الفكر : 397/4 ابن رُهَيْمَةَ .

604 النَّصَابِي : المِيلُ إِلَى اللُّهُوِّ وَاللَّعِبِ كَالصَّبِيَّانِ .

605 الشاعر حُجَيْبَةُ بن المنضَرَب الكندي ، موسوعة الأعلام لعبد الولي الشميري ، شعراء النصرانية : 56/7) الأغاني للأصفهاني، دار صادر :

3/8 وكذلك الأغاني دار الفكر، 396/4 . وكذلك في كتاب الدر المنثور في طبقات ربات الخدور لزينب بنت فواز العاملي، 282/1.

606 اخْتَجَبَتْ : اسْتَتَرَتْ وَاخْتَفَتْ .

607 وفي الأغاني ، دار صادر : 281/4 أخبار يونس وكذلك دار الفكر : 395/4 : إنتما زينب هَمِي

وَجَدُ الْفُوَادُ بِرَيْبٍ *** وَجَدًا شَدِيدًا مُتْعِبًا⁶⁰⁸
يَا زَيْنَبُ الْحَسَنَاءُ يَا زَيْنَبُ *** يَا أَكْرَمَ النَّاسِ إِذَا نَسِيتُ⁶⁰⁹

تَقِيلُ الْأَوَّلُ

إِنَّمَا زَيْنَبُ الْمُنَى *** وَهِيَ الْهَمُّ وَالْهَوَى⁶¹⁰
قُلْ لِلَّذِي يَلْحَا [يَلْحَى] عَلَى زَيْنَبِ الْمُنَى *** تَعْلَفُهُ مِمَّا ضَمِنْتُ عَشِيرُ⁶¹¹
وَفِيهَا يَقُولُ الْمَلْحَقِيُّ⁶¹²
يَوْمَ تُبْدِي لَنَا قَتِيلَةً عَنْ جِي *** دِ أَثِيلٍ تُزَيِّنُهُ الْأَطْوَأُ⁶¹³
وَشَنِيْبٍ كَالْأَفْحْوَانِ جَلَاهُ *** الطَّلُّ فِيهِ عُدْوَبَةٌ وَاتِّسَاقُ⁶¹⁴
لِأَعْتَى قَيْسٍ تَقِيلُ الْأَوَّلُ.

2- الأَبَجْرُ

عَلَامُ ابْنِ سُرَيْجٍ وَاسْمُهُ عُبَيْدُ بْنُ الْقَسْرِ أَبُو ظَبْيَةَ⁶¹⁵ وَلِقَبُهُ الْحَسَّاسُ مَكِّيٌّ. مُرْصَعٌ⁶¹⁶ مَوْلَى لِبْنِي لَيْثٍ وَكَانَ يَتِيمًا
لِعَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ وَلَمْ يَكُنْ بِمَكَّةَ أَحَدًا أَطْر⁶¹⁷ وَلَا أَحْسَنُ هَيْئَةً مِنَ الْأَبَجْرِ. كَانَتْ جَلَّتُهُ بِمَائَةٍ [بِمَائَةٍ] دِينَارٍ وَفَرَسُهُ بِمَائَةٍ
دِينَارٍ وَكَانَ أَحْسَنَ النَّاسِ خَلْفًا وَكَانَ يَقِفُ بَيْنَ الْمَازِمِينَ⁶¹⁸ وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ وَيُغْنِي قَبِيْفُ النَّاسِ حَتَّى يَدُقَّ بَعْضُهُمْ بَعْضًا

⁶⁰⁸ وفي الأغاني، 4/282 صادر : وكذلك في كتاب أشعار أولاد الخلفاء وأخبارهم لأبي بكر الصولي ص : 7 اشترافي ، بالفاء . وفي كتاب
أنساب الأشراف للبلأذري : 4/181 ، والأغاني دار الفكر : 14/364 : تشوفي لك واشترافي.
⁶⁰⁹ وفي الأغاني، 4/280 صادر و 10/131 وأعلام النساء للزركلي، 2/80 ونهاية الأرب في فنون الأدب للنويري، 4/214 ومجمع الأمثال
للميداني النيسابوري، 1/319 وأشعار أولاد الخلفاء وأخبارهم للصولي ص : 61 والفاضل للمُبَرَّد ص : 121 وغيرها (وجد الفواد بزينا)
⁶¹⁰ في الأغاني ، دار الفكر : 4/395 وفي الأغاني صادر : 4/281 : إذا تُنْسَبُ) منسوبة إلى غلية بنت المهدي).
⁶¹¹ في الأغاني ، دار الفكر : 4/396 فليت الذي يلحى على زينب المنى تعلقه مما قفيث عشيرو
⁶¹² أبان بن عبد الحميد اللاهقي ت : 200 هـ / 815 م : شاعر عباسي من البصرة اتصل بالبرامكة إعتاب الكتاب لابن الأبار البيلنسي ص : 77
و كذلك في الفهرست لابن النديم ص : 150.
⁶¹³ في إنباه الرواة على أنباه النحة لابن القفطي : 3/287 جيد مليح يزينه) وفي معجم الأدياء لياقوت الحموي : 4/18، 17 . وفي معجم اللغة :
لسان العرب لابن منظور : 8/36 ، ومقاييس اللغة لابن فارس : 1/352 ، وتاج العروس للمرتضى الزبيدي : 20/398 ، وفي ربيع الأبرار
ونصوص الأخبار للزمخشري : 3/128 : جيد تليع تزينه الأطواق وفي الأغاني، للأصفهاني : 9/175 صادر (وجيد أسيل والأبيات للأعشى
والغناء لمعبد) وفي موضع آخر من الأغاني ، صادر : 1/49 و 9/46 (تليع).
2 الشنيب : الأسنان البيضاء الرقيقة . الطلُّ : المطر الخفيف ، ويكون له أثر قليل . اتساق : متناسق أي استواء
وفي ديوان الأعشى ص : 209 للدكتور محمد حسين) هذه الرواية : (يومَ أُنْدِتْ لَنَا قَتِيلَةً عَنْ جِيدِ تَلِيْعٍ (طويل) تُزَيِّنُهُ الْأَطْوَأُ وَشَنِيْبٍ (متفروق)
. وفي الروض الأنف للسهيبي ، حق : السلامي : 3/188 ، ومن حق : الوكيل : 3/31 . وكذلك في البارع في اللغة لأبي علي القالي ص : 640 ،
وفي حماسة الخالدين : أبو بكر الخالدي : و أبو عثمان سعيد الخالدي : 1/51 : شنيب .
⁶¹⁵ وفي الأغاني ، دار الفكر : 3/340 : عبيدالله بن القاسم بن ضبية ت (784 م) وفي نهاية الأرب : 4/273 ابن قاسم بن منبه
⁶¹⁶ مُرْصَعٌ : مُزَيَّنٌ وَأَنْيَقُ الْهَيْئَةَ.
⁶¹⁷ في الأغاني ، عن دار الفكر : 3/341 : أظرف

²⁵⁸ المأرمان مُتَنَسَّى : مأزم على وَرْنٍ مَسْجِدٍ ، وهو الطريق الضيق بين الجبلين ، ويقال للموضع الذي بين عَرَفَةَ وَالْمَشْعَرِ مَأْرَمَانَ ، وفي
القاموس : المأرمان مَصْبِيْقٌ بَيْنَ مُرْدَلَفَةَ وَعَرَفَةَ وَأَخْرَ بَيْنَ مَكَّةَ وَمِنَى

وَحَرَجَ لَيْلَةَ سَبْعٍ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ فَجَلَسَ عَلَى قَرِيبٍ مِنَ النَّعِيمِ⁶¹⁹ وَمَرَّ بِهِ عَسْكَرُ الْوَلِيدِ بْنِ يَزِيدَ وَفِيهِ قِيَابٌ وَحَيْلٌ تُجَنَّبُ،
وَفِيهَا فَرَسٌ مُجَنَّبٌ فَاَنْدَفَعَ فَعَنَّى⁶²⁰:

عَرَفْتُ دِيَارَ الْحَيِّ خَالِيَةَ قَفْرًا *** كَانِ بِهَا لَمَّا تَوَهَّمْتُهَا سَطْرًا⁶²¹

الطويل خفيف الرمل. فصاح به صائح ويحك أعِد الصَّوت وقال: لا والله إلا بالفرس المُجَنَّبِ وأربع مائة دينار،
فاستوصفت منزله وبعث إليه من غدٍ بذلك مع تحنُّبٍ بثيابٍ وشي⁶²² وغيره [غيرها] ثم صار إليه، ومات بيمصر. وحدث
له خمسة وثلاثين صوتاً، وفي كتاب يونس ما غناه مفرداً وشارك فيه أحد عشر صوتاً. منها:

سألني الناس أين يغمدُ بهذا *** فقلت يأتي في الدار قرماً سرياً

ما قطعُ البلادَ أسمو ولا أمم *** ت: إلا إليك يا زكرياً⁶²³

لموسى بن إبراهيم بن طلحة خفيف ثقيل الأول.

3- مدار⁶²⁴

مخنت مكي. مولى لبني مخزوم. وحدث له في كتاب إبراهيم خمسة عشر صوتاً وفي كتاب يونس ما غناه مفرداً
(مفرداً) وشارك فيه عشرة أصوات منها:

رأيتني خضيب الرأس شمزت مبري *** وقد عهدتني أسود الرأس مسبلاً⁶²⁵

أماطت كساء الخرز عن حر وجهها *** وأدنت على الخدين بزدا مهلهلاً⁶²⁶

حطوطاً إلى اللذات أجرزت مبري *** كإجراك الحبل الجواد المجلاً⁶²⁷

⁶¹⁹ التَّعِيم : مَوْضِعٌ قُرْبَ مَكَّةَ يُحْرَمُ مِنْهُ الْمُعْتَمِرُونَ.

⁶²⁰ وفي الأغاني ، صادر : 239/3 فيها دَوَابٌ تُجَنَّبُ وفيها فَرَسٌ أَذْهَمَ عَلَيْهِ سَرْجٌ جَلْبِيئُهُ مِنْ ذَهَبٍ

⁶²¹ قفرا : خالية لا أنيس فيها . تَوَهَّمْتُهَا : تَخَيَّلْتُهَا وفي الوافي بالوفيات للصفدي : 280/9 . وكذلك في مسالك الأبصار في ممالك
الأمصار لأحمد بن يحيى المكي القرشي، 80/10 . وكذلك في الأغاني ، صادر : 239/3 ، وغيرها من المصادر : كأن بها...

⁶²² النَّحْتُ : وعاءٌ تُصان فيه الثياب . والجمع : نُحُوتٌ . والنَّحْتُ : السَّرِيرُ . الثوب السَّمُوسِيّ : نوع من الثياب المُرَيَّبَةِ والمُرْخُوفَةِ
والمُطْرَزَةِ بلونٍ واجدٍ .

⁶²³ وفي ديوان الأقيسر السعدي ، والأغاني ، 250/11 و 251 دار الفكر هذه الرواية : سألني الناس : أين يغمدُ هذا فقلت آتي في الدار قرماً
سرياً ما قطعُ البلادَ أسري ولا يغمثُ إلا إليك يا زكرياً.

⁶²⁴ وفي الأغاني، عن دار صادر، 261/1 وكذلك عن دار الفكر : 229/19 : غرار المكي.

⁶²⁵ الخضاب : ما يُخْتَصَبُ به كالجناء . شمزت : رفعت . المبرر : الثوب . عهدتني : عرفتني . المسبل : الطويل المسترسل الإزار.

⁶²⁶ أماطت : أزاحت . الخرز : الحرير أو الثياب المصنوعة من الصوف أو الإبريسم . حرُّ الوجه : وسط الوجه وأجمله . البزْد : الكساء . هكذا
في نهاية الأرب في فنون الأدب للنويري : 23/5، والأغاني ، دار الفكر : 390/1 : وأدنت على الخدين . وفي شعر الديوان العربي ، منسوبة
إلى الحارث بن خالد المخزومي ، وكذلك في زهر الآداب وثمر الألباب للقيرواني : 211/1 : وأرخت على الممتنين بزدا مهلهلاً وفي التذكرة
السعدية للعبدي ص : 54 أماطت رداء الخرز . وفي المقتطف من أزهار الطرف لابن سعيد القيرواني : 210/1 : وأرخت على الكفين . وفي
كتاب شرح نهج البلاغة لعبد الحميد بن هبة الله حامد عز الدين : 125/1 ، وربيع الأبرار ونصوص الأخيار للزمخشري : 298/2 : وزدنت على
الخدين).

⁶²⁷ المجل : الذي يلبس الجل وهو الرخل يوضع على ظهر الجواد . أجررت مفودي : أي تركته مسترسلاً

للعزجي العثماني⁶²⁸ ثقيل الثاني.

4- ابن صاحب الوضوء

واسمهُ مُحَمَّد أبو عبدالله. مَدَنِي. مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ وَكَانَ أَضْرَبَ النَّاسِ مِنْ أَهْلِ زَمَانِهِ وَجَدْتُ لَهُ فِي كِتَابِ إِبْرَاهِيمَ وَكِتَابِ يُونُسَ صَوْتَيْنِ: أَحَدُهُمَا:

خَطَّاطِيْفُ حُجْنٍ فِي حِبَالٍ مَتِينَةٍ *** تَمُدُّ بِهَا أَيْدِي السَّيِّكِ نَوَازِعُ⁶²⁹

فَإِنْ كُنْتُ لَا ذَا الصُّعْنِ عَنِّي مُكْذِبًا *** فَلَا حَلْفِي يَوْمًا عَلَى الْبِرِّ نَافِعُ⁶³⁰

لِلنَّابِغَةِ الدُّبْيَانِي خَفِيفٌ ثَقِيلُ الثَّانِي.

5- سِنَانُ الْكَاتِبِ

مدني. وجدت له في كتاب يونس ما غناه مفردًا وشارك فيه ثمانية عشر صوتًا. وكان قديم المدينة تاجرًا يبيع الخمر⁶³¹ فباعها خلا السود⁶³² منها، وكان صديقًا للدرامي الشاعر، وكان الدارمي قد تاب من الشعر والغناء فقال له:

فَإِنِّي سَأَحْتَالُ (حِيلَةً) لَكَ، فَقَالَ شِعْرًا وَسَأَلَ سِنَانَ أَنْ يُعْنِيَ فِيهِ فَعَلَّ وَهُوَ: (Dokuzuncu Sayfa)

قُلْ لِلْمَلِيحَةِ فِي الْخَمَارِ الْأَسْوَدِ *** مَاذَا صَنَعْتَ بِرَاهِبٍ مُتَعَبِّدٍ

قَدْ كَانَ شَمْرًا لِلصَّلَاةِ أَرْزُهُ *** حَتَّى عَرَضْتَ لَهُ بَبَابَ الْمَسْجِدِ⁶³³

لِلدَّرَامِيِّ [لِلدَّرَامِيِّ] ثَقِيلُ الْأَوَّلِ فَلَمْ تَبْقَ بِالْمَدِينَةِ ظَرِيفَةً (فَتَاهًا أَوْ امْرَأَةً ظَرِيفَةً) إِلَّا طَلَبْتُ خَمَارًا أَسْوَدًا [أَسْوَدًا]

فَبَاعَ التَّاجِرُ الْخُمْرَ وَأَنْصَرَفَ، وَرَجَعَ الدَّرَامِيُّ إِلَى التَّنَسُّكِ.

في ديوانه، حق: سجع الجبيلي، ص284، وفي الأغاني، دار الفكر: 147/19: خَطُّوًا، مَنزَرِي، المَحْجَلَا. وفي لسان العرب لابن منظور، دار صادر: 41/14 وكذلك في تاج اللغة وصحاح العربية للجوهري: 2270/7: خَطُّوًا، مَقُودِي، المَحْلَلَا. وفي المعجم المفصل في شواهد العربية لإميل يعقوب: 6/112: خَطُّوًا.

⁶²⁸ عبدالله بن عمر بن عمرو بن عثمان بن عفان ولد بالعزج (واد قرب الطائف الأغاني: 383/1). وكذلك في معاهد التنصيص على شواهد التلخيص لأبي الفتح العباسي: 172/3: وفي الشعر والشعراء لابن قتيبة: 478/1.

⁶²⁹ مفردها خُطَّاف وهي حديدية. حُجْنٌ: مثنية ومغطوفة لِحَطْفِ الأشياء. (والصَّوْرُ أَحْجَنُ المُنْقَارِ: أي مَعْوَجٌ) هكذا في الأغاني، صادر: 92/3 والأغاني، دار الفكر: 9/11 وفي أغلب معاجم اللغة مثل: اللسان: 77/9 وتاج العروس، 228/23 ومقاييس اللغة: 197/2 وفي الروض الأنف للسيهلي، حق: السلامي: 256/7 وكذلك في الروض الأنف للسيهلي، حق: الوكيل: 154/7، ومختصر تاريخ دمشق لابن عساكر: 95/9: خطاطيف حُجْنٍ.

⁶³⁰ وفي ديوانه ص56 ومعاهد التنصيص على شواهد التلخيص، لأبي الفتح العباسي، 331/1: فَإِنْ كُنْتُ لَا ذَا الصُّعْنِ عَنِّي مُكْذِبٌ وَلَا حَلْفِي عَلَى الْبِرِّ نَافِعٌ (الصُّعْنُ: الجَفْدُ والبُغْضُ).

3 الخُمْرُ: جَمْعُ خَمَارٍ: وَهُوَ غَطَاءُ الرَّأْسِ.

⁶³² خلا السود: عدا اللون الأسود من الخمر.

⁶³³ وفي الأغاني، دار صادر: 34/3 شمّر ثيابه، حتى وقفت وفي وفيات الأعيان لابن خلكان: 161/4 هذه الرواية ماذا أردت بناسك متعبّد للصلاة ثيابه حتى قعدت. وفي المقتطف من أزهار الطرف لأبي الحسن المغربي الأندلسي: 211/1: بالخمار، بعاشق متعبّد، رداءه يَزْرَتُ . والعقد الفريد لابن عبد ربه: 17/7: فَعَلَّتْ بِزَاهِدٍ خَطْرَتَ لَهُ وَفِي ثَمَرَاتِ الْأُورَاقِ فِي الْمَحَاضِرَاتِ لِابْنِ حِجَّةِ الْحَمَوِيِّ، 286/2 بزاهد للعبادة

ذيله، حتى وقفت في الأغاني، دار الفكر: 47/3 صنعت براهب قد كان شمّر للصلاة ثيابه، حتى وقفت له بباب المسجد. وفي زهر الأكم لأبي علي البيهقي: 293/2: فَعَلَّتْ بِزَاهِدٍ إِزَارَهُ.

يَتَعَنَّى. وَدَحْمَانُ الَّذِي يَقُولُ: مَا رَأَيْنَا بَاطِلًا قَطُّ أَشْبَهَ بِالْحَقِّ مِنَ الْغِنَاءِ. وَمَرَّ يَوْمًا، وَعَلَيْهِ رِذَاءٌ طَرِيفٌ [ظَرِيفٌ]؛ فَقِيلَ لَهُ:
بِكُمْ أَخَذْتُ هَذَا الرِّذَاءَ. فَقَالَ: بِمَا ضَرَّ جِيرَانَنَا. وَقَالَ الشَّاعِرُ:

إِذَا مَا هَرَجَ الوَادِ *** يُّ أَوْ نَقَلَ دَحْمَانُ⁶⁵⁰

فَهَذَا الشَّدُوُّ مِنْ هَذَا *** وَمِنْ هَذَا بِمِيزَانِ⁶⁵¹

فَهَذَا سَيِّدُ الْإِنْسِ *** وَهَذَا سَيِّدُ الْجَانِ⁶⁵²

وقال فيه أعشى بني سليم:

قُلْ لِذِي اللُّهُوِّ فِي الْأَفَاقِ [الْأَفَاقِ] كُلهِم *** أَعْطُوا الْمَقَادَةَ أَهْلَ الْفَضْلِ دَحْمَانًا⁶⁵³

قَرَمًا مِنَ الْبُرْلِ جَرْجَارًا يُحَطِّمُكُمْ *** كَمَا يُحَطِّمُ لَيْثُ الْعَابِ أَقْرَانًا⁶⁵⁴

كُنْتُ فُحُولًا فَصِرْتُمْ يَوْمَ حَلَبَتِكُمْ *** لَمَّا انْبَرَى لَكُمْ دَحْمَانُ خَصِيَانًا⁶⁵⁵

بَلْ أَلْبِغُوهُ عَنِ الْأَعَشَى مَقَالَتَهُ *** أَعْشَى سُلَيْمِ أَبُو عَمْرٍو سُلَيْمَانَا

فُولُوا يَقُولُ أَبُو عَمْرٍو لِمُحَبَّبَتِهِ يَا *** لَيْتَ دَحْمَانَ قَبْلَ الْمَوْتِ عَنَّا⁶⁵⁶

بَقِيَ إِلَى أَيَّامِ الرَّشِيدِ وَمَاتَ بِالْأَنْوَاءِ⁶⁵⁷ سَنَةَ اثْنَيْنِ [اثْنَتَيْنِ] وَثَمَانِينَ وَمِائَةٍ. وَجَدَتْ لَهُ فِي كِتَابِ إِبْرَاهِيمَ مِائَتَيْنِ وَأَحَدٍ

[وَوَاحِدٍ] وَثَمَانِينَ صَوْتًا، وَفِي كِتَابِ يُونُسَ صَوْتًا وَاحِدًا شَارَكَ فِيهِ الْغَرِيضُ :

أَبَا كِرَّةً فِي الظَّاعِنِينَ رَمِيمٌ *** وَلَمْ تَشْفِ مَثْبُولُ الْفُوَادِ سَقِيمٌ⁶⁵⁸

وَقَالَتْ لِأَثْرَابٍ لَهَا شِبْهُ الدُّمَاءِ *** يَبْكِينَ شَجْوًا وَالدُّمُوعُ شُجُومٌ⁶⁵⁹

⁶⁵⁰ هَرَجَ الوَادِي : غَنَى الْهَرَجُ ، يَقْصِدُ حَكَمَ الوَادِي (الْمُعَنَى) ، نَقَلَ دَحْمَانُ : أَي غَنَى ثَقِيلَ الْهَرَجِ .

⁶⁵¹ يَشْدُو : يَقُولُ شِعْرًا يُشْبِهُ الْغِنَاءَ ، بِمِيزَانٍ : بِشَكْلِ مَوْزُونٍ .

⁶⁵² وَفِي الْأَغَانِي ، دَارُ صَادِرٍ : 19/6 ، وَكَذَلِكَ الْأَغَانِي دَارُ الْفِكْرِ : 28/6 : سَمِعْتَ الشَّدُوَّ مِنْ ... فَهَذَا سَيِّدُ الْإِنْسِ (...)

⁶⁵³ ذِي اللُّهُوِّ : أَحِبُّ اللُّهُوِّ . الْمَقَادَةُ : الْقِيَادَةُ .

⁶⁵⁴ الْقَرَمُ : الْفَحْلُ الَّذِي يُتْرَكُ مِنَ الرُّكُوبِ وَالْعَمَلِ وَيُودَعُ لِلْفَحْلَةِ (لِسَانَ الْعَرَبِ) الْبُرْلُ : انْتِشَاقُ نَابِ الْإِبِلِ . جَرْجَارٌ : صَوْتُ يُرَدِّدُهُ الْبَعِيرُ فِي حَنَجْرَتِهِ فَهُوَ جَرْجَارٌ (الصَّحَاحُ فِي اللَّغَةِ) أَقْرَانٌ : الْحَيَوَانَاتُ الْآخَرَى الَّتِي تَعِيشُ مَعَهُ .

⁶⁵⁵ الْفَحْلُ : هُوَ الذَّكَرُ الْقَوِيُّ مِنْ كُلِّ حَيَوَانِ الْحَلَبَةِ:مِيدَانِ الْمُبَارَاةِ انْبَرَى :تَعَرَّضَ وَتَصَدَّى الْخَصِيْبَانِ : الْإِنْسَانُ أَوْ الْحَيَوَانُ الَّذِي انْتُزِعَتْ خَصِيْبَتَاهُ ، يَقْصِدُ أَنَّهُمْ أَصْبَحُوا مُجَرَّدِينَ مِنَ الرُّجُولَةِ .

⁶⁵⁶ وَفِي الْأَغَانِي ، دَارُ صَادِرٍ : 19/6 ، وَالأَغَانِي ، دَارُ الْفِكْرِ : 29/6 ، هَذِهِ الرَّوَاةُ : كَانُوا فُحُولًا فَصَارُوا عِنْدَ حَلَبَتِهِمْ لَمَّا انْبَرَى لَهُمْ دَحْمَانُ خَصِيَانًا فَأَلْبِغُوهُ عَنِ .

⁶⁵⁷ الْأَبْوَاءُ : مَوْضِعٌ بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ فِيهِ تُوْفِيَتِ أَمْنَةُ أُمِّ النَّبِيِّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ السَّلَامُ (لِسَانَ الْعَرَبِ : 13/14 وَفِي كِتَابِ النَّهَابِيَةِ فِي غَرِيبِ الْحَدِيثِ وَالْأَثَرِ لِلْجَزْرِيِّ : 44/5 : حَدِيثٌ هِنْدُ لِأَبِي سَفِيَانَ لَمَّا نَزَلُوا بِالْأَبْوَاءِ فِي غَزْوَةِ أُحُدٍ : (لَوْ نَجَّسْتُمْ قَبْرَ أَمْنَةَ أُمِّ مُحَمَّدٍ :أَي نَبَّسْتُمْ) وَكَذَلِكَ فِي لِسَانِ الْعَرَبِ : 195/2 .

⁶⁵⁸ الظَّاعِنَانِ : الظَّعِينَةُ : هُوْدَجٌ ، مَقْعَدٌ ذُو قَبَّةٍ يَوْضَعُ عَلَى ظَهْرِ الْجَمَلِ لِتَرْكَبَ فِيهِ النِّسَاءُ ، كَانَتْ فِيهِ الْمَرَاةُ أَوْ لَمْ تَكُنْ . الرَّمِيمُ : الْبَالِيُّ مِنَ كُلِّ شَيْءٍ .

⁶⁵⁹ فِي دِيْوَانِ عَمْرِ بْنِ أَبِي رِبِيعَةَ ص : 115 وَمَعْجَمِ الْبُلْدَانِ لِلياقوت الحموي ، عَنِ دَارِ صَادِرٍ : 105/5 : أَبَا كِرَّةً فِي الظَّاعِنِينَ رَمِيمٌ... . وَلَمْ يَشْفِ مَثْبُولُ الْفُوَادِ سَقِيمٌ . الْأَثْرَابُ : الْمَتَّسَاوِيَاتُ فِي الدِّيْنِ . الدُّمَى : أَصْنََامٌ أَوْ تَمَاتِيلٌ مَزِيْنَةٌ . مَفْرَدُهَا : دُمِيَّةٌ . الشَّجْوُ : الْخُزْنُ وَالْكَدْرُ . الشُّجُومُ : لَيْسَ لِهَذِهِ الْكَلِمَةُ مَصْدَرٌ فِي اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ ، إِنَّمَا فِي لِسَانِ الْعَرَبِ : 319/12 وَالْقَامُوسُ الْمَحِيْطُ : 1126/1 . الشَّجْمُ : الْهَلَاكُ . وَفِي دَوَاوِينِ

الشعر العربي على مر العصور ، من موقع شبكة المشكاة الإسلامية : 139/19 ، وَدِيْوَانِ الشَّاعِرِ عَمْرِ بْنِ أَبِي رِبِيعَةَ ص : 116 : وَقَالَتْ لِأَثْرَابٍ لَهَا شِبْهُ الدُّمَى ... تَتَكَبَّنُ شَيْئًا وَالدُّمُوعُ سُجُومٌ (سَجَمَ الدَّمْعُ بِمَعْنَى : سَالَ وَذَرَفَتْ)

لَجْرِيرٍ رَمَلٌ وَفِيهِ لِلْغَرِيضِ.

9- زُكَيْرُ بْنُ يَزِيدٍ

(Onuncu sayfa sonu) وجدتُ له في كتاب إبراهيم سبعة أصوات. وفي كتاب يونس صوتاً واحداً وهو

الطَّوِيلُ

تَأْوِينِي هُمْ نَحْلٍ فَاسْهَدَا [فأسهدا] *** فَبِتُّ كَأَنِّي بَتُّ لِلْحُزْنِ أَرْمَدَا⁶⁶⁰

أَرَاعِي نَجُومَ السَّالِيَاتِ كَأَنِّي *** أَوْ حَيَّةٍ أَوْ مُذِيفٍ بَاتَ مُسْهَدَا⁶⁶¹

10- خَالِدُ الْمُرَوِّقُ

مولى الأنصار مدني. وجدتُ له في كتاب إبراهيم عشرين صوتاً وفي كتاب يونس صوتاً واحداً وهو:

رَمَّ الْخَلِيْبُ الْجَمَالَ فَانْجَرَدُوا *** بَلْ لَيْتَ شِعْرِي لَأَيَّةٍ قَصَدُوا⁶⁶²

الْعَوْرَ أَهْوَى بِمَنْ كَلِفْتُ بِهِ *** أَوْ نَحْوِ نَجْدٍ أَطْنُهُمْ عَمَدُوا⁶⁶³

11- هِشَامُ بْنُ [بْنِ] الْمُرِيَّةِ

(المريية) هي أمه: مدني، مولى مخزوم قد أدرك القدماء وعنى معهم وكان حاذقاً عالماً بأهل الحجاز ظريفاً.

وجدتُ له في كتاب يونس صوتين شارك فيهما أحدهما هذا

فَإِنْ تَكُ مِنْ شَيْبَانَ أُمِّي فَإِنِّي *** لِأَبْيَضٍ عَجَلِيٍّ عَرِيضِ الْمَفَارِقِ⁶⁶⁴

وَكَيْفَ بِذِكْرِي أَمْ هَارُونَ بَعْدَمَا *** حَبَطْنَ (ضربن) بِأَيْدِيهِنَّ رَمَلِ الشَّقَائِقِ⁶⁶⁵

عَلَى عَهْدِ ذِي الْقَرْنَيْنِ وَابْنِي مُحَرَّرٍ *** وَابْنِ أَبِي قَابُوسَ مَلِكِ الْمَشَارِقِ⁶⁶⁶

لغزير بن الفرج⁶⁶⁷

⁶⁶⁰ تأويني: عاد إلي الهمة والغم والحزن. الرمء: مريض من أمراض العيون يؤدي إلى انتفاخها.

⁶⁶¹ أراعي: أراقب. المذيف: المريض إذا ثقل المرض عليه أو العاشق الذي أتعبه الحب وأضناه. الشهد: قلعة النوم، يسهر كثيرًا. (لكني ما وجدت مصدرًا موثوقًا لهذين البيتين)

⁶⁶² رم: جعل لها زمامًا. الخليل: الصاحب أو ابن العم. انجردوا: أسرعوا قليلاً في المصنعي. لأية جهة: قصدوا: اتجهوا أو نؤوا.

⁶⁶³ العور: أرض تهامة وما يلي اليمن لسان العرب، 34/5. كلفته: عشفته. نجد: ما ارتفع من تهامة إلى أرض العراق لسان العرب، 413/3. عمدوا: قصدوا واتجهوا.

⁶⁶⁴ شيبان وعجل: قبيلتان عربيتان. المفارق: أطراف الجسم ويقصد الكتفين. وفي كتاب شرح شواهد المغني للسيوطي: 948/2: شديد المفارق. وفي الأغاني، دار الفكر: 327/22: لأبيض من عجل عريض المفارق وفي 340/22: لأبيض عجلي عريض المفارق (وفي معاهد التنصيص على شواهد التلخيص، لعبد الرحيم العباسي، 26/1: لأبيض مجلي)

⁶⁶⁵ الشقائق: الشقوق التي تحدث بين الرمال وينبت فيها النبات، لسان العرب، 185/10.

⁶⁶⁶ لكني ما وجدت البيت الثالث في ديوانه وما وجدت له أثرًا في مصدر آخر.

⁶⁶⁷ الغدليل بن الفرخ العجلي، شاعر من الدولة مروانية: في خزنة الأدب للبغدادي: 188/5، والأعلام للزركلي: 222/4، ولسان العرب: 359/7. وفي شرح الشواهد الكبرى للعيني: 1673/4 الفرخ بضم الفاء.

12- الدَّارِمِيُّ

واسمُهُ سَعِيدٌ: مَكِّيٌّ. وكانَ شاعِراً ظَريفاً مُبَدِّراً. لَهُ أَغانِي [أَغانِي] جِيادٌ (جَيِّدَةٌ) وَأَرْمالٌ (بَحْرُ الرَّمْلِ) حِسانٌ وَأَهْزاجٌ (غِناءٌ من بحر الهَزَجِ) مَلأَحٌ (مليحة، جميلة). كانَ لَهُ غَلامٌ يُحِبُّهُ فَقالَ لَهُ مَرَّةً: لو ددت [لو ددْت] أَنْ أُطَلِّقَ فَأَقر [فَأَقر] عَينَكَ بِواحدَةٍ (منهنَّ). ووجدت له في كتاب إبراهيم سِنَّةَ عَنَسَرٍ صوتاً وفي كتاب يونس هذا الصوت:
يا مَنْ لِهِمَّ أَمسى يُورِّقُني *** حَتَّى مَضَى شَطْرُ لَيْلِهِ الجُهَني 668
عَني وَلَمْ أَدْرِ أَنَّها حَصَرَث *** كَذاكَ مَنْ كانَ شَجْوُهُ شَجَني 669
الشَّعرُ لَهُ رَمَلٌ.

13- ابنُ نَجادِ الأَعَمي

وجدتُ لَهُ في كِتابِ إبراهيم وكتابِ يونسَ هذا الصوتَ وشاركَ فيه يونسُ:
وَلَقَدْ رَضِيتُ بِعَيشِنا *** إِذْ نَحْنُ بَينَ عَواثِقِ 670
الآنُ [الآن] أَبصَرَثُ الهُدَى *** وَعَلا المَشيبُ مَفارِقي 671
لابنِ عازِرِ الطائِي قَيلٌ، واسمُهُ يَحْيَى، مَكِّيٌّ. وكانَ عَبداً لِلعَبَلاتِ 672 مَوالِياتٍ [مَوالِياتٍ] العَريضِ وكانَ مَعَهُ في وَقَتهِ وكانَ. وَجَدتُ لَهُ في كِتابِ يونسَ هَذا الصَّوتَ شارِكَ فيهِ عبدُ اللهِ الهُدَلي:
اعْتادَها حَزُنُها بَلْ عاودتْ سُهْدا *** مِنْ ذِكرِ هَذا الَّذي لا يُتَقَلَّني أبداً 673

14- ابنُ أبي قِباحَةَ

عَبْدُ الرَّحمانِ بَنُ عَوفِ الزُّهرِيِّ كانَ يَذْهَبُ مَذْهَبُ ابنِ سُرَيجٍ وكانَ يَتَطَرَّفُ وَيَحْكِي، وكانَ يُوقِعُ بِقَضيبٍ. وكانَ منَ أَحفظِ النَّاسِ لَغْنا مَعْبِيدٍ. وَجَدتُ لَهُ في كِتابِ إبراهيمَ صَوتَينِ. أَحَدُهُما:
أَتَهَجُّرُ مَنْ تُحِبُّ بِعَيرِ دُنبٍ *** أَسأتُ إِذاً وَكُنْتُ لَهُ ظَلُومٌ 674

668 الهَمْ : الحَزُنُ وَالغَمُّ.

669 وفي أعلام النساء في عالمي العرب والإسلام لعمر كخاله : 57/5 ، هذه الرواية المنقولة من الأغاني (حتى مضى شَطْرُ لَيْلِهِ الجُهَني كذاكَ مَنْ كانَ حَزُنُهُ حَزَني) وليلة الجهني هي الليلة التاسعة عشرة من رمضان وفيها ادعى رجلٌ من جُهينة أنه رأى ليلة القدر فسَمَّيت بِاسمِهِ والأغاني ، دار الفكر : 259/19 : كذاكَ مَنْ كانَ حَزُنُهُ حَزَني .

670 وفي الأغاني، عن دار الفكر : 210/2 : لأبي زكار الأعمى (دَكَرَهُ ابنُ خُردانْبَه ، وقالَ إِنَّهُ قَدِيمٌ وَجَدَهُ في كِتابِ يونس)

671 علا : بَرَزَ وَظَهَرَ وارْتَفَعَ المَشيبُ : نِياضُ الشَّعرِ مَفارِقُ : أطرافُ والأغاني ، دار الفكر : 210 /2 : حدائق وفي ديوان عبيدالله بن قيس الرُّقياتِ ص : 28 : عَواثِقُ الآنِ بَصَرَثُ في معجم الشعراء للمرزباني ص : 109 عن موقع الوراق ، والأغاني ، دار الفكر : 210 /2 ، وكذلك في الوافي بالوفيات للصفدي : 240/3 ، قال : هي لابن رهيمة وقيل للوليد بن يزيد . وفي ديوان الوليد بن يزيد ص 15 : بين حدائق أبصرتُ 672 العبلات : بطن من بني أمية الصغرى ، اللسان : 328/19.

673 عاودت : أصبحت عادة . السُّهُدُ : الأرق وعدم النوم . يتقلني : يجعل همومي كثيرة ثقيلة .

والأولى أن يقول : من ذلر هذا الذي يتقلني أبدا من دون (لا) .

674 الدُّنْبُ : الإثمُ والخطيئة.

تُورِّقُنِي الهُمُومُ وَأَنْتِ جُلُومًا *** لَعَمْرُكَ مَا تُورِّقُكَ الهُمُومُ⁶⁷⁵

للمحاربة.

15- الأفرک

من أهل وادي الثرى، لُقِبَ بالأفرک لعرج كان به وكان مليحاً محاكياً له:

إِنْ لَمْ يَكُنْ عَلِقَ الهَوَى بِفُؤَادِهِ *** فَلَقَدْ أَخَذْتُ مِنَ الهَوَى بِنَصِيبِ⁶⁷⁶

فَعَلِمْتُ أَنَّ أَشَدَّ كُلِّ مُصِيبَةٍ *** نَزَلَتْ عَلَيَّ أَحَدِ فِرَاقِ حَبِيبِ⁶⁷⁷

16- الدجاني

وَأَسْمُهُ عَاصِمٌ مِنْ وَدِدِ أَبِي دُجَانَةَ الأَنْصَارِيِّ كَانَ شَاعِراً مَلِيحَ الرَّفِضِ [الرَّفِص] خَفِيفَ الحَرَكَاتِ. له:

دَارَتْ عَلَيْهِ فَرَادَتُ فِي سَمَائِهِ *** لِيَنَّ القَصِيبِ وَلَحَظَ الشَّادِنِ العَرِدِ⁶⁷⁸

مَشْتَهُ لَمَّا تَمَسَّتْ فِي مَفَاصِلِهِ *** لَعَبَ الرِّيحِ بِعُصْنِ البَانَةِ الخَصِدِ⁶⁷⁹

أقوال في السَّمَاعِ والغِنَاءِ والطَّرْبِ

وقد قال بعضُ الفلاسفة المُتَقَدِّمِينَ: إِنَّ مَنْ عَرَضَتْ لَهُ آفَةٌ فِي حَاسَةِ السَّمِّ كَرَهُ رَاحَةَ الطَّيِّبِ وَمَنْ غَلَطَ حِسَّهُ كَرَهُ سَمَاعَ الغِنَاءِ فَتَرَكَهُ مُتَشَاغِلاً لِأَنَّ مِنْ عَادَةٍ مَنْ لَا يَعْرِفُ العِلْمَ مُعَادَاةً أَهْلَهُ وَمُعَادَاةً وَكَذَلِكَ مَنْ نَظَرَ إِلَى الرِّبِيعِ وَأَصْبَاحِ أنوارِهِ فَلَمْ يَبْتَهِّجْ لذلك كَانَ عَدِيمَ حِسٍّ أَوْ سَقِيمَ نَفْسٍ

وكانت الفرسُ تقولُ: مَنْ لَمْ يَكْرَهُ السَّمَاعَ الحَسَنَ والصَّوْتِ المُطْرَبِ إِلَّا مُصِرًّا عَلَى المَأْتَمِّ حَسُودًا لِلنَّاسِ⁶⁸⁰؛ فإذا اتَّفَقَ غِنَاءٌ حَسَنٌ وَوَجْهٌ حَسَنٌ كَانَ ذَلِكَ زَائِدًا فِي طَرَبِكَ. أَلَا تَرَى أَنَّ الغِنَاءَ مِنْ فَمِ جَارِيَةٍ حَسَنَاءَ كَأَنَّهَا خُرِطَتْ مِنْ دُرَّةٍ بَيْضَاءَ أَوْ يَأْفُوتُهُ حَمْرَاءُ تُغْنِيكَ مِنْ فَمِ مَنَّاكَ [مَنَّاك: أَمْنِيَّتُكَ] تَقْبِيلُهُ بِشِعْرِ عَكَاشَةٍ (عَكَاشَةُ) بِنِ عَبْدِ الصَّمَدِ المُعَنِّي لِعُبَيْدِ الصَّوَابِ:

سَقِيَا لِمَجْلِسِنَا الَّذِي كُنَّا بِهِ *** يَوْمَ الخَمِيسِ عَشِيَّةً أَجَابَا

⁶⁷⁵ وفي الأغاني، دار الفكر : 201/20، ومصارع العشاق للسراج القاري : 264/2 وكذلك في تاج المفرق في تحلية علماء المشرق للبلوي، موقع الوراق : 119/1 وفي الأغاني : 201/20 ، عن دار الفكر ومصارع العشاق للسراج القاري : 264/2 : بغير جُزْمِ وَأَنْتِ جُلُومًا. ⁶⁷⁶ الهوى : الحب والعشق. الفؤاد : القلب.

⁶⁷⁷ وفي تاج المفرق في تحلية علماء المشرق للبلوي أبو البقاء، موقع الوراق : 119/1 والمطالع البدرية في المنازل الرومية لابن العري الدمشقي : 30/1 ، وكذلك في تاج المفرق في تحلية علماء المشرق للبلوي أبو البقاء ص : 119 : مَنْ لَمْ يَكُنْ أَخَذَ الهَوَى بِفُؤَادِهِ فَرَأَيْتُ أَنَّ أَشَدَّ كُلِّ نَيْبَةٍ ، فَضَيْتُ) وفي كتاب الزهرة لأبي بكر الأصبهاني ثم البغدادي الظاهري : 1 / 74 هذه الرواية : مَنْ كَانَ لَمْ يَتَّقِ الهَوَى أَوْ ذَاقَهُ فَرَأَيْتُ) ⁶⁷⁸ اللحظ : المراقبة

الشادين : وَلَدُ الطَّيِّبِ إِذَا تَرَعَرَعَ وَاسْتَعْنَى عَنْ أَمِهِ . البان : نَوْعٌ مِنَ الشَّجَرِ ، لِيَنَّ ، تُسَبِّهُ بِهِ الجِسَانَ فِي الطُّوْلِ وَاللِّينِ ⁶⁷⁹ و هكذا في كتاب سر الصناعتين لأبي هلال العسكري ص : 289 وكذلك في التذكرة الفخرية لبهاء الدين الإربلي، موقع الوراق، 67/1 مَشْتَهُ ، وَالخَصِدُ : النَّثِيُّ مِنْ غَيْرِ كَسِرٍ . وفي حماسة الخالديين : 58/1 : الشادين الفرد .

⁶⁸⁰ ربما تكون هذه العبارة على الشكل الآتي : لَا يَكْرَهُ السَّمَاعَ الحَسَنَ (....)

⁶⁸¹ خُرِطَتْ : قُطِعَتْ

في مَجْلِسٍ مَطَّرَتْ سَمَاوَهُ سَفْفَهُ *** تَمَرَ النَّعِيمِ تَخَالَهُ زُرْيَابَا⁶⁸²
 مِنْ كَفِّ جَارِيَةٍ كَأَنَّ بَنَاتِهِ *** مِنْ فِضَّةٍ قَدْ طَرَفَتْ غُنَابَا⁶⁸³
 وَكَأَنَّ يُمْنَاهَا إِذَا نَطَقَتْ بِهِ *** أَلْقَتْ عَلَى يَدِهَا الْيَسَارَ حِسَابَا⁶⁸⁴
 أَحَبُّ إِلَيْكَ مِنْ غِنَاءٍ مِنْ فَمِ شَيْخٍ مِثْلُ دَارِ الْفَارِسِيِّ⁶⁸⁵ مُلْتَفِّ اللَّحْيَةِ كَثِّ الْعَارِضِيِّ⁶⁸⁶ مُفْلَجِ الْأَسْنَانِ⁶⁸⁷ مُصَنَّرِ
 الْوَجْهِ بِشِعْرِ زُرْقَاءِ بْنِ زُهَيْرٍ⁶⁸⁸ الْكَرْدَمِ:

رَأَيْتُ زُهَيْرًا تَحْتَ كُلِّ خَالِدٍ *** فَأَقْبَلْتُ [فَأَقْبَلْتُ] أَسْعَى كَالْعَجُولِ أَبَا⁶⁸⁹

خَفِيفِ ثَقِيلِ الْأَوَّلِ (Onbirinci sayfa sonu)

وَقَالَ عَوَارَةُ الْخَيْطِ فِي أَبِي السُّمِيِّ الْمُعْتَى مِنْ أَهْلِ هَذِهِ الطَّبَقَةِ :

كَأَنَّ أَبَا السُّمِيِّ إِذَا تَغَنَّى *** يُحَاكِي عَاطِسًا فِي عَيْنِ شَمْسٍ

يُلُوكُ بِلُحْيِهِ طَوْرًا وَطَوْرًا *** كَأَنَّ بِلُحْيِهِ ضَرَبَانَ ضِرْسٍ⁶⁹⁰

وَقَالَ اسْحَقُ [إِسْحَاقُ] بِنُ إِبْرَاهِيمِ الْمُوصِلِيِّ فِي مُلَاحِظِ جَارِيَةٍ مُحْسِنَةٍ :

⁶⁸² تخاله : تظنُّه . زرياب : علي بن نافع ت نحو 230 هـ شاعر ومغني مشهور ، سافر إلى بغداد ومنها إلى الأندلس ، أضاف وترًا خامسًا للعود (الأعلام للزركلي ، 4 / 28)

⁶⁸³ البنان : الأصابع . العناب : شجر شائك من الفصيلة السدرية يبلغ ارتفاعه ستة أمتار ويُطلق العناب على ثمره أيضًا وهو أخضر حلو لذيد الطعم على شكل ثمرة التين المعجم الوسيط ، عن مجمع اللغة العربية القاهرة : 2 / 630 وفي الوافي بالوفيات للصفدي : 20 / 38 والأغاني ، دار الفكر : 3 / 253 بناتها ، قد فمعت . وفي أمالي القالي : 1 / 230 : قد طرقت ، وفي زهر الآداب للحصري القيرواني : 3 / 663 ونهاية الأرب للنويري : 2 / 95 : طرقت . وفي كتاب جمع الجواهر في الملح والنوادر لأبي إسحاق الحصري ص : 120 : قد طرقت غنابا .

⁶⁸⁴ وفي الأغاني ، دار الفكر : 3 / 257 : يوم الخميس جماعة أترابا في غرفة مطرت ، سقفا بحيا النعيم من الكروم شرابا كأن بناتها ، من فضاة فمعت غنابا تلقى على يدها الشمال حسابا

⁶⁸⁵ دارا الأول ، داريوس الأول كما يُسميه الفرس بداريوش الكبير هو الملك الأحميني الثالث حكم من 521 ق . م . إلى 486 ق . م . صهر سميديس ، وابن ويشناسب ، وخفيد أرساميس .

⁶⁸⁶ العارضان : صفتا الخد في الوجه ، وكث العارضين : أي فيهما شعر كثيف .

⁶⁸⁷ مفلج الأسنان : أسنانه متفرقة .

⁶⁸⁸ وزقاء بن زهير بن جذيمة بن رواحة العبسي : شاعر جاهلي من الفرسان . حصر مقتل أبيه وأراد الفتح بقاتله " خالد بن جعفر بن كلاب العامري " وهو مكب عليه ، فصرته بالسيف ضربات ، أصابت درع خالد ولم تنفذ إلى جسمه ، فقال وزقاء : رأيت زهيرًا .. الأعلام للزركلي 8 / 114 .

⁶⁸⁹ الكلل : الصنر والجمع كلال . هكذا في الأغاني ، دار الفكر : 11 / 78 . والتذكرة الحمدونية لابن حمدون : 8 / 36 . ونهاية الأرب للنويري : 15 / 347 . والعقد الفريد ، لابن عبد ربه : 5 / 6 وغيرها من المصادر . أما في المعجم مثل اللسان : 4 / 525 والمعجم المفصل في شواهد العربية : 3 / 240 والمحكم والمحيط الأعظم لابن سيده : 4 / 288 : فجنث إليه كالعجول .

³³⁰ يلوك : يعض . وفي الشعر والشعراء لابن قتيبة ، ولم يذكر اسم الشاعر : 1 / 85 هذه الرواية

كأن أبا الشمس إذا تغنى يحاكي عاطسًا في عين شمس .

يلوك بلحيه طورًا وطورًا كأن بلحيه ضربان ضرس

(واللحي : العظام اللذان فيهما الأسنان وضربان الضرس : ألم الأسنان . وفي ديوان المعاني ، لأبي هلال العسكري : 1 / 215 : وص 89 هذه

: وفي العقد الفريد لابن عبد ربه : 7 / 81 الرواية : كأن أبا الحسين إذا تغنى .. يلوك بلسانه ، كأن بصره ضربان

كأن بشدقه ضربان ضرس . كأن أبو المغلس إذ يغني يحاكي عاطسًا في عين شمس يميل بشدقه طورًا وطورًا

. والتثيق : طرف الفم . والعطس : اندفاع الهواء من الأنف بقوة وعين شمس : اسم لموضع أو بلدة

سَأَشْرَبُ مَا دَامَتْ تُعْنِي مَلْحِظٌ *** وَإِنْ كَانَ لِي فِي الشَّيْبِ عَنْ ذَلِكَ وَاعِظُ⁶⁹¹
 وَفِي بَعْضِ هَذَا الْقَوْلِ مَنَى مَسَاءً *** وَغَيْظٌ شَدِيدٌ لِلْمُعْنَتَيْنِ غَائِظُ⁶⁹²
 مَلْحِظٌ غَنَيْنَا بِعَيْشِكَ وَلَيْكُنْ *** عَلَيْكَ لِمَا اسْتَحْسَنْتُهُ مِنْكَ حَافِظُ
 فَأَقْسِمُ مَا غَنَى غِنَاءَكَ حَافِظُ *** مُجِيدٌ وَلَمْ يَلْفِظْ كَلْفِظِكَ لَا فِظُ⁶⁹³

الإيقاع في الغناء وأجناسه

قال اسحق [إسحاق] بن إبراهيم الموصلي: الإيقاع من الغناء [الغناء] بمنزلة العروض من الشعر، وإبراهيم الموصلي أوضح الإيقاع وأقنه بألفابه وهو ثمانية أجناس. ثقيل الأول وخفيفه، وثقيل الثاني وخفيفه، وهو الماخوري، والرمل الأول وخفيفه، والهزج وخفيفه.

وقال اسحق [إسحاق]: الإيقاع هو الوزن ومعنى أوقع أي وزن، ولم يوقع أي خرج من الوزن، والخروج أبطأ عن الوزن أو [أقل] سرعة.⁶⁹⁴ وقال فند الرومي: قول القائل هذا الصوت داخل في الوتر وخارج من الوتر فإتما يعني بذلك أنه داخل في العدة وخارج منه لأن من الحلق⁶⁹⁵ ما هو مضطرب لا يقبل مقادير الأعداد والذي لا بد للمعني منه أربعة:

النعم والإيقاع والقسمه والتأليف

وقال لأرسطاطاليس [أرسطاطاليس] ربما رأيت الرجل يحرك نحو الموسيقى بالأعضاء التي يتحرك بها الموسيقار. أفلا [فلا] أرى بينهما فرقا ولا خلافا ولا تتقدم هذا حركة هذا. وقال اسحق [إسحاق]: المعني الحاذق من تمكن من أنفاسه ولطف في اختلاسه وتفرغ في أجناسه. ويحتاج المعني إلى أربع خصال، إثنان له وإثنان عليه. فأما اللتان له فحس الحلق وجودة الطبع. فأما هذا فما لا حيلة لمخلوق في اكتسابه. وأما اللتان عليه فالأداء والرواية؛ فإن في طاقته أن يأتي بهدين.

تم المختار بحمد الله وعونه وحسن توفيقه. وصلى الله على سيدنا محمد وآله وسلم وشرف وكرم.

(Onikinci sayfa sonu)

⁶⁹¹ الشيب: بياض الشعر ويُفصد به الشبخوخة . واعظ: اسم فاعل من وعظ: أي نصح، والوعظ: النصيحة والإرشاد.

⁶⁹² مساءة: إساءة وضرر . غيظ: جفد وبغض.

³³³ لافظ: اسم فاعل من لفظ: أي نطق) وفي ديوانه و أعلام النساء في عالمي العرب والإسلام لعمر كخالة: 107/5 استحفظته، حاذق . وفي الأغاني، دار الفكر: 410/5 سأشرب ما دامت تعني ملاحظ . . . وإن كان لي في الشيب عن ذلك واعظ .

ملاحظ غنينا بعيشك وليكن . . . عليك لما استحفظته منك حافظ

فأقسم ما غنى غناءك محسن . . . مجيد ولم يلفظ كلفظك لافظ

وفي بعض هذا القول مني مساءة . . . وغيظ شديد للمعنيين غاظ

⁶⁹⁴ والأولى: أبطأ عن الوزن سرعة.

⁶⁹⁵ حلق: جمع حلق

المصادر والمراجع

- 1- مروج الذهب ومعادن الجوهر، للمسعودي، ت: 346، عن دار الفكر، بيروت، حق، محمد محيي الدين عبد الحميد، الطبعة الخامسة، عام 1973 م.
- 2- عيون الأخبار، لابن قتيبة ت: 276 هـ، عن دار الكتب العلمية، بيروت طبعة عام 1418 هـ،
- 3- العقد الفريد، لابن عبد ربه، ت: 328 هـ، عن دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى عام 1404 هـ.
- 4- الأمالي، لأبي علي القالي، ت: 356 هـ، عن دار الكتب المصرية، الطبعة الثانية عام 1926 م، ترتيب: محمد الأصمعي.
- 5- التذكرة الحمدونية، لابن حمدون، ت: 562 هـ، عن دار صادر، بيروت، الطبعة الأولى عام 1417 هـ.
- 6 - نهاية الأرب في فنون الأدب، للنويري، ت: 733 هـ، عن دار الكتب والوثائق القومية، القاهرة، الطبعة الأولى عام 1423 هـ. وكذلك عن دار الكتب العلمية، بيروت، ط1 عام 2004م، حق: مفيد قمحية وجماعة.
- 7- المخصص، لابن سيده، ت: 458 هـ، عن دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط1 عام 1996 م حق: إبراهيم جقال.
- 8- مفاتيح العلوم، للخوارزمي، ت: 387 هـ، عن دار الكتاب العربي، بيروت، حق: إبراهيم الأبياري.
- 9- المؤلف والمختلف في أسماء الشعراء، للأمدي ت، 370 هـ، عن دار الجيل، بيروت ط1 عام 1991 م، حق: ف كرنكو.
- 10 - الذخيرة في محاسن أهل الجزيرة، للشنتريني، ت: 542 هـ، عن الدار العربية للكتاب، ليبيا، ط2 عام 1981 م حق: إحسان عباس.
- 11- الوافي بالوفيات، للصفدي، ت: 764 هـ، عن دار إحياء التراث العربي، بيروت ط عام 2000 م حق: أحمد الأرنؤوط، وتركي مصطفى
- 12 - غريب الحديث، للقاسم بن سلام، ت: 224 هـ، عن دار المعارف العثمانية، حيدر آباد، طبعة عام 1964 م، حق محمد عبد المعيد خان.
- 13- تاريخ بغداد، للخطيب البغدادي، ت: 463 هـ، عن دار الكتب العلمية، بيروت، طبعة عام 1417 هـ، حق: عبد القادر مصطفى عطا.
- 14- هارون الرشيد ن الخليفة المظلوم، للشيخ أحمد القطان و الأستاذ محمد طاهر الزين.
- 15- سر صناعة الإعراب، لابن جني، ت: 392 هـ، عن دار الكتب العلمية، بيروت، طبعة عام 2000 م.
- 16- أسرار العربية، لابن الأنباري، ت: 577 هـ، عن دار الأرقم بن أبي الأرقم، بيروت، ط عام 1999 م.

- 17- لسان العرب، لابن منظور، ت: 711 هـ، عن دار صادر، بيروت، الطبعة الثالثة، عام 1414 هـ.
- 18- شرح ديوان لبيد، للزوزني، ت: 486 هـ، عن دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط 2002 م.
- 19- أسد الغابة في معرفة الصحابة، لابن الأثير، ت: 630 هـ، عن دار الفكر، بيروت، ط عام 1989 م.
- 20- المفصل في تاريخ العرب قبل الإسلام، لجواد علي، ت: 1408 هـ، عن دار الساقى ط 2001 م.
- 21- أنساب الأشراف للبلاذري، ت: 279 هـ، عن دار الفكر، بيروت، ط 1 عام 1996 م، حق سهيل زگار ورياض الزركلي.
- 22- يتيمة الدهر، للثعالبي، ت: 429 هـ، عن دار الكتب العلمية، بيروت، ط 1 عام 1983 م.
- 23- قرى الضيف، لابن قيس، عن دار أضواء السلف، الرياض، طبعة عام 1997 م، حق: عبد الله بن حمد المنصور.
- 24- المحمدون من الشعراء، لابن القفطي، ت: 646 هـ.
- 25- تاريخ دمشق، لابن عساکر، ت: 571 هـ، عن دار الفكر، بيروت، حق: عمرو غرامة العمروي.
- 26- كتاب الصناعتين، لأبي هلال العسكري، ت: 395 هـ، عن المكتبة العصرية، بيروت، ط 1415 هـ، حق: البجاوي و أبو الفضل إبراهيم.
- 27- الوساطة بين المتنبئ وخصومه، للقاضي الجرجاني، ت: 392 هـ، عن مطبعة عيسى الباني الحلبي، حق البجاوي و أبو الفضل إبراهيم.
- 28- التمثيل والمحاضرة، للثعالبي، ت: 429 هـ، عن الدار العربية للكتاب، بيروت، ط عام 1981 م، حق: عبد الفتاح محمد الحلو.
- 29- التذكرة الفخرية، لأبي الفتح الأربلي، ت: 692 هـ.
- 30- إخبار العلماء بأخبار الحكماء، لابن القفطي، ت: 646 هـ عن دار الكتب العلمية، بيروت، طبعة عام 2005 م، حق إبراهيم شمس الدين.
- 31- تاريخ مختصر الدول، لابن العبري، ت: 685 هـ، عن دار الشرق، بيروت، ط 3 عام 1992 م حق: أنطون صالحاني اليسوعي.
- 32- تاج العروس، لمرتضى الزبيدي، ت: 1205 هـ. عن دار الهداية، الرياض، مجموعة من المحققين.
- 33- معجم البلدان، لياقوت الحموي، ت: 626 هـ، عن دار صادر، بيروت، عام 1995 م.
- 34- الأغاني، لأبي الفرج الأصفهاني، ت: 356 هـ، عن دار الفكر، بيروت، ط 2، حق: سمير جابر.
- 35- الأغاني، للأصفهاني، حق: إحسان وبكر عباس و إبراهيم السعافين، عن دار صادر، بيروت.
- 36- الشعر والشعراء، لابن قتيبة، ت: 276 هـ، عن دار الحديث، القاهرة، طبعة عام 1423 هـ.

- 37- تخلص الشواهد على تلخيص الفوائد، لابن هشام الأنصاري، ت: 761 هـ، عن دار الكتاب العربي، بيروت، ط1 عام 1986 م.
- 38- تاريخ دمشق، لابن عساكر، ت: 571 هـ، عن دار الفكر، بيروت، ط عام 1995 م، حق: العمروي.
- 39- البيان والتبيين، للجاحظ، ت: 255 هـ، عن دار ومكتبة الهلال، بيروت، عام 1423 هـ.
- 40- المحاضرات والمحاورات، للسيوطي، ت: 911 هـ، عن دار الغرب الإسلامي، بيروت، ط1 عام 1424 هـ.
- 41- سمط اللالي في أمالي أبي القالي، لأبي عبيد البكري، ت: 487 هـ، عن دار الكتب العلمية، بيروت، حق: عبد العزيز الميمني.
- 42- الحماسة البصرية، لأبي الحسن البصري، ت: 659 هـ، عن عالم الكتب، بيروت، حق: مختار الدين أحمد. 43- لسان الميزان، لابن حجر العسقلاني، ت: 852 هـ، عن مؤسسة الألمي، بيروت، حق: دائرة المعارف النظامية، الهند.
- 44- الزاهر في معاني كلمات الناس، لأبي بكر الأنباري، ت: 328 هـ، عن مؤسسة الرسالة، بيروت، ط عام 1992 م حق: حاتم صالح الضامن، ط1 عام 1971 م.
- 45- التحفة اللطيفة في تاريخ المدينة الشريفة، للسخاوي، ت: 902 هـ.
- 46- مسالك الأبصار في ممالك الأمصار، لأحمد بن يحيى القرشي المكي، ت: 749 هـ، عن المجمع الثقافي في أبو ظبي، ط1 عام 1423 هـ.
- 47- الجليس الصالح الكافي والأنيس الناصح الشافي، لأبي الفرج المعافي بن زكريا النهرواني، ت: 390 هـ، عن دار الكتب العلمية، بيروت ط1 عام 2005 م، حق: عبد الكريم سامي الجندي.
- 48- تاريخ الإسلام، لشمس الدين الذهبي، ت: 748 هـ، عن دار الكتاب العربي، بيروت، طبعة عام 1993 م، حق: عبد السلام التدمري.
- 49- كتاب البلدان، لابن الفقيه، ت: 365 هـ، عن عالم الكتب، بيروت ط1 عام 1996 م حق: يوسف الهادي.
- 50- أمالي ابن الشجري، ت: 542 هـ عن مكتبة الخانجي، القاهرة، حق: محمود محمد الطناحي.
- 51- معاهد التنصيص على شواهد التلخيص، للشيخ عبد الرحيم أحمد العباسي، ت: 963 هـ. عن عالم الكتب، بيروت، حق: محمد محيي الدين عبد الحميد.
- 52- زهر الآداب وثمر الألباب، لأبي إسحاق القيرواني، ت: 453 هـ عن دار الجيل، بيروت.
- 53- طبقات فحول الشعراء، لابن سلام، ت: 232 هـ، عن دار المدني، جدة، حق: محمود محمد شاكر.
- 54- مصارع العشاق، للسراج القاري، ت: 500 هـ، عن دار صادر، بيروت.
- 55- المستطرف من كل فن مستطرف، للأبشيهي، ت: 852 هـ، عن عالم الكتب، بيروت، ط1 عام 1419 هـ.

- 56- أخبار النساء، لابن الجوزي، ت: 597 هـ، عن دار مكتبة الحياة، بيروت طبعة عام 1982 م، حق: نزار رضا.
- 57- المحاسن والأضداد، للجاحظ، ت: 255 هـ، عن دار ومطبعة الهلال، بيروت، ط عام 1423 هـ.
- 58- تصحيقات المحدثين، لأبي أحمد بن إسماعيل العسكري، ت: 382 هـ، عن المطبعة العربية الحديثة، القاهرة، ط عام 1402 هـ، حق: محمود أحمد ميرة.
- 59- مجمع الأمثال، للميداني النيسابوري، ت: 518 هـ، عن دار المعرفة، بيروت، حق: محمد محيي الدين عبد الحميد.
- 60- نشوة الطرب في جاهلية العرب، لابن سعيد المغربي الأندلسي، ت: 685 هـ، عن دار الأقصى، عمّان، حق: نصرت عبد الرحمن.
- 61- شاعرات العرب والإسلام، لبشير يموت، ت: 1347 هـ، عن المكتبة الأهلية، بيروت، ط عام 1934 م.
- 62- بلاغات النساء، لابن طيفور، ت: 280 هـ، عن مطبعة مدرسة عباس الأول، القاهرة، تصحيح: أحمد الألفي.
- 63- قلاند الجمال في التعريف بقبائل عرب الزمان، للقلقشندي، ت: 821 هـ، عن دار الكتاب المصري، دار الكتاب اللبناني، ط عام 1982 م، حق: إبراهيم الإبياري.
- 64- الروض المعطار في خبر الأقطار، لأبي عبد الله الحميري، ت: 900 هـ، عن مؤسسة ناصر للطباعة، بيروت، حق: إحسان عباس.
- 65- وصايا الملوك، للشاعر دعبل الخزاعي، ت: 246 هـ رواية علي محمد بن دعبل الخزاعي.
- 66- سيرة أعلام النبلاء، لشمس الدين الذهبي، ت: 748 هـ، عن مؤسسة الرسالة، بيروت، ط عام 1985 م، حق: شعيب الأرنؤوط.
- 67- الدر المنثور في طبقات ربات الخدور، لزينب العاملي، ت: 1332 هـ، عن المطبعة الأميرية الكبرى، مصر. 68- نثر الدر في المحاضرات، لأبي سعد الأبي، ت: 421 هـ، عن دار الكتب العلمية، بيروت، ط عام 2004 م، حق: خالد عبد الغني محفوظ.
- 69- ثمرات الأوراق في المحاضرات، لابن حجة الحموي، ت: 837 هـ، عن مكتبة الجمهورية العربية، مصر.
- 70- المنتظم في تاريخ الملوك والأمم، لابن الجوزي، ت: 597 هـ، عن دار الكتب العلمية، ط عام 1992 م، حق: محمد ومصطفى عبد القادر عطا.
- 71- طيب المذاق في ثمرات الأوراق، لابن حجة، عن دار الفتح، الشارقة، حق: أبو عمار السخاوي.
- 72- عيون الأخبار، لابن قتيبة، ت: 276 هـ، عن دار الكتب العلمية، بيروت، طبعة عام 1418 هـ.
- 73- أمالي الزجّاجي، - 337 هـ، عن دار الجيل، بيروت، ط عام 1987 م، حق: عبد السلام هارون.
- 74- محاضرات الأدباء ومحاورات الشعراء والبلغاء، للراغب الأصفهاني، ت: 502 هـ، عن شركة دار الأرقم بن أبي الأرقم، بيروت، طبعة عام 1420 هـ.

75- مجلس من أمالي أبي نعيم الأصبهاني، لأبي نعيم الأصبهاني، ت: 430 هـ، عن دار الصحابة، طنطا، مصر، حق: ساعد بن عمر غازي ط1 عام 1989 م.

76- المرقصات والمطربات، لابن سعيد المغربي الأندلسي، ت: 685 هـ.

77 - تزيين الأسواق في أخبار العشاق، لداوود الأنطاكي المعروف بالأكمه، ت: 1008 هـ، عن موقع الوراق.

78- تهذيب الكمال في أسماء الرجال، لأبي محمد القضاعي المزني، ت: 742، عن مؤسسة الرسالة، بيروت ط1 عام 1980 م، حق: بشار معروف.

79- ربيع الأبرار ونصوص الأخيار، للزمخشري، ت: 583 هـ، عن مؤسسة الأعلمي، بيروت، ط1 عام 1412 هـ.

80- جمع الجواهر في الملح والنوادر، لأبي إسحاق الحصري، ت: 453 هـ.

81- معجم المؤلفين، لعمر كحالة، ت: 1408 هـ، عن مكتبة المثنى، ودار إحياء التراث العربي، بيروت.

82- المعجم المفصل في شواهد العربية، لإميل بديع يعقوب، عن دار الكتب العلمية، بيروت، ط1 عام 1996 م.

83- جمهرة الأمثال، لأبي هلال العسكري، ت: 395 هـ، عن دار الفكر، بيروت، طبعة 2 عام 1988 م، حق: محمد أبو الفضل إبراهيم و عبد المجيد قطامش.

84- موسوعة الأعلام، لعبد الولي الشميري، المكتبة الإسلامية، شعراء النصرانية.

85- أشعار أولاد الخلفاء وأخبارهم، لأبي بكر الصولي، ت: 335 هـ، عن مطبعة الصاوي، طبعة عام 1936 م.

86- ديوان المعاني، لأبي هلال العسكري، ت: 395 هـ، عن دار الجيل، بيروت.

87- مجالس الأدب في حدائق العرب، لرزق الله شيخو، ت: 1346 هـ، عن مطبعة الآباء اليسوعيين، بيروت 1913 م.

88- تاج العروس من جواهر القاموس، للزبيدي، عن مطبعة حكومة الكويت، حق: عبد العزيز مطر.

89- الفاضل، للميرد، ت: 285 هـ عن دار الكتب المصرية، ط3 عام 1421 هـ.

90- إعتاب الكتاب، لابن الأبار البلنسي، ت: 658 هـ، عن مجمع اللغة العربية، دمشق، ط1 عام 1961 م، حق: صالح الأشقر.

91- الروض الأنف، للسهيلى، ت: 581 هـ، عن دار إحياء التراث العربي، بيروت، حق: عمر السلامي ط1 عام

2000 م، وحق الوكيل ط1 عام 1412 هـ.

92- البارع في اللغة، لأبي علي القالي، ت: 356 هـ، عن دار النهضة، بغداد، ودار الحضارة العربية، بيروت، ط عام 1985 م.

93- حماسة الخالدين، لأبي بكر الخالدي، ت: 380 هـ، وأبي عثمان سعيد الخالدي، ت: 371 هـ، عن وزارة الثقافة في سوريا، طبعة عام 1995 م.

- 94- مقاييس اللغة، لابن فارس، ت: 395 هـ، عن دار الفكر، بيروت طبعة عام 1979 م، حق: عبد السلام هارون.
- 95- شرح نهج البلاغة، لعبد الحميد بن هبة الله حامد عز الدين، ت: 656 هـ، عن دار إحياء الكتب العربية، بيروت، حق: محمد أبو الفضل إبراهيم.
- 96- المقتطف من أزاهر الطُرف، لابن سعيد المغربي الأندلسي، ت: 685 هـ عن شركة أمل، القاهرة، طبعة عام 1425 هـ.
- 97- تاج اللغة وصحاح العربية، للجوهري، ت: 393 هـ، عن دار العلم للملايين، بيروت، طبعة عام 1987 م، حق: أحمد عطار.
- 98- وفيات الأعيان، لابن خلكان، ت: 681 هـ، عن دار صادر، بيروت، حق: إحسان عباس.
- 99- زهر الأكم، لأبي علي اليوسي، ت: 1102 هـ، عن الشركة الجديدة، دار الثقافة، المغرب، ط1 عام 1981 م، حق: محمد حجة ومحمد الأخضر.
- 100- عيون الأنبياء في طبقات الأطباء، لابن أبي أصيبعة، ت: 668 هـ، عن دار مكتبة الحياة، بيروت، حق: نزار رضا.
- 101- أمالي ابن الشجري، ت: 542 هـ، عن مكتبة الخانجي، القاهرة، ط1 عام 1991 م، حق: محمود الطناحي.
- 102- السيرة النبوية، لابن كثير، ت: 774 هـ، عن دار المعرفة للطباعة، بيروت، طبعة عام 1976 م، حق: مصطفى عبد الواحد.
- 103- النهاية في غريب الحديث والأثر، للجزري ابن الأثير، ت: 606 هـ، عن المكتبة العلمية، بيروت، طبعة عام 1979 م، حق: طاهر أحمد الزاوي و محمود الطناحي.
- 104- شرح شواهد المغني، للسيوطي، ت: 911 هـ، عن لجنة التراث العربي، طبعة عام 1966 م، علق حواشيه: أحمد ظافر كوجان.
- 105- خزانة الأدب، لعبد القادر بن عمر البغدادي، ت: 1093 هـ، عن دار الكتب العلمية، بيروت، طبعة 1998 م، حق: محمد نبيل طريفي و إميل بديع يعقوب.
- 106- شرح الشواهد الكبرى، للعيني، ت: 855 هـ، عن دار السلام، القاهرة، طبعة عام 2010 م، حق: فاخر وسوداني.
- 107- التذكرة السعدية، للعبيدي، ت: بعد 702 هـ
- 108- نيل الأوطار، لمحمد بن علي الشوكاني، ت: 1250 هـ، عن دار الحديث، مصر، ط1 عام 1993 م، حق، عصام الدين الصبابطي.
- 109- فتح الباري شرح صحيح البخاري، لابن حجر العسقلاني، عن دار المعرفة، بيروت، حق وتصحيح: محب الدين الخطيب.